

Türkbilig

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

ISSN : 1302-6011

2020/39

Ankara < Bahar > 2020

Türk Bilig

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

ISSN : 1302-6011

Kuruluş Tarihi: 2000

Kurucusu / Founder

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Bülent GÜL

YAYIN DANIŞMA KURULU / PUBLICATION BOARD OF OVERSEERS

Prof. Dr. Ferruh AĞCA [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Erhan AYDIN [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Sema BARUTCU ÖZÖNDER [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Ts. BATTULGA [MOĞOLİSTAN] • Dr. Ankbayar DANUU [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Tumurtogoo DOMİİ [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Nikolay İvanoviç EGOROV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLİSUN [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Marcel ERDAL [ALMANYA] • Prof. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN [TÜRKİYE] • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Bülent GÜL [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Şakir İBRAYEV [KAZAKİSTAN] • Prof. Dr. Yuriy Nikolayeviç İSAYEV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Prof. Dr. G. JORİGT [İÇ MOĞOLİSTAN-ÇİN] • Prof. Dr. Alexis MANASTER RAMER [ABD] • Prof. Dr. M. Vefa NALBANT [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Marek STACHOWSKI [POLONYA] • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM [TÜRKİYE]

YAYIN HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES

Prof. Dr. Mehmet AÇA • Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. Nuray ALAGÖZLÜ • Dr. Öğr.Ü. Fatma ALBAYRAK • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Erhan AYDIN • Prof. Dr. F. Sema BARUTCU-ÖZÖNDER • Prof. Dr. Bülent BAYRAM • Dr. Öğr.Ü. Meltem CAN • Dr. Öğr.Ü. Mikail CENGİZ • Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU • Dr. Ankbayar DANUU • Prof. Dr. Nurettin DEMİR • Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR • Prof. Dr. Şener DEMİREL • Doç. Dr. Kemalettin DENİZ • Prof. Dr. Abide DOĞAN • Prof. Dr. Şaban DOĞAN • Doç. Dr. Öğuzhan DURMUŞ • Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ • Prof. Dr. Tuba İsnısu İsnı DURMUŞ • Dr. Öğr.Ü. Mutlu ER • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLİSUN • Prof. Dr. Bilge ERCİLİSUN • Doç. Dr. Ruhi ERSOY • Dr. Öğr.Ü. Genç Osman GEÇER • Prof. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE • Prof. Dr. İsmail GÖRKEM • Prof. Dr. Bülent GÜL • Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ • Dr. Öğr.Ü. Sinan GÜZEL • Doç. Dr. Erkan HIRIK • Dr. Öğr.Ü. Seçil HIRIK • Dr. Öğr.Ü. Ali İLGIN • Prof. Dr. Ekrem KALAN • Doç. Dr. Adnan R. KARABEYOĞLU • Dr. Öğr.Ü. M. Yasin KAYA • Dr. Serkan KEÇECİ • Dr. Öğr.Ü. Filiz KILIÇ • Dr. Ayşe KILIÇ CENGİZ • Prof. Dr. Ayşe KIRAN • Prof. Dr. Yunus KOÇ • Dr. Öğr.Ü. Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU • Prof. Dr. Abdullah KÖK • Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR • Dr. Öğr.Ü. Murat KÜÇÜK • Prof. Dr. Cafer MUM • Prof. Dr. M. Vefa NALBANT • Dr. Öğr.Ü. Serdar ODACI • Prof. Dr. Fatma ÖZKAN • Prof. Dr. İsa ÖZKAN • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Dr. Öğr.Ü. Yılmaz ÖZKAYA • Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN • Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM • Doç. Dr. Fatih SAKALLI • Dr. Öğr.Ü. İsa SARI • Prof. Dr. İbrahim SAHİN • Prof. Dr. Hatice ŞİRİN • Prof. Dr. Ahmet TAŞAGİL • Prof. Dr. Mete TAŞLOVA • Prof. Dr. Nezir TEMUR • Prof. Dr. İsenbikçe TOĞAN • Prof. Dr. Turgut TOK • Prof. Dr. Lokman TURAN • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Doç. Dr. Kadriye TÜRKAN • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Prof. Dr. Alemdar YALÇIN • Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM • Prof. Dr. Emine YILMAZ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Baş Editör / General Editor

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Editör / Editor

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

İngilizce Editörü

Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA

YAYIN KURULU ÜYELERİ / MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Araş.Gör. Kenan AZILI [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Nuray ALAGÖZLÜ [Hacettepe Üniversitesi] • Dr. Öğr.Ü. Abdulkadir ATICI [Kırklareli Üniversitesi] • Prof. Dr. Bülent BAYRAM [Kırklareli Üniversitesi] • Doç. Dr. Necdet Yaşar BAYATLI [IRAK] • Dr. Öğr.Ü. Mikail CENGİZ [Hacettepe Üniversitesi] • Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ [Nevşehir Üniversitesi] • Prof. Dr. Zayabaatar DALAI [MOĞOLİSTAN] • Dr. Ankbayar DANUU [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Nikolay İvanoviç EGOROV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Dr. Serdar ERKAN [Hacettepe Üniversitesi] • Doç. Dr. Öğuzhan DURMUŞ [Trakya Üniversitesi] • Dr. Öğr.Ü. Gençosman GEÇER [Niğde Üniversitesi] • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE [Dicle Üniversitesi] • Araş. Gör. Hasan GÜZEL [Hacettepe Üniversitesi] • Dr. Öğr.Ü. Sinan GÜZEL [Katip Çelebi Üniversitesi] • Dr. Öğr.Ü. Ali İLGIN [İstanbul Üniversitesi] • Dr. Ayşe KILIÇ CENGİZ [ALMANYA] • Prof. Dr. Alexis MANASTER RAMER [ABD] • Prof. Dr. M. Vefa NALBANT [Pamukkale Üniversitesi] • Dr. Öğr.Ü. Serdar ODACI [Hacettepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA [Rusya Bilimler Akademisi, RUSYA] • Dr. Öğr.Ü. İsa SARI [Hitit Üniversitesi] • Dr. Öğr.Ü. Esra B. SAVCI [İstanbul Üniversitesi] • Uzm. Uğur ŞAHİN [Hacettepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Mete TAŞLOVA [Yıldırım Beyazıt Üniversitesi] • Doç. Dr. Kadriye TÜRKAN [Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi] • Dr. Öğr.Ü. Haydar YALÇIN [Katip Çelebi Üniversitesi]

Kapak Tasarım: Mehmet FİDANCI

İç Tasarım: Bülent GÜL

Web Tasarım: İsa SARI

*

Yayının Türü

Türk Bilig, hakemli, yaygın, uluslar arası, süreli (altı aylık) yayındır.

**

Taranan İndeksler / İndeksler

Türk Bilig, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, EBSCO PUBLISHING, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Ulrich's Periodicals Directory ve ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Türk Bilig'de yayımlanan makaleler yayıncının yazılı izni olmadan tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılmaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yazılarda kullanımı sorumluluğu yazara aittir.

İLETİŞİM ADRESİ / INFORMATION ADDRESS

Prof. Dr. Bülent GÜL

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 06800 Beytepe/Ankara TÜRKİYE

web sayfası: <http://www.turkbilig.com>

e-posta: turkbiligdersisi@gmail.com

Türk Bilig, 2020/39, Etkileşim Basınıvında (Sor.Müd. Yusuf AVAN; Kazım Karabekir Cad. 85/70 Altındağ / ANKARA Tel: 3843136) basılmıştır.

Ankara <Bahar> 2020

Türkbilig'ten Merhaba,

Türkbilig dergisi bu yıl itibariyle 20. yılını idrak etmektedir. Dergiye dünden bugüne emeği geçen <yazı, hakem, hazırlayıcı, maddi destek sağlayıcı> herkese şahsım ve dergi adına teşekkürü bir borç bilirim.

Türkbilig, yirminci yılın ilk sayısında değerli okuyucular karşısına Türklük bilimine katkı verici araştırma ve inceleme ağırlıklı yazılar ile çıkmaktadır. Bunların kısaca tanıtımı şöyle: Semantik veya uygulamalı dilbilim çerçevesinde iki dilde cinsiyet tutumu karşılaştırmalı inceleniyor. Yenisey Türkleri arasında ölüm algısı yazısını; Pallas'ın tespit ettiği hayvan adları ile bağlı yazının çevirisi izler. Hatice Şirin'in ‚Afacan Sözcüğü Üzerine‘ adlı yine semantik ile bağlı yazısını, Erhan Aydın'ın Bilge Tonyukuk Bitiği'nin yazıtında <metninde> yer alan bir ibareye yeni okuma önerisi yazısı izler. Eski Uygur dönemi ile bağlı bir semantik sorunu ele alan yazıyı Nalbat ve Aça'nın ortak yazısı takip eder. Eski bozkır değerleri ve düşünce yapısının incelendiği yazıyı, I.dünya savaşı sonunda esir düşen Türk askerlerinin esarette yarattığı edebiyatı konu alan yazı izler. Klasik şiirde ‚dendan‘ sorununu elen yazıyı, kelime etimolojisi ile bağlı yazı takip eder ve yazılar, Yakup Kadri ile bağlı bir tanıtma yazısı ile sona erer.

Türkbilig, bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da yayın etiğine sıkıca bağlıdır. Dergiye gelen yazıları, ilk sayısından itibaren hakemlik müessesini iyi işletmek suretiyle bilimsel değerlendirme süzgecinden geçiren dergimiz, yeni teknolojik ve bilimsel ihtiyaçlar doğrultusunda yayın etiği ilkelerini güncellemekte; böylece yeni yayın etiği ilkelerini benimsemektedir. Bu vesile ile, Türkbilig dergisi, her daim güncel evrensel yayın etiği ilkelerine özen göstermektedir.

Değerli Okuyucular,

Derginin yirminci yılının ilk sayısına katkıda bulunanlara ayrı ayrı teşekkür ederim. Virüs tutsağı olmadığımız ve tüm kötü günlerden kurtulma olanağı bulduğumuz günlerde buluşmak dileğiyle hoşça kalınız.

Dursun YILDIRIM
Genel Yayın Editörü

Türkbilg Yayın İlkeleri

1. Türkbilg'in Amacı:

- Türk dili, edebiyatı ve kültürünün tarihsel ve modern alanlarına ait yeni ve orijinal bilimsel çalışmaları Türkoloji alanının hizmetine sunmak.
- Türkoloji alanındaki çalışmaları, modern teoriler çerçevesinde yorumlayıp yerelden, ulusal, ve uluslar arası düzeye taşıyarak evrensel dilbilim, edebiyat bilimi ve kültür bilimi alanlarına katkıda bulunmak.

2. Türkbilg'in Kapsamı:

Türk dillerinin ve edebiyatlarının betimsel, teorik, eşzamanlı, artzamanlı ve karşılaştırmalı yönleriyle/sorunlarıyla ilgilenen **Türkbilg**, bunların yanı sıra halk bilimi, bölgesel ilişkiler, tarih, din gibi Türk dili ve edebiyatı ve kültürü ile ilgili diğer alanlardan da yazıları kabul etmektedir.

3. Türkbilg Genel İlkeleri:

- Türkbilg**, 2000 yılında yayın hayatına başlamış uluslararası hakemli bir dergidir.
- Türkbilg**, Bahar (Haziran) ve Güz (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı yayınlanır.
- Türkbilg** yayın ilkelerine uygun yazılar, turkbilgdergisi@gmail.com e-posta adresine gönderilir.
- Türkbilg**'te yayımlanan makalelere **ücretsiz** olarak www.turkbilg.com adresinden ulaşılabilir.
- Derginin yayın dili Türkçe'dir. Yayın ilkelerine uygun olmak koşuluyla İngilizce, Almanca, Fransızca veya Rusça dillerinde yazılar yayımlanır. Ancak Türkçe-İngilizce başlık, özet ve anahtar sözcükler yazıya eklenmelidir.
- Aşağıda belirlenen yazım koşullarına uygun olmayan yazılar değerlendirmeye kesinlikle alınmaz.**

4. Türkbilg Yayın Etiği:

- Türkbilg**, yayın etik kurallarına bağlıdır ve yayınlarında da bu kurallara uygun yayın yapar. **Türkbilg**, bilimsel yayın etiğini en yüksek standartlarda uygulamayı ve *Committee on Publication Ethics* (COPE) tarafından dergi editörleri için geliştirilen temel uygulamaların aşağıdaki ilkelerine, yayın etiği akış şemalarında yer alan izlenmeye <https://publicationethics.org/resources/flowcharts> ve **Türkbilg**'in yayın hayatına başladığı 2000 yılından bugüne geliştirdiği ve örnek alınan ilkelerine uymayı taahhüt eder.
- Türkbilg**'e gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmamış, yayın programına dâhil edilmemiş, ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmemiş olması gerekmektedir. Gönderilen her bir yazının orijinal olup olmadığı ya da alana katkılı olup olmadığı yayın kurulu tarafından incelendikten sonra en az iki hakem tarafından kör değerlendirmeden geçirilir.
- Türkbilg**, benimsediği çift kör hakem süreci gereği, sunulan yazıların hakem değerlendirmesine gönderilme sürecinde, yazarların ve hakemlerin anonimliğini garanti altına alır. Yazara dair bilgilerin gizliliği derginin sorumluluğundadır. Ancak bu bilgiler, muhtemel süistimal taşıyan yazıları soruşturmak amacıyla açılacak olası bir soruşturmada paylaşılabilir.
- Hakemlerden birinin olumsuz raporlaması halinde, ilgili yazı üçüncü hakeme gönderilir; yazı, üçüncü hakemin kararı doğrultusunda karara bağlanır. Hakemlerden "olumlu / yayımlanabilir" olarak raporlanan yazılar, dergide yayınlanma hakkı kazanmış olur. Ancak yayın kurulu ya da hakemler tarafından intihal, daha önce yayımlanmış olma, yazıların başkalarına ait olma durumları tespit edilen yazılar asla yayımlanmaz. Keza başka araştırmalardan kopyalanarak / dilimlenerek oluşturulmuş yazılar ile telif hakkı ihlali olan yazılar da etik dışı davranışlar olarak kabul edilir ve bu tür yazılar da yayımlanmaz. **Türkbilg**'e gönderilen yazılar intihal açısından *Thenticate* programına sokulur, yazarlardan da ayrıca intihal raporu istenebilir.
- Türkbilg**'e gönderilen makale, anket, ölçek, saha araştırması gibi telif hakkı olan ve etik sözleşme gerektiren yazılarda, yazarın **Etik Komisyon İzni** alması ve yayın kuruluna makale ile birlikte göndermesi zorunludur. Etik Komisyon İzni olmayan yazılar, hakem değerlendirme sürecine dahil edilmez. **Türkbilg**, başvuru yapan yazardan makalesi ile ilgili *Etik Komisyon İzni, Gönüllü Katılımcı Formu*, 18 yaşından küçük çocuklarla ilgili yapılan araştırmalarda *Aile İçin Formu* ve ibraz edilmesi gereken belgeleri talep etme yetkisine sahiptir.
- Yayımlanan yazıların telif hakkı **Türkbilg** dergisine devredilir. Makale ve çevirilerde fikri, ilmi ve hukuki sorumluluk, yazarlara / çevirmenlere aittir. Dergide makaleleri / çevirileri yayımlanan bütün yazarlar / çevirmenler bu maddeyi kabul etmiş sayılır. **Türkbilg**, makalelerde yazarların ifade özgürlüğünü her koşulda savunur. **Türkbilg**'te yayımlanacak makalelerde ırkçı, cinsiyetçi, ayrımcı her tür içerik reddedilir. **Türkbilg**, bu içerikteki yazıları sürece sokmadan reddetme hakkını kullanır.
- Dergide yayımlanan yazılar, fotoğraflar, tablolar ve grafikler kaynak gösterilerek kullanılabilir.
- Editör, yayım aşamasındaki yazılarda esasa yönelik olmayan imlâ, noktalama gibi hususlar ile ilgili düzeltme yapma hakkına sahiptir.
- Türkbilg**'e gönderilen yazılar için, değerlendirmelerde bulunan yayın kurulu üyeleri ve hakemler ile yazarlara herhangi bir ücret ödenmez; makaleleri yayımlanan yazarlardan da herhangi bir **ücret talep edilmez.**

- i) **Türkbilg** dergisinde yayım değerlendirme sürecini tamamlamış yazılar, yayımlanmak üzere sıraya konulur. Ancak, konu önceliği ve güncelliği gibi sebeplerden dolayı yayım akışında değişiklikler yayım kurulu tarafından yapılabilir.

5) Türkbilg Yayım Kuralları:

- a) Makalenin yazarı, adını, soyadını, görev yaptığı kurumu, akademik unvanını ve **ORCID** numarasını tam ve açık olarak belirtmeli, kendisiyle doğrudan iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini vermemelidir.
- b) Yazıların başında kısa birer Türkçe ve İngilizce özet (en çok 100 sözcük) ile Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükler (en çok 10 sözcük) bulunmalıdır (İtalik olarak ve Times 9 punto ile yazılmalıdır).
- c) Yazılar, Times 10 puntuyla ve 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.
- d) Metin içinde göndermeler ad ve tarih ve/veya sayfa olarak parantez içinde belirtilmelidir. Örnek: (Tanpınar 1985) veya (Tanpınar 1985: 316). Üç satırdan az alıntılar satır arasında ve turnak içinde, üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 9 puntuyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.
- e) Dipnotlar sayfa altında, numaralandırılarak verilmeli ve sadece açıklamalar için kullanılmalıdır. Kaynakça için dipnot kullanılmamalıdır.
- f) Makalenin sonunda yer alacak kaynakçada kitaplar (*koyu ve italik*) ve makaleler (dergi adı *koyu*, cilt Romen rakamıyla, sayı, üst üste iki nokta, sayfa numaraları) alfabetik sırayla ve şu düzenle verilmelidir:
- ELÇİN, Şükrü, (1998), “Yeşil Abdal’ın Bir Şiiri”, *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed. M. Özarslan-Ö.Çobanoğlu), Ankara: Feryal Matbaacılık, 216-231.
- STOELTJE, J. Beverly, (1983), “Festival in America”, *Handbook of American Folklore*, (ed R. M. Dorson.), Bloomington: Indiana University Press, 239-246.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1985), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1952), “Milli Destan ve Folklor”, *Türk Folklor Araştırmaları*, II, 33: 513-514.
- WELLEK, R. ve A. WARREN, (1982), *Yazın Kuramı*, (Çeviren: Y. Salman ve S. Karantay), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- WOOLF, Virginia, (1986), “Kitap Nasıl Okunmalı?”, (Çeviren: Kemal Atakay), *Adam Sanat*, 4: 5-14.
- g) Bir yazarın birden fazla yayını kaynak gösterildiği takdirde yayımlar tarih sırasıyla, aynı yazarın aynı yıldaki yayımları ise (1985a), (1985b) şeklinde harf sırasıyla verilmelidir.
- h) Tezlerin hangi üniversitede yapıldığı ve hangi akademik dereceye (yüksek lisans/doktora...) yönelik olduğu belirtilmelidir.

Türkbilig Publishing Principles

1. Purpose of Türkbilig:

- a) To present new and original scientific studies of the historical and modern fields of Turkish language, literature and culture to the service of the field of Turcology.
- b) To contribute to universal linguistics, literature science and cultural science fields by interpreting the studies in the field of Turcology within the framework of modern theories and taking it from local to national and international level.

2. Scope of Türkbilig:

Türkbilig, which deals with the descriptive, theoretical, simultaneous, diachronic and comparative aspects / problems of Turkish languages and literatures, also accepts papers from other fields related to Turkish language and literature and culture such as folklore, regional relations, history, religion.

3. Türkbilig General Principles:

- a) Türkbilig is an international refereed journal that started its publishing in 2000.
- b) Türkbilig is published twice a year, Spring (June) and Fall (December).
- c) Papers in accordance with Türkbilig publishing principles are submitted to the e-mail address of turkbiligdergisi@gmail.com.
- d) Papers published in Türkbilig can be accessed free of charge at www.turkbilig.com.
- e) The language of the journal is Turkish. Papers are published in English, German, French or Russian languages, provided that they comply with the principles of publication. However, Turkish-English titles, abstracts and keywords must be included in the article.
- f) **Papers that do not comply with the writing conditions specified below are strictly not evaluated.**

4. Türkbilig Publishing Ethics:

- a) Türkbilig adheres to the rules of publication ethics and carries out its publications according to these rules. **Türkbilig** is committed to applying the scientific publication ethics to the highest standards and following the principles of the basic practices developed by the *Committee on Publication Ethics (COPE)* for journal editors, the flowcharts on publication ethics <https://publicationethics.org/resources/flowcharts>) and the principles that it has developed and pioneered since 2000 when Türkbilig started its publishing life.
- b) The papers to be sent to Türkbilig must not have been published before, must not be included in the publishing program, or must not have not been in the evaluation process to be published in another journal. Whether each paper submitted to is original or whether it has been contributed to the field is reviewed by the editorial board and all papers are subject to the double-blind peer-review process.
- c) Türkbilig guarantees the anonymity of the authors and the referees in the process of sending the submitted articles to the referee evaluation due to the double-blind referee process it has adopted. The confidentiality of the information about the author(s) is the responsibility of the journal. However, this information can be shared in a possible investigation to investigate possible abusive papers.
- d) If one of the referees reports negatively, the related paper is sent to the third referee; the paper is decided based on the resolution of the third referee. The papers reported as “positive / publishable” from the referees are entitled to be published in the journal. However, in cases of plagiarism, previously published, and belonging of papers to others determined by the editorial board or the referees are never published. Likewise, papers created by copying / slicing from other studies and papers with copyright infringement are also considered as unethical behaviors and such papers are not published. Papers sent to Türkbilig are evaluated by *iThenticate* program in terms of plagiarism, and plagiarism report can also be requested from the authors.
- e) In manuscripts that are copyrighted and require an ethical contract, such as papers, questionnaires, scales, field researches sent to Türkbilig, the author must obtain an **Ethical Commission Permission** and send it to the editorial board along with the paper. Papers without Ethical Commission Permission are not included in the referee evaluation process. **Türkbilig** has the authority to request the *Ethical Commission Permit, Volunteer Participant Form, the Family Consent Form* in the researches conducted for the children under the age of 18 and the documents that must be submitted from the applicant author.
- f) The copyright of the published papers is transferred to Türkbilig journal. Intellectual, scientific and legal responsibility in papers and translations belongs to the authors / translators. All authors / translators whose articles / translations are published in the journal are deemed to have accepted this article. Türkbilig defends the freedom of expression of the authors in all conditions in the papers. In the papers to be published in Türkbilig, all kinds of racist, sexist and discriminatory content are rejected. Türkbilig uses the right to reject the papers in this content without starting the process.
- g) Papers, photos, tables and graphics published in the journal can be used by citing the source.

h) The editor has the right to make corrections regarding the issues such as spelling and punctuation, which are not essential for the papers in the publishing stage.

i) For the papers submitted to **Türkbilig**, no fee is paid to the members of the editorial board, the referees and the authors making evaluations; **No fee is requested** from the authors whose papers are published.

j) Papers that have completed the publication evaluation process in **Türkbilig** journal are put in order for publication. However, changes in the publication process can be made by the editorial board for reasons such as subject priority and timeliness.

5) Türkbilig Publishing Rules:

a) The author of the paper must state his / her name, surname, institution, academic title and ORCID number completely and clearly, and provide a full address, telephone number and e-mail address that can be contacted directly.

b) There must be a short Turkish and English abstract (maximum 100 words) and Turkish and English keywords (maximum 10 words) at the beginning of the articles (must be written in Italic and Times 9 font size).

c) Manuscripts must be written with Times 10 font size and 1.5 line spacing. Tab key must not be used at the beginning of paragraphs and enter key must not be used between paragraphs.

d) References in the text must be indicated in parentheses as name and date and / or page. Example: (Tanpınar 1985) or (Tanpınar 1985: 316). Quotations less than three lines must be given between the lines and in quotation marks, and quotes longer than three lines must be given one centimeter in the left and right of the line, in blocks, with 9 font size, with single line spacing.

e) Footnotes must be numbered at the bottom of the page and used for explanations only. Footnotes must not be used for the reference.

f) In the reference at the end of the paper, books (**bold and italic**) and articles (journal name **bold**, volume in Roman numeral, number, colon, page numbers) must be given in alphabetical order and as follows:

ELÇİN, Şükrü, (1998), “Yeşil Abdal’ın Bir Şiiri”, *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed. M. Özarslan-Ö.Çobanoğlu), Ankara: Feryal Matbaacılık, 216-231.

STOELTJE, J. Beverly, (1983), “Festival in America”, *Handbook of American Folklore*, (ed R. M. Dorson.), Bloomington: Indiana University Press, 239-246.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1985), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1952), “Milli Destan ve Folklor”, *Türk Folklor Araştırmaları*, II, 33: 513-514.

WELLEK, R. ve A. WARREN, (1982), *Yazın Kuramı*, (Çeviren: Y. Salman ve S. Karantay), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

WOOLF, Virginia, (1986), “Kitap Nasıl Okunmalı?”, (Çeviren: Kemal Atakay), *Adam Sanat*, 4: 5-14.

g) If more than one publication of an author is cited, the publications must be given in order of date, and if the same author's publications of the same year are (1985a), (1985b), respectively.

h) It must be stated in which university dissertations are made and in which academic degree (master's / doctorate ...).

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Türkbilig'ten Merhaba / iii

Yazılar / Articles

Ozan Deniz YALÇINKAYA

Gender-Sensitive Language In Turkish and English:
Changing Perceptions

Türkçe ve İngilizcede Cinsiyete Duyarlı Dil: Değişen Algular
1-14

Nükhet OKUTAN DAVLETOV

Yenisey Kırgızlarından Hakaslara Ölüm Algısı

The Perception of Death: From the Yenisei Kyrgyz to the Khakas
15-27

Şima DOĞAN BALCI

P. S. Pallas'ın "Zoographia Rosso-Asiatica" Adlı Eserinde
Hakas Ağızlarına Ait Hayvan Adları

Khakas Names For Animals In P. S. Pallas's "Zoographia Rosso-Asiatica"
29-50

Hatice ŞİRİN

Afacan Sözcüğü Üzerine

On The Word 'Afacan'
51-58

Arzu YIKILMAZ

Alt ~ Aşağı ~ Ast Sözlere Dâir

On The Words Alt ~ Aşağı ~ Ast
59-70

Erhan AYDIN

Tonyukuk Yazıtının 13. Satırındaki Deyim Üzerinde
Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Önerisi

*A New Reading and Interpretation Proposal on the Idiom in Line 13th of the Tonyukuk
Inscription*
71-79

Ülkü POLAT

Eski Uygur Türkçesinde Sebep Bildiren *Tiltag* ve *Ugur* Sözlere Hakkında

On Tiltag and Ugur Terms Defining Cause and Reason in Old Uyghur Turkic Language
81-94

Mehmet Vefa NALBANT - Mustafa AĞCA

Eski Uygur Türkçesi Metinlerinin Sözlükselliği ve Sözlük Yöntemi:
Metin İçi Sözlük

The Lexicography and Lexicon Method of Old Uyghur Turkish Texts: In-text Lexicon

95-105

Borbala OBRUSANSZKY
The Ancient Steppe Values and Mindset
Eski Bozkır Değerleri ve Düşünce Yapısı
107-119

Genç Osman GEÇER
Esarette Edebiyat ve Burma Thayetmyo Esir Kampında
Türkçe Bir Gazete: İravadi
Literature In Captivity and A Turkish Newspaper In The Burma Thayetmyo Prison Camp:
İravadi
121-145

Tuba ONAT ÇAKIROĞLU
Klasik Türk Şiirinde “Dendân” Kelimesinin Kullanımı Üzerine
On The Use Of The Word “Dendân” In Classical Turkish Poetry
147-156

Galip GÜNER - Kader TÜNGÜÇ ÇELİK
Türkiye’de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası II
(2007-2020)
Bibliography of Articles Published On The Word Etymology In Turkey II (2007-2020)
157-178

Tanıtm / Reviews

Deniz DEPE
H. Harika DURGUN (2019), *Kitabı- Mukaddes’in Gölgesinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu*,
İstanbul: Dergâh Yayınları, 224 s.
179-180

GENDER-SENSITIVE LANGUAGE IN TURKISH AND ENGLISH: CHANGING PERCEPTIONS

Ozan Deniz YALÇINKAYA*

Abstract: *Despite the prejudiced perception from the past, culturally and politically the world today is evolving to form a more neutral perception towards people. Today, in spite of this positive change, the stereotyped perception of prejudices and discriminatory behavior continues to exist directly or implicitly in the communication process. Alternatives are offered to minimize these discourses that come as the legacy of the past in our social life and language use. Although the current perception accepts that these discourses are false, the words and expressions used in language and communication could not be detached from the ongoing perception.*

This paper aims to examine the various forms of gender-based inequality that exist within languages, attempting to portray such differences in Turkish and English. Accordingly, examples of gender associative expressions and terms that are frequently used in Turkish and English in daily life were identified. Subsequently, an alternative terminology has been proposed to sexist discourses that existed explicitly or implicitly in these statements.

Keywords: *Gender-Sensitive Language, Prejudice, discriminatory discourse, negative perception, attitudes*

Türkçe ve İngilizcede Cinsiyete Duyarlı Dil: Değişen Algılar

Öz: *Kültürel ve politik açıdan, geçmişten süregelen önyargılı algıya karşın bugün dünya, insanlara karşı daha tarafsız bir algı oluşturmaya evrilmektedir. Bu olumlu değişime rağmen, önyarguların ve ayrımcı davranışların kalıplaşmış algısı, günümüzde iletişim sürecinde varlığını doğrudan ya da dolaylı olarak devam ettirmektedir. Sosyal hayatımızda ve dil kullanımında geçmişin mirası olarak gelen bu söylemleri asgariye indirmek için alternatifler teklif edilmektedir. Her ne kadar mevcut algı, bu söylemlerin yanlış olduğunu kabul etse de dilde ve iletişimde kullanılan söz ve ifadeler, süregelen algıdan kopmamıştır.*

Bu çalışmada, Türkçe ve İngilizcede mevcut olan cinsiyete dayalı çeşitli söylemler üzerine bir inceleme yapılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle günlük hayatta Türkçe ve İngilizcede sık kullanılan cinsiyet çağrışımlı ifade ve terimlerden örnekler tespit edilmiştir. Sonra da bu ifadelerde doğrudan ya da dolaylı olarak mevcut olan cinsiyetçi söylemlere alternatif bir terminoloji önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Cinsiyete duyarlı dil, önyargı, ayrımcı söylem, olumsuz algı, tutumlar*

"Words have energy and power with the ability to help, to heal, to hinder, to hurt, to harm, to humiliate, and to humble."
Yehuda Berg

INTRODUCTION

Most of the time, the language we use in our daily life, without thinking about it and noticing the meanings of the words we use, can direct our thoughts, attitudes and judgments. People may use sexist language for a variety of reasons. They may do so because it is traditional, it is ingrained in current written and spoken language and can be difficult to change, they lack knowledge about what constitutes sexist language, and

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Diyarbakır / TÜRKİYE. E-posta: ozandenizyalcinkaya@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-4150-913X

they do not believe that such language is sexist, or they are attempting to protect established social hierarchies (Swim 2004). Proverbs, idioms, and even slang expressions in our language, on the one hand, enhance language and expression and add flavor to life, on the other hand, lead to the existence of stereotypes that leave societies behind. The ways we think and talk about a subject influence and reflect the ways we act in relation to that subject. This is the basic premise of discourse theory (Foucault 1972, 1980; Hall, 1997; Phillips & Hardy 2002). Language-based sexist discourses trigger discrimination and carry gender roles from generation to generation. It is possible to change this concept, discourses and expressions to match the current values. It is possible to take the first step with the awareness people create by removing discrimination and sexism from our languages as everything starts with the words we use in our social life. Thanks to this awareness, it will be attempted to create an equal language for an equal society.

In the report of OECD, gender equality is not only a fundamental human right. It is also a keystone of a prosperous, modern economy that provides sustainable inclusive growth. Gender equality is essential for ensuring that men and women can contribute fully at home, at work and in public life, for the betterment of societies and economies at large (OECD 2017).

The first step towards ensuring gender equality, which is closely related to a country's level of development, is to begin examining and comprehending the concepts of sex and gender. In UN Women Gender Equality Glossary (2017) these terms are defined as following:

Sex: It relates to innate biological and physiological characteristics, distinguishing males and females. It is not learned. It's universal

Gender: A social and cultural construct, which distinguishes differences in the attributes of men and women, girls and boys, and accordingly refers to the roles and responsibilities of men and women. Gender-based roles and other attributes, therefore, change over time and vary with different cultural contexts. The concept of gender includes the expectations held about the characteristics, aptitudes and likely behaviors of both women and men (femininity and masculinity). This concept is useful in analyzing how commonly shared practices legitimize discrepancies between sexes.

Roles, behaviors, activities and attributes that a given society at a given time considers appropriate for men and women gender is not innate, but learned. It is not based on biological differences. It's shaped by culture, socioeconomic factors, education, beliefs, and ethnic factors as well as time and geography. Gender identity development begins in childhood and it is reinforced by society. It is not universal.

Gender Equality: Gender equality is, therefore, the equal valuing by society of the similarities and the differences of men and women, and the roles they play. It is based on women and men being full partners in the home, community and society. Equality does not mean that women and men will become the same but that women's and men's rights, responsibilities and opportunities will not depend on whether they are born male or female (UN 2017).

Some indicators that a sexist attitude settles in our subconscious:

Sexism comes in many different forms, such as blatant, covert, and subtle sexism (Benokraitis & Feagin 2000). In today's society, perceptions like these are rarely

openly discussed. Instead, they are maintained through implicit bias—the often subliminal thinking that can influence partial-policing decisions and covert biased practices—in all of their subtle or veiled ways of operating. Sexist language refers to words and phrases that degrade, ignore, or stereotype members of either sex or that needlessly call attention to gender. It's a form of biased language. Sexist language often excludes one sex, usually women. It can always be avoided. Sexist language is characterized as “words, phrases, expressions that unnecessarily differentiate between women or men or exclude, trivialize, or diminish either gender.” They give examples of sexist language as false generics (e.g., he, mankind), hierarchical and separatist terms (e.g., man and wife, sex differentiated job titles), and words that can decrease self-esteem and negate personal identity (e.g., referring to adult females as “girls” rather than “women,” emphasizing the importance of women’s marital status with “Miss” and “Mrs.”) (Parks and Robertson 1998: 478). It is always possible, for instance, to avoid generic ‘he’ and generic ‘man’. Many women feel themselves as invisible or unimportant. Sexist Language treats women and men differently without reason.

Some scholars from various fields such as sociology (West and Zimmerman 1991), psychology (Aries 1996) and linguistics (Tannen 1994) have carried out various researches regarding gender-based differences. It is highlighted that English and other languages can be interpreted as gender-biased. (Graddol and Swann 1989). Braun (2000, 2001) states that Turkish displays a tendency towards determining more female gender. This implies that most words have masculine meaning, unless they are characterized by words that mark the woman. Indeed, examples such as male nurses and male secretaries are less. Since most professions are associated with men, the use of male qualifiers is less than that of female qualifiers: A female qualifier is used in a phrase such as a female bus driver because it is a general situation that the driver is female. When it comes to a man, the male qualifier is not used. The male connotation of the bus driver is evident. On the other hand, these languages have words that can be used to identify gender such as words for denoting female and male. The third person singular pronoun ‘o’ is employed to name either a female ‘kadın’ or a male ‘adam.’

Gender inequalities prevails in all areas of social and economic life and across countries. Therefore it is not only limited to our country or an English speaking country. Karlberg argues that throughout the public sphere, in our economy, political institutions, judicial systems, educational systems, and so forth tend to privilege conventionally “masculine” adversarial traits over conventionally “feminine” traits such as caring and cooperation (2005: 5). Gender disadvantage is not based on biological sex; it is the result of socially and culturally defined behaviors, roles, relations and entitlements that are assigned to men and boys and women and girls. They have to do with prevailing social and gender norms, policies and institutions (for example, political representation and legal structures) that continue to privilege men and boys in families, communities and nation (UNESCO 2015: 20). The woman is believed in the gender roles given to her since birth and adopts a lifestyle accordingly. Girls, boys, women and men are affected by gender roles that shape expectations of them in the home, in the community and in society

According to The Gender Equality 2019 Index, published by the European Gender Equality Institute (EIGE), European Union countries are far from the finish line on gender equality. In that report, it is stated that “advances in gender equality are still moving at a snail’s pace.” The index, which measures the position of European Union

(EU) countries in gender equality, depicted that countries have not made any significant progress. According to this report;

Sweden was the country with the highest gender equality in Europe with 83.6 points out of 100. In the index, which evaluates the gap between men and women over 6 basic parameters, EU member countries were evaluated between 1 and 100 points from the perspectives of disability, age, level of education, country of birth and family type intersect with gender to create different pathways in people's lives. Denmark took the second place with 77.5 points. In the index where half of the member states were evaluated under 60 points, the countries below 52 were Greece and Hungary. Portugal and Estonia, on the other hand, were the countries with the highest development rates on gender equality (UNESCO 2015: 20).

In other words, progress has been slow and there is a strong need for further policy action to close gender gaps in many fields such as education, employment, entrepreneurship and public life. A majority of world languages do not convey a grammatical gender, and Turkish is one of these world languages. However, as Castagneto and D'Amora (2006: 197) argue that "even though Turkish has no morphological gender marking, the languages from which it has borrowed many loanwords do have it." In contrast to most other Indo-European languages, English does not retain grammatical gender and most of its nouns, adjectives and pronouns are therefore not gender-specific. However, the fact that grammatical gender in a language does not exist, does not mean that discrimination of the sexes does not exist in the language completely. In most other Indo-European languages, nouns are grammatically masculine gender distinctions do not exist in Turkish. "o" which is the third person singular pronoun signifies "he", "she" and "it". It is not possible to find out the gender of the person that is mentioned in Turkish from point of third person reference. Arkadaş (friend), öğrenci (student) may refer to a man or a woman. In English, one of the natural gender languages, it is possible to use gender-neutral nouns to index people (e.g., "student," "parent," "person,"). In this case, it is the speaker's choice to determine other people's gender. On the other hand, there are many occasions when speakers optionally state people's gender during conversation. As Leaper and Bigler (2004) argue that many teachers commonly welcome their students with expressions such as "Good morning, girls and boys" (as opposed to "Good morning, students". In our schools, however, students are mostly greeted as "Günaydın çocuklar" or "Günaydın" or "Merhaba arkadaşlar" This kind of gender separation is reported to enhance the gender lines in social life both in children and adults as well, leading to gender stereotyping (Bigler and Liben 2007).

However, unlike genderless languages, it is challenging to deal with sexist words in languages with grammatical gender like Spanish as each noun is marked as either feminine or masculine. Kreitler (2014, 62-81) argues that one form of linguistic gender bias in English and many other languages is the generic use of masculine nouns and pronouns such as "mankind" or "chairman" as well as the use of "he" to refer generally to all persons. (e.g., "When a student studies for an exam, he is likely to do well"). However, it is highly possible that this kind of problematic use will lead to some problems. For example, the extensive employment of such masculine generic paves the way for supremacy of males over females. As MacKay (1980) maintains that the masculine generic meets the criteria for effective propaganda: frequent occurrence,

early age of exposure, and association with high-prestige sources (e.g., teachers, books).

Approaches and discrimination within the dual gender system in patriarchal societies put pressure not only women and adults, but also all age groups and genders. As soon as our gender becomes evident in the womb, our gender roles begin to be shaped. As soon as we are born, we find ourselves amid pressures suitable for these roles. Traditions, upbringing, lifestyle and education system make us perceive gender as normal and even become the executive of the system itself; the sexist language shapes our consciousness from the age we started speaking. However, male biases in gender-neutral terms are often a result of historical and cultural factors, not related to grammar. As long as sexist discourses continue in educational institutions, in the media and in the family environment, it is not possible to expect children not to use sexist discourses and to have a sexist mindset.

The language in use is the main structure of the society. We speak how we think, and how we think how we speak. The prejudices and attitudes we acquire over time reflect our thinking system, reflect on our language. Every word we pronounce, whether consciously or not, forms our perspective on women over time. It is necessary to clear our language from these biases against women. It will be focused that no words or expressions that make women invisible can be accepted. Gender stereotypes can be described as simple assumptions and ideas about women's and men's behavioral patterns. Gender stereotypes are practical reflections of a culture's general gender perception. They have deep cultural roots that are fixed and accepted over time. Repeated every day, these assumptions and ideas standardize perceptions by limiting individual's multi-faceted and complex differences.

All social patterns impose that what is normal and what is normal is male gender. A simple example still made more widely from the media; the doctor, minister, judge, etc. who stated in a news If the gender of a person like a woman is a woman, this is emphasized, such as a female doctor, a female judge. Because the first thing that comes to mind is the male. As such, it is not surprising that there are people who claim that the word 'man', which means male person, is actually used instead of human. In this regard is the use of the word "man" is the most common example in the sense of both human and human beings, as well as remarkable people or respected people. Expressions such as counting from a man, being a man, a man of the job suggest that the usual form of being human means being a man. In these expressions, we think that the meaning deviates when a woman is replaced instead of a man, and suddenly it turns from a general expression to a particular one. On the other hand, there are sexist expressions reflected in the written language used in business life as well as in daily speech. Recently, changing terms such as businessman, scientist and seaman started to come to the agenda.

Another biased practice from the perspective titles is the use of 'Mr.' and 'Mrs.' preceding surnames. 'Mr.' is used for men in English and other languages as well, bearing any clue for a man's status. However, addressing a woman as 'Miss' if she is unmarried and 'Mrs.' if she is married leads to disparity between two genders. The introduction of 'Ms.,' which is prevalent in business, has gained acceptance and popularity and acceptance. Another way through which language is used to discriminate women is taking her husband's family name. Even though this seems a traditional practice, there is a change for women in our society or in western societies

not to change their name or to hyphenate both parent's family names. In English Mr. is used for all men (Beare 2020). However, in the past, women were either 'Mrs.' or 'Miss' depending on whether they were married. Now, 'Ms.' is used for all women. 'Ms.' reflects that it is not important to know whether a woman is married or not.

Have you ever thought why you are consciously or unconsciously using 'bayan' automatically instead of 'kadın' in Turkish? And, the word 'lady' is used instead of 'woman' in English. It is seen that this word almost everywhere instead of 'woman', from the words of men and women used to indicate gender. Women's Basketball Team, women's aisle, female competitors ... This is trying to be normalized with the return of the mindset that interprets the distinction between girls and women differently. Another biased statements are when males and females are each describes as having inherent qualities as in the sentences of "Only girls can play with dolls" or "Only boys can play with footballs." (Kreitler 2014: 66). Thus, matching girls with dolls and boys with football offers a biased and broad generalizations about genders. Take for example, when a baby is born, if it is a girl, everywhere is pink, and therefore she receives toys or dolls in pink, if it is a boy, it is blue, and he will receive blue toys. Apart from these two colors, many other colors are separated in this way in our subconscious. However, there is no specific data concerning what or when this perception occurred. Just as colors, separation of professions by gender. Even the branches of that profession are separated in this way. For instance, some departments such as construction, machinery, mining engineering are considered more suitable for men, while departments such as industry, chemistry and food engineering are regarded more suitable for women.

Having said that, there are other problematic areas that have considered as gender-related issues. Establishing different roles for girls and boys, especially in domestic contexts is a traditional based practice. Gender imposes normative roles on us before we are born, introduces a sexist approach when the child is younger and causes us to adopt this language without realizing it. It would not be wrong to claim that from a young age, it is divided into girls and boys. Here are some examples: Incorporating children with gender roles is one of the common practices, representing as good girl/boy, naughty girl/boy, representing girls in mother roles and boys in father roles, affiliating boys with soldiers, policemen, heroic characters, war, and fighting from childhood, unlike boys, associating girls with domestic affairs such as housekeeping games, caring for home and the family, representing professions such as engineering, medicine, politics, science as "boys only," representing professions such as teaching, nursing, and flight attendant as "girls only" depicting girls with make-up and boys with mustaches and briefcases; children dressed as brides and grooms. While girls are expected to help their mothers with housework, there is generally no such demand for boys. From the perspective of education, for example in our country mostly boys were used to send schools. However, over time, the practice and process of various campaigns have yielded a number of positive results, paving way for girls to attend schools. Our constitution guarantees both the right to free and the right to compulsory education in authoritative language to all children or specifically to girls, either generally or specifically at the primary level. For example, since 2013 several OECD countries, including Australia, Hungary, Portugal, Slovenia and Turkey, have introduced or extended the rights of parents with young children to at least request part-time or flexible work... (OECD 2017)

Expressions from the perspective of sexist discourse:

There are also many idioms and proverbs which are based on a sexist distinction in our language are important devices for us to reflect our thoughts and attitudes. These proverbs are examined under the phrasal level. Under this topic different types of metaphors, similes and proverbs will be analyzed. How is the situation in the idioms and proverbs that are part of every language and which we can call the projection of cultural life? It is worth mentioning a little. Comparing the proverbs in Turkish with the proverbs of other countries, it is easy to find that the woman is not at all behind her situation in other cultures in terms of humiliating, belittling, and discriminatory thinking and prejudice in society. There is no doubt that there will be many proverbs related to women in a country with a population of eighty-three million in which 50.2 percent of the total population is men and 49.8 percent is women, according to TurkStat (2019). Everything that women generally experience in social life is reflected in proverbs and idioms. Indeed, proverbs and idioms are mirrors of thought, understanding and value judgments that have cost a large part of society.

Although there are numerous number of idioms and proverbs in both Turkish and English that are associated with women, portraying women in a positive manner, in some proverbs women constitute the other half, which is not equal to men, snoring, oppressed, excluded, and valued beyond the nature of the existing society. *Dişi köpek kuyruk sallamazsa erkek köpek yaklaşmaz.* The words and metaphors we use have sexist patterns such as “Men don't cry.” There are many more examples to be given to these proverbs and idioms. Providing some examples, Yigitoglu, M. and Yalcinkaya, Z. (2016) argue that some of the proverbs and idioms can have a universal identity along with social structure and values. Apart from proverbs, sexist jokes are also one form of this biased practice. These kind of jokes can also undermine women's status in the workplace (Boxer and Ford 2010). Take for example “Women make terrible managers”. This joke is a more subtle form of sexism.

Another pattern for the practice of using the terms “feminine” and “masculine” to describe social behaviors (Leaper 1995; Lott 1981). For example, in our culture, it is commonly accepted that ‘men pay the bill’. However, everyone can pay for their own account. These kind of behaviors and attitudes that are carried out under the name of politeness do not create anything other than a perception that portrays women as weaker and more fragile beings. Labeling behaviors as “feminine” and “masculine” is that it perpetuates the notion that certain behaviors are inherently either female or male (Lott 1981). Unfortunately, the statement of “*erkekler ağlamaz*” in our society is associated with that gender bias. Showing affection is not referred to a masculine behavior, on the other hand acting confidently is not regarded as feminine. In our culture, it is possible to encounter some sexist sanctions in the regulations. Women are also less likely to be entrepreneurs, and are underrepresented in private and public leadership positions. For example, wearing high-heeled shoes, not wearing lipsticks in remarkable colors, not wearing sleeveless or collared collar. Generic structures illustrate further evidence to depict the sexism encoded in the language. Words like 'generic' he and man can be said to provide women invisible. There are many sexist rhetoric about 'being a man' in Turkish, which linguists say is a masculine language.

Over the past few decades, writers and instructors have become more aware of common terminology and writing styles that tend to favor men and assumptions about behavior that no longer reflect the modern world. To change this, English speakers

have adopted new terminology that reflects a more gender-neutral style. English speaking Western cultures and societies have evolved over the past few decades, the use of gender-specific language has (is becoming) a thing of the past. Although the extent of this may still vary from country, it is now becoming more common and acceptable to use gender-neutral terms when writing and speaking in English.

Following is a list of gender-specific words/terms with their recommended gender-neutral equivalents. The words/terms that are included on the list are those considered to be the most frequently encountered in social life.

Recommended gender-neutral equivalents:

Gendered title	Gender- neutral title in English and Turkish
businessman, businesswoman iş adamı, iş kadını	business person/person in business, business people/people in business iş insanı
chairman, chairwoman erkek başkan, kadın başkan	chair, chairperson başkan
mailman, mailwoman, postman, postwoman erkek postacı, kadın postacı	mail carrier, letter carrier, postal worker postacı
policeman, policewoman erkek polis, kadın polis	police officer polis
salesman, saleswoman erkek satış elemanı, kadın satış elemanı	salesperson, sales associate, salesclerk, sales executive satış elemanı
steward, stewardess erkek hostes, kadın hostes	flight attendant kabin memuru/uçuş görevlisi

fireman, firewoman	firefighter
erkek itfaiyeci, kadın itfaiyeci	itfaiyeci
barman, barwoman	bartender
erkek barmen, kadın barmen	bar görevlisi
man, mankind	people, humanity, human kind, human beings
adam, insanoğlu	insan, insanlık, insan nesli, insan
manpower	workforce, personnel, workers, human resources
erkek gücü	insan gücü, iş gücü
males, females	men, women, boys, girls, adults, adolescents
erkek, dişi	erkek, kadın
woman doctor, male nurse, woman driver	doctor or physician, lawyer, nurse, driver
kadın doctor, erkek hemşire, kadın şoför	doctor, avukat, hemşire, şoför

How do we change biased-based perceptions?

That's a question that people have been trying to answer for decades. It would be wise to bear in mind that change requires shifting both policy and culture. It requires dealing with more complicated problem, that is, biases we suppress within our subconscious minds, in other words, the perceptions that we act upon, with or without being aware of them. In the study conducted by Alptekin (2014: 209) it is argued that "in order to analyze a patriarchal social structure, it is necessary to have the opportunity to live all gender categories in equality and justice. The purpose should be the realization the reconstruction of gender in this axis. To achieve this goal, it is essential that not only men but also women scrape patriarchal influences."

To move forward, all of us need to do the hard work of self-reflection. Yet, it is difficult to grow up in any society without accumulating biases along the way, as there are subtle messages embedded in the fabric of their culture, be it developed or underdeveloped. The lessons we were taught as children about different ones, and gender differences, shape our perceptions of others. These symbols are displayed in various forms, including the use of images, and the use of language describing "good"

and “bad” in this society. Take for example all the ways in which we deploy associations with gender, and race in everyday language. Common sayings like “don’t act like a girl,” denotes something negative engender negative views and perceptions.

How do we overcome our gender-based prejudices?

Bringing the issue to light can positively and definitely reduce our biases in decision-making practices. Diving a bit deeper, we can start to deal with our biases once we become aware of them. Awareness can often begin through dialogue, education and by means of press. On the other hand, the hardest part is how do we become aware of our own prejudicial attitudes and discriminatory behaviors? In Education 2030, Unesco declaration (2015), is a call on governments and partners alike to put in place some measures in terms of gender-sensitive policies, planning and learning environments:

To ensure gender equality, education systems must act explicitly to eliminate gender bias and discrimination resulting from social and cultural attitudes and practices and economic status. Governments and partners need to put in place gender-sensitive policies, planning and learning environments; mainstream gender issues in teacher training and curriculum monitoring processes, and eliminate gender-based discrimination and violence in education institutions to ensure that teaching and learning have an equal impact on girls and boys, women and men, and to eliminate gender stereotypes and advance gender equality. Special measures should be put in place to ensure the personal security of girls and women in education institutions and on the journey to and from them, in all situations but in particular during conflict and crises.

It’s time to restart some conversations concerning gender-related issues and in this sense, various initiatives are required to bridge the divide between policy and practice on gender inequality to help keep these issues in the forefront of public from time to time. And it is essential that we keep those problematic issues at the forefront of our own minds, by means of interacting with others who are not the same as with us, employing to use gender-neutral language on purpose.

In the following, you will see a text from the fictional country of Michland, including many examples of gender-discriminatory language, European Institute for Gender Equality (2019).

Preamble Precarious employment is arguably man’s greatest challenge in the modern age. Michland is still recovering from the effects of the recent economic crisis, but the benefits have not been equally shared amongst her citizens. Although unemployment has started to fall, the rise of low-pay, insecure jobs is threatening the ability of families to make ends meet. More and more families are facing poverty and insecurity, through no fault of their own. This development is wreaking havoc on workers from all occupations – from builders and policemen through to teachers and even waitresses.

On 1 November 2000, a spokesman for the President stated: “The failures of the last government have left many families struggling. Our social inclusion strategy embodies the virile action needed to overcome the spectre of precarious employment and give everyone a decent chance in life”

This strategy aims to ensure that:

- Every employee has sufficient income and social protection to protect himself from poverty;
- There are adequate measures to support the work-life balance of women;
- Early years interventions are in place for parents and children at risk of poverty;
- Boys and girls everywhere have access to a decent education, regardless of their income.

However, in the second text it includes examples with many forms of free gender-discriminatory language. Thus, a change in the language is noticed, in other words, examples of clear gender bias are demonstrated, European Institute for Gender Equality (2019).

Precarious employment is arguably humanity's greatest challenge in the modern age. Michland is still recovering from the effects of the recent economic crisis, but the benefits have not been equally shared amongst its citizens. Although unemployment has started to fall, the rise of low-pay, insecure jobs is threatening the ability of families to make ends meet. More and more families are facing poverty and insecurity, through no fault of their own. This development is wreaking havoc on workers from all occupations – from builders and police officers through to teachers and even waiting staff.

On 1 November 2000, a spokesperson for the President stated: “The failures of the last government have left many families struggling. Our social inclusion strategy embodies the strong action needed to overcome the spectre of precarious employment and give everyone a decent chance in life”

This strategy aims to ensure that:

- All employees have sufficient income and social protection to protect themselves from poverty;
- There are adequate measures to support the reconciliation of family and professional responsibilities of parents with young children, and particularly to support new mothers, who continue to bear the majority of caring responsibilities;
- Early years interventions are in place for parents and children at risk of poverty;
- Girls and boys everywhere have access to a decent education, regardless of their income.

The second text illustrates the clear examples with the language improved to be more gender-sensitive and inclusive. For example, the use of ‘man’ is as generic and focuses only on the experiences of men and boys. Instead, ‘human-beings’, or ‘people’ as reviewed earlier in the list above are good alternatives. The use of the pronoun ‘it’ used instead of ‘her’ which is used as gendering of an inanimate object (country). As for ‘policemen’ gendered occupation is being used. However, the term ‘police officer’ would be more gender inclusive. The other example is ‘waitress’ even though not all waiting staff are women, gendered occupation is being used. Alternatively, ‘server’ or ‘table attendant’ may be better choices. Another example is the choice of ‘spokesman’, not necessary to gender this occupation, as gender is irrelevant, the use of ‘spokesperson’ is gender inclusive. The employment of ‘strong’ instead of gendered adjective ‘virile’ is preferred. Here, the use of ‘himself’ is an example of clear gender bias, reflecting assumption that all employees are men. Instead ‘themselves’ is

preferred. The choice of ‘parents with children’ in place of ‘women’ is reasonable as to be clear to ensure that they are not based on, nor reinforce stereotypical thinking, leading to the assumption that women and men have different responsibilities. Actually, there is nothing wrong with the phrase ‘boys and girls’ in itself, but the problem arises from its order, prompting gender- discriminatory language, by means of reflecting the cultural value assigned to each gender. Switching the order around is advised.

CONCLUSION

We can overcome our biases, by first becoming our deepest biases. One should not forget that, sexism is not only a women's issue, but a men's issue as well. It should always be in our minds that no gender is superior to another. Thus, any kind of sexist practice in any kind of discourse that might imply gender bias may be distracting, causing irritation or interruption, and so should be avoided. Thus language is important in fighting gender bias and promotes the use of gender-inclusive language in all contexts and at all times, representing men and women equally. What needed is a gender inclusive language that refers to language that places both women and men at the same level, and which does not convey gender stereotypes.

It is essential that the media promote gender equality, both within the working environment and in the representation of women, explaining the difference, that is, sex is a biological construct while gender is a social construct. Media should open this debate and highlight the issue in the news agenda to better inform society and to overcome gender stereotypes. Both media and education can play a key role in promoting gender equality by challenging and transforming norms, attitudes and behaviors that create and maintain gender inequality and discrimination. If there are any problematic gendered associations available in the curricula, it should be revised and changed. Reading materials should portray females and males in non-stereotypical situations.

Policy implementations also should incorporate key principles of communication that impact on gender equity in multiple contexts. Thus policies and plans must be sensitive to the lives of women, men, girls and boys and the ways that their experiences and opportunities are shaped by gender norms, as a key part of a larger picture of social, economic and structural inequalities. Not integrating consideration of gender issues, together with other equity and inclusion issues, into policies, plans and programs risks overlooking these societal forces and failing to achieve desired outcomes. It should be attempted to ensure that women and men are represented and visible, challenging gender stereotypes and avoiding depicting men and women in exclusively stereotypical, disempowering or traditional ways. As in the practices of the families, rather than putting the children in shape during his/her childhood, it is necessary to free them.

Future research should address how such gender-biased applications are reflected in education books, and their incidence in daily conversations. Another study is recommended on comparison of such discourses in other languages.

REFERENCES

- ALPTEKİN, Duygu, (2014), “Çelişik Duygularda Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Sorgusu: Üniversite Gençliğinin Cinsiyet Algısına Dair Bir Araştırma”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 32: 203-211.

- ARIES, Elizabeth, (1996), *Men and women in interaction: Reconsidering the difference*, New York: Oxford University Press.
- BEARE, Kenneth, (2020), "Gender-Inclusive Language for English Learners", *www.thoughtco.com*, Retrieved from <https://www.thoughtco.com/gender-inclusive-language-for-english-learners-4048873> (Access Date: 10/02/2020).
- BENOKRAITIS, Nijole V. and JOE R. Feagin, (2000), "Women of color: fighting sexism and racism", *Structured Inequality in the United States: Discussions on the Continuing Significance of Race, Ethnicity, and Gender* (Eds. Adalberto Aguirre, Jr. and David V. Baker) New York: Prentice Hall.
- BIGLER, Rebecca S. and LYNN, S. Liben, (2007), "Developmental intergroup theory: Explaining and reducing children's social stereotyping and prejudice", *Current Directions in Psychological Science*, 16: 162-166.
- BRAUN, Friederike, (2000), "Gender In the Turkish Language System", *Turkic Languages*, 4: 3- 21.
- BRAUN, Friederike, (2001), "Turkish. The Communication of Gender in Turkish", *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, 1: 283- 310.
- BOXER, Christie Fitzgerald and FORD, Thomas E., (2010), "Sexist humor in the workplace: a case of subtle harassment", *Insidious workplace behavior* (Ed. J. Greenberg), New York: Routledge/Taylor and Francis.
- CASTAGNETO, M. and D'Amora, R., (2006), "A world of difference: Gender disparity in the Turkish word thesaurus". *Gender Language and New Literacy* (Eds., E.M. Thüne, S. Leonardi, C. Bazzanella), New York: The Continuum Publishing Company.
- CRAWFORD, Mary E., STARK, Amy C. and RENNER, Catherine H., (1998), "The meaning of Ms.: Social assimilation of a gender concept", *Psychology of Women Quarterly*, 22: 197-208.
- EIGE, (2019), *Gender Equality Index*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EU, (2019), *Toolkit on Gender-sensitive Communication*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- FOUCAULT, Michael, (1972), *The Archeology of Knowledge*, London: Tavistock.
- FOUCAULT, Michael, (1980), *Power/Knowledge*, Brighton, UK: Harvester.
- GRADDOL, David and SWANN Joan, (1989), *Gender voices*, Oxford, UK: Basil Blackwell.
- HALL, Stuart, (1997), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, London: Sage Publications.
- KARLBERG, Michael, (2005), "The power of discourse and the discourse of power: Pursuing peace through discourse intervention", *International Journal of Peace Studies*, 10 (1): 1-25.
- KREITLER, Shulamith, (2014), "The Oxford Handbook of Language and Social Psychology", *Psychology Learning & Teaching* (Ed. Thomas M. Holtgraves), New York: Oxford University Press.
- LEAPER, Campbell, (1995), "The use of masculine and feminine to describe women's and men's behavior", *Journal of Social Psychology*, 135: 359-369.
- LEAPER, Campell and BIGLER, Rebecca S. (2004), "Gendered language and sexist thought. Monographs of the Society for Research", *Child Development*, 69, (1): 128-142.
- LOTT, Bernice, (1981), "A feminist critique of androgyny: Toward the elimination of gender attributions for learned behavior", *Gender and nonverbal behavior* (Ed. C. Mayo and N. M. Henley), New York: Springer-Verlag.
- MACKAY, Donald G. , (1980), "Psychology, perspective grammar, and the pronoun problem", *American Psychologist*, 35: 444-449.
- OECD, (2017), *The Pursuit of Gender Equality: An Uphill Battle*, Paris: OECD Publishing.
- PARKS, B. Janet and ROBERTON, Mary Ann, (1998), "Influence of Age, Gender, and Context on Attitudes Toward Sexist/Nonsexist Language? Is Sport a Special Case", *Sex Roles*, 38, (6): 474-494
- PHILLIPS, Nelson, and CYNTHIA Hardy, (2002), *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*, London: Sage

- SWIM, Janet K. and Robyn Mallet K., (2009), "Sex Roles". **A Journal of Research**, 51: 117-128.
- TANNEN, Deborah, (1994), *Gender and Discourse*, New York: Oxford.
- UN, (2017), *Women Gender Equality Glossary*, <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php?id=36>. (Access Date: 05/02/2020).
- UNESCO, (2015). *SDG4-Education 2030*, Incheon Declaration (ID) and Framework for Action. For the Implementation of Sustainable Development Goal 4, Ensure Inclusive and Equitable Quality Education and Promote Lifelong Learning Opportunities for All, ED-2016/WS/28, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656> (Access Date: 05/02/2020)
- URL 1: <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705> www.tuik.gov.tr (27-43) (Access Date: 10/02/2020)
- WEST, Candace and ZIMMERMAN, Don H., (1991), *The social construction of gender*, Newbury Park, Calif: Sage Publications.
- YIGITOGLU, Mustafa and YALCINKAYA, Zana. (2016). "An Analysis on Sexist Proverbs and Idioms in Turkish". **Idil**, 5: 1659-1669.

YENİSEY KIRGIZLARINDAN HAKASLARA ÖLÜM ALGISI*

Nükhet OKUTAN DAVLETOV**

Öz: Ölümün Hakaslara ifade ettiklerini anlayabilmek için öncelikle doğumun ve yaşamın Hakas-Minusinsk vadisindeki karşılığı ortaya koyulmalıdır. Bıraktıkları yazıtlar doğrultusunda Yenisey Kırgızlarının ölümü derin üzüntü veren bir olay olarak algıladıklarını söylemek mümkündür. Bu sebeple tıpkı eski Türkler gibi ölüme ve yok olmaya karşı bir şekilde önlem almak isteyen Yenisey Kırgızları çocuk sahibi olarak soylarını ve yaşamı devam ettirmeye ve bengü taşlar bırakarak kalıcı olmaya çalışmışlardır. Bu toplumun mirasçısı olan Hakaslar da bu düşünceyi süregelen inanışlarında ve dini pratiklerinde; atasözlerinde, türkülerinde ve ağullarında yaşatmaktadır. Hakas Şamanizminde insan yaşamına, doğuma ve soyun devamına yüklenen bu anlam alan araştırması yoluyla elde edilen verilerle de örtüşmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hakas, Yenisey Kırgızları, ölüm, yaşam, ağıt.

The Perception of Death: From the Yenisei Kyrgyz to the Khakas

Abstract: It is possible to say that Yenisei Kyrgyz people perceive death as a mournful incident in accordance with their epitaphs. It is for that reason, Yenisei Kyrgyz wanted to being permanent in the presence of death, and perpetuate their progeny by having children, and by carving eternal stones just like ancient Turks. Khakas people who are the inheritors of Yenisei Kyrgyz perpetuate this idea in their beliefs, religious practices, proverbs, folk songs, and laments. This meaning attributed to life, birth and progeny in Khakas Shamanism is also consistent with the data gathered in the field.

Keywords: Khakas, Yenisei Kyrgyz, death, life, lamentation.

Toplumların ölüme yüklediği anlamlar ve ölüm olayı karşısında geliştirmiş olduğu davranışlar her şeyden önce yaşamın söz konusu topluma ifade ettikleri ile ilgilidir. Ölümün Hakaslara ifade ettiklerini anlayabilmek için de ilk olarak doğumun ve doğumla başlayan yaşamın Hakas-Minusinsk vadisindeki karşılığı ortaya koyulmalıdır.

Ortalama insan ömrünün günümüze kıyasla çok daha kısa olduğu Orta Çağda, yetişkinliğe de günümüzden daha erken adım atılması ve bu olgunluğun bir gerekliliği olarak bir an önce evlenip çocuk sahibi olunmasıyla soyun devamının garanti altına alınması dünyanın her yerinde gözlemlenmesi mümkün olan bir durumdur. Hakasların ataları olan Yenisey Kırgızlarının yaklaşık 12 yüzyıl önce bıraktıkları yazıtlarda da bu anlayış tespit edilebilmektedir. Örneğin, E 147 numaralı Eerbek I adlı yazıtta er adı Tölis / Töles Alp Tarkan olan yazıt sahibi kişi, 17 yaşında ölmesine rağmen oğlan (çocukluk) adı olan Yerlig Çor'u çoktan geride bıraktığını, evlenip çocuk sahibi olduğunu; ancak tıpkı eşine ve çocuğuna doymadığı gibi mavi göğe ve yağız yere de

* Bu makale, Prof. Dr. Bülent Gül danışmanlığında yürütülen *Hakas Şamanizminde Ölüm* (Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, 2020) başlıklı doktora tezinden hareketle yazılmıştır. Çalışma dâhilinde yürütülen alan araştırması için H.Ü. Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonuna başvurulmuş ve 05.07.2019 tarihinde Etik Komisyon İzni alınmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara / TÜRKİYE. E-posta: nukhet.okutan@gmail.com ORCID No: 0000-0001-9312-8385

doymadığını ifade etmektedir (Kormuşın 2008: 164; Aydın 2013: 235-236). Savaşçı bir topluma mensup olunması sebebiyle henüz 17 yaşındaki bir kişinin kahramanlık göstererek er adı kazanabildiği, ölümle burun buruna yaşanan bir ortamda insanların çocuk sahibi olmaya fazlasıyla önem atfetmeleri, yukarıda da bahsedildiği gibi hayat döngüsünü sürdürebilmekle ilişkilidir.

Bu durum diğer Türk halklarında da aynı şekilde varlığını sürdürmüştür ve izleri devam etmektedir. Örneğin, Dede Korkut kitabında yer alan Dirse Han oğlu Boğaç Han destanında Bayındır Han, verdiği ziyafette oğlu olan konukları ak otağa, kızı olan konukları da kızıl otağa yerleştirirken; ne oğlu ne de kızı olanları ise kara otağa kara keçe üstüne oturtup bu kişilere kara koyun yahnisi ikram ettirmektedir. Bayındır Han, çocuk sahibi olamamanın Tanrı'dan gelen bir lanet olarak görülmesi sebebiyle ve kendilerinin de bunu böyle kabul edip bu kişilere ona göre davrandıklarını belirtir (Ergin 1969: 8). Günümüzde Türk halklarının hemen hepsinde bekâr insanlara sürekli evlenme vaktinin geldiğinin hatırlatılması, evlenmeleri için insanların birileriyle tanıştırmaya çalışılması; evli fakat çocuğu olmayan çiftlere ne zaman çocuk sahibi olacaklarının sorulması, tek çocuklu çiftlere ise ikinci çocuğun ne zaman geleceği konusunda baskı yapılmasını dahi bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde ölüme karşı alınmış bir önlem, ölüme karşı geliştirilmiş bir direnç olan çocuk yoluyla soyun devamının sağlanması Hakaslar arasında günümüzde de yüceltilen bir durumdur. Bu sebeple Hakaslarda çok çocuklu aileler özel bir saygı görmektedir (Butanayev 1988: 206) ve bu durum algılara yani hayır dualara da yansımıştır¹: “Beşik başı pek olsun, çok kız kardeşi olsun! Beşik bağı pek olsun, çok erkek kardeşi olsun!” (Butanayev 1988: 215); “Ocağın önünde beşik olsun! Ardında yakacak odun olsun! Ak dişlerin sararınca, kara başın ağarınca dek yaşa!” (Butanayev 1996: 150). Ayrıca Hakasların eskiden kız alırken gelinin çok çocuklu bir aileden gelmesine dikkat etmeleri (Butanayev 1996: 143), gelinin kendisinin de çok çocuğu olacağını düşündüklerini göstermekte ve yukarıda bahsi geçen durumu pekiştirmektedir. Bu düşünce Türkler gibi Altay kültür dairesine mensup olan Moğollarda da mevcuttur. Moğollarda çocuk sahibi olmaya verilen öneme örnek olarak şu atasözü gösterilebilir: *Ürgüi xün baidaggüi, ündesgüi mod baidaggüi* “Çoluk çocuksuz insan olmaz, köksüz de ağaç olmaz” (Gül 2003: 57).

2019 yazında Hakas Cumhuriyeti'nde gerçekleştirdiğimiz alan araştırması dâhilinde Hakas Devlet Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan 61 yaşındaki Prof. Dr. Larisa Anzhiganova (Sagay kabilesi, *Çiti Püür* (Yedi Kurt) aşireti) ile yapılan kişisel görüşmeden elde edilen bilgiler de bu durumu destekler niteliktedir. Anzhiganova'nın ifadelerine göre Şamanizmde bir insanın başına gelebilecek en büyük ceza evlenememek ve çocuk sahibi olamamaktır. Nitekim kişinin hayattaki görevi, geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurmak, yani atalar ile sonraki kuşakları birbirine bağlamaktır. Bir kişinin doğması için nesillerce insanın çabası gerekmektedir ve bu çabanın boşa gitmemesi için geçmiş ile gelecek arasında sağlanması gereken bu devamlılık, ancak çocuk sahibi olarak gerçekleştirilebilmektedir (L. Anzhiganova, kişisel görüşme, Ağustos, 1, 2019).

Hakas Şamanizminde insan yaşamına, doğuma ve soyun devamına yüklenen bu anlam, Hakaslara ait dini pratiklerde de kendini göstermektedir. M.Ö. III. binyılın sonu, II. binyılın başına tarihlendirilen ve Güney Sibirya'ya özgü bir Erken Bronz Çağı

¹ Tsengel Tuvaları da “Evi dolan oğullu ol, kıyısı dolan kızılı ol.” diyerek çok çocuklu olmayı anlatan algılar söylemektedirler (Bkz. Gül 2011: 340).

kültürü olan, ayrıca adını Hakas topraklarındaki Okunev köyü yakınlarında yapılan kazılardan alan Okunev arkeolojik kültürüne (*Ocherki istorii Hakasii* 2008: 34) ait kaya idollerden biri bu konuya örnek gösterilebilir. “Ulu ihtiyar taş” anlamına gelen ve hamile bir kadının görünüşüne sahip olan 3,02 metre uzunluğunda ve 2,6 ton ağırlığındaki (Esin ve Gorbatov 2011: 2) *Uluğ Hurtuyah Tas* adlı bu idol, binlerce yıldır olduğu gibi içinde bulunduğumuz yüzyılda da kendisinden yardım ve kutsama² isteyenlerin sunduğu kurbanları ve hediyeleri kabul etmektedir.³ Günümüzde yalnız Hakaslar tarafından değil, bölgede yaşayan Ruslar tarafından da ağırlıklı olarak çocuk sahibi olmak için ziyaret edilen taş tanrıçaya yöneltilen dualardan biri aşağıdaki gibidir:

Yer üstündeki canlılar,
Çocuklarından fayda görmeseler bile
Gelecek kuşakların aşkına yaşarlar.
Döl yoksa çocuk yoksa
Bu yaratıklar yaşamıyor demektir.
Yaşlı ninem, sana yalvarıyorum,
Gözyaşlarına boğulmuş bana, şu kısır kadına
Çocuk ver.
Çünkü dölüm yoksa, çocuğum yoksa,
Bana da yaşamak yoktur bu dünyada
(Burnakov’dan aktaran Okutan 2017: 225).

Görüldüğü üzere Hakaslar arasında yaşam döngüsünün içinde yer alarak çoğalmak, insanın var oluşunun amacı olarak kabul edilmekte ve bu düzenin mutlaka devam ettirilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu görevi herhangi bir sebeple gerçekleştiremeyen kişiler ise mutlaka çare aramaktadırlar. Hakasların canlı yaşamının sürdüğü bu dünyadaki hayata sıkıca tutunmaları ve doğum ile başlayan hayatı kutsallaştırmaları, ölümden sonraki hayatta her şeyin daha farklı olacağına dair bir inanişe sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple ölümü yüceltmemekte ve her fırsatta yaşamaya doymanın mümkün olmadığını ifade etmektedirler. Bu anlayış Hakasların atasözlerinde de kendini göstermektedir: *Tın pirik, çurtas aarlığ* “Tın güçlü, yaşam değerlidir” (*Bilgeler Sözü* 2018: 54, 112). Ancak yaşamın böylesine sevilmesi, tarih boyunca insanlara ölümün hatırlatılması gerekliliğini de doğurmuştur. Bu noktada akıllara gelen ilk kavram şüphesiz kökleri antik dünyaya uzanan ve Latince bir deyim olan “öleceğini hatırla” ya da “ölümü hatırla” anlamındaki *memento mori*’dir. Esasında kişinin zafer karşısında kapılacağı kibre bir önlem olarak ona sadece bir insan

² 2019 yazında bölgede yaptığımız alan araştırmasında, yalnızca çözümsüz bir durum karşısında kaldığı için yardım isteyenlerin değil, kutsama talep eden kişilerin de *Hurtuyah*’ı ziyaret ettiklerine tanık olduk. Genelde çocuk sahibi olmak isteyip olamayan kadınların başvurduğu kaya idol, 10. 08. 2019 tarihinde bir düğün alayı tarafından bu yeni yuvanın kutsanması ve yeni evli çiftin bereketli bir yaşama sahip olması için ziyaret edilmekteydi.

³ *Uluğ Hurtuyah Tas* için kurban kesme geleneğinin kökleri, idolün yerden ilk kez yükseltildiği olduğu binlerce yıl öncesine uzanmaktadır. Nitekim bölgede gerçekleştirilen kazılar, taşın dikilmesi için kazılmış olan ilk çukurun dibinde kurban edilmiş bir kuzunun kafatası ve postu gibi kalıntıları ortaya çıkarmıştır. Bunun dışında, yüzü doğuya bakacak şekilde dikilmiş olan idolün güney kısmında başka bir kurban çukuru daha bulunmuştur. Bu çukur ise kurban edilen hayvanın kanının akıp süzülebilmesi için yoğun biçimde taşlarla doldurulmuştur (Esin ve Gorbatov, 2011: 2). Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Burnakov, V. (2013). *Uluğ Hurtuyah Tas v miforitualnom komplekse Hakasov* (konets XIX-XX vekov). Gl. Red. V. V. Chezybaeva. *Ada Çir-Suu – Otechestvo. Kraevedcheskiy almanah*, Vyp. 2 içinde (ss. 121-130). Abakan: M-vo kultury resp. Hakasiya, GBUK RH “N. B. im. N. G. Domozhakova.

olduğunu ve sonunda öleceğini hatırlatan, genel ahlaka atfedilen bir söylem (Özgenç Erdoğan 2018: 145) olan bu ifade Ortaçağ Avrupa'sında Hristiyanlığın yükselişi ile birlikte farklı bir anlam edinmiştir. Yalnızca iyi işler yapıp faziletli, dindar bir hayat sürüldüğünde ruhun kurtulabileceğini ileri süren kilise, insanların ölümlü olduklarını sürekli hatırlamalarını isteyen bu deyim farklı bir ahlaki boyut kazandırmıştır (*Encyclopedia of Death and the Human Experience* 2009: 357). Bu sayede öleceklerini hatırlayıp üzüntüye kapılan insanlara bir nevi kurtuluş sunulmaktadır. Erken Hristiyanların şehitlik mertebesine hazırlanmak için de bu öğretiyi kullanmakta oldukları bilinmektedir (Pahman 2015: 107). Bu eski hatırlatma Kur'an-ı Kerim'de de "Her nefis ölümü tadacaktır" ya da her "Her canlı ölümü tadacaktır" biçiminde üç surede geçmektedir.⁴

Hakaslara ait *iki ölüm polbas, pırdeñ os polbassıñ* "iki ölüm olmaz, birinden kaçılmaz" (*Bilgeler Sözü* 2018: 57, 115) atasözünden de anlaşılabilir gibi ölümün kaçınılmaz olduğuna dair yukarıda farklı inançlardan örnekler verilen evrensel uyarı bu kültürde de içselleştirilmiştir. 2019 yazında bölgede yapılan saha araştırması sırasında yapılan tespitlere göre özellikle Hakas nüfusun çoğunlukta olduğu Askiz bölgesinde ölümü hatırlamamayı imkânsız kılan adım başı dikilmiş kurganlara ve ölüm konusunda aynı ifadeleri tekrarlayan yüzlerce yazıtta yani kendi *memento mori* anıtlarına sahip olan Yenisey Kırgızları, yukarıda bahsedilen faziletli, cesur, doğru, yiğit bir hayat için de kendilerine özgü bir kelimeye sahiplerdi, *erdem*⁵. Bu kelime Hakaslar ve onların ataları Yenisey Kırgızları için ölümle karşılaşmadan önce yaşamın nasıl yaşanması gerektiğini ifade eden bir kavram olması bakımından önemlidir. Erdemli bir hayat ise ruhun kurtuluşunun anahtarı olmaktan ziyade ayrılmaktan derin üzüntü duyulacak ideal bir hayatın şartı olarak algılanmıştır. Erdemli yaşam aynı zamanda ölüme direnmenin bilinen tek yolu olan adını yaşatma ve hatırlanmayı da beraberinde getirecektir. Bu anlayışı da Hakasların atasözlerinde tespit etmek mümkündür: *Uluğ alıp ölgenineñ öle çoğıl* "Ulu [bir] alp ölümle bile ölmez" (*Bilgeler Sözü* 2018: 54, 112).

Yukarıdaki bilgiler ışığında denilebilir ki, elbette Hristiyanlık ve İslam gibi Şamanizm de devasa anıtları ve yazıtlarıyla ölümü hatırlatmaktadır; ancak insanlara ölüm sonrasına hazırlık yapmaları için bir uyarıda bulunmaktan ziyade kişilerin yer üstünde sahip oldukları zamanı hakkıyla, erdem ile yaşamaları için hatırlatma yapmaktadır. Bu sebeple Hakas-Minusinsk steplerindeki bu anıtları *memento mori* anıtları olarak görmek yerine, mavi gökte parlayan güneşi ve ayı, koşturan sürüleri ve yilkıları, kısacası devam eden canlı yaşamını vurgulayan ve bu sayede ölümün

⁴ Bkz. *Kur'an-ı Kerim* 3: 185, 21: 35, 29: 57.

⁵ Erhan Aydın'ın tespitine göre bu kelime Güney Sibirya topraklarında bulunan yüzlerce yazıtın hemen hemen hepsinde birçok kez yer alırken, şimdye dek yapılmış olan okumalara göre Moğolistan'daki II. Türk Kağanlığı ile Uygur Kağanlığı yazıtları arasında yalnızca Küli Çor yazıtında görülmektedir (2017: 49). Kelime er kökünden gelmekte ve yazıtlarda da sıklıkla *er erdemi* şeklinde kullanılmaktadır. Bu ifadeden hareketle kelimenin Yenisey yazıtlarında daha çok erkeklere özgü bir cesaret, yiğitlik, askeri yetenekler, savaşta ustalık gibi anlamlar barındırdığı görülmektedir. Çağdaş Hakas dilinde irdem biçiminde var olan bu kelimenin "sperm, meni" anlamlarında kullanıldığı da bilinmektedir (*Hakassko-Russkiy Slovar* 2006: 131). Bu noktada kelimeye yüklenen maskülen niteliğin evrensel boyutunu ortaya koymak için tıpkı Türk dilindeki erdem kelimesinin kökünün er olması gibi Batı dillerindeki *virtue* kelimesinin de Latince erkek anlamına gelen "vir" isim kökünden türetilmiş olan ve yine erkeğe özgü, eril nitelikler anlamındaki "virtus" kelimesinden geldiğini belirtmek yerinde olacaktır (De Vaan 2008: 681).

kasvetine dikkat çekmektense yaşanmış bir hayatın kutsanmasını amaçlayan “memento vivere”⁶ (Ricasoli 2015/2016: 459) anıtları olarak nitelemenin daha doğru olacağı söylenebilir.

Bu noktada Hakas-Minusinsk vadisinde yaşama karşı duyulan doyumsuzluk hissinin daha somut biçimde açıklayabilmek için bu konunun direkt yazılı kaynakları olan Yenisey yazıtlarından ve günümüzde hala yaşatılmakta olan Hakas destancılık geleneğinden örnekler vermek yerinde olacaktır. Yenisey yazıtlarının hemen hepsinde insanların ölüm karşısında kapıldıkları hüznü ifade etmek için aynı kelimeler ve cümleler, benzer ünlemler kullanılmıştır. Bu sebeple bu çalışmada sayısı yaklaşık 200’ü (Aydın, 2010: 31) bulan bu yazıtların birkaçından alıntı yapmakla yetinilecektir.

İlk olarak E 3 numaralı Uyük-Turan yazıtında, *Kuyda kunçuyum⁷ özde oğlum yıta esizim e yıta bökmedim adrılıtm kinim kadaşım yıta adrılıtm* “Obada eşim, vadide çocuk(lar)ım eyvah! Ne yazık! Eyvah! Doymadım, ayrıldım (öldüm). Akrabalarım, eyvah! (Sizlerden) ayrıldım” (Aydın 2013: 28) cümlelerine yer verilmiştir. Görüldüğü üzere ölen kişi eşine, çocuklarına ve akrabalarına doymadığını ve onlardan ayrıldığı için derin bir üzüntü duyduğunu bildirmektedir. E 45 numaralı Köjeelig-Hovu yazıtında da yazıt sahibi mavi gökteki güneşten ayrıldığını, eşinin ise ne yazık ki dul kaldığını ifade eder (Aydın 2013: 119).

E 7 numaralı Barık III yazıtında ise insanî duyguların aktarılması için çok daha derin bir ifade tercih edilmiştir. Adını ilk satırda öğrendiğimiz yazıt kahramanı Külüg Çur/Çor o ana dek aslında sıkıntısız yaşamış olduğunu, asıl sıkıntıyla şimdi yüzleştiğini ve dertlerin en büyüğünün ölüm olduğunu “[...] (asıl) sıkıntı işte buymuş. Gökteki güneşe ve yerdeki ilime doymadım” şeklinde çevirdiğimiz, [...] *buñ bu ermiş. Tengrideki künke yerdeki elimke bökmedim* (Malov, 1952: 22-23, Aydın, 2013: 35) cümleleriyle ifade etmektedir. E 6 numaralı Barık II (Malov’da Barlık II) yazıtında da Köni Tirig adlı yazıt sahibinin henüz üç yaşında yetim kalmasına rağmen *buñsuz erde ben erdim* (Malov 1952: 21-22, Aydın 2013: 33-34) diyerek ölüm sebebiyle yaşayanlardan ayrılana kadar kendisini aslında dertsiz kişiler arasında sayması da bu aynı anlayışın göstergesidir. E 10 numaralı Elegest I’de de yazıt kahramanı yine aynı şekilde eşinden, çocuklarından, hanından ve yurdundan, sahip olduğu zenginliklerden ayrıldığı için hissettiği derin üzüntüsünü ifade etmekte ve daha önceki iki örnekte olduğu gibi önceden dertsiz, sıkıntısız yaşamış olduğunu söylemektedir (Malov 1952: 25-28, Aydın 2013: 41-42).

E 11 numaralı Begre’de de yazıt sahibi Tör Apa, er erdemi için neler kazandığını, 15 yaşında Çin hanına gönderildiğini, yedi kurt öldürdüğünü anlatmaktadır. Kısacası yaşarken elde ettiği başarıları, sahip olduğu mal varlığını, kendisini çevreleyen değer verdiği insanları sayarak aslında diğer yazıtlarda da olduğu gibi nasıl dolu dolu bir hayat yaşadığını göstermek istemektedir. Sonunda ise yine bunlardan, yani üç

⁶ Yaşamı / yaşadığını hatırla anlamına gelen Latince bir deyim.

⁷ Hem Kormuşın hem de Malov metnin transkripsiyonunda ilk satırdaki ikinci kelimeyi “kunçuyım” olarak vermelerine rağmen bu kelimenin çevirisini çoğul olan “eşlerim” biçiminde yapmışlardır (Kormuşın 1997: 193; Malov 1952: 16). Oysaki Aydın’ın da belirttiği gibi, bu kelime Moğolistan yazıtlarında “prens” anlamında kullanılırken, Yenisey yazıtlarının tamamında yazıt sahibinin kendi eşi için kullandığı bir unvandır. Aydın ayrıca Uygurlar ve Karahanlılardan kalan metinlerde Çince den geçmiş olan *kunçuy* kelimesinin “prens” anlamının korunmuş; Sayan–Altay halklarında ise anlam kötüleşmesine uğramış olmasının sebebinin Sibiryalı Türklerinin eşlerine duydukları saygı ile açıklamaktadır (2017: 52).

oğlundan, halkından, yerinden ve suyundan, hanından, dostlarından ayrıldığı; fakat onlara doyamadığını ifade etmektedir (Malov, 1952: 29-34, Aydın, 2013: 45-46).

Yenisey Kırgızlarının bengu taşlara kazıdıkları bu doyamama hissini, onların torunları olan Hakasların *alıptıǵ nımah*'larında yani kahramanlık destanlarında da tespit edebilmekteyiz. Örneğin, S. P. Kadyshhev'den derlenen *Ah Çibek Arıǵ* destanında yaşamdan ayrılmak istememe ve ölümü sorgulama hali apaçık görülmektedir: "Tam da bu vakte dek yaşayıp ölüverecektim madem, doğacağıma doğmaz olaydım! Tam da bu zamana dek yaşayıp da yatıp ölüverecektim madem, var olacağıma olmaz olaydım!" ya da "Böyle ölüp, böyle yatacaktık madem, ne diye doğmuşuz, ne diye yaratılmışız!" (*Ah Çibek Arıǵ* 1968: 171, 174-175).⁸ Hakas destanlarında ölüm o denli üzücü olabilmektedir ki, ölüm gerçekleştiğinde hayvanların ve hatta tüm doğanın üzüldüğü tepki verdiği sahneler mevcuttur. S. İ. Shulbayev'den derlenen *Ah Pora Attıǵ Alıp Ah Han* destanından aktardığımız aşağıdaki ifadeler buna bir örnek olarak gösterilebilir:

Aşıp ölen Ak Han'ın ölüsünü gören
Pençeli hayvanlar, kara at sineği gibi
Gece gündüz bu yere gelmektedir.
Kanatlı kuşlar, kara duman gibi
Gece gündüz uçmaktadır.
Pençeli hayvanlar gelip,
Yas tutarak ulumaktadırlar.
Kanatlı kuşlar uçup,
Yas tutarak ötmektedirler (2007: 111).

Hem yukarıda örnekler verilen Yenisey epitaflarını, hem de bu destanları üreten aynı toplumdur. Ancak yukarıdaki dizelerde de görüldüğü üzere kahramanlık destanlarında hem insanlar hem de hayvanlar tarafından ölüme dair hissedilenler elbette çok daha detaylı bir biçimde ifade edilebilmektedir; çünkü sözlü geleneğe ait bu türün kazanıp korunduğu yer birkaç metrelik kayalar değil, insan zihnidir. Dolayısıyla destanlarda hırsları, acıları, korkuları ifade etmek için ezber konusunda ihtiyaç duyulan kondisyonu sağlayabilen bir insan zihninin elverdiği kadar geniş yer bulunmaktadır. Bu ise binlerce dizeye eşit bir alana işaret etmektedir. Ancak söz konusu taşta kazınan yazıtlar olduğunda, ölümün tüm gerçekliğini ve haykırışlarını ifade edebilmek için en doğru kalıpların seçilmesi gerekliliği doğmaktadır.

Yenisey Kırgızları kimi araştırmacılar tarafından ağıt metinleri olarak da değerlendirilen bu yazıtlar sayesinde dünyada mezar şiiri geleneğine sahip halklar arasında özel bir yerde bulunmaktadır. Ancak bu bilgi, eski Kırgızların soyundan gelen Hakasların da bu köklü ağıt geleneğini devam ettirip ettirmedikleri sorusunu gündeme getirmektedir. Öncelikle Hakas dilinde bu gelenek için kullanılan terimler incelenmelidir. Hakasçada *sıhtırǵa* fiili ağlamak, ağıt yakmak; bu fiilden türeyen *sıt*, ağıt; *suttırǵa*, ağıt yakmak ve *sıtçıl* kelimesi de ağıtçı anlamlarına gelmektedir (*Hakassko-Russkiy Slovar* 2006: 562, 565). Hakas dilinde ayrıca uğuldamak, vızıldamak gibi anlamlara gelen *ulırǵa* fiili de mevcuttur; ancak bu bir yansıma fiil olmalıdır. Ayrıca "ağlamak, ağıt ve ruhsal bir acıdan kaynaklanan hıçkırık" anlamlarına gelen *u* kelimesi de bilinmektedir. Bu kelime ise cümle içinde *uǵa tüzerge* "ağlamak" ya da *um kilçe* "ağlayasım var" şeklinde kullanılabilir (*Hakassko-Russkiy Slovar* 2006: 1050-1051).

⁸ Davletov'un çevirisi için bkz: *Ah Çibek Arıǵ. Hakas Türklerinin Kız Alp Yiğitlik Destanı* (2015: 315, 323).

Kelimenin daha eski kullanımlarını ise Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvânü Lügati't-Türk*'ünde tespit etmek mümkündür. Bu eserde *sıgit* kelimesi ağlama, gözyaşı dökme olarak açıklanmıştır. *Sıgtāmāq* fiili ise ağlamak şeklinde verilir ve *hi'*yla (x) okunan bir sesletimi olduğu [*sıxta-*] belirtilir (2005: 488). Ki bu, Hakas dilindeki sesletimle aynıdır. Kaşgarlı ayrıca *ıglāmāq* fiilinin de ağlamak anlamına geldiğini ve *yıglāmāq* fiilinin değişik bir sesletimi olduğunu söylemektedir (2015: 280, 690). Aynı şekilde *Drevnetyurkskiy Slovar*'da da *sıgit*, “hıçkırık, ağıt, feryat” ve *sıgta-* fiili de “ağlamak, feryat etmek” şeklinde yer almaktadır (1969: 481, 503).

Ağıtlar konusunda hem geçmişte hem de günümüzde kullanılan bu kelimelerin açıklanmasının ardından Türkiye Türkçesinde yazılmış olan ağıtlara birkaç örnek vererek bunları Hakaslar arasında derlenmiş olan ve tarafımızca Türkçeye çevrilen ağıtlarla karşılaştırmak, Türk dünyasındaki ağıt geleneğinin yukarıda bahsi geçen nitelikleri Sibiryaya coğrafyasından Balkanlara dek nasıl muhafaza ettiğini göstermek açısından faydalı olacaktır. Sonrasında ise 2019 yazında yaptığımız alan araştırmasından elde edilen, ağıt geleneğinin sürdürülmesi ile ilgili veriler paylaşılacaktır. Aşağıda Bolu'da derlenmiş nişanlı bir kızın ağıdı verilmiştir:

Fincanlar dizi dizi

Ağlattın hepimizi

Gittin Halis dünyadan

Kime bıraktın bizi

(Elçin 1990: 40).

Bu ağıt, içerdiği sitem cümleleri bakımından bir Hakas halk kahramanı olan Öceñ Bey için karısının yazmış olduğu aşağıdaki ağıda benzemektedir:

Tay ata binen yiğitler

Mahmuzlayıp gelirler

Toyda binilen ak haltar⁹ [at],

Niye tökezleyip yatakaldın?

[...]

Çorba¹⁰ Nehri'nden aşağı

Tasasız koşardı ak haltar [at].

Dertli halkın çok kaldı,

Kime uydun Öceñ Bey?

(Çirım Tamırları 1982: 51-52).

Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki Butanayev ve Butanayeva, bu metnin yazıldığı *Öceñ Pig* (Bey) gibi halk kahramanlarını anlatan *sut*'ları aynı zamanda “anma şarkıları” olarak nitelendirmektedirler (Butanayev ve Butanayeva 2008: 11). Benzer ağıtlara bir diğer örnek olarak aşağıda Kalkandelen, Makedonya'dan derlenen bir genç kız ağıdı verilmiştir:

Çiminde çiçek

Çim beni cümecek

O beyaz vücudumu

Ziyaret edecek

Yaşım on sekiz

Anam ağlasın

Anam ağlasın

⁹ Burnunda, bacaklarında ya da karnında sarımsı benekler olan at.

¹⁰ Yerba Nehri.

Karalar bağlasın
[...]
Ürtün yüzümi
Sinekler konmasın
Celir boydaşlarım
Yüreğim yanmasın
(Elçin, 1990: 85).

İçerdiği motifler bakımından yukarıdaki örneğe benzeyen bir diğer ağıt da Hakaslardan derlenmiştir. Hakas Şamanizminde her bir aşiretin benimsediği ve kesmenin yasak olduğu ayrı bir ağaç türü bulunmaktadır. Örneğin, Ah Hasha *söök*'ü yani aşiretinin soy ağacı ak huş ağacıdır. Bu soya mensup kişilerin bu ağacı nasıl belirledikleri ise ölen öksüz bir kızın kendi ağısından öğrenilebilmektedir:

Babasının şefkat göstermediği ak vücudum
Ak huş oldu büyüdü mezarımda
Dalları oldu sırtımdan aşan altmış örgüm
Anasının okşamadığı engin vücudum
Bükülmüş huş oldu mezarımda
Dalları oldu omzumdan sallanan elli örgüm

Görüldüğü üzere her iki ağıt da genç bir kıza aittir ve her iki metinde de bu kızların beyaz tenli olmasına, yani saflığına ve gençliğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca yine her iki ağıtta da kızların mezarlarında bitecek olan çim, çiçek veya ağaçtan bahsedilmektedir. Bu sebeple Türk dünyası ağıtlarında bir motif birliğinden söz etmek mümkündür. Anlatıya göre Hakaslara ait olan ikinci ağıttaki öksüz kızın ölümünden sonra mezarından çok güzel bir ak huş ağacı büyümüştür. Bu ağacın köklerinden ve gövdesinin üst kısımlarından Hakas geleneksel çalgıları olan *homis* ve *çathan* yapılmıştır. O günden beri de bu enstrümanlar çalındığında öksüz kızın ağıdı duyulmaktadır (Butanayev ve Butanayeva 2008: 15). Bu anlatı aynı zamanda ağıtların müzikal yönü ve çalgı ilişkisini de gösterir niteliktedir. Hakaslardan derlenen aşağıdaki *tahpah*¹¹ da türküleşen bir ağıt örneği olması ve çalgı ile söylenmesi sebebiyle bu konu için yerinde bir örnek olacaktır.

Süslenmiş tabutum,
Parçalanıp kalsın o yerde,
Birlikte yaşamayı düşünürsen,
Kıymetlim bekleyesin beni.
Boyanmış tabutçuğum,
Boyasıyla kalsın o yerde,
Gerçekten (benle) yaşamayı düşünürsen,
Bekleyesin beni
(Burnakov 2009: 527).

Hakas destanlarında yer alan ağıtların da *haycı*¹² tarafından yine *çathan*la söylendiği göz önünde bulundurulduğunda geleneksel Hakas çalgılarının ağıt söylemede zaten kullanılmakta olduğu ve enstrüman ile ağıdın birbiriyle bir biçimde ilişkili olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Mezar yazıtları ve ağıtlar konusunda köklü bir geleneğe sahip olan Yunan kültüründe de *elegos* (έλεγος) adı verilen yas şarkılarının flüt ile çalındığını belirtmenin bu noktada faydalı olabileceği düşüncesindeyiz (Beekes

¹¹ Çoğunlukla iki dörtlükten oluşan lirik halk şarkısı. En çok *homis* ile çalınıp söylenmektedir.

¹² Gırtlaktan şarkı söyleme sanatı olan *hay* ile destan anlatan kişi.

2010: 404). 48 yaşındaki Oleg Chebodaev (Sagay kabilesi, *Piltir* (Beltir) aşireti) ile yapılan kişisel görüşmeden edinilen bilgiler de bu düşüncüyü desteklemektedir. Kendisi de profesyonel bir müzisyen ve *haycı* olan katılımcı, eşinin babası öldüğünde Hakasların geleneksel çalgılarından biri olan *çathan* ile destan anlattığını; çünkü *alıptığ nımah* 'taki yani alplik destanındaki kahramanların gelerek ölen kişinin ruhunun öbür dünyaya geçmesine bizzat yardım ettiklerine inandıklarını belirtmiştir. Katılımcı ayrıca bu şekilde destan anlatma geleneğinin ölenin gömüleceği gün olan 3. günden önce, 2. gece gerçekleştirildiğini; ancak bazen 3 gün boyu anlatıldığı durumların da olduğunu ifade etmiştir (O. Chebodaev, kişisel görüşme, Ağustos, 9, 2019). Hakas Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi 61 yaşındaki Prof. Dr. Larisa Anzhiganova (Sagay kabilesi, *Çiti Püür* (Yedi Kurt) aşireti) da yukarıdaki bilgileri doğrulamıştır. Anzhiganova, haycıların ölüm gününden ertesi sabaha dek destan anlatarak ölen kişiyi tıpkı Şamanlar gibi uğurlayabildiklerini aktarmış ve 1983 yılında vefat eden babasının da bu sayede öbür tarafa başarıyla geçebildiğini söylemiştir (L. Anzhiganova, kişisel görüşme, Ağustos, 1, 2019).

Destanların içinde geçen ağıtlara örnek olarak sırasıyla *Ah Çibek Arığ*, *Huban Arığ* ve *Ah Pora Attığ Alıp Ah Han* destanlarından aşağıdaki dizeler tarafımızca Türkçeye çevrilerek verilmiştir:

“Güzel gözlü yahşi halkım
O gözlerinizi bir daha göremem!
Canım yavrum Hannığ Hıllı,
Yeriniz yer olsun,
Suyunuz su olsun,
İyi yaşayın!
Sevgili ışığım,
Sevgili güneşim artık geride kalmaktadır!”
[Diye] uluyarak ağıt yaktı.
Çalışkan halk, Ah Çibek Arığ'ın
Ağıdına dayanamaz olup,
Koca, karı demeden,
Çoluk çocuk demeden,
Hepsi ağlaşıp durmaktadır
(*Ah Çibek Arığ* 1968: 173)¹³.

Huban Arığ destanında da başkahraman Huban Arığ'ın, bir diğer destan kahramanı olan Hara Han için ağıt yakması aşağıdaki şekilde anlatılmıştır:

Han tığır'in¹⁴ yıldızlarının Huban Arığ
Hepsini sayıp, ağıt yakmaktadır.
Büyüyen otun köklerinin
Sayısını tutup ağıt yakmaktadır.
Huban Arığ ağıt yaktığında,
Yer üstü, yer altı hep işitip durmaktadır.
Katı yürekli kişiler yas tutuşup,
Yumuşak yürekli kişiler ağlaşıp durmaktadırlar,
Kuruyup gitmiş tepelerde

¹³ Davletov'un çevirisi için bkz. *Ah Çibek Arığ. Hakas Türklerinin Kız Alp Yiğitlik Destanı* (2015: 319-321).

¹⁴ Han Tengri, uzay.

Yeşil ot büyüyüp dalgalanmaktadır.

Kuruyup kalmış ağaçlarda

Yeşil yaprak çıkıp salınmaktadır

(*Huban Arış* 1995: 114-115)¹⁵.

Son olarak aşağıda *Ah Pora Attıĝ Alıp Ah Han* destanından yine bir kahramanın kendisi için yaktığı ağıt görülmektedir:

Yapayalnız yüreğim duruverse,

Aydınlık yeri bırakıp giderim.

İki gözümü yumup

Kara yere yatıveririm.

Yiğitlik (gençlik) zamanlarımda dolaştığım yurdumda

Çiçekler büyüyüp salınırlar.

O yerlerde zavallı özüm

Bir daha dolaşamaz artık

(*Ah Pora Attıĝ Alıp Ah Han* 2007: 264).

Yukarıdaki metnin son beyitinde geçen *zavallı özüm* nitelemesi, metnin Hakasça orijinalinde *hayran pozım* olarak ifade edilmiştir. 43 yaşındaki İrina Chebochakova (Sagay kabilesi, Hahpina aşireti) ile yapılan kişisel görüşmede de, ölenin arkasından ağıt yakan Hakasların bu destan metninde geçen ifadenin neredeyse aynısını kullanmakta oldukları tespit edilmiştir. Katılımcı, kendisi 11 yaşındayken babasının öldüğünü ve halasının ölen kardeşi için ağıt yaktığını, ağıtta da *Sin çoĝilzuñ, noĝa irttiñ, hayran pozıñ!* “Sen yoksun, niye gittin, zavallı özün!” gibi sözler bulunduğunu aktarmıştır (İ. Chebochakova, kişisel görüşme, Ağustos, 3, 2019). Buna ek olarak, Hakasların günümüzde söyledikleri ağıtlarda Yenisey mezar yazıtlarında sıklıkla geçen *doymadım* ifadesini çağrıştıran bir cümlenin varlığı tespit edilmiştir. 43 yaşındaki Oksana Gorbatova (Sagay kabilesi, Turan aşireti), ağıt söyleyenlerin bazen *Toldıra çurtastı çurtabadın!* “Doya doya yaşayamadın!” dediklerini belirtmiştir (O. Gorbatova, kişisel görüşme, Temmuz, 28, 2019).

Aşağıda Türk dilinde ağıtlar ve bu ağıtlardaki ortak motifler konusundaki kültürel devamlılığa bir diğer örnek olarak İcel’de kaydedilen bir ağıt gösterilmiştir. Yenisey mezar yazıtlarının neredeyse tamamında geçen ve ölümü, yaşamdan, sevdiklerinden kopmayı ifade eden *adırlı-* fiilinin yine bu anlamda, İcel’de derlenmiş olan bir ağıtta da mevcut olduğu tespit edilmiştir. Vurulup yavrusundan koparılan bir geyiğin kendisini bu duruma düşürenlere ettiği kargış yani beddua aşağıdaki şekildedir:

Beni çobanlar görmesin

Buralarda çayır bitmesin

Beni ayıran onmasın

Diyerek ağlar bir geyik

(Elçin, 1990: 56).

Hakaslarda ağıt geleneğinin günümüzdeki durumunu gösterebilmek açısından literatür taraması ile ulaşılabilen yukarıdaki ağıt örneklerine ek olarak 2019 yazında Hakas Cumhuriyeti’nde yaptığımız alan araştırmasından elde edilen verilere burada yer vermek faydalı olacaktır. Saha araştırması sırasında 21 Hakas ile gerçekleştirdiğimiz kişisel görüşmelerde “Ölünün arkasından ağıt yakma geleneği uygulanıyor mu?” sorusuna katılımcıların tamamı evet cevabını verirken, %33,33’ü (7) ise bu

¹⁵ Davletov’un çevirisi için bkz. *Huban Arış. Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı* (2006: 74-75).

uygulamanın günümüzde giderek yok olduğunu ve sadece yaşlılar tarafından sürdürüldüğünü belirtmiştir. “Ağıt yakma işini para karşılığı yapan profesyoneller var mı?” sorusuna ise katılımcıların yalnızca %4,76’sı (1) evet cevabını vermiştir. 43 yaşındaki Oksana Gorbatova (Sagay kabilesi, Turan aşireti), başkent Abakan’da son zamanlarda cenaze organizasyonu yapanların bu hizmeti de sağladıklarını belirtmiştir (O. Gorbatova, kişisel görüşme, Temmuz, 28, 2019).

Ayrıca yine mülakatlar dâhilinde “Ağıt geleneğini kim sürdürüyor? Kadınlar mı, erkekler mi?” sorusuna katılımcıların %90,47’si (19) kadınlar cevabını vermiş, %9,52’si (2) ise aileye göre değiştiğini; ancak daha çok kadınların bu geleneği sürdürdüklerini söylemiştir. Sagay kabilesine ait Hoby aşiretinden Timur Davletov da Hakaslar arasında ağıt yapanların çoğunlukla kadınlar olduğu bilgisini paylaşmıştır (T. Davletov, kişisel görüşme, Mayıs, 28, 2019). Yalnızca Türk halklarında değil, pek çok farklı kültürde ağıt söyleyen tarafın sıklıkla kadınlar olduğu bilinmektedir. Örneğin, Euripides’in *Troyalı Kadınlar* adlı eserinde Troya kraliçesi Hekabe yaşadığı kayıplar ve ayrıldığı insanların ardından acıyla feryat ederken “Ağlayın bana Troyalı kadınlar, bu sefil kadere ağlayın,” diye seslenir (2009: 40). Görüldüğü üzere bu kültürde de ağlayanlar ve ağıt söyleyenler kadınlardır. Boratav da bu işin kadınlara düştüğünden bahsetmiştir (1973: 241) ve açıktır ki Sibiry coğrafyasında da bu durum değişmemektedir. Ek olarak, kadınların yalnızca bu geleneği sürdürenler olarak görülmediklerine, bu folklorik ürünün yaratıcısının da kadınlar olduğuna dair görüşler bulunduğunu belirtmek gerekmektedir (Feyzioğlu 2010: 74).

Ağıtlara ve ağıt geleneğine dair bir diğer dikkat çekici nokta da farklı coğrafyalarda yaşayan ve Hristiyanlık ya da İslam gibi farklı dinlere mensup olan Türklerin bu kadim geleneği sürdürmedeki davranışları ile ilgilidir. 48 yaşındaki Oleg Chebodaev (Sagay kabilesi, *Piltir* (Rus. Beltir) aşireti) ile yapılan kişisel görüşmeden, son zamanlarda Hakaslar arasında Rusça Hristiyan dualarının ağıt şeklinde söylendiği bilgisi edinilmiştir (O. Chebodaev, kişisel görüşme, Ağustos, 9, 2019). 40 yaşındaki Tatyana Kobelkova da (Sagay kabilesi, Pürüt aşireti) benzer şekilde Verh-Askiz’de (Yukarı Askiz Kasabası) yaşayan akrabalarının ölen kişilerin ardından Hristiyan dualarını bu kez Hakasça olarak okuduklarını ve bunun *sut* (ağıt) olduğunu belirtmiştir (T. Kobelkova, kişisel görüşme, Ağustos, 1, 2019).

Hakas topraklarında olduğu gibi günümüz Türkiye’sinde de ölüm olayının ardından düzenlenen törenler ve toplantılarda geleneksel ağıtın artık daha çok yaşlılar tarafından sürdürülmekte olduğu bilinmektedir. Ayrıca İslamiyet ile birlikte bu toplantılarda Kur’an-ı Kerim okunması geleneği de görülmeye başlamıştır. Ek olarak, ağıt geleneğinin mevlit okutma biçiminde farklı bir boyutta devam ettiği bilgisi de (Bayat ve Cicioğlu 2008) göz önünde bulundurulduğunda, ölen yakınlarının ardından İncil’den dualar okuyan Hakaslar ile Kur’an-ı Kerim’den dualar okuyan Türklerin arasında benzer davranışlar sergiledikleri fark edilmektedir. Bu tespit, Türk halklarının farklı dinlere girmiş olsalar dahi ölüme dair kendi geleneklerini sürdürmekten vazgeçemediklerini göstermektedir. Davletov da, *Hakasya ve Türkiye Arasında Sosyo-Kültürel Devamlılık Unsuru Olarak Şamanlık* başlıklı doktora çalışması için Hakaslar ve Türklere uyguladığı anketlerden elde ettiği verilerin analizi ile dini inancın değiştiği bir ortamda bile bir önceki inançsal sistemden kalan uygulama ve inanışların devam ettiği sonucuna ulaşmıştır (2019: 414).

Sonuç olarak, Hakas-Minusinsk vadisinde yaşamış olan Yenisey Kırgızlarının savaşçı bir toplum olmalarına rağmen ölümden sonra kendilerini mükâfatların beklediği şehitlik benzeri bir mertebeye erişme düşüncesine sahip olmadıkları ve bu

sebeple de henüz yaşarken erdemli bir kişi olmaya daha çok önem verdikleri; ölümü ise kaçınılmaz ve acı verici bir olay olarak algıladıkları söylenebilir. Ayrıca tıpkı eski Türkler gibi ölüme ve yok olmaya karşı bir şekilde önlem almak isteyen Yenisey Kırgızları çocuk sahibi olarak soylarını ve yaşamı devam ettirmeye, yeni nesiller ve bengü taşlar bırakarak kalıcı olmaya çalışmışlardır. Bu toplumun mirasçısı olan Hakaslar da bu düşüncüyü süregelen inanışlarında ve dini pratiklerinde; atasözlerinde, türkülerinde ve ağıtlarında yansıtmaktadırlar.

Kaynakça:

- AH ÇİBEK ARIĞ**, (1968), (Der. ve Haz. T. G. Tacheyeva.), Abakan: Hakasskoe otdelenie Krasnoyarskogo kn. izd.
- AH ÇİBEK ARIĞ. HAKAS TÜRKLERİNİN KIZ ALP YİĞİTLİK DESTANI**, (2015), (Haz. ve Çev. Timur B. Davletov.), Ankara: TÜRKSOY Yay.
- AH PORA ATTİĞ ALIP AH HAN**, (2007), (Der. ve Haz. A. K. Maytakova.), Abakan: Hakasskoe kn. izd.
- AYDIN, Erhan, (2010), “Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalara Bir Bakış”, **I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı**, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi: 25-34.
- AYDIN, Erhan, (2013), “Yenisey Yazıtları”, (Yayına Haz. Mehmet Ölmez.), **Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig**, Ankara: BilgeSu Yay.
- AYDIN, Erhan, (2017), “Söz Varlığı Açısından Yenisey Yazıtlarının Moğolistan Yazıtlarından Farklılıkları Üzerine Notlar”, **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD) 1,1**: 48-58.
- BAYAT, Fuzuli ve CİCİOĞLU, Muhammet Nurullah, (2008), “Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 19: 147-155.
- BEEKES, Robert, (2010), **Etymological Dictionary of Greek, Vol. I**, Leiden: Brill.
- BİLGELER SÖZÜ: HAKAS TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ**, (2018), Haz. Nühket Okutan, Timur B. Davletov., Ankara: TÜRKSOY Yay.
- BORATAV, Pertev Naili, (1973), **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul: Gerçek Yay.
- BURNAKOV, Venariy, (2009), “Smert i pohorony v kulture Hakasov”, **Problemy istorii, filologii, kultury**, 1, 23: 521-538.
- BURNAKOV, Venariy, (2013), “Ulug Hurtuyah Tas v miforitualnom komplekse Hakasov (konets XIX-XX vekov)”, (Gl. Red. V. V. Chezybaeva.), **Ada Çir-Suu – Otechestvo. Kraevedcheskiy almanah, Vyp. 2**, Abakan: M-vo kultury resp. Hakasiya, GBUK RH “N. B. im. N. G. Domozhakova, 121-130.
- BUTANAYEV, Viktor, (1988), “Vospitaniye malenkih detey u Hakasov”, **Traditsionnoe vospitaniye detey u narodov Sibiri**, Leningrad: Nauka, 206-221.
- BUTANAYEV, Viktor, (1996), **Traditsionnaya kultura i byt Hakasov**, Abakan: Hakasskoe kn. izd.
- BUTANAYEV, Viktor ve BUTANAYEVA, İrina, (2008), “Pesennaya poeziya Hakasov”, **Mir Evrazii**, 3, 3: 11-16.
- ÇİRİM TAMIRLARI**, (1982), (Hazırlayanlar: V. Y. Butanayev ve İ. İ. Butanayeva.), Abakan: Hakasskoe otdelenie, Krasnoyarskogo knizhnogo izd.
- DAVLETOV, Timur, (2019), **Hakasya ile Türkiye Arasında Sosyo-Kültürel Devamlılık Unsuru Olarak Şamanlık** (Yayımlanmamış doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Ankara.
- De VAAN, Michiel, (2008), **Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages**, Leiden: Brill.
- DREVNETYURSKİY SLOVAR**, (1969), (Red. V. M. Nadelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenishev, A. M. Shcherbak.), Leningrad: İzd. Nauka.
- ELÇİN, Şükrü, (1990), **Türkiye Türkçesinde Ağıtlar**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ENCYCLOPEDIA OF DEATH AND THE HUMAN EXPERIENCE, 1**, (2009). (ed. Dennis L. Peck, Clifton D. Bryant.), Thousand Oaks, CA: SAGE Yay.

- ERGİN, Muharrem. (1969), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ESİN, Yuri ve GORBATOV, Leonid, (2011), *Ulug Khurtuyakh Tas*, Abakan: Jurnalist.
- FEYZİOĞLU, Nesin, (2010), “Gelin Ağıtları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 43: 73-92.
- GÜL, Bülent, (2003), “Moğol Atasözleri”, *Türkbilgi*, 5: 45-64.
- GÜL, Bülent, (2011), “Tsengel Tuvalarından Algış (Algış-yerööl) Örnekleri”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar Arası Sempozyumu, 25-28 Ekim 2010, Lefkoşa, KKTC., Bildiriler Kitabı*, Ankara: 337-344.
- HAKASSKO-RUSSKİY SLOVAR**, (2006), (Red. O. V. Subrakova.), *Novosibirsk: Nauka*.
- HUBAN ARIĞ**, (1995), Der. ve Haz. A. K. Maytakova. Abakan: Hakasskoe kn. izd.
- HUBAN ARIĞ. HAKAS TÜRKLERİNİN KADIN YİĞİTLİK DESTANI**, (2006), (Haz. ve Çev. Timur B. Davletov.), Ankara: TÜRKSOY Yay.
- KORMUSHİN, İgor, (1997), *Tyurkskie Yeniseyskie epitafii teksty i issledovaniya*, Moskva: Nauka.
- KORMUSHİN, İgor, (2008), *Tyurkskie yeniseyskie epitafii grammatika tekstologiya*, Moskva: Nauka.
- MAHMUT, Kaşgarlı, (2005), *Dîvânü Lügâti't-Türk*, (Çeviren: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), İstanbul: Kocabalci Yay.
- MALOV, Sergey, (1952), *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov, Teksty i Perevody*, Moskva, Leningrad: İzd. Akademii Nauk SSSR.
- OCHERKİ İSTORİİ HAKASİİ (S DREVNEYSHİH VREMEN DO SOVREMENNOSTİ)**, (2008), (Gl. Red. V. Y. Butanayev.), Abakan: İzd. HGU im. N. F. Katanova.
- OKUTAN, Nükhet, (2017), “Hakasya’daki Kutsal Kaya İdoller Bağlamında ‘Ulug Hurtuyah Tas’ İle İlgili İnançsal Pratikler”, **I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu (OTUDES) Bildiri Kitabı** içinde (ss. 219-228). Ordu: Ordu Üniversitesi.
- ÖZGENÇ ERDOĞDU, Neslihan, (2018), “17. Yüzyıl Hollanda Resim Sanatında Vanitas İmgeleri”, *Ulakbilge*, 6, 21: 143-159.
- PAHMAN, Dylan, (2015), “The Sweat of Christians is the Seed of Martyrdom: A Paradigm for Modern Orthodox Christian Witness”, *International Journal of Orthodox Theology*, 6, 2: 99-115.
- RICASOLI, Corinna, (2015/2016), “Memento Mori in Baroque Rome”, *Studies: An Irish Quarterly Review*, 104, 416: 456-467.

P. S. PALLAS'IN "ZOOGRAPHIA ROSSO-ASIATICA" ADLI ESERİNDE HAKAS AĞIZLARINA AİT HAYVAN ADLARI*

Şima DOĞAN BALCI*

Öz: Hakas Türkçesinin benîz yazı dili olmadığı dönemleri aydınlatabilmek adına Sibirya'nın keşfi için düzenlenmiş olan bilimsel geziler oldukça önemlidir. Bölgenin tabiatı, doğal kaynakları, etnografyası, tarihi ve o coğrafyada yaşayan grupların dilleri hakkında da bilgiler derlendiği bu bilimsel geziler, o döneme ait Hakas ağızlarına dair de değerli malzemeler sunmaktadır. Bu gezileri gerçekleştirenlerden biri de Peter Simon Pallas'tır. P. S. Pallas'ın önemli çalışmalarından biri, hayvanları kapsamlı bir şekilde ele aldığı Zoographia Rosso-Asiatica'dır. Bu makalede, Türk lehçelerine dair de önemli bilgilerin bulunduğu söz konusu eserdeki Hakas ağızlarına ait hayvan adlarını tespit etmek ve yazı dili öncesi Hakas Türkçesine ait hayvanlarla ilgili söz varlığını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: P. S. Pallas, Zoographia, Hakas ağızları, hayvan adları

Khakas Names For Animals In P. S. Pallas's "Zoographia Rosso-Asiatica"

Abstract: In order to clarify the periods when Khakas is not yet written language, scientific trips organized for the discovery of Siberia are very important. These scientific trips, which also compile information about the nature, natural resources, ethnography, history of the region and the languages of the groups living in that geography, provide valuable materials for the Khakas dialects of that period. One of those who made these trips is Peter Simon Pallas. One of the important works of P. S. Pallas is Zoographia Rosso-Asiatica, where he comprehensively handles animals. In this article, the animal names of Khakas dialects in that work, which also contains important information about Turkic dialects, will be determined and the vocabulary about Khakas names for animals will be revealed before the writing language.

Keywords: P. S. Pallas, Zoographia, Khakas dialects, animal names

1. Giriş

Hakas Türkleri, yüzyıllar öncesinden getirmiş oldukları zengin bir sözlü kültüre sahip olsalar da yazılı edebiyatın başlangıcı, Hakas yazı dilinin oluşturulmasına paralel olarak 1920'li yıllarda gerçekleşmiştir. 1924-1926 yılları arasında Rus alfabesi temel alınarak kurulan modern Hakas yazısı ile ilk alfabe kitapları 1926'da basılmış, ilk gazete "Hızıl aal" ise 1927'den itibaren yayımlanmaya başlamıştır (Butanayev 1997: 25). Yazı dilinin bu kadar geç bir tarihte oluşması nedeniyle önceki dönemlere ait kaynaklar oldukça azdır. Ancak, bu tarihten önceki dönemde Sibirya'nın keşfi için düzenlenmiş olan bilimsel geziler, Hakas Türkçesinin yazılı kaynaklarla izleyemediğimiz dönemini aydınlatmak açısından büyük bir öneme sahiptir. 18. yüzyılda D. G. Messerschmidt ile başlayan G. F. Müller ve J. G. Gmelin gibi bilim adamlarıyla devam eden bu bilimsel geziler sırasında sadece Sibirya'nın etno-demografik yapısı ve doğal kaynaklarıyla ilgili değil aynı zamanda o coğrafyada

* Bu makale, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen "8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı"nda (22-26 Mayıs 2017 Ankara) sunulmuş bildiri den geliştirilmiştir.

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE. E-posta: dogan_sima@hotmail.com, ORCID No: 0000-0001-8213-4405

yaşayan halkların dillerine ve kültürlerine ait malzemeler de derlenmiştir (Killi 2007: 107-108). Bu coğrafyaya düzenlenmiş bilimsel gezileri gerçekleştirenlerden biri de Peter Simon Pallas (1741-1811)'tir.

2. Peter Simon Pallas'ın Hayatı ve *Zoographia Rosso-Asiatica* Adlı Eseri

Ünlü ve yetenekli bir cerrahın oğlu olan Pallas, 22 Eylül 1741 yılında Berlin'de doğmuştur. Babası tarafından eğitimiyle yakından ilgilenilen Pallas, çok erken yaşta İngilizce, Fransızca, Latince ve Yunanca öğrenmiştir (Wendland 1992: 9). Boş zamanlarını doğa tarihi ile ilgilenerek geçiren Pallas, henüz on beş yaşındayken hayvanların sınıflandırılmasını usta bir biçimde tasarlamıştır (St. John 1839: 65-66).

20 Aralık 1754 tarihinde, henüz daha on üç yaşındayken *Collegium Medico-Chirurgicum*'a girmiş ve 1758 yılının sonuna kadar eğitimi burada devam etmiştir (Wendland 1992: 9, 20); ancak babasının doktor olması konusundaki tüm ısrarlarına rağmen onun gibi cerrah olma yolunda ilerlememiş, doğa bilimleriyle yani botanik ve özellikle de zoolojiyle ilgilenmeye başlamıştır (Svetovidov 1981: 45; Bläsing 2007: 39-40).

1758-1759 yılları arasında Pallas, o dönemde Almanya'nın doğa tarihi alanında en önemli iki merkezi olan Halle ve Göttingen'de tıp ve doğa bilimleri üzerine çalışmalarına devam etmiştir (Wendland 1992: 20-24).

Ardından Hollanda'ya gitmiş ve 27 Aralık 1760 tarihinde, Leiden Üniversitesinde, henüz daha 19 yaşındayken bağırsak kurtları üzerine hazırlamış olduğu *De infestis viventibus intra viventia* adlı tezini savunmuştur (Wendland 1992: 366-367; Bläsing 2007: 39). 1762 yılında ülkesine dönen Pallas, tıp yerine doğa bilimleri alanında kariyerine devam etmeyi seçmiştir. 1763'te Hollanda'ya gitmiş ve orada zooloji alanında önemli çalışmalar yapmıştır (Svetovidov 1981: 45).

Pallas, artık Avrupalı doğa bilimciler arasında en önde gelen isimlerden biri olmuş ve 1767'de, II. Katerina'nın emriyle, St. Petersburg'da Rusya Bilimler Akademisine seçilmiştir. Rusya'ya çağrıldığında artık Avrupa'da bilinen bir doğa bilimci olan Pallas, bundan kısa süre sonra hemen Akademi tarafından en büyük keşif gezilerinden birine öncülük etmek üzere görevlendirilmiştir (Parker 1973: 64; Bläsing 2007: 40). 1768-1774 yılları arasında Volga ve Ural bölgeleriyle birlikte Batı Sibirya, Altay ve Transbaykal bölgelerine bilimsel bir gezi düzenlemiş ve Akademi için doğa tarihine ait numuneler toplamıştır. Bu seyahati sonrasında tuttuğu notlar *Reise durch die verschiedene Provinzen des Russischen Reichs* (1771-1776) adıyla yayımlanmıştır. Bu eser hemen Rusçaya çevrilmiş, ardından eserin Fransızca, İtalyanca ve İngilizce çevirileri de yapılmıştır. Konu bakımından oldukça zengin olan bu eserden, bölgenin coğrafi özelliklerinin ve madenlerinin yanı sıra yerli halkın inançları, bölgedeki bitki türleri ve hayvan popülasyonu hakkında da pek çok bilgi elde edilmektedir.

1793-1794 yılları arasında Kırım'a gerçekleştirdiği araştırma gezisi sırasında Kırım'dan oldukça etkilenen Pallas, burada yaşamaya karar vermiştir. Ancak zamanla, ekonomik ve akademik çalışmalarla ilgili meselerden dolayı fikrini değiştirmiş ve 1810 yılında Berlin'e dönmüştür. Pallas, 8 Eylül 1811'de doğduğu yer olan Berlin'de vefat etmiştir (Wendland 1992: 326-328, 338).

Bir doğa bilimci olarak Pallas, özellikle zooloji alanında vermiş olduğu eserlerle önemli bir yer edinse de aynı zamanda botanik, jeoloji ve mineraloji alanında da önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Hayatını çalışmaya adan ve yaklaşık 170 eseri yayımlanmış olan Pallas, seyahatleri sırasında gezdiği bölgelerde yaşayan halkların dillerine ait malzemeler de toplamıştır. Bu çerçevede özellikle Türkoloji alanında çalışanlar için oldukça önemli olan *Sravnitel'nie slovari vseh yazıkov i nareçiy, sobrannıye desnitniy Vsevisoçayşey osobi imperatritsı Yekaterini II* (1787-1789, St. Petersburg) ve *Flora Rossica* adlı iki eserden bahsetmek yerinde olacaktır. Araştırmalarını gerçekleştirdiği yıllarda özellikle henüz yazı diline sahip olmayan Türk lehçelerine dair ilk kayıtların da bulunduğu bu iki eser, Pallas'ı Türkoloji alanında çalışanlar için önemli bir başvuru kaynağı hâline getirmiştir. Topladığı malzemeleri iki cilt halinde yayımladığı *Sravnitel'nie slovari vseh yazıkov i nareçiy, sobrannıye desnitniy Vsevisoçayşey osobi imperatritsı Yekaterini II* (1787-1789, St. Petersburg) adlı eser, 285 madde başından oluşmakta olup, derleme ve tarama yoluyla elde edilen, 51'i Avrupa, 149'u Asya dilleri olmak üzere 200 dil ya da lehçeden kelimeler ihtiva etmektedir (Durmuş 2014: 37-38; Şahin 2015: 77-78). 18. yüzyılda dünya dilleri ve lehçelerine dair temel söz varlığının ortaya konduğu bu eserde, Rusça madde başlarına karşılık olarak 20 Türk lehçe ve ağzından kelimeler bulunmaktadır (Şahin 2015: 76-77). Sözlük, Hakas Türkçesine ait oldukça önemli bir leksik malzemeyi de ihtiva etmektedir.¹

Pallas'ın *Flora Rossica* adlı eseri de yine kendi alanında bir ilk olmuştur. Bu eserinde Pallas, bitkilerle ilgili tanımlardan ve tartışmalardan önce onların bilimsel

¹ Pallas'ın bu sözlüğü ve bu sözlükte yer alan Türk lehçelerine dair malzemelerin ele alındığı çalışmalar için bkz. Stanislaw Stachowski (1967). "Osmanicsh-türkische Wörter im Wörterbuch von P. S. Pallas (1787-1789), **Folia Orientalia**, Sayı 9: 53-68; Ewa Siemienieć-Golaś (2001). "Chuvash Words in Pallas Dictionary (1787-89), **Studia Turcologica Cracoviensia**, Sayı 8: 121-140; A. V. Savel'yev (2013). Otrajenie vokalizma çuvaşskih dialektov v "Sravnitel'nom slovare" P. S. Pallasa, **Uralo-altayskie issledovaniya** 1(8). C. 34-54; A. V. Savel'yev (2014). Otrajenie dialektnih osobennostey v staropis'mennih pamyatnikah çuvaşskogo yazıkı xı veka (na materiala Slovarya Pallasa), dis. kand. filol. nauk İstitut yazıkoznaniya RAN, Moskva; Erdal Şahin (2015). "Pyotr Simon Pallas'ın Sravnitelniye Slovari Vseh Yazıkov İ Nareçiy Sobrannıye Desnitseyu Vsevisoçayşey Osobi (İmparatoriçe Hazretlerinin Kendi Eliyle Topladığı Bütün Dil ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlükleri) Adlı Eserinde Türk Lehçeleri ve Ağızları", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt II, Sayı 1, Bahar: 73-85; A. V. Savel'yev (2015). Dialektnaya osnova çuvaşskih materialov v Slovare Pallasa, Materialı XV vsrossiyskoj konferentsii "Aktual'nie problemi dialektologii yazıkov narodov Rossii", Ufa, s. 229-233; Oğuzhan Durmuş (2016). "P. S. Pallas'ın Sözlüğünde Türkçe Malzeme", **Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri** (5-6 Kasım 2012 İstanbul), Ankara: 135-142; Şima Doğan (2017). "Analiz hakasskoj leksiki, predstavlennoj v slovare P. S. Pallasa", IV. Mejdunarodnaya nauçno-praktičeskaya konferentsii "Narodi i kulturi Sayano-Altaya i sopredel'nih territory", posveyaşçennoj 155-letiyu vostokveda, doktora sravnitel'nogo yazıkoznaniya, tyurkologa N. F. Katanov, F. Abakan, 27-29 sentyabr 2017; Murat Ceritoğlu (2019). "Pallas'ın Sravnitelniye slovari vseh' yazıkov' i nareçiy" Adlı Sözlüğündeki Kazakça Dilbirimlerin Ölçünlü Kazakçayla Karşılaştırılması, Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019 Ankara), 405-449.

adlarının Almanca ve İngilizce karşılıklarını vermiştir. Bununla birlikte Rusya İmparatorluğu'ndaki dillerde de bitki adlarının ne şekilde olduğunu belirtmiştir. Eserin, başta Sibiryaya olmak üzere ülkede konuşulan pek çok dil açısından ilk hatta tek referans olması onu daha da değerli hâle getirmiştir (Bläsing 2007: 40).

Pallas'ın bir diğer önemli eseri ise bizim de çalışmamızda ele alacağımız *Zoographia Rosso-Asiatica, sistens omnium animalium in extenso imperio Rossico et adjacentibus maribus observatorum recensionem, domicilia, mores et descriptiones, anatomen atque icones plurimorum* (Bundan sonra *Zoographia*)'dır. Bu eser, 3 cilt halinde Latince olarak yazılmıştır.

Muntazam bir şekilde tasarlanmış olan *Zoographia*, ancak Pallas vefat ettikten sonra yayımlanabilmiştir. Her üç cildin de el yazması metinleri Pallas vefat etmeden önce tamamlanmıştır ve Berlin'e geri dönmeden önce de St. Petersburg'a gönderilmiştir. İlk cilt, 1803 yılında tamamlanmış olsa da eserin yayımı *Zoographia*'da yer alan hayvan çizimlerindeki renk düzenlemelerinin tamamlanması için beklemek durumunda kalmıştır. Eserin 1809'da I. cilt, 1811'de II., 1814'te III. cilt olmak üzere bu ilk baskıları çok az sayıda kopya edilmiştir. Ancak, *Zoographia*, Pallas'ın ölümünden sonra unutulmamış ve Akademi eserin yayımlanması için çalışmalarını sürdürmüştür. Halka açık ilk baskısı ilk defa 1826'da yayımlanmıştır.² *Zoographia*'nın yeni baskısı (1831) ise bazı eklemelerle Karl E. von Baer tarafından yapılmıştır. Eserin en bilinen baskısı da budur (Kuzmin 1996: 48; Parker 1973: 177-180).

Bu eserinde Pallas, Rusya'daki omurgalı hayvanların sistematigi üzerine bilimsel pek çok esas inşa etmekle birlikte yeni birtakım türleri de ortaya koymuştur (Svetovidov 1981: 45). Hayvanlar kitapta üç bölümde ele alınmıştır. İlk bölüm memeliler, ikinci bölüm kuşlar ve üçüncü bölüm ise balıklar üzerinedir. Pallas, her bir hayvan türünü tanımlarken şöyle bir düzen izlemiştir:

1. Pallas tarafından kullanılan Latince isim
2. Diğer doğa bilimciler tarafından kullanılan Latince isimler ve bazı Batı Avrupa dillerine ait isimler (çoğunlukla İngilizce, Almanca ve Fransızca)

² *Zoographia*'nın basımıyla ilgili bilgiler oldukça karmaşık olduğundan, pek çok araştırmacı bu konuyu aydınlatmaya ve bu karmaşık hikâyeyi çözmeye çabalamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wendland, Folkwart, (1992), Peter Simon Pallas (1741-1811) Materialien einer Biographie, Teil I, Berlin-New York: Walter de Gruyter, s. 394.

3. Çeşitli Avrasya dillerine ait isimler
4. Verilen türlerin biyolojik tasvirleri (Károly 2008: 297)

Bunların yanı sıra Pallas, hayvan adlarını verirken sıklıkla söz konusu hayvan ile ilgili herhangi bir inanış veya gelenek gözlemlemiş ise bunlarla ilgili önemli bilgileri de paylaşmıştır (Keckeméti 1968: 3).

Pallas'ın bu ünlü eserinin temelini, 1768-1774 yılları arasında Akademi ile yaptığı keşif gezilerinde ve 1793-1794 yılları arasında gerçekleştirdiği Kırım'a yolculuğu sırasında elde ettiği kayıtlar oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kendisinden önceki keşifler sırasında, 18. yüzyılın ilk yarısında toplanan koleksiyonlar da kısıtlama olmaksızın kendisine sunulmuştur (Wendland 1992: 391). Pallas'ın bu çalışmasının 30 yıllık bir emeğin ürünü olduğunu, eserinde kendi topladığı malzemelerin yanı sıra D. G. Messerschmidt, J. G. Gmelin ve G. W. Steller gibi önemli araştırmacıların çalışmalarını da görmüş olduğunu *Zoographia*'nın ön sözünden öğrenmek mümkündür (Zoographia Rosso-Asiatica V. I 1811: V-VII).

Pallas'ın bu eserinin zooloji alanında büyük bir öneme sahip olduğu şüphesizdir. Ancak söz konusu eserin Türkoloji alanında çalışanlar için de değeri, üzücüdür ki, günümüze kadar göz ardı edilmiştir. *Zoographia*'da, o yüzyılda henüz yazı diline kavuşmamış Türk lehçe ve ağızlarına ait kayıtlara ulaşmak mümkündür. Eserde, *Baraba Tatar Ağzı* (Tataris Barabensibus), *Başkurt Türkçesi* (Baschkiris), *Çulım Türkçesi* (Tataris ad Tschulymum), *Çuvaş Türkçesi* (Tschuvaschis), *Hakas Türkçesi* (Tataris ad Jeniseam), *Kazan Tatar Türkçesi* (Tataris Casaniensibus), *Kırgız Türkçesi* (Kirgisis), *Kırım Tatar Türkçesi* (Tataris Crimensibus), *Kumuk Türkçesi* (Cumuccis), *Nogay Türkçesi* (Nogajicis), *Teleüt Türkçesi* (Teleutis), *Türkmen Türkçesi* (Turcomanis ~ Truchmenis), *Yakut Türkçesi* (Jacutis) gibi pek çok Türk lehçe ve ağızından örnekler yer almaktadır.³

Bu eser, 18. yüzyıldaki Hakas ağızlarının söz varlığını ortaya koyması açısından önemli bir bilgi kaynağıdır. Makalemizde, *Zoographia*'da geçen Hakas ağızlarına ait hayvan adlarını tespit ederek hem yazı dili öncesi Hakas Türkçesine ait hayvanlarla ilgili söz varlığını ortaya koymayı, hem de günümüz Hakas Türkçesinde bu verilerin hangi adlarla yaşadığını, ayrıca bu adların başka karşılıklarının olup olmadığını göstermeye çalışacağız. Bu bağlamda, eserdeki Hakas ağızlarına ait hayvan adlarının günümüz Hakas Türkçesindeki karşılıklarını tespit etmek adına, söz konusu lehçe için temel kaynak teşkil eden sözlükler taranarak, tarihsel süreç içerisinde söz varlığında ortaya çıkan farklılıklar ve benzerlikler ortaya konacaktır.⁴

³ Türkoloji alanında çalışanlar için de önemli bir kaynak niteliğinde olan *Zoographia*'daki Türk dili sahasına ait malzemenin değerlendirildiği tek müstakil çalışma László Károly'e aittir. Bkz. Károly, László, (2008), "Yakut Names For Animals in Pallas's Zoographia", Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Vol. 61 (3), 295-323.

⁴ Makalemizde, Pallas'ın söz konusu eserindeki Yakutça malzemenin değerlendirildiği Károly (2008)'nin çalışmasında uygulanan sistem, ana hatlarıyla örnek alınmıştır. Hakas ağızlarına ait malzemenin de, daha faydalı olacağı düşüncesiyle tablo (Bkz. Tablo 1) ile verilmesi uygun bulunmuştur. Károly (2008)'de gördüğümüz tablodaki başlıklar göz önünde bulundurulduğunda, kelimelerin yanına Pallas tarafından düşülmüş olan notların, Hakasça kelimeler için nispeten daha az sayıda olması sebebiyle, dipnotta verilmesi tercih edilmiştir. Ancak Károly (2008)'nin tabloda kullandığı başlıklara ek olarak günümüzde tespit

3. Zoographia'da Yer Alan Hakas Ağızlarına Ait Malzemeler

Genel olarak, Kaçlar, Koyballar, Sagaylar, Beltirler, Kızıllar ve Şorlar olmak üzere altı etnik gruptan oluşan Hakaslar için hepsini kapsayan ortak bir etnonim olarak *Hakas*, Ekim Devrimi sonrasında ortaya çıkmış bir adlandırmadır. Çarlık Rusyası döneminde Rusya'da yaşayan tüm Türk dilli halklar *Tatar* olarak adlandırılmış ve Hakaslar da Devrime kadar *Minusin*, *Açın*, *Abakan* veyahut da *Yenisey Tatarları* olmak üzere çeşitli adlarla anılmışlardır.⁵ Bu altı etnik grup doğrultusunda Sovyetler ve sonrasında, yakın zamanda kaybolmuş olan ağızlarla birlikte Hakas Türkçesi Sagay, Kaç, Şor, Beltir, Koybal ve Kızıl olmak üzere altı ağızdan oluşmuştur (Killi 2002: 83). Günümüzde ise artık dört ağızdan bahsetmek mümkündür: Sagay, Kaç, Kızıl ve Şor.

Ancak, Pallas'ın söz konusu eseri bağlamında Hakas ağızlarının durumuna baktığımızda henüz o dönemde Hakasların tek bir etnonim altında birleştirilmediği görülür. Eserde, Hakaslara ait veriler şu adlandırmalar altında bulunmaktadır:

→ *Tataris ad Jeniseam* (Yenisey Tatarları)

→ *Coibalis ~ Coibalo-Samojedis ~ Koibalis* (Koybal)

→ *Catschinzotataris ~ Katschinzotataris ~ Catschinzis ad Jeniseam ~ Katschatataris ad Jeniseam ~ Tataris et Catscha ~ Katscha-Tataris ~ Tataris ad Katscham* (Kaç)

edilemeyen hayvan adlarının yerine kullanılan diğer karşılıkları gösterebilmek adına *Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar* şeklinde bir başlığın eklenmesi, o hayvana dair günümüzde herhangi bir adlandırmanın olmadığı şeklinde bir düşüncenin ortaya çıkmaması adına gerekli görülmüştür.

⁵ “Rusya İmparatorluğuna girdiği andan itibaren, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde, eski yönetim sistemi ve bununla bağlantılı Kırgızların birleştirici rolü ortadan kalkmıştır. Sayan-Altay Kazak göçmenlerinin benimsenmesiyle birlikte halk, farklı Rus idarî merkezlerinin bünyesine dâhil edilmiştir. İlk olarak, 17. ve 18. yüzyıllarda Tomsk, Kuznetsk ve Krasnoyarsk arasında ve daha sonra, 19. yüzyılda iki vilayet (Yenisey ve Tomsk) ve üç vilayet Minusinsk, Açinsk ve Kuznetsk arasında bölünmüştür. O zamandan beri, kimin nereye vergi ödeyeceği ve kimin Tatar olarak adlandırılacağı idarî merkezin emriyle belirlenmiştir. Böylece, Hakas topraklarında yeni bir etnik adlandırma ortaya çıkmıştır: Minusinsk, Açinsk ve Kuznetsk Tatarları. Bunların tabi oldukları kabile yönetimleriyle bağlantılı Bozkır Mahkemeleri de oluşturulmuştur. Keyfi bir şekilde parçalanma halkın birbirinden kopmasına neden olmuştur. Bozkır Mahkemeleri ayrıca, kendilerine bağlı kabileler tarafından, keyfi olarak bölünerek ve böylece nüfusu birbirinden ayırarak kurulmuştur. Buna ek olarak, onlardan her biri için resmî anlamda "kabile" veya "boy" adı belirlenmiştir: Kaçın Bozkır Mahkemesi, Koybal Bozkır Mahkemesi vd” (Kızlasov 2017: 12). “6-7 Nisan 1917'de Stepan Dmitriyeviç'in teklifiyle Askiz'de bir kongre yapıldı. Bu kongreye, hem Minusinsk hem de Açinsk'den gelen 50 kişi katıldı... Mayıs ayından itibaren, Minusinsk ve Açinsk vilayetlerindeki yerli halklar için tek bir geçici ulusal komite faaliyeti göstermekteydi. Komitenin görevi, Hakas halkıyla ilgili kongrelerin düzenli olarak yapılmasını sağlamaktı. Çarkov'da toplanan ikinci kongreye her iki vilayetteki bütün yerli halkları temsil eden 75 kişi katılmıştı. 20 - 30 Haziran arasında 10 gün boyunca, Hakaslar için güncel konular tartışıldı. Sorunlar arasında S. D. Maynagaşev'in raporuna göre, halk ve onun yaşadığı toprak için genel adın Hakasya olması şeklinde özel bir hüküm kabul edilmişti” (Kızlasov 2017: 18).

→ *Sagaytataris* (Sagay)

→ *Beltiris* (Beltir)

→ *Tataris ad Abacan fl.* (Abakan Tatarları)

Pallas'ın *Zoographia*'sında, etnik gruplara paralel olarak adlandırmaların çeşitliliği doğrultusunda Hakas Türkçesine ve ağızlarına ait aynı hayvan için verilen farklı isimler ve aynı kelimenin fonetik varyantları da dâhil toplam 100 hayvan adı yer almaktadır: **Yenisey Tatarları** - 41, **Koybal** - 43, **Kaç** - 10, **Sagay** - 2, **Beltir** - 2, **Abakan Tatarları** - 2. Bu kelimeleri, günümüz Hakas Türkçesindeki karşılıkları ile birlikte görebilmek için aşağıda tablo ile vermeyi uygun bulduk (Bkz. Tablo 1).

Zoographia'da Hakas ağızlarına ait malzemeyi değerlendirirken dikkat çekici meselelerin başında, Pallas'ın kullanmış olduğu etnonimler gelmektedir. Pallas'ta bazı Türk lehçeleri Tatarcanın bir ağzı gibi düşünülerek verilmiştir. 18. yüzyıl kaynaklarının çoğunda da karşılaştığımız bu durum elbette, söz konusu coğrafyadaki Türkler için ortak bir etnonim olarak *Tatar* kullanıldığından bu durum anlaşılır olmaktadır. Ancak eserde, Yenisey Tatarları ve Abakan Tatarlarının yanında Kaç, Sagay, Beltir ve Koybal adlandırmalarını da görmekteyiz. Etnik adlandırmalardaki bu durum, *Zoographia*'da yer alan Hakas ağızlarına ait malzemelerin kapsamını belirleyip tespit edebilmekte bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Bugün Hakas yazı dilinin temelini oluşturan ağzın ve en kalabalık iki etnik boyun temsilcisi olan Sagay ve Kaçlara ait Pallas'ta verilen 12 hayvan adından 10 tanesi [**sugluk** (*Sagaytataris* I 399); **angat** (*Coibalis* II 242), **kamosch** (*Catschinzotataris* I 77), **kora**, **chóra korà balyk** (*Katschinzotataris* III 365), **awa** (*Catschinzis ad Jeniseam* I 64), **kusek** (*Tataris et Catscha fl.* III 317), **küsküs** (*Katscha-Tataris* III 362), **tul balyk** (*Tataris ad Katscham Sibiriae* III 392)] tespit edilmiştir. Ancak Pallas'ın bu iki gruba ait kelimeleri verirken Sagaylar için *Sagaytatariss* ve Kaçlar için *Catschinzotataris ~ Katschinzotataris ~ Catschinzis ad Jeniseam ~ Katschatataris ad Jeniseam ~ Tataris et Catscha ~ Katscha-Tataris ~ Tataris ad Katscham* şeklindeki adlandırmaları bu ağızları yine Tatarcanın bir ağzı şeklinde ele aldığını kanıtlar niteliktedir. Burada Kaçlar için özellikle yedi farklı adlandırmanın bulunması ağızların *Zoographia*'da ne şekilde yer aldığı sorusunun cevabını bulanıklaştırmaktadır.

Bugün Sagay ağzı içerisinde erimiş olan Beltir ağzına ait 2 hayvan adından 1 tanesi Hakas Türkçesinde tespit edilebilirken [**kilbe** (*Beltiris* I 150)], Abakan Tatarlarına ait 2 hayvan adı da bazı fonetik farklılıklarla birlikte belirlenmiştir [**cháundus** (*Tataris ad Abacan fl.* I 77), **kolerskoe** (*Tataris ad Abacan fl.* III 30)].

Bilindiği üzere, Güney Sibirya çok eski dönemlerden itibaren Yenisey ve Samoyed halklarının yaşadığı bir bölge olmuştur. Bölgenin bu çok çeşitli etnik yapısına daha sonraki dönemlerde Moğolların ve en nihayetinde Rusların da katılmasıyla bu bölgede yaşayan halklar çeşitlenmiş, bölge daha da heterojen bir hâl almıştır. Bu nedenle, özellikle pek çok boyun bir araya gelmesiyle oluştuğu düşünülen Hakasların dillerine dair incelemeler bu ilişkiler doğrultusunda ortaya çıkan *dil alanı* gerçeğini her daim göz önünde bulundurmak gerektiğini açıkça göstermektedir. Pallas'ın bu eserini Hakas ağızları açısından değerlendirmeye çalışırken Hakas ağızları içerisinde farklı bir yere sahip olan Koyballar'a ait kelimeler de bu doğrultuda dikkat çekici bir durum arz etmektedir. Koyballar, Kamasın, Motor veya Mator, Tayga veya Orman Samoyedleri, Karagas ve Soyotlarla birlikte Güney ya da Sayan Samoyedleri içerisinde yer alan etnik gruplar arasında bulunmaktadır (Joki 1952: XXXV). Yeniseyin güney kısmında

yaşadıkları bilinen ve sonradan Türkleştikleri kabul edilen Samoyed kökenli Koyballara ait, *Zoographia*'da geçen 43 hayvan adına baktığımızda, birtakım fonetik ve semantik farklılıklarla birlikte bunlardan sadece 10 tanesinin [**kilbe** (Coibalis I 150); **bugà** (Coibalis I 238); **tyssi** (Coibalis I); **suschka** (Coibalis I 266); **taan** (Coibalis I 383); **chasgalasch** (Coibalis II 104); **taska** (Coibalis I 316); **yrka** (Coibalis I 157); **chailàn** (Coibalis II 326); **kudshkshaek** (Coibalis I)] günümüz Hakas Türkçesinde tespit edilebilmesi dikkate değerdir. Ancak bir diğer önemli nokta ise tespit edilemeyen diğer hayvan adlarının Koyballarla aynı aileden olan Kamasinlerle oldukça büyük paralellikler göstermesidir.

Eserde, Koyballarda sonra en fazla kelime sayısının tespit edildiği Yenisey Tatarları (Tataris ad Jeniseam) için verilen 41 hayvan adından 33 tanesi [**kulòn**, **cholon** (Tataris ad Jeniseam I 90)], **burö** (Tataris ad Jeniseam I 36), **oknò**, **kunù**, **kahna** (Tataris ad Jeniseam I 74), **yhs** (Tataris ad Jeniseam I 28), **Ihlik**, **kjik** (Tataris ad Jeniseam I 220), **ak-balyk** (Tataris ad Jeniseam III 403), **jyrgàn** (Tataris ad Jeniseam I 157), **ustan** (Tataris ad Jeniseam I 170), **buril-kiigennök** (Tataris ad Jeniseam I 332), **chaètàn**, **kaètàn** (Tataris ad Jeniseam I 399), **tabargà** (Tataris ad Jeniseam I 198), **köhroek**, **kuengeruk** (Tataris ad Jeniseam I 187), **küsik** (Tataris ad Jeniseam III 314), **murà-balyk** (Tataris ad Jeniseam III 316), **sara-kundus** (Tataris ad Jeniseam I 142), **schoscha**, **ushà** (Tataris ad Jeniseam I 206), **synin**, **syhn** (Tataris ad Jeniseam I 216), **taeden-asak** (Tataris ad Jeniseam I 126), **tilgè** (Tataris ad Jeniseam I 45), **todok** (Tataris ad Jeniseam II 92), **tschoel-ass** (Tataris ad Jeniseam I 95), **tyglegén** (Tataris ad Jeniseam I 357), **usun-kuiruk** (Tataris ad Jeniseam I 551), **kosan** (Tataris ad Jeniseam I 146), **kaârigen** (Tataris ad Jeniseam I 395), **mombsa** (Tataris ad Jeniseam III 320, III 331)] bazı fonetik ve semantik farklılıklarla belirlenmiştir.

Söz konusu eserde, kelime sayısının çokluğu dolayısıyla çalışmamızın kapsamını aşabilecek bir durumun ortaya çıkmaması için malzemeyi daha çok söz varlığı şeklinde ele alıp aşağıda tablo ile göstermeyi uygun bulduk.

Tablo 1: Zoographia'da Hakas Ağzlarına Ait Hayvan Adları

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı ⁶	Hakas Türkçesi ⁷	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
kilbe [Beltiris I 150]	LEPUS alpinus	ışıklı Alp tavşanı	kilbī зоол.Сеноставка (таёжный зверек) (HRS 2006: 162)	sadah I зоол. пищуха- сеноставка (HRS 2006:429)
kilbe [Coibalis I 150]				

⁶ Günümüzde geçerli olan tür adları için *BTS (2010)* kaynak olarak kullanılmıştır.

⁷ Eserdeki Hakas ağzlarına ait hayvan adlarının günümüz Hakas Türkçesindeki karşılıklarını tespit etmek için *HRS (2006)*, *RHS (1961)*, *HaRuSL (1953)*, *ÖHTS (2005)*, *HTS (2007)*, *VSJ (2014)* ile *Borgoyakov (2002)* kaynak olarak kullanılmıştır. Temel kaynak olarak *HRS (2006)* esas alınmıştır. Ancak burada bulunamayan hayvan adları diğer eserlerde var ise, o kelimeler bu eserlerden gösterilmiştir. Bir kelime, kaynak olarak alınan eserlerin hepsinde bulunuyorsa, örnekler sadece *HRS (2006)*'den verilmiştir.

P. S. PALLAS'IN "ZOOGRAPHIA ROSSO-ASIATICA" ADLI ESERİNDE HAKAS AĞIZLARINA AİT HAYVAN ADLARI

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
angāt [Coibalis II 242]	ANAS rutila	angut veya angrit	aat зоол. Огарь (варнавка); обл. Турпан (HRS 2006: 20)	
bugā⁸ [Coibalis I 238]	BOS taurus	sığır	puğa 1) бык-производитель ; 2) самец марала или оленя (HRS 2006: 395)	
tyssi⁹ [Coibalis I 238]	BOS taurus	sığır	tizi самка (HRS 2006: 628) ¹⁰	inek корова (HRS 2006: 145) nik cağ. Корова (RHS 1961: 330)
kusaen [Coibalis I 90]	MUSTELA sibirica	Sibirya vizonu	holanah зоол. колонок (HRS 2006: 838) holnah cağ. колонок (HRS 2006: 839)	çiken шор. зоол. колонок (HRS 2006: 964)
kulön, cholon [Tataris ad Jeniseam I 90]				
burö [Tataris ad Jeniseam I 36]	CANIS lupus	kurt	püür волк (HRS 2006: 408)	kertöñ, kertöğes эвф. Волк (HRS 2006: 157)
madne [Coibalis I 36]				çazı adayı эвф. Волк (HRS 2006: 30) hatğ moyın эвф. Волк (HRS 2006: 249) uzun huzuruh эвф. Волк (HRS 2006: 858) hatğ naah эвф. Волк (HRS 2006: 263) añ 2) эвф. Волк (HRS 2006: 66)

⁸ Kelimenin yanına Pallas tarafından *taurus* "boğa" şeklinde bir not düşülmüştür.

⁹ Kelimenin yanına Pallas tarafından *vacca* "inek" şeklinde bir not düşülmüştür.

¹⁰ Günümüz Hakas Türkçesinde **tizi** kelimesi "dişi" anlamı dışında tespit edilememiştir. Ancak Pallas'ın Koyballara ait olarak vermiş olduğu kelime şekil ve anlam olarak Kamasince ile paralellik göstermektedir. Krş. *t'užoi, t'ūžoi*; [Fl.: *t'užwi*] "Kuh" [< Tat. vgl. tel., schor. *tyžy* das weibliche Tier, Kuhkalb, al ., tel., leb. **tizi** Weibehen usw.] (KW 1944: 75).

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
oknò, kunù, kahna [Tataris ad Jeniseam I 74]	MELES gulo	porsuk	hunu <i>зоол.</i> росомаха (HRS 2006: 864)	
muengena ¹¹ [Coibalis I 74]	MELES gulo	porsuk	-	
nagameida [Coibalis I 29]	FELIS lynx	vaşak	üs II эвф. 1) рысь; 2) рысий (HRS 2006: 757)	tırğahtıg aň <i>саг.</i> <i>зоол.</i> рысь (HRS 2006: 706)
yhs [Tataris ad Jeniseam I 28]				çohur aň <i>зоол.</i> рысь (HRS 2006: 993)
pooto [Coibalis I 220]	CERVUS capreolus	karaca	kiiik косуля, дикая коза (HRS 2006: 161) iilik <i>зоол.</i> косуля, дикая коза (самка) (HRS 2006: 124) eliik дикая коза (самка) (HRS 2006:1055)	külbüs дикий козёл, самец, предводитель косяка (HRS 2006: 213)
ihlik				
kjik [Tataris ad Jeniseam I 220]				
sirre-golla [Coibalis III 403]	SALMO oxyrhinchus	Alabalıkgiller familyasından bir tür balık	ah palh <i>саг.</i> елец ; <i>кыз.</i> нельма (HRS 2006: 88)	
ak-balyk [Tataris ad Jeniseam III 403]				
suschka [Coibalis I 266]	SUS europaeus	yaban domuzu	çoçha <i>кыз.</i> свинья (HRS 2006: 994) sosha 1) свинья, свиной; 2) <i>перен.</i> свинья (неряха) (HRS 2006: 497)	haban <i>зоол.</i> Кабан, самец кабарги (HRS 2006: 768)
taan [Coibalis I 383]	CORVUS cornix	leş kargası	taan <i>зоол.</i> Галка (HRS 2006: 566)	harg̃a I ворона (HRS 2006: 812)

¹¹ Krş. **muengena** (Coibalis I 74) “porsuk” ~ Krş. **мәһһә** “Vielfrass, Gulo borealis, росомаха” (KW 1944: 40)

P. S. PALLAS'IN "ZOOGRAPHIA ROSSO-ASIATICA" ADLI ESERİNDE HAKAS AĞIZLARINA AİT HAYVAN ADLARI

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
<p>cháundus [Tataris ad Abacan fl. I 77]</p> <p>taedt [Coibalis I 77]</p> <p>kamosch [Catschinzotataris I 77]</p>	VIVERRA lutra	Su samuru	<p>hundus <i>zool.</i> 1) бобр; 2) бобровый (HRS 2006: 864)</p> <p>hamno <i>кыз.</i> Выдра (HRS 2006: 796)</p> <p>hamnos <i>zool.</i> Выдра (HRS 2006: 796)</p>	kamçat 1) <i>zool.</i> бобр; 2) мех (шкура) бобра (HRS 2006: 151)
<p>tschooker [Beltiris I 434]</p> <p>uwúaldsen [Coibalis I 434]</p>	U P U P A vulgaris	ibibik	-	<p>tüdet <i>zool.</i> удод (HRS 2006: 686)</p> <p>tödet <i>zool.</i> дикий голубь, удод (HRS 2006: 659)</p> <p>kicegey I <i>zool.</i> хохлатка (<i>птица</i>) (HRS 2006: 174)</p> <p>çabal hus <i>разг.</i> Удод (HRS 2006: 912)</p>
bäre ¹² [Coibalis I 381]	CORVUS corone	kara leş kargası	-	hara harğa чёрная ворона (HRS 2006: 812)
Berrick [Coibalo-Samojedis I 407]	PICUS martius	kara ağaçkakan	-	<p>alas I дятел tal alazi малый пёстрый дятел; arığ alazi большой пёстрый дятел (HRS 2006: 50)</p> <p>tobırğı <i>zool.</i> пёстрый дятел (HRS 2006: 635)</p> <p>toçilas <i>zool.</i> вид дятла (<i>маленький дятел</i>) (HRS 2006: 658)</p> <p>hara tas <i>zool.</i> чёрный дятел (HRS 2006: 806)</p>

¹² Krş. **bäre** (Coibalis I 381) “leş kargası” ~ Krş. bārı, ßārı, bārı “krähe” (KW 1944: 8)

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
canegulla [Coibalis III 365]	SALMO thymallus	gölgebalığı	hoora зоол. форель; обл. хариус (HRS 2006: 845)	ah hoora четырёхлетний хариус; hara hoora чёрный (крупный) хариус (шестилетний хариус) ; köl hoorazi озёрный хариус; suğ hoorazi речной хариус (HRS 2006: 845)
kora, chóra korà balyk [Katschinzo-tataris III 365]				
chai [Coibalis I 202]	CERVUS alce	sığın	-	pulan лось, обл. сохатый (HRS 2006: 397)
chasgalasch [Coibalis II 104]	GRUS Leucogeranus	ak turna veya rahibe turnası	hıshıh зоол. 1) фламинго; 2) фольк. птица счастья (крупная белая птица) (HRS 2006: 905)	
taose ¹³ [Coibalis II 223]	ANSER vulgaris	boz kaz	-	has II гусь; ah pus has кыз. гусь (белый); pora has серый гусь (HRS 2006: 819)
timne ¹⁴ [Coibalo-Samojedis I 410]	PICUS cirris	Bir tür ağaçkakan	-	alas I дятел (HRS 2006: 50) tobırğı зоол. пёстрый дятел (HRS 2006: 635) toçilas зоол. вид дятла (маленький дятел) (HRS 2006: 658)
yrka [Coibalis I 157]	ARCTOMYS citillus	Tarla sincabı veya gelengi	ürke саяг. Суслик (HRS 2006: 756)	çoraha кач. суслик (HRS 2006: 990)
jyrgàn [Tataris ad Jeniseam I 157]			örge II кач. Суслик (HRS 2006: 327)	çihlaas саяг. суслик (HRS 2006: 1026)
			örke Суслик (HRS 2006: 328)	

¹³ Krş. **taose** (Coibalis II 223) “boz kaz” ~ Krş. *t'õžã* “Wildgans, гусь” (KW 1944: 69).

¹⁴ Krş. **timne** (Coibalo-Samojedis I 410) “ağaçkakan” ~ Krş. *t'õmne*¹³ “specht” (KW 1944: 71); *t'õmne*¹ “specht” (KW 1944: 196).

P. S. PALLAS'IN "ZOOGRAPHIA ROSSO-ASIATICA" ADLI ESERİNDE HAKAS AĞIZLARINA AİT HAYVAN ADLARI

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
taska (Coibalis I 316)	STRYX doliata	Kuzey atmaca baykuşu	tasha сова (HRS 2006: 602)	üğü сова; филин; сыч (HRS 2006: 745)
kolerskoe [Lacerta in genere] [Tataris ad Abacan fl. III 30]	LACERTA europaea	Bayağı semender	kileskī ящерица (HRS 2006: 163) kilesken белът. ящерица (HRS 2006: 176)	
ale-arlän ustan [Tataris ad Jeniseam I 170]	MUS amphibius	su faresi	ursan зоол. крыса водяная (HRS 2006: 732) ustan крыса водяная (HRS 2006: 735)	köptürges II Водяная крыса (HRS 2006: 204)
chailän [Coibalis II 326]	LARUS cinerarius	kara başlı martı	haylah чайка (HRS 2006: 783) haylañ : ah haylañ белая чайка (HRS 2006: 783)	
buril-küigennök ya da kargëak [Tataris ad Jeniseam I 332]	FALCO subbuteo	delice doğan	? + köygenek зоол. Пустельга (HRS 2006: 195) köykenek Пустельга (HRS 2006: 196)	
chaëtän, kaëtän ¹⁵ [Tataris ad Jeniseam I 399] sugluk, paramtasch [Sagaytataris I 399]	CORVUS graculus	sarı gagalı dağ kargası	haya taanı галка красноногая (HRS 2006: 566) sugluh зоол. Клушица (таёжная птица) (HRS 2006: 518) çuğluh Клушица (VSJ 2014: 158)	

¹⁵ Pallas'ın Yenisey Tatarlarında kaydetmiş olduğu **chaëtän** veya **kaëtän** kelimeleri **haya taanı** adlandırmasıyla ilgili olmalıdır. Günümüz Hakas Türkçesinde "galka krasnonosaya" yani "kızıl burunlu karga" anlamındaki bu hayvan için A. G. Kılççakov, "Клушица (Hak. çuğluh), hayvanına bazı köylerde **haya taanı** yani "kaya kargası" dediği bilgisini vermektedir (VSJ 2014: 159).

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
billbalyk [Tataris ad Jeniseam III 359]	SALMO fluviatilis	taymen	pil II зоол. Таймень, pil palh Таймень (HRS 2006: 359)	
chatteganaeht [Tataris ad Jeniseam II 77]	TETRAO perdix	boz keklük	? + hanat	torlağan саз. Куропатка (HRS 2006: 652) torlağa зоол. Куропатка (HRS 2006: 653)
dschoebkoe [Tataris ad Jeniseam I 51]	CANIS Lagopus	kutup tilkisi	-	ah tülgü Песец (HRS 2006: 691)
jufarle-Kjik, tabargä [Tataris ad Jeniseam I 198]	MOSCHUS moschiferus	Sibirya misk geyiği	?+ küik tabırğa зоол. Кабарга (HRS 2006: 570)	
karakuläk [Tataris ad Jeniseam I 44]	CANIS melanotus	kızıl tilki	-	hara küreñ tülgü тёмно-рыжая лисица (HRS 2006: 218)
köhroek, kuengeruk [Tataris ad Jeniseam I 187] noggae [Coibalis I 187]	SCIURUS striatus	Sibirya orman gelengisi	körük зоол. Бурундук (HRS 2006: 206) kügerek кыз. бурундук (HRS 2006: 212)	
küsik [Tataris ad Jeniseam III 314]	CYPRINUS lacustris	Kızılğöz	közek 1) кач. сорога, сорожняк; 2) кыз. карась (HRS 2006: 193)	Hızıl harah зоол. сорога (рыба) (HRS 2006: 877) hızıl hanattıǵ mira зоол. плотва, обл. сорога (HRS 2006: 261) sarğacah зоол. сорога (HRS 2006:448) hamdih I, hamnah сорога (рыба),(HaRuSL 1953: 270, 271)

P. S. PALLAS'IN "ZOOGRAPHIA ROSSO-ASIATICA" ADLI ESERİNDE HAKAS AĞIZLARINA AİT HAYVAN ADLARI

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
murà-balyk [Tataris ad Jeniseam III 316]	CYPRINUS idus	Bir tür tatlı su balığı	mıra зool. Язь (HRS 2006: 261)	pıra зool. пескарь (Hrs 2006: 412)
sara-Kundus [Tataris ad Jeniseam I 142] ssâde [Coibalis I 143]	CASTOR fiber	Eski dünya kunduzu	sarığ hundus dişi kunduz (ÖHTS 2005: 197)	
schoscha ushâ ¹⁶ (Tataris ad Jeniseam I 206)	CERVUS tarandus	ren geyiği	-	ah kiik олень (HRS 2006:161) ızıl aņ олень (HRS 2006: 66)
synin syhn [Tataris ad Jeniseam I 216] mâime [Coibalis I 216]	CERVUS elaphus	kızıl geyik	sın марал // маралий (HRS 2006:563)	muyğah самка марала (HRS 2006: 256)
taeden-asak [Tataris ad Jeniseam I 126]	TALPA europaea	köstebek	tisker azah зool. Крот (HRS 2006: 625) tödîr azah Крот (HRS 2006: 659)	oyda tamas Крот (HRS 2006: 585) noman Крот (HRS 2006:282)
tilgé [Tataris ad Jeniseam I 45] mingei ¹⁷ [Coibalis I 46]	CANIS vulpes	kızıl tilki	tülgü 1) лиса, 2) лисий (HRS 2006: 691)	
todok [Tataris ad Jeniseam II 92]	MELEAGRIS gallopavo	toy kuşu	todah зool. Дрофа (HRS 2006: 639)	

¹⁶ Krş. *šâš, šaš* „ wild, undressiert, unabgerichtet“; *š. îne* „wildes Pferd“; *š. t'o* „undressiertes Rentier“ [< tat. šaš, sas id.] (KW 1944: 62).

¹⁷ Krş. *meņgei*; *A meņgđi* „Fuchs“ (KW 1944: 39).

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
tschoel-ass ve zurza [Tataris ad Jeniseam I 95]	MUSTELA gale	gelincik	as I зоол. Ласка; горноста́й (HRS 2006: 82)	totamah зоол. то же, что tothanah (HRS 2006:655) tothanah саз. зоол. Ласка (HRS 2006: 655) çolcanah зоол. 1) Ласка; 2) кыз. хорёк (HRS 2006: 986) çonçalah кыз. зоол. Ласка (HRS 2006: 986)
tylegén [Tataris ad Jeniseam I 357]	ACCIPITER milvus	kara çaylak	tiğilgen коршун (HRS 2006: 613)	
awa, Irei (Catschinzis ad Jeniseam I 64)	URSUS arctos	boz ayı	aba I медведь // медвежий (HRS 2006: 20)	aziğ III саз., шор. Медведь (HRS 2006: 34) apsah 3) евф. Медведь (HRS 2006: 68) tayğa eezī b) евф. Медведь (HRS 2006: 576) çalbah taban b) евф. Медведь (HRS 2006: 567) çir hulah b) евф. Медведь (HRS 2006: 861) ¹⁸
meina (Coibalis I 64)				
usun-kuiruk [Tataris ad Jeniseam I 551]	PARUS caudatus	uzun kuyruklu baştankara	uzun huzuruh евф. Волк (HRS 2006: 858) ¹⁹	ızığas зоол. синица, трясогузка (HRS 2006: 1036) kök pas зоол. Синица (HRS 2006: 348)

¹⁸ Hakasların hayatında önemli bir yere sahip olan *ayı* için Hakasça Türkçesinde örtmece kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Yukarıda tabloda, diğer karşılıklar bölümünde verilen kelimelerin yanı sıra kullanılan diğer adlandırmalar için bkz. Borgoyakov 2001: 48-50; 117-119.

¹⁹ Bir kuş türü bu hayvan için Pallas'ta kaydedilen *usun-kuiruk*, Hakas Türkçesinde *uzun huzuruh* şeklinde tespit edilmiştir, ancak bu kelime örtmece olarak *kurt* için kullanılmaktadır.

P. S. PALLAS'IN "ZOOGRAPHIA ROSSO-ASIATICA" ADLI ESERİNDE HAKAS AĞIZLARINA AİT HAYVAN ADLARI

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
karâl [Katschatataris ad Jeniseam III 296]	CYPRINUS tinca	yeşil sazan veya karabalık	-	hara palıh линь (HRS 2006: 344)
kusek [Tataris et Catscha fl. III 317]	CYPRINUS rutilus	çamçak veya kızıl göz	közek 1) кач. сорога, сорожняк; 2) кыз. карась (HRS 2006: 193)	Hızıl harah зоол. сорога (рыба) (HRS 2006: 877) Hızıl harah зоол. сорога (рыба) (HRS 2006: 877) hızıl hanattıg mıra зоол. плотва, обл. сорога (HRS 2006: 261) sarğacah зоол. сорога (HRS 2006:448) hamdıh I , hamnah сорога (рыба),(HaRuSL 1953: 270, 271)
küsküs [Katscha-Tataris III 362] churrù [Coibalis III 362]	SALMO coregonoides	lenok balığı (alabalıkgillerden)	küsküs зоол. ленок (рыба) (HRS 2006: 220) köpsüz ленок (HRS 2006: 204)	çılba сар. маленький ленок (рыба) (HRS 2006: 1017) çılba то же, что чылба (HRS 2006: 1018)
tul balyk [Tataris ad Katscham Sibiriae III 392]	SALMO leucichthys	Alabalıkgiller familyasına ait bir balık türü	tul I зоол. нельма; tul palıh рыба нельма (HRS 2006: 674)	ahçih сар. зоол. нельма (HRS 2006: 90) ah palıh сар. елец; кыз. нельма (HRS 2006: 88)
nyaet [Coibalis I 349]	AQUILA ossifraga	balık kartalı	-	sathis зоол. скопа (HRS 2006: 453)
Kosan [Tataris ad Jeniseam I 146]	LEPUS variabilis	kar tavşanı	hozan заяц // заячий (HRS 2006: 833)	toolay зоол. заяц (длиннохвостый) (HRS 2006: 649) kilegey II белт. Заяц (HRS 2006: 162)

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
kyrroe [Coibalis I 91]	MUSTELA ermineum	kakım	-	hara huzuruh зоол. Горноста́й (HRS 2006: 858) as I зоол. ласка; горноста́й (HRS 2006: 82)
maeng [Coibalis I 57]	CANIS familiaris	köpek	-	aday собака // собачий (HRS 2006: 30) ıt собака (HRS 2006: 148) it III собака (HRS 2006:138) ²⁰
naanse [Coibalis III 35]	COLUBER natrix	Küpelı yılan	-	çılan змея // змеиный (HRS 2006: 1017) hurt 3 эвф. Змея (HRS 2006: 866) uzun hurt эвф. Змея (HRS 2006: 866)
ssillae [Coibalis I 83]	MUSTELA zibellina	samur	-	albıga 1) соболь // соболинýй; 2) соболий (HRS 2006: 52) kıs 1) соболь; 2) соболий, соболинýй (HRS 2006: 179) ashır ađ соболь (самец) (HRS 2006: 66) harsahıtđ ađ б) эвф. Зоол. Собо́ль (HRS 2006: 815)
kudshkeshaek [Coibalis I 174]	MYODES oeconomus	Tundra sıçanı	küske мышь // мышиный (HRS 2006: 219) küskecek küçük fare (ÖHTS 2005: 280)	

²⁰ Hakas Türkçesinde *köpek* için kullanılan pek çok örtmece kelime bulunmaktadır. Yukarıda tabloda verilen kelimelerin yanı sıra kullanılan diğer adlandırmalar için bkz. Borgoyakov 2001: 119.

P. S. PALLAS'IN "ZOOGRAPHIA ROSSO-ASIATICA" ADLI ESERİNDE HAKAS AĞIZLARINA AİT HAYVAN ADLARI

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
kullae [Coibalis I 380]	CORVUS corax	Kara karga	-	hushun ворон // вороний (HRS 2006: 869)
kaârgen [Tataris ad Jeniseam I 395]	CORVUS mimus	Sibirya alakargası	harğa I ворона (HRS 2006: 812)	
leje [Coibalis II 212]	CYGNUS olor	kuğu	- ²¹	huu I лебедь (HRS 2006: 870)
nap [Coibalis II 256]	ANAS boschas	yaban ördeği	-	örték утка (HRS 2006: 328) ürték сая. Утка (HRS 2006: 756)
nujá [Coibalis III 202]	GADUS lota	tatlı su gelinciği	-	horti сая. Зоол. Налим // налимий (HRS 2006: 850) mindir I зоол. Налим // налимий (HRS 2006: 245)
mombsa ²² [Tataris ad Jeniseam III 320, III 331]	CYPRINUS sericeus - CYPRINUS phoxinus	Acı balık - Golyan balığı	nomza зоол. елец (рыба) (HRS 2006: 283)	siires зоол. малёк (HRS 2006: 465) ölen сая. зоол. малёк (HRS 2006: 323) ülen сая. зоол. малёк (рыбы) (HRS 2006: 751)
hikdoet [Koibalis I 306]	STRYX Bubo	Puhu kuşu	-	ügü сова; филин; сыч (HRS 2006: 745)

²¹ Krş. **leje** (Coibalis II 212) "kuğu" ~ Krş. *лѣји А, лѣј, лѣји, [лѣји]* "Schwan" (KW 1944: 36).

²² Bu kelime, eserde iki ayrı balık türünün karşılığı olarak verilmiştir. Hakas Türkçesinde ise alabalıkgillerden bir türün karşılığı olarak tespit edilmiştir. Ancak Pallas'ta geçen *acı balık* ve *golyan balığı* türleri için günümüz Hakas Türkçesinde kullanılan hayvan adları ise diğer karşılıklar bölümünde verilmiştir.

Zoographia	Pallas Tarafından Verilen Latince Ad	Türkçe Geçerli Tür Adı	Hakas Türkçesi	Hakas Türkçesindeki Diğer Karşılıklar
pyae [Coibalis I 327]	FALCO peregrinus	doğan	-	ilaçın зоол. сокол (HRS 2006: 1038) hartıǵa 1) ястреб; 2) кыз. Чеглок (HRS 2006: 815) çabulǵay 1) саз. зоол. ястреб; 2) кобчик (хищная птица) (HRS 2006: 914)
siggewulla [Coibalis III 92]	ACIPENSER sturio	kolan balığı veya mersin balığı	-	sarıǵ palıh зоол осётр, стерлядь (HRS 2006: 344) tumaş кач. кыз. стерлядь (рыба) (HRS 2006: 676) oshay зоол. Mersin balığı (ÖHTS 2005: 328) osyotr зоол осётр // осетровый (HRS 2006: 316) sevryuga зоол. Mersin balığı (ÖHTS 2005: 418)

Pallas'ın Zoographia'sının 19. yüzyılın ilk yarısında yayımlandığı ve 30 yıllık bir emeğin ürünü olduğu göz önünde bulundurulduğunda, 18. yüzyılın ikinci yarısında Hakas Türkçesinin kısmen de olsa söz varlığı hakkında fikir veren 100 kelime tespit edilmiştir. Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü üzere, bazı kelimelerin tespiti mümkün olmamakla birlikte, Hakas Türkçesine ait 56 hayvan adı bazı fonetik ve semantik farklılıklarla birlikte belirlenmiştir. Tespit edilemeyen hayvan adlarının yerine Hakas Türkçesinde kullanılan başka hayvan adları bulunmuş ve bunlar yukarıda yer alan tabloda gösterilmiştir. Ancak bazı hayvan adlarının tespiti mümkün olmamıştır. Pallas'ın eserinde vermiş olduğu hayvan adlarında birtakım fonetik farklılıklar vardır. Ancak yanlış bir varsayım yapmamak adına, Pallas'ın kelimeleri duyduğu gibi ve Latin transkripsiyon sistemi ile yazmış olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu nedenle, eserdeki Hakas ağzlarına ait malzemeyi söz varlığı açısından değerlendirmeye çalıştık. Özellikle geç bir dönemde yazı dili hâline gelen Hakas Türkçesinin önceki dönemlerini aydınlatabilmek adına Pallas'ın bu eserinin önemli kaynaklardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Zooloji ve botanik alanlarında tartışmasız öncü bir isim olan Pallas, dilbilimciler için de eşsiz bir kaynak niteliğinde olan eserlere imza atmış bir bilim adamıdır. Türkoloji alanında, *Pallas Sözlüğü* üzerine değerli çalışmalar yapılmış ve yapılmakta olsa dahi, Pallas'ın *Zoographia*'sının dilbilimcilerin dikkatini yeterince çekememiş olduğunu söylemek

yanlış olmayacaktır. Hayatını bilime adayan Pallas'ın bu değerli eseri, pek çok Türk lehçesine ve dünya diline ait ihtiva ettiği leksik malzeme itibarıyla de oldukça önemlidir. *Zoographia*'nın, sınırlı bir söz varlığı üzerinden dahi olsa, 18. yüzyıl Türk lehçelerinin durumuna dair değerli bilgiler edinebileceğimiz bir eser olduğu ortadadır.

Kaynakça

- BLÄSING, Uwe (2007), "The Chuvash Plant Names in Peter Simon Pallas' Flora Rossica. A Study of Etymology and Language Interaction", Proceedings PIAC 2003, Ankara, 39-55.
- BORGOYAKOV, M. İ. (1981), *İstoçniki i istoriya izuçeniya hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoe otdelenie krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva.
- BORGOYAKOV, M. İ. (1973), "Slovarniye materiılı po hakasskim dialektam XVIII v.", *Dialekti hakasskogo yazıka* (Red. D. F. Pataçakova), Abakan: Hakasskoe otdelenie krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva, 109-135.
- BORGOYAKOV, V. A. (2002), *Leksika ohoti i ribolostva v dialektah hakasskogo yazıka*, Kandidatskaya dissertatsiya, Novosibirsk.
- BTS → Sevinç KAROL - Zekiye SULUDERE - Cevat AYVALI (2010), *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- HTS → Emine GÜRSOY NASKALI vd... (Haz.) (2007), *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- BUTANAYEV, V. Ya. (1997), "Hakası: istoričeskaya pomyat' etnosa i sovremennost'", **Narodi Sibiri: prava i vomojnosti** (Red. A. P. Derevyanko, N. A. Alekseyev, İ. N. Gemuyev, İ. V. Oktyabr'skaya), Novosibirsk: İzdatel'stvo İnstituta arheologii i etnografii SO RAN.
- CASTRÉN, A. M. (1857), *Versuch eines Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnis aus der Tatarischen Mundarten des Minusinschen Kreises*, Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg.
- DURMUŞ, Oğuzhan (2014), *18. yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*, Edirne: Paradigma Akademi Yay.
- DURMUŞ, Oğuzhan (2016), "P. S. Pallas'ın Sözlüğünde Türkçe Malzeme", **Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri** (5-6 Kasım 2012 İstanbul), Ankara: TDK Yay.: 135-142.
- SIEMIENIEC-GOŁAŚ, Ewa (2001), "Chuvash Words in Pallas Dictionary (1787-89)", **Studia Turcologica Cracoviensia**, Sayı 8: 121-140;
- HaRuSL → N. A. BASKAKOV - A. İ. İNKİJEKOVA-GREKUL (1953), *Hakassko-russkiy slovar'*, Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannih i natsional'nih slovarey.
- HRS → *Hakassko-russkiy slovar'* (2006), Novosibirsk: Nauka.
- JONES, R. T. (2011), "Peter Simon Pallas, Siberia, and the European Republic of Letters", **İstoriko-biologičeskie issledovaniya**, 3 (3): 55-67.
- KÁROLY, László (2008), "Yakut Names For Animals in Pallas's Zoographia", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 61 (3): 295-323.
- KECSKEMÉTI, István (1968), "Index to P. S. Pallas «Zoographia»", **Studia Orientalia**, 37/4: 13-79.
- KIZLASOV, İ.L. (2017). **Hakası Osnovateli hakasovedeniya o vajneysih vehah istorii**, Moskva, Abakan: OOO "Knijnoe izdatel'stvo "Brigantina", GBU RH "Hakasskoe knijnoe izdatel'stvo".
- KİLLİ YILMAZ, Gülsüm (2002), *Hakas Türkçesinin Ağızları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KİLLİ YILMAZ, Gülsüm (2007), "Hakas Ağız Araştırmaları Tarihi", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 3:105-124.
- KİLLİ YILMAZ, Gülsüm (2014), "Hakas Yazı Dilinin Ağız Temelinin Değişimi Üzerine", **Çağdaş Türkoloji Araştırmaları** (Haz. Gülsüm KİLLİ YILMAZ, Radion D. SUNÇUGAŞEV), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınlar: 414: 177-188.

- KUZMIN, Sergei L. (1996), "The Taxonomic Position of Amphibian Species from 'Zoographia Rosso-Asiatica' by P. S. Pallas", **Advances in Amphibian Research in the Former Soviet Union**, 1: 47-65.
- KW → A. J. JOKI (Ed.) (1944), *Kai Donners Kamassisches Wörterbuch, nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik*, Societas Fenno-Ugrica, Lexica 8, Helsinki.
- MARAKUYEV, V. (1877), *Petr Simon Pallas, Ego Jizn, Uçenie Trudi i Puteşestviya*, Moskva.
- ÖHTS → Ekrem ARIKOĞLU (2005), *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yay.
- PALLAS, P. S. (1811-1831), *Zoographia Rosso-Asiatica*, sistens omnium animalium in extenso imperio Rossico et adjacentibus maribus observatorum recensionem, domicilia, mores et descriptiones, anatenen atque icones plurimorum. 1-3. Petropoli, Academia.
- PARKER, Robert C. (1973), *Contributions of Peter Pallas to science and exploration in Russia*, Portland State University, The Master of Arts in History.
- RHS → D. İ. ÇANKOV (Red.) (1961), *Russko-hakasskiy slovar'*, Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannih i natsional'nih slovarey.
- SIEMIENIEC-GOŁAŚ, Ewa (2001), "Chuvash Words in the Pallas Dictionary (1787-1789)", **Studia Turcologica Cracoviensia**, 8: 121-140.
- ST. JOHN, James Augustus (1839), *The Lives of Celebrated Travellers* (vol. 3), New York: Harper & Brothers, Harper's Stereotype Edition.
- SVETOVIDOV, A.N. (1981), "The Pallas fish collection and Zoographia Rosso-Asiatica: an historical account", **Archives of History**, 10 (1): 45-64.
- ŞAHİN, Erdal (2015), "Pyotr Simon Pallas'ın *Sravnitelniye Slovari Vseh Yazıkov i Nareçiy Sobranniye Desnitseyu Vseisoçayşey Osobı* (İmparatoriçe Hazretlerinin Kendi Eliyle Topladığı Bütün Dil ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlükleri) Adlı Eserinde Türk Lehçeleri ve Ağızları", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, XI,1: 73-85.
- VSJ → A. G. KİL'ÇİÇAKOV(2014), *Volşebnaya strana jivotnih*, Abakan: OOO "Kooperativ 'Jurnalist'".
- WENDLAND, Folkwart (1992). *Peter Simon Pallas (1741-1811) Materialien einer Biographie*, Teil I-II, Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- <https://publish.illinois.edu/petersimonpallas/recognition/>

AFACAN SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

Hatice ŞİRİN*

“*Mefkûre*, ruhları vecidle
dolduran ve insana kendisi için
hayatını, servetini, her şeyini feda
ettiren bir yaşayış tarzıdır.”
(Z. Gökalp)

Öz: *Türköloji literatüründe afacan sözcüğü üzerine iki köken bilgisi denemesi bulunmaktadır. Bu yazıda, söz konusu denemelerin dilbilim açısından olanaksızlığı tartışıldı; sözcük üzerine yeni bir köken bilimi önerisi sunuldu. Bu öneriye göre, afacan sözcüğünün Evliya Çelebi tarafından Farsça merg-i mefâcân (مرگ مفاخان) terkinin ikinci ügesinden analogi yoluyla türetildiği savunuldu.*

Anahtar sözcükler: *Afacan sözcüğü, Evliya Çelebi, sözcük türetme ve çarpılma.*

On The Word ‘Afacan’

Abstract: *There are two attempts on the etymology of the word afacan in Turcology literature. In this paper, the impossibility of these attempts was discussed in terms of linguistics and a new proposal was submitted. According to this proposal, the word afacan was derived from the second component of the Persian phrase merg-i mefâcân (مرگ مفاخان) by Evliya Çelebi.*

Keywords: *The word afacan, Evliya Çelebi, word formation and deformation*

“Aslında şairler, edipler ve yazarlar dilin malzemesini kullanmakta elbette özgürdürler. Dili bir san’at ve düşünce aracı olarak istedikleri biçimde kullanabilirler ve kullanmalıdırlar da. Öyle ki, yeni kelimeler ve yeni olanaklarla genişletme, geliştirme ve güzelleştirme yolunda en büyük yetki ve katkı onlarındır. Güçlü şair ve yazarların elinde işlenmeyen bir dil, kurumuş bir yapığa, ruhsuz bir kalıba benzer; gelişip güzelleşemez.” (Korkmaz 1972: 107-108)

Zeynep Korkmaz’ın yukarıdaki sözlerinin gerçekliği ve önemi tartışılmaz olsa da, Türkçe yazan şair ve yazarların dile kazandırdığı sözcükler, Türkölojide ayrıntılı olarak çalışılmış konulardan değildir. Batı dünyasında ise bu konuda epeyce mesai harcanmıştır. Shakespeare’in yeni sözcükler icat etmedeki olağanüstü üretkenliği, İngilizcede ilk kez kullandığı veya bizzat türettiği 1500’ü aşkın sözcük ve deyim olduğu iddia edilmektedir (Nevalainen 2007: 237-240). Bu konuda yazılmış monografiler de bulunmaktadır¹. Bu türden kelime türetimleri, kuşkusuz Shakespeare’le sınırlı değildir. 1516’da Thomas More’un türetip ünlü romanını adlandırdığı *utopia* (Yunanca *ou* “olmayan” + *topos* “yer”) ve Karel Čapek’in 1921’de sahnelenen R.U.R. (*Rosumovi Uměli Roboti*) adlı eserinin çevirileriyle dünyaya yayılan *robot*, belki de yazarlar tarafından türetilmiş en ünlü sözcüklerdir. Jonathan Swift’in

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir / TÜRKİYE. E-posta: hatice101@yahoo.com, ORCID No: 0000-0003-3194-6176

¹ Örneğin: McQuain, J.-Malless; S. (1998). *Coined by Shakespeare: Words and Meanings First Penned by the Bard*, Merriam Webster.

Alexander Pope'a yazdığı 23 Temmuz 1737 tarihli mektubunda çoğul ve olumsuz anlamla kullandığı *modernisms*; Alexandre Dumas Fils'in *L'Homme-femme* romanında (1872) kullandığı *fëministe* sözcükleri de, mezkur yazarlar tarafından türetilmiş ve hızlı bir biçimde politik ve sosyolojik kavramlara dönüşmüşlerdir (Hulle 2007: 321; Mansbridge-Flaster 2005: 265). Friedrich Nietzsche'nin *Also sprach Zarathustra* (1883)'te kullandığı *Übermensch*'e karşılık, 1903'te yazdığı komedisinde (*Man and Superman*) *superman* sözcüğünü türeten George Bernard Shaw da bu yazarlar arasında yerini alır.

Türkçede ise bu konuda yapılan çalışmalar, modern yazarlarla sınırlıdır; onlar da tek tüktür. Türk Dili Dergisi'nin son sayılarında Nevzat Gözaydın'ın çalışmaları, konuyla ilgili önemli veriler içermekle birlikte, Gözaydın'ın incelediği eserlerden seçtiği sözcük ve ibarelerin yazar tarafından türetilip türetilmediği konusu irdelenmemiştir. Türk dili tarihinde ise, Türkçe telif ve tercüme eser veren müelliflerce türetilmiş sözcüklerle ilgili hemen hemen hiç bir çalışma yoktur. Kutadgu Bilig'de geçen *sevit* “Venüs”, *körüd* “Mars” ve *yalçık* “Ay” sözcüklerinin, Yusuf Has Hacıb tarafından türetilmiş olabilecekleri, Clauson tarafından dile getirilse de (1964: 359-361), Eski Uygurca başta olmak üzere Türkçenin geniş bir tercüme külliyatına sahip tarihsel dönemlerinde, mütercim veya müellif tarafından türetilen ya da ilk defa kullanılan sözcüklerle ilgili çalışmalar, araştırmacıları bekleyen el değmemiş bir alandır. Bu çalışmaların güvenli biçimde yapılabilmesi, kuşkusuz Türkçenin tanıklı tarihsel sözlüklerinin tamamlanmasına bağlıdır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise, Arapçanın dil bilgisi kurallarına göre yeni kelime üretme yöntemine başvurulduğunu, bu yolla *felaket*, *nezaket*, *ihtisas* “hislenme”, *tahkiye* gibi sözcüklerin Türkçeye kazandırıldığını biliyoruz (Ş. Sami 1900). Ziya Gökalp (*mefkure*), Mehmet Ali Ağakay (*sözcük*) gibi birkaç ismi ise, ancak Cumhuriyet döneminde belirleyebiliyoruz (Eren 2008: 19). Cumhuriyet dönemi şair ve yazarlarının, özellikle de II. Yeni şairlerinin yeni sözcük türetmedeki azim ve yetenekleri, Türkoloji dünyasında çoğu zaman sessiz karşılanan bir olgudur. Son zamanlarda Ömer Seyfettin, R. Halit Karay, Oktay Akbal, Salah Birsal, Haldun Taner'in eserlerinde karşılaşılan yeni sözcükler üzerine yayımlanan makaleler sevindirici olmakla birlikte, bunların büyük bir kısmında “yazar tarafından türetilenler” ve “Derleme veya Tarama sözlüklerinde yer alanlar” gibi tasnifler yapılmamıştır.

Türkoloji dünyası, Türk dili tarihindeki mütercim ve müellifler tarafından türetilen kelimelere karşı sessizliğini korurken, 1991'de Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin okuma sözlüğünü hazırlayan Dankoff, sözlüğün Giriş kısmındaki “Word Formation and Deformation” (“Kelime Türetmece ve Kelime Çarpıltımaca”, çev. S. Tezcan) alt başlıklı yazıda, Evliya Çelebi tarafından türetilen sözcüklere değinir. Bunlar arasında örnekseme (*analogy*) yoluyla türetilenler olduğu gibi (*gömistan*, *yörükistan*, *ormanistan*, *kumistan*, *yayla-gâh*, *av-gâh*), müstehcen ve zikredilmesi edebe aykırı sayılan kavramlara karşılık olarak Arapça söz yapımı kalıplarına göre türetilenler de bulunur (Dankoff 2004: 31). Evliya Çelebi tarafından türetilip veya deforme edilip Seyahatnâme'de kullanılan sözcükler, Dankoff'un dikkatini çeken birkaç düzinelik bir sayıdan ibaret olmamalıdır. İleride yapılacak daha derin araştırmalarla, epeyce zeki ve nüktedan bir kişi olduğu anlaşılan Evliya Çelebi'nin, bu geniş külliyatında bizzat türettiği yüzlerce sözcüğün bulunması bizi şaşırtmamalıdır. Seyahatnâme'de ayrıca

bazı sözcüklere uyak oluşturmak² için uydurulan veya deforme edilen sözcükler, öbekler ve tamlamalar da saptanmıştır. Ör. *varoş* ile *mayor-ı baroş*³, *aforos* ile *mandalos* ve *kiryelos*⁴, *mevlevi* ile *levlevi*⁵ vd. Bunların çoğu tekerleme türünde anlamsız sözler olsa da, bir kısmı örnekseme yoluyla türetilen anlamlı sözlerdir. Son örnekteki *levlevi*, böyle bir söz olup Evliya Çelebi tarafından Arapça *levā* (لوی) “dönmek; kıvrıkmak, bükme” mastarından, *mevleviden* örnekseme ile türetilmiştir. Seyahatnâme’de *maydanoz*⁶ sözcüğünün ünlü halk etimolojisi biçimi *mi’denüvâz* da geçmektedir⁷, ki bu biçim Evliya’nın çağdaşı Meninski’nin lughatında de (1680) kayıtlıdır.

Afacan da Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde geçen ve daha eski tarihli Türkçe metinlerde tespit edilemeyen bir sözcüktür⁸. Evliya Çelebi tarafından türetildiğini düşündüğümüz bu sözcükle ilgili olarak Türkoloji literatüründe iki farklı köken bilgisi önerisi sunulmuştur. Bunlardan birincisi, sözcüğün Farsça *âfet-i cân* > *afacan* gelişmesiyle ortaya çıktığı yönündedir. Bu görüş, Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmani’sinde (1876) *afacan* sözü için yaptığı tanımlamayla ortaya çıkmış görünmektedir: “afacan (افاجان) âfet-i cân, haşarı, yaramaz, cârız” (2000:7). A. Vefik Paşa’dan yararlanarak sözlüğünü hazırlayan Sir J. Redhouse’un sözlüğünde de “افاجان *afacan* (for افات) Vexatious; tormenting; that is enough to drive one mad” (1890: 153) olarak açıklanır. Kâmus-ı Türki (1900) müellifi Şemsettin Sami, seleflerinin *afacan*ın açıklaması için kullandıkları tamlamayı, epeyce cüretkar bir adım atarak sözcüğün kökeni kabul eder: “*afacan* (افاجان) [âfet-i cân’dan gl.] pek yaramaz ve tek durmaz (çocuk)” (2010: 30).

Kâmus-ı Türki’nin yayımından yüz yıldan fazla bir süre sonra Tietze, sözlüğünün *afet* maddesinde, *afacan* “hem zeki hem de yaramaz (çocuk)” < Fa. *âfat-i cân* “kalb ağrısına sebep olan” açıklamasını yapar (2002: 32). Türkçe etimoloji çalışmalarının henüz emekleme sürecine bile girmediği bir dönemde, fonetik ve semantik açılardan herhangi bir ilişki kurulmasının olanaksız olduğu bir terkipte (*âfet-i cân*), *afacan* sözcüğünü birleştiren XIX. yüzyıl leksikograflarına Tietze gibi bir otoritenin katılması şartıdır.

Farsçada, Arapça (آفة) *âfa* “zarar, zıyan; kırık, yıkık, harap; salgın, bulaşıcı hastalık”) bir alıntı olan آفة *âfat*, “felaket; bela; illet, musibet; veba; ölümcül günah; sefalet; perişanlık, zorluk, meşakkat”; *âfet-i cân* ise “bela, zarar, zıyan ve bozulmaya neden olacak her şey” anlamlarında olup şiir dilinde “zalim maşuk” anlamındadır. Türk şiir dilinde *âfet-i cân* “insanı aşk belasına düşürecek derecedeki güzeller hakkında kullanılan bir tabirdir (Steingass 1963: 79; Wehr 1976: 34; Şentürk 2016: 106). Divan

² Dankoff bu tür sözcükler için *jingle* sözünü kullanır; Tezcan, bunu “yanaştırma (uyak kelimesi)” olarak tercüme eder.

³ ”... iki yerden metin kapuları var bir sevâd-ı mu’azzam varoş-ı mayor-ı baroşu var” (VI. cilt, 27.s.)

⁴ “... kâfirlerin üzerlerine süpürgeler ile sular sepeerek aforos ve *mandalos* ve *kiryelos* ederek” (VII. cilt, 194.s.)

⁵ “... atlar raks-ı Mevlevî, develer semâ’-ı *levlevi* ederdi” (II. cilt, 201.s.)

⁶ *Maydanoz* hakkında bkz. Öztekten 2009.

⁷ “Ayrıca kazgan içre cümle nebâtât ve kerefis ve *mi’denüvâz* pişüp...” (II. cilt, 110.s.)

⁸ Gagauzcada *afacan* “afacan, telaşlı, gönülden seven” şeklinde görülen sözcük, Gagavuzcaya Osmanlıcadan geçmiş olmalıdır. (Baskakov1991).

şairinde bu tabir, aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere her zaman “maşuk / maşuka, sevgili” için kullanılmıştır:

Dil verme gam-ı aşka ki aşk âfet-i cânıdır / Aşk âfet-i cân olduğu meşhûr-ı cihândır / Aşk âfet-i cân olduğın andan bilirem kim / Her kimse ki âşıkdur işi âh ü figândur (Fuzûlî).

Ne kadar nâzûk ü nerm olsa nigârı sevmem / Ne kadar âfet-i cân olsa cüvânı severin (Nef’î).

Sevdiğüm bir âfet-i cân-ı cihândur neyleyem / Biñ belâya mübtelâ bir âşık-ı üftâdeyem (Nef’î).

Âfet-i cân dediler gamze-i cellâdûñ için / Nahl-ı gül söylediler kâmet-i şimşâdın için (Nedim).

Divan edebiyatındaki örneklerde *âfet-i cân* terkininin “zeki, yaramaz, yerinde durmayan, haşarı (çocuk)” anlamıyla ilgisi bulunmadığı gibi, Farsça tamlamalarda tamlayanın son ünsüzünün düştüğü başka bir örnekle de karşılaşmayız: *dest-i inâyet; dest-i izdivâc; müddet-i ‘ömr, devlet-i aliyye, ayet-i kerime* vd. Dolayısıyla *afacan* < *âfet-i cân* gelişmesi fonetik ve semantik bakımdan olanaksızdır.

Afacanın kökenine dair ikinci görüşe göre, sözcük *ivecen* (< *iv-* “acele etmek”) ile ilişkilidir (Gülensoy 2007: 50; Nişanyan Sözlük). Bu görüş de, hem fonetik hem semantik ve en önemlisi de kronolojik bakımdan olanaksızdır. Zira Eski Anadolu Türkçesinde ve Türk dili tarihinde *ivecen* şeklinde bir sözcük olmadığı gibi, *-AcAn* şeklinde bir ek de yoktur⁹. Tarama Sözlüğü’nde Kıyas-ı Enbiyâ’dan alınan ve Nişanyan tarafından *afacan* maddesinde kanıt olarak sunulan *Adem oğlanı ve Adem peygamber iveceñ yaratıldı* örneğindeki *iveceñ*, Arap harfli *اوچك* yazımının hatalı okunmasından ibarettir. Bu sözcük, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *اوچك* ve *ايوچك* yazımıyla pek çok defa tanıklanır ve D. Dilçin, Kilisli R. Bilge, T. N. Gencan, S. N. Ergun, V. İzbudak vd. uzmanların taradığı metinlerde *ivecek* okunur¹⁰. Kıyas-ı Enbiyâ’daki örnek ise, edebiyat öğretmeni K. E. Kürkçüoğlu tarafından yanlış okunup *iveceñ* olarak kayıtlanmış¹¹; böylece Eski Anadolu Türkçesine ait bir hayalet sözcük (ghost word)¹² ortaya çıkmıştır. Türk Dil Devrimi dönemindeki basılan Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu’nda *acul, aceleci* karşılığında *evenenin* önerilmesi, söz konusu hayalet sözcüğü Türkiye Türkçesine de taşır¹³. Üstelik bu sözcüğün analojisiyle yine Dil Devrimi döneminde Arapça *müşfik* karşılığında türetilen *sevecen*, Türkçede bir hayalet ek de ortaya çıkarır. Bu ekle de *bilecen* ve *güleceñ* kelimeleri türetilir. Nitekim *bilecen* TDK Türkçe sözlüğün 1974, *güleceñ* ise 1998 baskısından itibaren madde başıdır.

⁹ Bkz. Gülsevin 1997; Tarama Sözlüğü VII. Ekler, Ankara 1996.

¹⁰ Örn. Bu âdem katı *ivecek* olmuştur ki sabrı yokdur (Leys. Ar. XV. 747); bu âdem oğlanı *ivecekdür* (Enfes XV 583); *iveceklük* eden başarmaz hüner (Süh. XIV 93); *ivecekligi* âdet edinmegil (Süh. XIV. 19) vd. (Örnekler Tarama Sözlüğü’nden alınmıştır).

¹¹ *İvecen*, Koşay-Aydın 1952’de Kastamonu’dan derlenen bir sözcük olarak kayıtlıdır. Redhouse sözlüğünde de *ivecen* maddesi açılmış; *ivegen* ve *ivgene* gönderme yapılmıştır (1890: 312). Redhouse sözlüğündeki veri, *ivegenin* Anadolu ağızlarındaki biçimlerinden biri olmalıdır. Krş. Derleme Sözlüğü.

¹² Bkz. Clauson 1955.

¹³ Cumhuriyet döneminde ilk kez Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 20.10.1932 tarihli sayısında Öz Dilimiz başlıklı köşede, Anadolu Ajansında çalışan Rıza Avni Bey’in 60 yaşındaki derlediği sözcükler arasında geçer.

Türkiye Türkçesi tarihinin “aceleci” anlamlı asıl sözcüğü *ivegen* (< *iv-* “acele etmek” + *-AgAn*)’dir. Bu sözcük, Meninski lugatinde “*iwegen* (ايوه كن) praeproperus *ايوگن*” olarak tanımlanır (1688: 619a). Lehçe-i Osmani’de *ivgen* (ايوگن) Seri, tez, şitâbân, bâd-reftâr, bâd-peymâ”; Redhouse sözlüğünde *ivgen* (ايوگن) who habitually hurries”; Kamus-ı Türki’de “*ivegen* (ايو كن) koşan, acele eden, acul, şitâbân” şeklinde kaydedilir. Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkan *ivecek* (< *ivek* + *çAk*), *ivegen* sözcüğüyle birlikte XIV-XIX. yüzyıl boyunca eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Durum böyle olunca, yani Türkçenin tarihinde *ivecen* biçiminde bir sözcük yokken ve *âfet-i cân* tamlamasından da *afacan* biçimine geçmesi ses bilgisi, anlam bilgisi ve kronoloji bakımlarından olanaksızken, *afacan* sözcüğünün XVII. yüzyılda Evliya Çelebi Seyahatname’sinde görülmesi nasıl açıklanabilir? *Afacan*, Evliya Çelebi’nin türettiği bir sözcük olabilir mi? Bunun yanıtını bulmak için Seyahatname’de *afacan*ın geçtiği cümlelere bakmak gerek:

1. “Evc-i âsumâna ser çekmiş bir yalçın kayanın tâ zirve-i a’lâsında şekl-i murabba‘ bir küçük kal’adır. Ammâ merg-i **afacan**¹⁴ ve mefacandır¹⁵. (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II: 107).

2. “İşte ocak başında oturup sana bir çakmaklı tüfenk bağışlayup beğ dedikleri Kara Haydaroğlu dedikleri kan ağırı **afacân** ve kağan-arslan odur dedi.” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II: 209).

3. “Bir mürâ’i muta‘assıbîn ü sabî-perest ya’nî mahbûb-dostların Kadızâdeli fırkasından geçinen bir nâmerd-i zemmâm ü nemmâm ve fassâl u deccâl u ribâ-hor u cûvân-dost ve cûvân-merg-i **afacan** u mezmûm cehele-i cihân olan bir hümel ü mühmel ü müsta‘mel ve mânend-i nuhtâ- güm(?) tâ’ife-i münkerinden iken tama‘-ı hâma düşüp bir sihr-âsâr Şâhnâme’yi mezâd-ı sultânîde bey‘-i men-yezîd edüp...” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IV: 145).

4. “Ve kirpi gibi cânib-i erba‘asına balyemez topları zeyn olup üç yüz elli aded nebtîz ü semm-i helâhil ve yetmiş kerre ipden ve kazıktan kurtulmuş **merg-i afacân** kara ağu ve kara yılan gibi düşmanı sokar bî-amân gâzileri vardır.” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI: 266-267)

Ayrıca, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin IV. ve IX. ciltlerinde *merg-i mefûcân*, VI. ciltte ise *derd-i mefûcân* terkihi kayıtlıdır:

5. “Bu şehri Kazvîn halkının bir atı ve gayrı hayvânât-ı devâbâtı şikeminde merg-i **mefûcânı** olsa helâk mertebesinde iken mezkûr hayvânâtları vec‘i hâlinde zikr olunan Yahûdîlerin gûristânında ol atları birkaç def‘a deverân ve seyerân etdireseler bi-emrillahi Ta‘âlâ ol hayvânların sancısı def‘ olur, gâyet mücerredir.” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IV: 206).

¹⁴ Kurşun-Kahraman-Dağlı tarafından *meri-i afacan* olarak yazıçevrimi yapılmıştır; ancak bu terkinin *merg-i afacan* olması gerekir. Nitekim, diğer ciltlerde bu terkip *merg-i afacan* biçimindedir.

¹⁵ Kurşun-Kahraman-Dağlı tarafından *müfacan* olarak yazıçevrimi yapılmıştır; ancak Farsça sözlükler, Meninski lugatindeki veriler ve Seyahatnâme’deki diğer bulgulardan dolayı bu sözcük de *mefûcân* olarak okunmalıdır.

6. “Ammâ mezâhib-i erba’adan ve gayrı dîn diyânetden ve haşır neşirden ve âyet hadîsden ve merg-i **mefâcân** ve tâ’undan ve pire ve kehleden ve gayrı menâ- hiyyâtdan bî-haber bî-hayr akvâm-ı garîbedir.” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IX: 459).

7. “Hulâsa-i kelâm bu kal’anın cânib-i erba’ası top menzili kadar ba’îd yerleri alçak alçak topraklı bayırlardır ve aşağıları cümle nebâtât u giyâhâtlı çayırlardır, ammâ kal’anın kendisi bir sahrânın vasatında evc-i âsumâna berâber zirve-i a’lâsı ebr-i kebûdlara kad-keşân olmuş bir yumurta gibi sivri kızıl kaya üzre fieddâdi seng-tırâş bir rabât-ı savaştır kim bu kal’a için niçe kerre yüz bin baş oynamış gitmiş bir küçük kal’adır, ammâ **afacân** ve düşmâna derd-i **mefâcân**dır.” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI: 219).

Örneklerde geçen *merg-i mefâcân* terkinin ikinci ögesi, Arapça *müfâcâ* مفاجاة “aniden saldırmak, hücum etmek” (< *facâ’a* فجا “aniden gerçekleşmek; ansızın önüne çıkmak; gafil avlamak; hücum etmek”) sözcüğüdür. Bu sözcük, Farsçada *mevt-i müfâcat* (موت مفاجاة) ve *merg-i mefâcân* (مرگ مفاجان) terkiplerinde görülür (Richardson-Johnson 1806: 965). Osmanlı Türkçesinde bu terkiplerden ikincisi olan *merg-i mefâcân* tanıklanır. Meninski lügatinde (1688), *merg* “mevt, ölüm” maddesi altında bu terkip şöyle açıklanır: *mergi mefâgian* (مرگ مفاجان) an-fyzin *merg* Mors fubitanea (“merg-i mefâcân: ansızın ölüm, ani ölüm”) (IV: 494).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde geçen örneklerde de *merg-i mefâcân*, “beklenmedik ölüm” anlamındadır. Novigrad kalesinin anlatıldığı son örnekte, kale küçük olmasına rağmen *afacan* ve *derd-i mefâcân* olarak tarif edilir. Bu terkinin, kalenin inşa edilme teknikleri ve korunma yöntemleri açılarından ölümcül olmasından dolayı tercih edildiği anlaşılır. Sözlüklerde bulunmayan *derd-i mefâcân* terkihi de, yüksek olasılıkla Evliya Çelebi tarafından türetilmiş ve “beklenmedik sıkıntı, bela” anlamıyla kullanılmıştır.

1 numaralı örnekte Şuşik kalesi (*merg-i afacan* ve *mefacan*), 4 numaralı örnekte Norin kalesinin gazileri (*merg-i afâcân*), 7 numaralı örnekte Novigrad kalesi (*afacân* ve *düşmâna derd-i mefâcân*), *afacan* ve *mefacan* sözcükleriyle tanımlanır. 2 numaralı örnekte Kara Haydaroğlu adlı bey kükreyen bir arslan ve kan ağırlı *afacan* olarak tarif edilir; 3. örnekte Şâhnâme sayfalarındaki resimleri tahrip eden bir şarlatanın kötü hasletleri sayılırken *cüvân-merg-i afacan* (aniden genç yaşta ölesice ?) terkinine başvurulur; 5. örnekte Kazvin halkının at ve diğer büyükbaşların mide hastalığından dolayı ani ölümleri (*merg-i mafâcân*) halinde yapılması gerekenlerde kaydedilir; 6. örnekte Kızıldeniz kıyısındaki Behlûle (Beylül) kentinde mukim Abîre kavminin dört mezhepten, dinden diyanetten, kıyametten, âyet hadîsten, ani ölümden (*merg-i mefâcân*), veba gibi salgın hastalıklardan, pire ve bittin ve diğer yasaklardan habersiz yaşadıklarını anlattığı cümlede geçer. Görüldüğü gibi, *afacan* sözcüğü, Seyahatnâme’de “**merg-i afacan**”, “**merg-i afacan ve mefâcân**”, “**afacan ve düşmâna derd-i mefâcân**” terkiplerinde ve ibarelerinde geçer. Bu ibarelerde görülen *afacan*, Farsça ve Osmanlı Türkçesinde görülen *merg-i mefâcân* terkinindeki *mefâcân* sözcüğüyle ahenk temin etmesi için Evliya Çelebi tarafından kullanılmaya başlanmış bir sözcük olmalıdır.

Sonuç:

1. Evliya Çelebi, Arapça ve Farsça sözcüklerden, bu dillerde olmayan ama bu dillerin gramer kuralına uyan çok sayıda sözcük ve terkip türetmiştir (Dankoff 2004: 28-38). *Derd-i mefâcân* ter kibini, Arapça (فجأ) *faca* 'a "aniden gerçekleşmek, ansızın önüne çıkmak; gafil avlamak; hücum etmek" kökünden Farsçada türetilen *merg-i mefâcân* "ani ölüm"den (Meninski III: 4581b); *afacan* sözcüğünü de bu ter kibin ikinci sözcüğünden (*mefâcân*) örnekseme yoluyla türettiği anlaşılıyor. Sözcüğün 17. yüzyıldan itibaren görülmesi, ilk kaydının da tespit edebildiğimiz kadarıyla Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ndeki yukarıdaki örnekler olması, bu görüşü güçlendirmektedir. *Afacan*'ın galat olduğunu, Ebüzzıya Tefvik de fark etmiş ve Lugat-ı Ebüzzıyâ'nın (1306) *afacan* maddesinde "Arapça *mufâca* (مفاجه) 'beklenmedik; ani; sürpriz'in galatı ve 'bazı kişilere göre *âfat-i cândan* muharref' olarak açıklamıştır.

2. Dankoff sözlüğünde, *afacan* maddesi *mefâcâna* gönderilmiş; *mefâcân* soru işaretiyle "poisonous" ("zehirli") olarak tanımlanmış; *mefâcân*'ın *afacan* sözcüğüne yansıtırma (uyak kelimesi) (*jingle*) olarak kullanıldığını belirtmiştir (1991: 56; 2004: 199). Görüldüğü gibi, Dankoff çözüme biraz yaklaşmış; ancak *mefâcân* sözcüğünü ve anlamını belirleyemediği için, Evliya Çelebi tarafından *afacan*'ın değil *mefâcân*'ın türettiği yanılığına düşmüştür. Oysa, tam tersi olmuş; *mefâcân* sözcüğüne uyak oluşturmak üzere, Evliya Çelebi tarafından *afacan* sözcüğü türetilmiştir.

Kaynakça:

- AHMET VEFİK PAŞA (2000), *Lehçe-i Osmânî*, Haz. R. Toparlı, Ankara: TDK Yayınları.
- AYDIN, H. (2017), "Oktay Akbal'ın Öykülerinden Türkçe Sözlük'e Katkılar", **International Journal of Languages' Education and Teaching**, Volume 5, Issue 3, September 2017, 320-351
- BASKAKOV, N. A. (1991), *Gagavuz Türkçesi Sözlüğü*, Akt: İsmail Kaynak-Mecit Doğru, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CLAUSON, Sir G. (1955), "Turkish Ghost Words", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, No. 3/4 (Oct., 1955), 124-138.
- CLAUSON, Sir G. (1964), "Early Turkish Astronomical Terms", **Ural-Altische Jahrbücher** 35: 350-368.
- DANKOFF, R. (1991), *An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*, Turkish Sources XII, Harvard University. (Türkçesi: Semih Tezcan, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, İstanbul 2004: YKY).
- EBÜZZIYA TEVFIK (1306), *Lugat-ı Ebüzzıyâ*, Konstantiniye: Matbaa-i Ebüzzıya
- EREN, H. (2008), *Türk Dil Kurumundan Eski Anılar*, Ankara: TDK Yayınları.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini* (1998), Hzl. Z. Kurşun - S. A. Kahraman -Y. Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IV. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini* (2000), Hzl. Y. Dağlı - S. A. Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon-Dizini* (2002), Hzl. S. A. Kahraman-Y. Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VII. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini* (2003), Hzl. Y. Dağlı - S. A. Kahraman - R. Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IX. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı*

- Yazmalarının Mukayeseli Transkripsiyonu - Dizini* (2007), Hzl. S. A. Kahraman - Y. Dağlı - R. Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÖZAYDIN, N. (2017), “Türkçe Sözlük’e İki Yazardan Katkılar”, **Türk Dili**, Ekim 2017 Yıl: 68, S. 790: 18-27.
- GÖZAYDIN, N. (2019) “Üç Akran Yazardan Türkçe Sözlük İçin Katkılar”, **Türk Dili**, Temmuz 2019, 26-32.
- HULLE, Dirk van (2007), “Modernism, Consciousness, Poetics of Process”, *Modernism*, eds. Astradur Eysteinnsson, Vivian Liska, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 321–337.
- GÜLENSÖY, T. (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. I-II*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, G. (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1972), “Dilde ‘Doğal Gelişme’ ve ‘Devrim’ Açısından Türk Dil Devrimi”, **A.Ü.D.T.C.F. Türkoloji Dergisi**, C. 4, S. 1: 97-114.
- KOŞAY, H. Z.-Aydın, O. (1952), *Anadilden Derlemeler*, Ankara: TTK Basımevi.
- MANSBRIDGE, J.-Flaster, K. (2005), “Male chauvinist, feminist, sexist, and sexual harassment: Different trajectories in feminist linguistic innovation”, **American Speech**, Vol. 80, No. 3, Fall 2005, 256-279.
- MENINSKI, F. M. (1680), *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicea-Persicea IV*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- OFFEN, K. (1987), “Sur l’origine des mots ‘féminisme’ et ‘féministe’”, **Revue d’histoire moderne et contemporaine**, tome 34, No. 3, Juillet-septembre, 492-496;
- Osmanlıca Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul 1935: Devlet Basımevi.
- ÖZER, H-Şener, M. (2019), “Refik Halit Karay’ın Hikayelerinden Türkçe Sözlük’e Katkılar”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 39, Ağustos 2019, 323-333.
- ÖZTEKTEN, Ö. (2009), “Her Söze Maydanoz”, **Türk Dili**, C. XCVII, S. 694: 501-509.
- POLAT, N. H. (2012), “Ömer Seyfettin’de İlginç Söz Varlığı”, **Bilgi**, Güz 2012, S. 63: 189-210.
- REDHOUSE, Sir J. (1890), *A Turkish and English Lexicon*, Constanople.
- RICHARDSON, J.-Johnson, F. (1806), *Dictionary, Persian, Arabic and English: With a Dissertation On The Languages, Literature and Manners of Eastern Nations* (English, Persian and Arabic Edition), London.
- STEINGASS, F. (1963), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London: Routledge&Kegan Paul.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (2015), *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara: TDK Yayınları.
- ŞENTÜRK, A. A. (2016), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu C. I*, İstanbul: OSEDAM Yayınları.
- Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, cilt 3, E-İ, Ankara 1996: TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1974;1998), Ankara: TDK Yayınları.
- NEVALAINEN, T. (2001), “Shakespeare’s new words”: *Reading Shakespeare’s dramatic language* (Eds. S. Adamson, L. Hunter, L. Magnusson, A. Thompson, & K. Wales), London: Arden Shakespeare/Thomson Learning, 237-255.
- TIETZE, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- UYSAL, İ.N. (2012), “Haldun Taner’in Hikâyelerinden Türkçe Sözlük’e Katkılar”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 8, Ocak 2012, 113-120.
- UYSAL, İ.N. (2015), “Salâh Birsal’ in “Şingır Mıngır” Sözcüklerinden Türkçe Sözlük’e Katkılar”, **Turkish Studies**, 10/16, Güz 2015, 1113-1128.
- WEHR, H. (1976), *A dictionary of modern written Arabic*, Ed by J. Milton Cowan, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- <https://www.nisanyansozluk.com/?k=afacan>

ALT ~ AŞAĞI ~ AST SÖZLERİNE DÂİR

Arzu YIKILMAZ*

Öz: Dil ile yazı ilişkisi oldukça yenidir. Dil biliminde bahsedilen ilk ses, aslı ses, kök ses ile ilk biçim, aslı biçim, kök biçim terimlerinden, gerçek anlamda bir ilk, aslı ve kök ses veya biçim'i değil, yazıya geçirilmiş en eski ses veya biçimi anlamak gerekmektedir. İlk biçim olarak düşünülen bir kök, dil ve dil ailelerinin oluşma zamanlarından kalmış olan ve bütün dillerde çoklukla tek beceli olan yapılardır. Söz kökleri, dillerin sözlüklerinde, eski şiveler arası bölgesel alıntıları ifade eden dal biçimleri ile gösterilirler. Bunlara kardeş kökler (rooth etymons, rooth allomorphes) denir. Bu yazıda konu edilen al-t ~ aş-ak-ı ~ as-t kardeş köklerin, alt ~ atla- ~ alçak ~ aşağı ~ ast ~ esirgemek ~ astar gibi dal biçimleriyle komşu bilgilerin ışığında nasıl kullanıldıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: kökenbilgisi, anlambilgisi, alt, aşağı, ast

On The Words Alt ~ Aşağı ~ Ast

Abstract: The relationship between language and writing is quite new. It is important to understand the earliest sound or form that was transformed into writing rather than a first, original, and root sound or form in the true sense from the first sound, original sound, root sound and first form, original form, root form terms that are mentioned in linguistics. A root, which is considered as the first form, consists of structures that remain from the times languages and language families formed, and is often monosyllabic in all languages. Word roots are indicated in language dictionaries as branch forms that express the regional adaptations between ancient accents. These are called rooth etymons or rooth allomorphes. This paper attempts to reveal how the al-t ~ aş-ak-ı ~ as-t rooth allomorphes are used with branch forms such as alt ~ atla- ~ alçak ~ aşağı ~ ast ~ esirgemek ~ astar in the light of neighboring information.

Keywords: etymology, semantic, alt, aşağı, ast

GİRİŞ

İnsan her zaman kendisini anlatmak ve bunun yanında da anlaşılma arzusu içinde olmuştur. Bunu gerçekleştirebilmek için de her yolu denemiştir. Yazı ise insanı hem anlatmak hem de geleceğe varlığını duyurabilmek yani anlaşılma hayali için şüphesiz en kalıcı yol olmuştur. Dolayısıyla milletleri dilleriyle, dilleri yazılarıyla takip edebilmekteyiz.

Dilin yazı ile buluşması, dillerin oluşum süreçlerine oranla oldukça yeni bir olgudur. Dil ile yazının buluşma tarihinin her dil için farklılık gösterdiği kesin bir gerçektir. Diller yazıya geçirildiğinde köklerin değişik söyleyişlerle ortaya çıkmış dal biçimleri çoktan oluşmuştu. Yani, dillerin söz türetme mekanizmaları gelişmeden önce, bir tür şiveler arası alıntıları ifade eden dal biçimlerin kullandıkları görülmektedir. Bunun sonucunda, söz kökleri, dillerin sözlüklerinde, eski şiveler arası alıntıları ifade eden dal biçimleriyle birlikte yer almışlardır. Bunlar kök dal biçimlerdir. Kök dal biçimler adıyla da anılan “kardeş kök”ten (rooth etymons, rooth allomorphes)¹ gelen her dal biçim, aynı anlam alanının değişik üyelerine işaret eder olmuştur

* Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Bayburt / TÜRIYE. E-posta: arzuyikilmaz1@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-8228-9597

¹ Bu durum tüm dillerde izlenebilir. Örneğin: Ar. *garb* ‘batma; batı’ ~ *gurbet* ‘gurbet, ayrılık’ ~ *garabet* ‘gariplik, tuhaflik’; Ar. *kavl* ‘söz’ ~ *kil* ‘arkasından konuşma’ ~ *kal* ‘söyleme’; Far. *huda* ‘tanrı’ ~ *div* ‘dev’ ~ *pad/padşah* ‘hükümdar’ ~ İng. *god* ‘tanrı’ ~ *father* ‘baba’ sözleri arasında da böyle bir ilişki vardır (Karaağaç 2011: 377); Yine İngilizcede *go/went* ; *good/better/best* ; *bad/worse* ;

(Karaağaç 2011: 529). Örneğin: *al-t ~ aş-ak-ı ~ as-t* kardeş² kökleri *alt ~ atla- ~ alçak ~ aşığı ~ ast ~ esirgemek ~ astar* dal biçimleriyle de görülmektedir.

Her dilin yazıyla buluşması farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Yazıdan önceki dönemlerde kullanılmış olan ilk biçimler bilinmemektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi aynı anlam alanında bulunan ve farklı biçimlenen sözler yani dal biçimler aynı zaman dilimi içinde birlikte varlık gösterir olmuştur. Bu durumun tüm diller için geçerliliğini de hatırlayarak yakın veya benzer terimlerle adlandırıldığı da eklenmelidir. Örneğin İngilizce *rooth etymons*, *rooth allomorphes*; Almanca *rooth etymons*, *root allomorphes*; Fransızca *etymones lisses*, *allomorphes lisses*. https://babel.ucsc.edu/~hank/mrg_readings/Siddiqi_Ch3.pdf, [books.google.com.tr](https://books.google.com.tr/books) > books : Paul Georg Meyer, English language 2005. İngilizce *vowel gradation*, Almanca *vocalabstufung*, Fransızca *gradation des voyelles*, Arapça *tudraj harf aleila* terimleri de sayılabilir.

Sözcüklerde izleyebildiğimiz farklılaşmalara *değişme*, izleyemediklerimize *denklik* adını veriyoruz. Aynı dönem içinde benzer ya da farklı coğrafyalarda yaşayan ve öncelik ya da sonralık durumunu tam olarak bilemediğimiz sözler için *denklik* tanımı yapılmaktadır. Denklik için burada “~” işareti kullanılmıştır.

Karşılaştırmalı dilciliğin ve evrensel ses bilgisi kurallarının bugün geldiği noktada diller arası ‘düzenli denklikler’in son derece sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bunun nedeni dünya tarihinin sürekli yaşanan kavim bölünme ve birleşmelerinden ibaret oluşudur. Diller arası ‘düzenli denklikler’ yanında, diller arası ‘düzensiz denklikler’ çok daha fazladır. Yazının konusunu düzensiz denklikler olarak karşımıza çıkan *al-t ~ aşak, aşaga (aşığı) ~ as-t* kök-dal biçimleri oluşturmaktadır.

Denklik ilişkisinden bahsettiğimiz *alt, aşak* ve *ast* sözlerinden hangisinin ilk biçim ve köklerdeki /-l-/ ~ /-ş-/ ~ /-s-/ seslerinden hangisinin ilk ses olduğu konusu da bir sorudur. Bu noktaya ışık tutacak, daha önce tartışılmış ve Rotasizm adıyla bilinen l / ş meselesi vardır. Burada bunu sadece anmak ve bu konuda söylemiş birkaç söze değinmek yerinde olacaktır: Róna-Tas, l / ş’nin Türkçe konuşulan sahalarda yan yana bulunduğunu kaydeder; linguistik değişmelerin sebebinin aramanın daima tehlikeli olduğunu; bu meselede bir alt katman tesiri olduğu düşüncesini savunur. (Róna-Tas 1986a: 26). Şçerbak, “Zetasizm-Rotasizm Meselesi ve Türkçe ile Moğolca Arasındaki Münasebetlere Dair Bazı Düşünceler” adlı yazısında konuyu ele almıştır. Zetasizm-Rotasizm meselesini Türkolojinin en tartışmalı konularından³ biri olarak gören yazar, yapılan çalışmalara rağmen elde edilen sonuçların kesin olmadığını belirtmiştir. (Şçerbak

person/people ; eat/ate ; mouse/mice; be/ am is are sözleri arasındaki bu ilişki en bilinenlerindedir. Bakınız: https://babel.ucsc.edu/~hank/mrg_readings/Siddiqi_Ch3.pdf.

² Dilbilim Sözlüğü’nde geçen *kardeş sözdizim* “Üretici dilbilgisinde tüme yapısı içinde aynı budaktan dallanan iki ögenin birbirine göre konumlarını belirleyen adlandırma.” (K. İmer, A. Kocaman, S. Özsoy 2011: 167. Burada da “kardeş” terimi sözdizim alanında ele alınmış ve açıklanmıştır.

³ Bu konudaki kaynakların bazıları şunlardır: Eren, Hasan (2003), “Rotasizm ve Labdasizm mi yoksa Zetasizm ve Sigmatizm mi?”, *TDAYBelleten* 1999 I/II, Ankara.; Doerfer, Gerard (1984), “The Problem of rhotacism / zetacism”, *CAJ*, 28, s.34-42.; Nauta, A. (1972), “Rhotazismus, Tezazismus und Betonung im Türkischen”, *CAJ* 16, s. 1-12.; Pritsak, Omelijan (1964), “Der Rhotazismus’ und Lambdazismus”, *UAJb* 35, 1964 s. 337-349.; Şçerbak, A. M. (1987), “Zetasizm-Rotasizm Meselesi ve Türkçe ile Moğolca Arasındaki Münasebetlere Dair Bazı Düşünceler”, *TDAY Belleten.*; Tekin, Talat (2003), “Zetacism and Sigmatism: Main Pillars of the Altaic Theory”, *Talat Tekin, Makaleler 1, Altayistik*, Ankara, s. 215-234.

1987). Sinor, “*The Present State of Uralic and Altaic Comparative Studies*” adlı çalışmasında; “*Poppe'nin itibarı ve bilgisi bile Altay dilleri arasındaki genetik ilişkiyi ispatlayamıyorsa bu teorinin kendisinde yanlış bir şeyler vardır.*” diyerek meseleye bakışını özetlemiştir (Sinor 1975: 120).

Aslında *l/ş* ve *r/z* meselesi Hint-Avrupa dilcileri tarafından, Hint-Avrupa dilleri arasındaki akrabalığı göstermek için bir kriter olarak kullanılmıştır. Türkçede böyle bir bağın olup olmadığı araştırılmaya başladığında bu konu geniş bir alanda ve uzun bir süre tartışılmalıdır. Fakat bunun akrabalık adına ne kadar geçerli bir sebep sayılabileceği ise tartışmanın asıl kilit noktasını oluşturmuştur. Hemen hemen birçok dilde rastlanılabilen bu ses değişmelerinin evrensel olduğu da bir gerçektir. Hatta “diller arası” olduğu gibi, “dillerin kendi içinde” de görülen bir değişimdir. *alt ~ aşağı ~ ast* durumu “dil kendi içinde”ki değişime bir örnek teşkil etmektedir. Tıpkı *al-ı-ş-* ‘yakmak, tutuşturmak’ ~ *ışı-* ‘ışınmak’ ~ *ıs-ı-n-* ‘ısınmak’ ile *yaş* ‘yaş’ ~ *yıl* ‘yıl’ ~ *sal* (*salnâme* ‘yıllık’) sözlerinde görüldüğü gibi.

**al* ~ **aş* ~ **as* kök biçimleriyle gösterebileceğimiz *al-t* ~ *aş-ak* ~ *as-t* sözleri bütün Altay, hatta Ural dillerinde ve Eski Türkçeden beri kardeşleriyle yan yana yaşamaktadır. Bu kardeşlerin Altay ve Ural dillerindeki muhtemel örneklerinden bazıları şunlardır: Moğolca *ula* ‘dip, temel’ ~ *uul* ‘aslı’ ~ *ulatay* ‘altlı, temelli, taban veya tabanları olan; temeli veya aslı esaslı olan; güvenilir; akla uygun, makul, sağ duyulu’ ~ *uzıg* ‘adi; aşağı’ ~ *goul* kaynak; mekez; ana; esas’ ~ *goulla-* ‘temel olmak, esas olmak’ ~ *ulay-* ‘çabalamak’ (Lessing 362, 868, 889, 893) ~ Mançuca *fulaha* ‘kök, esas, tane’ ~ Korece *pulhy*, *pulhoy*, *pulhuy*, *ppuri*, *ppurengi*, *ppurenggu*, *ppulll* ‘kök’ (Choi 1985: 115) ~ Japonca *kiso* ‘temel, dip’ ~ *kaso* ‘alt taraf, alt kısım’ (CJed 450, 507) ~ Macarca *alacsóny* ‘alçak’ ~ *alap* ‘temel’ ~ *also* ‘alt taraf, aşağı kısım’ (MTESz I. 124, 126, 143) ~ Fince *alas* ‘aşağı’ ~ *alainen* ‘ast’ ~ *alapuoli* ‘alt, alt taraf’ ~ *alava* ‘alçak’ ~ *alentua* ‘alçalmak’ (UEW I. 6).

1. ALT

Bugün Türkiye Türkçesinde *alt* biçiminde ve Türkçe Sözlük’te şu anlamlar çerçevesinde kullanılmaktadır: *alt* 1. Bir şeyin yere bakan yanı, zir, üst karşıtı. 2. Bir nesnenin tabanı. 3. Oturulurken uyluk kemiklerinin yere gelen bölümü. 4. Bir şeyin yere yakın bölümü. 5. Birine göre daha aşağı mevkide olan kimse, madun. 6. Sınıflamalarda ikinci derecede olan. 7. Birkaç şeyden aşağıda olan. Tarama Sözlüğünde ‘alt’ anlamıyla *alt* biçimi yoktur, *altın* ‘alt’ biçimi vardır (YTS 1983: 8).

Bu sözü araştırırken dikkati ilk çeken, etimoloji sözlüklerinde madde başı yapılan ve ‘alt’ anlamında kullanılan *al* biçimdir. Bugün Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış olarak kullanılan *alt* sözünün kökü *al* veya **al* olarak düşünülmektedir. Yazılı ilk metinlerden yola çıkılarak biçim ve anlam çerçevesi şu şekillerde çizilmektedir: Clauson üç ayrı *al* madde başıyla ele aldığı *al* kökünü, “*3al*” madde başında ‘*front, facing prior position* (ön, öne bakacak durumda)’ anlamıyla verir (ED: 121)⁴. Caferoğlu, *al* madde başında dört

⁴ Geçtiği yerler: Uygurca: *uluğ kumka tursar suv kum alıña ilinser*, Hakaniye: *bu kâfirler alında*, Çağatayca *alında/alyıda* ‘önünde’, *alı* ‘ön ve yan’, *Nawâit alıña yazganı* ‘Nevâi’nin alına yazılmış olan.’ (Burada alın anlamıyla alınmış.) Harezmi: *bir köl arasında alından bir ıgaç kördi*, Koman (14. yy): *teñri allında* ‘Tanrı huzurunda’, Kıpçak (14. yy.): *alında*. *al* maddesinde anlamın ‘ön’ olması itibarıyla *alın* ‘alın’ sözüyle bağlantılı olabileceğini söyler, fakat bunun yanlış bir etimoloji de olabileceğini ekler. (ED: 121). Yukarıda geçen Koman (14. yy): *Teñri allında* ‘Tanrı huzurunda’

farklı anlamı toplar ve *al* ‘1. Alt, bir şeyin alt tarafı’ der (EUTS 1968:10). Bir başka yerde *al* ‘yan, alt taraf’ anlamıyla verilir (Gabain 2000: 259)⁵, Drevnetyurski Slovar’da dört *al* madde başından bu *al III* ‘alt (низ)’ ile verilir⁶. Röhrborn **al (III) (?)* wurzel von -> *altın* ‘altında (unter)’; *altın (I)* < **al* ‘unter’ ve ayrılma durumu eki veya **al, t/d* ve vasita durumu eki -*n*- ile kurulduğunu düşünür⁷. Kıpçak Türkçesi’ne ait Codex Cumanicus’ta *all* ‘ön taraf, bir şeyin önündeki yer’ biçimi vardır (KTS 2007:7). Eckmann, Çağataycada *al ~ all ~ aln ~ alıd ~ allıda* ‘önce, önünde’ türevlerini gösterir (Eckmann 1966: 278).

Görüldüğü gibi, *al* kök biçimi vardır ve bu söze hem ‘alt’ hem de ‘ön’ anlamı verilmiştir. Farklı açıklamalar anlam alanında olduğu gibi yapısal alanda da görülmektedir. Örneğin Clauson üç ayrı *al* kök biçimini üç ayrı madde başıyla gösterip ‘ön; alt’ anlamındaki *3al* şeklinde göstermiş, Caferoğlu ise *al*’ın dört farklı anlamını, tek maddede toplu olarak vermiştir. *al* sözünde yukarıda sunulan diğer sözlüklerde de görüldüğü gibi, ele alınış biçimlerindeki yapı, anlam veya ses düzeylerinde bir karışıklık açıkça görülmektedir. Bu kafa karışıklığı *ön* ve *alt* ile *arka* ve *üst* anlam ilişkisi kurulmadığı sürece devam edecektir. Bu durumun incelenmesi ise başka bir yazının konusu olacaktır.

Yukarıda görülen verilere göre ‘kök biçim’ olarak görünen *al*, ‘alt, altta, aşağı, aşağıda, aşağıdan vb.’ anlam alanında ve tüm Türk lehçelerinde Türkçenin belirtme, yönelme, bulunma ve ablatif vb. çekimlerinde zarf göreviyle kalıplaşır. Burada, kök olarak sözlüklerde yerini almış şu şekilleriyle incelenecektir: *al-t ~ al-t-in ~ al-t-a/atla- > atla- ~ al-t-çak > alçak ~ aş-ak-a > aşağı ~ as-t ~ as-ra-/as-ar-ga-> esirge- ~ as-t-a-r*.

Bu biçimleri ayrıntılarıyla incelemeye başlıyoruz:

al-t: Clauson, *alt* ‘alt, alt yüzey (the bottom, lower surface)’ *3al* ve *ast* ile bağlantı kurulduğunda *altın*, *astın* ve zıddı *üstün* biçimlerindeki gibi *dun/-dün/-tun/-tün* eklerini taşıyarak *altın*⁸ < **alt-tın*, *astın* < **ast-tın* biçimlerinin olduğunu söyler⁹; *alt* biçiminden türeyen *altın*¹⁰ < **altın* ‘altında, aşağıda (below, beneath, lower)’ ile, *ald* biçiminden gelen Kazakça ve Kırgızca *alda*, *aldan*, *alğa* biçimleri arasındaki farkı tartışır (ED 121)¹¹. Kazakça sözlükte ‘önde, ileride; yanında’ anlamıyla *alda* sözü bugün

al, ‘ön; alt’ temel anlamları dışında bir üst anlam kazanarak ‘huzur; karşı’ anlamlarında kullanılmasından, Türkçenin takip edemediğimiz yazılı devir öncelerinden beri bu sözün var olduğunu anlamak mümkündür. Daha önce belirtildiği üzere, *al-t*, *as-t* ve *aş-ak(t)* dal biçimlerin yazılı dönemden çok önce oluşmuş ve kullanılageldiğine açık kanıt sunmaktadır.

⁵ Gülensoy, al³ madde başıyla ve ‘ön taraf, karşı’ anlamlarıyla verir. Türevlerini şöyle verir: *alın*² ‘ön’ (*al+ın*), *alt* ‘alt’ (*al+t*), *altın* ‘altta, aşağıda, altında’ (*al+t+ın*) (Gülensoy 2007:61).

⁶ *Bir köl arasında alıdın bir ıgaç kördi*. (Drevnetyurski Slovar 1969: 32).

⁷ *altın (II)* < *aus altın (I)*: *aldın*. Zarf ve edat biçimli kullanımlarını ayrı alt başlıklarla ayrıntılı örneklerle verir (Röhrborn 1977: 110-111).

⁸ Şine Usu (VIII. yy.) Yazıtı: *iki yaşda altın oğlan* ‘iki taşın altındaki çocuklar’, Uigurica II: *bu yer altın vajırlıg yerde* ‘bu dünyanın altındaki vajra ülkesinde’, Türkische Turfantexte: *üstün teñri yeri altın tamu yeri* ‘üstte cennet altta cehennem’ (ED: 131).

⁹ Tietze, “*alt* (üst’ün aksi) < ETK. *alt* Clauson 1972 s. 130.” şeklinde bir açıklamada bulunur (Tietze 2016: 359).

¹⁰ Clauson, *altın* < **altın*, madde başında *alt* ‘altında’ (İng. *below*)’tan türemiş biçim olarak verir. Manichaeen: *üstünki altınki teñriler* ‘Tanrıların altında ve üstünde’ *altındaki* ‘alttaki, aşağıdaki’.

¹¹ Bu durum için “... there is a good deal of confusion between the modern forms of these two groups of words.” açıklamasında bulunur (ED: 121).

kullanılmaktadır (Kazak T. S. 2012: 37)¹². Bu şüphe ve karmaşanın sebebi yukarıda belirtildiği gibidir ve bir başka yazının konusu olacaktır.

al-t-(t)in: kardeş kökü yazılı ilk eserlerden beri yani Eski Türkçeden beri takip edilebilmektedir. Sekizinci yüzyıldan kaldığı kabul edilen Şine-Ussu Yazıtı'nın güney yüzünde *altın* 'alt, aşağı' (Orkun 1994: Sözlük 7) biçimi ile geçtiği cümle şöyledir: C 1 'Értiř üğüzüğ arkar başı tuşı anda Er kamış altın yanda salıp keçtim.: İrtiş ırmağını Arkar başı civarında Er kamışın altından sal ile geçtim.' (Orkun 1994: 174). Drevnetyurski Slovar (s: 40)'da *altın*¹³ 'alt (нижний)' ~ *altınkı* 'altında bulunan (находящийся внизу)', *altın* 'alt taraf, altında' (Gabain 2000: 260), Sevortyan *a:ldın < 1. a:ld +ın veya 2. a:l +dın* olabileceğini düşünür (ESYT 1997: 125)¹⁴. Uygurca metinlerde *altın* 'altta, aşağıda, altında, alt taraf' (EUTS 1968:10,13) biçimleriyle yer alır. Kaşgarlı *altın* 'alt' (DLT: 53) ~ *altın* 'altındaki' (Dankoff&Kelly 1982: 137) ~ *alt* 'alt, aşağı' (KB III: 18) *altın* 'aşağıdaki' (KB III: 18)¹⁵ ~ Memlük Kıpçakçasında *altında* 'altında' (Metinde sadece bu biçim geçiyor: Öztörpçü 2002: 88) ~ Kıpçakça *alt* 'alt'*altın kur* 'alt kuşak' (KTS 2007: 7) ~ Tarama Sözlüğü'nde de *altın* 'alt, alttaki' biçimi mevcuttur (YTS 1983: 8). Çağdaş Türk lehçelerinde rastlanan bazı biçimleri şöyledir: Altayca *ald* ~ *alt* 'alt; ön' ~ *aldındagi* 'altındaki' ~ Yakutça *alın* 'alt' ~ *allaraa* ~ *allaraarı* 'altta, aşağıya' ~ Gagavuzca *alt* 'alt, alt kısım', *altınkı* 'alttaki' ~ Azerice *alt* 'alt' ~ Tuvaca *aldı* 'alt, bir şeyin altı, *aldı* > **aldı* + *gı* = *aldı* II 'alttaki, aşağıdaki' ~ *aldurtan* 'alt, aşağı, altı, aşağısı' ~ *aldın* II 'alt, alt bölüm' ~ *aldınalçak* 'altından' ~ Yeni Uygurca *ald* 'ön, ön kısım' ~ *aldı* 'önü' ~ *aldıda* 'altında' ~ *aldıdın* 'altından' ~ *aldıga* 'önüne' ~ *aldın* 'önceden, önce' ~ *aldınkeyin* 'ileri-geri' ~ *alga* 'ileri' ~ Tatarca *ald* 'önünde' ~ Kırım Tatarcası, Karayca *alt*, *ald* 'önünde', Kazakça *alda* 'önde, ileride' ~ *astı* 'alt' ~ *aldagı* 'öndeki', *aldı* 'ön' ~ *aldı artı* 'önü arkası', *aldıngı* 'önceki, ilk', *aldımen* 'ilk olarak' Kırgızca *alda* 'önde, ileride' ~ *astı* 'alt' Özbekçe *ast* 'alt' ~ Başkurtça *as(t)* 'alt' ~ Tatarca *as(t)* 'alt' ~ Türkmençe *ast* 'alt' ~ Uygur Türkçesi *ast* 'alt' ~ Hakasça *al (I)* 'ön' ~ *alında* 'önce' ~ *alt* 'alt, aşağı' ~ *altı (I)* 'alt' ~ *altındagı* 'alt' ~ *altınzar* 'aşağı, aşağıya' ~ Şorca *altı (I)* 'alt, aşağı' ~ *altına* 'alta, aşağı, aşağıya', *altında* 'altta, aşağıda' ~ *altındagı* 'alttaki, aşağıdaki' ~ *alında* 'önünde, karşısında; ileride' ~ *alındagı* 'önceki, önce olan; evvelki'. Çuvaşça biçim *aü I (ay)* (Bayram 2007: 31) 'aşağı, alt bölüm'. Burada *l ~ ş > y* nöbetleşmesi söz konusudur. Örneğin *köli-* 'gölge etmek' ~ *köşi-* 'gölgelenmek' ~ *köyün-* > *kön-* 'yanmak' (Karaağaç 2017:347-353).

Bu açıklamalardan yola çıkarak *al-t* sözüne eklenen *-t* dikkatleri çekmektedir. Dal biçimlerinde olan *as-t* sözündeki *-t* ile aynı biçim oluşu incelenirse şunlar söylenebilir: Her iki sözdaki *-t* unsuru Türkçede ve Türk lehçelerinin çoğunda bulunma-ayrılma (lokatif-ablatif), kimilerinde de belirtme (akkuzatif) eki olarak gelişen *-t*'dir. Türkçede bulunma ve ayrılma eklerinin tabanlarında gördüğümüz bu *-t* eki, eski Moğolcanın bugün de zaman zaman kullanılan yönelme-bulunma-ayrılma eki *-daça/-deçe/-taça/-teçe* ile yine Moğolcanın yönelme-bulunma ekleri *-du(ban)/-dü(ben)/-tu(ban)/-tü(ben)*, *-da(gan)/-de(gen)/-ta(gan)/-te(gen)* yapılarında yer almaktadır. Macarcanın takip edilebilen seyri içindeki umumî belirtme durumu eki *-t* olmasına rağmen *alatt* 'altta',

¹² Bu biçim kalıplaşmıştır. Türevleri: *aldagı* 'öndeki', *aldı* 'ön', *aldı artı* 'önü arkası', *aldıngı* 'önceki, ilk', *aldımen* 'ilk olarak' (Kazak Türkçesi Sözlüğü 2012: 37-38).

¹³ Türkische Turfan Texte 449: *üstün altın erinler* (Drevnetyurski Slovar 1969: 40).

¹⁴ Vambéry *al, el, il* 'önce (перед), ileri (вперед)' *ilik* sözü ile ilgi kurar (Räsänen 1969: 14).

¹⁵ Kutadgu Bilig 4776: *ediz 'arşta altın sera'ka tegi* 'yukarıdaki arştan aşağıdaki toprağa kadar' (KB I 1991: 478).

felött 'üstte' ve benzeri yer ve yön ifadeli kelimelerinde 'bulunma durumu' işleviyle kalıplaşmış olması, aynı zamanda Fincede de farklı kaynaktan gelen; fakat bugün *-t* çokluk ekiyle aynı ses değerine sahip olarak, çoklukların belirtme durumu çekimi yanında, bu *-t*'yi ilgi durumu ekinin taban sesi olarak da bulunması oldukça şaşırtıcıdır. Ayrıca Moğolcada *-açal/-eçe* ayrılma durumu eki ile Macarcanın *-l'si -t > -ç > -s > -l* ses değişimleriyle muhtemelen bu ekten türetilmişlerdir (Sinor 1976).

al 'alt' sözünün Moğolca denklığının *ula* 'dip, temel' olması, *as-t*, *al-t* sözlerindeki *-t*'lerin Türkçe lokatif ve ablatif çekimlerindeki bir kalıntısı olduğu açıktır. *as-tın* 'alt' ve *al-tın* 'alt' biçimlerindeki *-tın* eki için de aynı durum söz konusudur.

1.1. ALÇAK

Bugün Türkiye Türkçesinde *alçak* biçiminde ve Türkçe Sözlük'te şu anlamlar çerçevesinde kullanılmaktadır: 1. Yerden uzaklığı az olan. 2. Aşağı olan, yüksek olmayan (yer). 3. Kısa (boy). 4. Mec. Bile bile kötü davranan, aşağılık. Tarama Sözlüğünde şu şekilleri var: *alçağırmaq* 'alçalmak', *alçağrak* 'aşağı dereceli', *alçağrıtmaq* 'alçaltmak', *alçak* 'mütevazı, sakin', *alçaklamak* 'tahkir etmek', *alçaklık* 'alçak gönüllülük' (YTS 7). Derleme Sözlüğünde *alça* 'alın' (DerS 1993: 209).

Eski Türkçede *alçak* sözü 'nazik, hafif, mütevazı; güler yüzlü, hayırlı' anlamlarıyla (ED 129, ESTY 143-4, UW 92, Gabain 258, EUTS 1968:10, DS: 34) takip edilir. Clauson, *alçak* sözünün *alçak* < **altçak* aslı yapısının büzüşmesi sonucu *alt* biçiminden türediğini söyler (ED: 130)¹⁶, Kuzeydoğu Altayca, Kuzey Kırgızca, Kuzeybatı Kazakça, Güneybatı Türkmencede 'alçak gönüllü, nazik' anlamlarıyla yaşarken; güneybatı Osmanlıca ve Kırım Türkçesinde 'düşük, aşağılık' anlamlarıyla kullanılmıştır (ED 1972:129). Eski Türkçede *alça-* ~ *alça-l-* ~ *alt* > *alça-k* > **altçak* türevleriyle yaşamıştır. Kutadgu Bilig'de *alçak* 'alçak gönüllü, yumuşak huylu' (KB 1979: 16) ~ Kaşgarlı'da *alçak* 'yumuşak huylu zarif' (DLT 2015: 547) anlamlarıyla verilir. Anlamda kötüleşme daha sonra ortaya oluşmuş ya da eserlerin geçtiği bölge itibarıyla iyi anlamları kullanılıyordu demektir. Kıpçak Türkçesi *alça* ~ *alşak* ~ *alçak* 'alçak, aşağı' ~ *alçaklık* ~ *alşaklık* 'alçak gönüllülük'. Burada *alşak* söylenişi *alt-ça-k* > *alşak* > *aşak* söyleyişine devinimi göstermektedir.

Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir: Azerice *alçag*, Türkmence *alçak* 'sokulgan, munis', Kazakça *alasa* 'kısa, alçak', Özbekçe *alçak* 'alçak', Altayca *alçak* 'eğri; topal, aksak'.

Şüphesiz *alçak* sözü *alt* 'alt' köküne aittir: ~ *al-t-ça->* *al-ç-a-*, *al-ç-a-l-*, *al-ç-a-l-t-*, *al-ç-a-k* türevleriyle bugün Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır (Ergin 2009). Burada *alt-a-* ve *al-ç-a-* biçimlerinde söz konusu olan, söziçi *-t-* ~ *-ç-* denkligidir. Türkçenin yazıyla takibi yapılamayan devirlerinde gerçekleşmiş bir ses nöbetleşmesidir. Örneğin: ET *otağ* 'otağ' ~ *oçak* 'ocak, ateş yeri' örneğinde olduğu gibi.

1.2. ATLA-

Bugün Türkiye Türkçesinde *atla-* biçiminde ve Türkçe Sözlük'te göre şu anlamlar çerçevesinde kullanılmaktadır: 1. Bir engeli sıçrayarak veya fırlayarak aşmak. 2. Yüksek bir yerden alçak bir yere, ayaküstü gelecek biçimde kendini bırakmak. 3. Binmek. 4. Okuma, yazı yazma, sayı sayma gibi işlerde bazı bölümleri üstünkörü geçmek. 5. Sınıfı okumadan

¹⁶ Tietze bu maddede Clauson'a dayanarak açıklama getirmiştir (Tietze 2016: 338).

geçmek. 6. Çıkmak, inmek. Derleme Sözlüğünde *alta-* ‘yenmek, mağlubetmek’ (DerS 1993: 230).

Eski Türkçe metinlerinde görülmeyen *atla-* ‘atlamak’ Oğuz Kağan Destanından¹⁷ itibaren karışımıza çıkar. Clauson’un (sayfa: 58) verdiği *adla-*, *adlan-*, *atla-*, *atlan-*, *atlaş-* biçimleriyle ilgisi yoktur. Söz konusu edilen *atla-* ‘atlamak’ sözünün geçirdiği ses değişiklikleriyle çok daha sonraki devirlerde bu biçimde görülmesi, bahsi geçen eski biçimlerle karıştırılmasına sebep olmuştur. Çeşitli araştırmacılar *at* ‘at’ ile ilgili olan *atla-* ‘ata binmek’ ile karıştırmışlardır. Sevortyan *at* ve *adım* sözünden başka üçüncü anlam olarak *atla-* ‘sıçramak, zıplamak’ eş sesli olarak gelişmiş olacağını söyler (ESYT 332).

Yukarıdaki görüş de dikkate alınarak şu açıklama getirilebilir: Geniş bir ailenin üyeleriyle eş sesli oluşu yüzünden bu sözün karıştırıldığı; fakat *alta-* ve *alça-*, (*alça-l-*, *alça-k*) dal biçimleriyle diğer muhtemel kardeşlerine de bakarak *metatez* ile açıklamak gerektiği açıktır.

Yapısal olarak *al-t* isim köküne, *-a-* isimden fiil yapım eki getirilmiş olan *alta-* (*kap-a-* fiili gibi) biçimi bugün, Hakasça *alta-* ‘üzerinden geçmek, aşmak, atlamak’, Şorca *alta-* ‘yürümek, geçmek’ biçimlerini de göz önünde bulundurarak ‘alta almak, üzerinden geçmek’ anlamıyla kullanılmaktadır. Bu anlam ve yapı çerçevesinde *al-t-a-* > *atla-* ‘alta almak’ biçiminde görülen *metatez*le açıklanabilir. Derleme Sözlüğünde *alta-* ‘yenmek, mağlubetmek’ (bir başka ifadeyle ‘alt etmek’) biçimi de bu *metatez* kanıtlayan bir örnektir (DerS 1993: 230).

2. AŞAĞI

Bugün Türkiye Türkçesinde *aşağı* biçiminde ve Türkçe Sözlük’te şu anlamlar çerçevesinde kullanılmaktadır: 1. Bir şeyin alt bölümü, zir, yukarı karşıtı. 2. Eğimli bir yerin daha alçak olan yeri. 3. Bir yere göre daha alçak yerde bulunan. 4. Bayağı, adi. 5. Niteliği düşük, kötü. 6. Daha küçük, daha az. 7. Değeri daha az. 8. Aşağıya, yere doğru. Tarama Sözlüğünde *aşağa*, *aşagağı*, *aşagaki*, *aşagarak*, *aşagarak*, *aşagalak*, *aşagrak*, *aşagarak*, *aşah*, *aşak*, *aşaklık*¹⁸ biçimlerinde verilmiştir (YTS 1983: 15). Derleme Sözlüğünde *aşağ* (I), *aşah*, *aşak* (II) ‘aşağı’ ve türevleri *aşaklık*, *aşaklık*, *aşakta*, *aşağılık* biçimleri verilmiştir. (DerS 1993: 349).

Eski Türkçeden beri görülen söz *aşağ* ~ *aşak* ‘alt, aşağı taraf’ aldığı belirme, yönelme, bulunma ve ayrılma durum ekleriyle kalıplaşmıştır ve hatta bu şekilleriyle kök görünümündedirler.

Eski Türkçe *aşak*, *aşag* ‘alt, aşağı taraf’ (ED 259-260, ESYT 214-215)¹⁹ ~ *aşakla-*, *aşagala-* / *aşağıla-* ‘alçal(t)mak; aşağılamak; aşağı indirmek’ ~ 11. yüzyılda Oğuzlarda *aşak* ‘aşağı’ ~ *aşakga* ‘aşağıya doğru (downwards)’ ~ *aşak kıl-* ‘daha düşük (to lower)’ 14. yy. *aşak*; *aşağa* ~ *aşaka* ‘aşağıya’ ~ *aşax* ‘alçakgönüllü’ (ED 260). Tarihi Kıpçak

¹⁷ Bang W., Rahmeti R.R. (1936), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul. Räsänen bu konuya açıklık getirir (UEWT 31).

¹⁸ Burada ‘alçak gönüllülük’ anlamı verilmiş. Alçak sözü ile biçim ve anlam bağlantısı için delildir (TS 15).

¹⁹ Tietze, Clauson, *Drevnetuyurski Slovar ve Türkçe Sözlük* açıklamalarını vermiştir. (Tietze 2016: 464-465).

Türkçesinde *aşag / aşak (I)* ‘aşağı’ ~ *aşak (III)*²⁰ alçak gönüllü, mütevazı ~ *aşağa / aşaka* ‘aşağı’ ~ *aşakak* ‘aşağı’ ~ *aşağı* ‘aşağı’ ~ *aşagarak* ‘daha aşağı’ (KTS 14). Çağdaş Türk lehçelerinde türevleriyle şöyledir: Azerice *aşağı* ‘aşağı’ ~ Türkmençe *aşak* ‘alt, aşağı kısım, alt kısım’ ~ *aşağa* ‘aşağı’ ~ *aşakdaki* ‘aşağıdaki, alttaki’ ~ *aşaki* ‘alt, aşağı’ ~ *aşakla-* ‘alçalmak, aşağı inmek’; *aşaklayın* ‘aşağı doğru’ Tuvaca *adak* ‘aşağı; son’. Çuvaşça, Yakutça ve Kıpçak grubunda -ş’li şekiller yoktur. Bunlar Çuvaşça (*-l-den gelen y*) ve Yakutçada *-l*; Kıpçak grubunda ise *-s*’lidir.

3. AST

Bugün Türkiye Türkçesinde *ast* biçiminde ve Türkçe Sözlük’te şu anlamlar çerçevesinde kullanılmaktadır: 1. Alt. 2. Birinin buyruğu altında olan görevli. 3. Birine göre alt aşamada olan kimse. 4. Rütbe veya kıdemce küçük olan asker: astsubay. Tarama Sözlüğünde *asra*, *ısra* ‘öte, karşı taraf, alt, aşağı, ileri’(YTS 14), Derleme Sözlüğünde *ast (II)* -> *astar (I)* -> *alt* şeklinde birlikte gösterilmiştir (DerS 1993: 347).

Bu konuda ilk konuşan, ünlü dilcimiz Kaşgarlı Mahmut olmuştur. Kaşgarlı, *astın* biçimi kötü bir kullanıştır, iyi şekli *altın*’dır, der (DLT: 53). ‘Her yeni kullanım bozulmuş biçimdir.’ bilgisinden yola çıkılarak *astın* biçiminin daha yeni bir biçim olduğu bilgisi açıklık kazanır. Kaşgarlı’nın söylediğine göre, *as-t* ‘alt’ ve *astın* ‘altta, alttan’ biçimleri yenidir. Bu durum için Türkçede *l ~ ş > s* denkliği vardır demek yerinde olur. ‘alt’ bilgisinin biçim dallanmalarına uğramış şekilleri, her biri temelinde ‘alt’ bilgisine gösterge olarak kullanılagelmiştir.

Bilge Kağan Yazıtı’nda geçen “*üze kök teñri asra yağız yer kıluntukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. (Doğu 2)*” cümlesinde geçen *-ra* yön gösterme ekinin eklendiği ‘alt, aşağı’ anlamlı *as*, kök dal biçimi göstermektedir. Clauson *asra* biçiminin zarf göreviyle ve ‘alt, altında’ anlamıyla kullanılan *ast* ile kökteş olduğunu söyler. Osmanlıca *esre* şeklinde görüldüğünü ekler (ED 250), *asrakı* ‘alttaki, aşağıdaki’ (ED 252), *astın* ‘alt, aşağı’ (ED 242). “*asra mansız sakinçlarıg*²¹ ‘mütevazı düşünceler (humble unassuming thoughts)’” örneği ‘mütevazı’ anlamındaki *asra* ile *alçak* ‘mütevazı’ sözü arasında anlam bağlantısı kurularak *anlamın ve biçimin* her daim ve her yere göre değişim veya denklik gösterdiği bilgisini söylemek için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Röhrborn *asra (I)* +*ra* ile birleşen **as* kökünden bahseder. *ast* ‘alt (unterseite)’ şekline giden bu biçim zarf ve edat görevinde kullanımlarıyla örnekler (UW 235). Drevnetuyurski Slovar’da *asra* 1. ‘aşağı (внизу)’, 2. ‘düşük (низкий)’²², *asrakı* ‘aşağıdaki’ açıklamasıyla verilir (DS 61) ~ *asra* ‘alt, aşağı, alçak; alçak gönüllü, mütevazı’ (EUTS 1968:22). Kaşgarlı’da ~ *asra* ‘alt, aşağı’ ~ *astın* ‘alt’ (DLT: 559). Kutadgu Bilig’de *ast* ‘alt, aşağı’ ~ *asrakı* ‘alttaki, aşağıdaki’ (KB III: 29). Kıpçak Türkçesinde *ast* ‘alt, aşağı’ *astın* ‘alt, aşağı’ (KTS 14). Çağatayca *asra* ‘altta, altında’ ~ *ast* ‘alt’ ~ *astıda* ‘altında’ ~ *astın* ‘aşağı’ ~ *astın aşağı kodı* (AH V).

Çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri şöyledir: Kırgızca *as II* ‘alt, alt kısım’ ~ *astı* ‘alt’ ~ Türkmençe *ast* ‘alt’ ~ Kazakça *astı* ‘alt’ ~ Tatarca *ast*, *askı yak*, *astağı* ‘aşağı’ ~ Yeni Uygurca *ast* ‘alt, temel, taban’ ~ *astıda* ‘altında’ ~ *astın* ‘temelinden’ ~ *astınki* ‘alt’ ~ *ast-üst* ‘alt-üst’ ~ Başkurtça *askı* ‘aşağı’.

²⁰ Aynı söz, aynı anlamıyla Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. *al(t)çak* ile *al(t)şak* burada aynı köke ait dal biçimleri açıkça ifade etmeye yeter. Fakat, söz, gayri imişçesine muamele görerek ayrı maddebaşı yapılıyor.

²¹ Turkische Turfan Texte II.

²² *Anuntumuz siziñe asra köñülin yüküngeli* (TT III).

Moğolca denklığının *ula* “dip, temel” olması, sözlerde yer alan ve Türkçenin datif, lokatif ve ablatif çekimlerinde kullanılan (as-t, al-t) -t’lerin, *as-tın* ve *al-tın -tın*’ların sonradan getirilmiş bir ek olduğuna güçlü bir delildir.

3.1. ESİRGE-

Bugün Türkiye Türkçesinde *esirge-* biçiminde ve Türkçe Sözlük’te şu anlamlar çerçevesinde kullanılmaktadır: **(-i, -den)** 1. *Korumak, himaye etmek, vikaye etmek*. 2. *Bir şeyi yapmaktan veya vermekten kaçınmak. Bir şeyin kaybolmasına üzülmek* (DLT: 645).

Ast ‘alt’ biçimi Türkiye Türkçesinde bir arkaizm olarak tekrar canlandırılırken (astsubay, asteğmen), kökün ince sıraya geçmiş bir başka türevi, *esirge-* biçimidir: *as-r-a-ga- ~ as-ar-ga- > esirge-* ‘sayesinde, korumasında, altında; koruması altında olmak’ anlamındadır. ET *asra-* ‘korumak, esirgemek’ (ESTY 193-4), *asar-* ~ *asra-* ‘muhafaza etmek, sakınmak > beslemek, büyütmek’ biçiminde metatezlidir. Harezm Türkçesinde görülen *asra-* ‘bakmak, besleyip büyütmek’, *asrag* ‘himaye eden, koruyan’, Çağataycada *asra-* ‘besleyip büyütmek’, *asragulıg* ‘korunmaya uygun’, Uyıldikut. *asıra-* ‘korumak, sakınmak’, Uygurca. *asra-* ‘bakmak, ilgilenmek’, Özbekçe *asra-* ‘esirgemek, saklamak’ (ÖTKK 5). ‘esirgemek’ soyut bilgisi, *asra-* ~ *asar-* ‘beslemek, yedirmek; koruyup kollamak’, somut bilgisine dayanmaktadır. Başka dillerde de bu durum sıklıkla görülür. Örneğin Farsça’da ‘sayesinde, korumasında, desteği altında’ soyut anlamındaki *saye* sözünün somut anlamı ‘gölge’dir.

as /as-t ‘alt’ isim köküne *-ra- / -ar-* isimden fiil yapım eki ve *-ga-* fiilden fiil yapım eki getirilerek yapılmıştır. Büyük ihtimalle türev *as(t)-ra-ga- ~ as(t)-ar-ga- > asirga- > esirge-* biçimini almıştır. Bugün, yukarıda değinildiği gibi, bazı lehçelerde *asra-* ve *asar-* biçimi ve ‘beslemek, yedirmek; koruyup kollamak’ anlamıyla ve *-ga-* fiilden fiil yapan ek sonrasında görülen *asarga-* ince sıraya geçerek *esirge-* şeklini almıştır.

Eski Türkçe devrinden beri görünen bu sözü Moğolca ile karşılaştırınca şu biçimler görülür: Eski Türkçede *esirge-* ‘üzülmek, acımak; esirgemek, korumak’ ~ *esirgen-* ‘üzülmek, acımak; esirgemek’ ~ *esirgençsiz* ‘acımasız; esirgemeyen’ (ED 252) ~ *Kıpçak Türkçesi esirge-* ‘merhamet etmek, acımak’ ~ *esirkele-* ‘esirgemek’ (KTS) ~ Moğolca *asara-* ‘esirgemek, merhamet etmek, acımak; bakmak, yetiştirmek, büyütmek, beslemek, hayırına desteklemek; korumak; velinimet veya hayır sahibi olmak; sevmek’ ~ *asaragçi* ‘esirgeyici, birinin bakımını ve yetiştirilmesini üstlenen kimse; bekçi; hasta bakıcı; gardiyan’ ~ *asaragul-* ‘esirgetmek’ ~ *asara-* ‘esirgeme, acıma; ilgi, ihtimam’ ~ *asaraltu* ‘esirgeyici, merhametli; sevecen, ilgili; *eke* sevecen ve esirgeyen anne’ ~ *asaramal* ‘evlat edinilmiş, emzirilmiş (çocuk); -- *kübegün* süt oğul’ ~ *asaramci* ‘ilgi, esirgeme, ihtimam’ ~ *asaramcila-* ‘esirgemek, bakmak, emzirmek, beslemek; *önüçin-i --n hamagalahu* yetimleri korumak ve esirgemek’ ~ *asara-*; -- *hayralahu* ‘severek bakmak, esirgemek’ ~ *asaranguy* ‘meraklı, ilgili; hayırsever, insancıl’ (Lessing 2003).

Ayrıca, *esirgemek* sözü başka dillere de verilmiştir: *Far. asaramiş / kuniden* ‘esirgemek, acımak’ (TMEN 20); *Erm. esirgemiş inel* ‘korumak, bakmak; sakınmak, kıskanmak’ (Aç. 103); *Yun. eserkedizo* ‘esirgemek, korumak, sakınmak’ (Geor. 158). (Karaağaç 2008: 137).

3.2. ASTAR

Bugün Türkiye Türkçesinde *astar* biçiminde ve Türkçe Sözlük’te şu anlamlar çerçevesinde kullanılmaktadır: (*Far. < aster*) 1. Giyecek, perde, çanta, ayakkabı vb. şeylerde, kumaşın veya derinin iç tarafına geçirilen ince kat. 2. Sıvanacak, boyanacak yerlere boyadan önce sürülen kat. 3. Gemicilikte bir şeyi sağlamlaştırmak için kullanılan

bez, halat, ağaç vb. (TS)²³. Gördüğümüz kadarıyla sözlüklerde bu sözün Farsçadan geldiği ve kökeninin İranî olduğu bilgisi hâkimdir. Derleme Sözlüğünde *ast* (II) -> *astar* (I) -> *alt* biçimlerinin birlikte gösterilmesi açıklayıcıdır (DerS 1993: 347).

Fars dilinin etimoloji sözlüklerinde, iki tane *astar* maddesine yer verilmiş ve bu sözler üzerine şu açıklamalar yapılmaktadır: *âstar-1* ‘elbisenin iç tarafına dikilen kumaş’; *âstar-2* ‘ânsuyter’ ‘en uzak taraf’ kelimesinin kısaltılmış şeklidir. İki ayrı madde halinde alınmış ve iki madde arasında bir bağ kurulmamıştır. (Dehhuda C.1: 383; Muin: 45). Anlaşıyor ki, Farsçada iki tane *astar* vardır ve biri Türkçe kaynaklıdır: *astar1* ‘giysinin alt katı’ ve *astar2* (< *an+suy+ter*) ‘en uzak taraf’. Dehhuda ve Muin, bu iki anlamı verdikten sonra herhangi bir etimolojik açıklama yapmamıştır ve iki *âstar* arasında köken bakımından herhangi bir ilişki kurmamışlardır. Dolayısıyla Farsçanın *astar* (< *an+suy+ter*)’ı ile Türkçenin *astar* (*as-ta-r*)’ı çok farklı anlamlardadır. Muhtemelen Farsça < *an+suy+ter*, *astar* ‘elbisenin iç tarafına dikilen kumaş’ sözüne benzetilmiş ve Farsça sanılmıştır. Farsçada böyle bir söz ailesinin olmaması Türkçe olduğu bilgisini güçlendirmektedir.

astar > *as-t-a-r* : *as* isim köküne *-t-* isimden isim yapım eki, *a-* isimden fiil yapma eki ve *-r* geniş zaman partisip eki ile oluşturulduğunu düşünüyoruz. Çok açıktır ki *astar* anlam ve yapı bakımından *as* ‘alt’ bilgisi ile ilgilidir.

SONUÇ

1. Konumuz olan sözler *alt* ~ *aşak* > *ast* aynı zamanda *-l* ~ *-ş* > *-s* meselesidir.
2. *-l* ~ *-ş* > *-s* : *-l* ile *-ş* arasındaki zaman denkliliği *-s* ise sonralığı ifade ediyor olması Kaşgarlı’nın notuna dayandırılmıştır.
3. *-l* ~ *-ş* evrensel ve “diller arası” olduğu gibi, “dillerin kendi içinde” de görülen bir değişimdir; *alt* ~ *aşağı* ~ *ast* denkliliği dilin kendi içindeki değişimi örneklemektedir. Aynı değişim *al-t-ş-* ‘yakmak, tutuşturmak’ ~ *ışt-* ‘ışımak’ ~ *ıs-t-n-* ‘ısınmak’ ile *yaş* ‘yaş’ ~ *yıl* ‘yıl’ ~ *sal* (*salnâme* ‘yıllık’) sözlerinde de izlenmektedir.
4. Diller yazıya geçirildiğinde köklerin değişik söyleyişlerle ortaya çıkmış dal biçimleri çoktan oluşmuştu. Bunun sonucunda, söz kökleri, dillerin sözlüklerinde, dal biçimleriyle birlikte yer almışlardır. Bunlar kök dal biçimleridir. Lehçe sözlüklerinde biçimce ve anlamca farklılıklar görülür: Örneğin Gagavuzcada *alt* ‘alt, alt kısım’ ve *altınk* ‘alttaki’ sözlükte madde başı yapılmış; *altın* biçimi yapılmamıştır. Yine, Hakaşça *alın* ‘ön’; Yakutça *alın* ‘alt’ anlamıyla aynı anlam alanındaki farklılıkları göstermektedir.
5. *al* ~ *aş* ~ *as* biçimlerinin *en eski* kökleri temsil ettiği ve *-t-*, *-tın*, *-ak-ı* gibi belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma vb. ekleri alarak bu ilk kardeş kök biçimlerin bünyesinde sık kullanılmalarına bağlı olarak kalıplaşması sonrasında *al-t* ~ *aş-ak-ı* > *aşağı* ~ *as-t* biçimleri asıl kök (en eski, asıl, ilk kök veya biçim; nominatif) gibi görünmüş ve sözlüğe madde başı olmuştur.
6. Tarihî ve Çağdaş Türk lehçelerinde görülen dal biçimler, ilk kök biçimlerine belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma durumu ekleri eklenerek ve sık kullanıma bağlı kalıplaşmalar sonucunda çok çeşitli şekilleriyle sözlüğe madde başı olmuştur.

²³ Tietze bu söz üzerine şunları yazmaktadır: *astar* I b.m. (iç kumaş) < Fa. *astar* a.m. M. Râsânen 1969 s. 29. AD. *asdar/astar* ‘kaba bez’ TS 243, Tekin-Tietze 1990. AD. *astar* II ‘tavan; tavanın ince alt tahtası’ DS 347, K. Emiroğlu 1989 s. 43 < *astar* I, belki *astarak* DS 347 < *arastakın* tesiriyle (Tietze 2016: 461). Kıpçak Türkçesi elbise vesairenin altına kaplanan bez.

7. Lehçe ve ağızlarda görülen farklı söyleyişler, sözlerin sık kullanıldığına ispattır.

8. *al-t* ‘alt’ sözünün Moğolca denklığının *ula* ‘dip, temel’ olması, *as-t* ~ *al-t* sözlerindeki *-t*’lerin Türkçe lokatif ve ablatif çekimlerinden bir kalıntı olduğu açıktır.

9. *alt* ~ *aşağı* ~ *ast* biçimlerinden Çuvaşça, Yakutça ve Kıpçak grubunda *-ş*’li şekiller yoktur. Bunlar Çuvaşça *ay* “alt” (*l’den gelen y*) ve Yakutçada *-l*; Kıpçak grubunda ise *-s*’lidir.

10. Türevlerden (dal biçim) *astar* sözünün Farsça olduğu bilgisi, gerek anlam ve biçim özellikleriyle *as* ‘alt’ kök biçimiyle Türkçeye bağlanabilmesiyle, gerek Farsçada bu sözün ailesinin bulunmaması sebebiyle, çürütülmüştür; *astar* “astar” sözü Türkçedir.

Kısaltmalar

- AL : *Atebetü'l-Hakayık*, Reşid Rahmeti Arat, TDK, 1992.
 CJED : *The New Croom Japanese-English Dictionary*, Tokyo, 1972.
 CM : *Chagatay Manual*, Bloomington, 1966.
 DerS : *Derleme Sözlüğü*, TDK, Ankara, 1993.
 DLT : *Divânü Lügâti't-Türk* Ercilasun, Ahmet B., Ziyat Akkoyunlu (2015). *Kaşgarlı Mahmud*,
 ED : *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, S.G.Clauson, 1972.
 ESTY : Sovortyan, E.V., *Etimologičeskiy slovar' tyurskix yazıkov* (Obşçetyurskie i meztyurskie osnovy na glasnye), Moskva, 1974.
 EUTS : *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ahmet Caferoğlu, 1968.
 KB : *Kutadgu Bilig*
 KTLS : *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı, 1992.
 KTS : *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (R. Toparlı, H. Vural, R. Karaatlı), TDK, Ankara, 2007.
 Lessing : Lessing, F., *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington, 1973.
 MTESz : A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára, Budapest, 1984. I-I.
 ÖTKK : E. Yaman, N. Mahmud, *Özbek Türkçesi- Türkiye Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, Ankara, (1998).
 SKES : *Suomen Kielen Etymologinen Sanakirja*, I-VII, Helsinki, 1981.
 UEW : Karoly Redei, *Uralisches Etymologisches Wörterbuchs*, Budapest, 1986.
 YTS : *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK, Ankara, 1983.

Kaynakça:

- ARAT, R. Rahmetî, (1979), *Kutadgu Bilig III- İndeks*, İstanbul: TKAE.
 ARAT, R. Rahmetî, (1991), *Kutadgu Bilig I- Metin*, Ankara: TDK: 458.
 ARAT, R. Rahmetî, (1998), *Kutadgu Bilig - Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
 BAYRAM, Bülent, (2007), *Çuvaş Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Dizgi Ofset.
 BANG, W., Arat, R. Rahmetî, (1936), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.
 CAFEROĞLU, Ahmet, (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.
 CLAUSON, Sir Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
 DANKOFF, R., Kelly, J., (1982), *Compendium of The Turkic Dialects*, Harward.
 DEHHUDA, Ali Ekber, (1391), *Lugat-ı Dehhuda*, Isfahan.
Dübilim Sözlüğü, (2011), K. İmer, A. Kocaman, S. Özsoy, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
 DOERFER, Gerard, (1984), “The Problem of rhotacism / zetacism”, *CAJ*, 28: 34-42.
 ECKMANN, János, (1966), *Chagatay Manual*, Bloomington.
 ERGİN, Muharrem, (2009), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
 GABAİN, A.V., (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.Mehmet Akalın), Ankara: TDK.
 GÜLENSOY, Tuncer, (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK.
 GÜRİSOY, E. Naskali, Duranlı, M., (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK.
 KARAAĞAÇ, Günay, (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: TDK.

- KARAAĞAÇ, Günay, (2011), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- KARAAĞAÇ, Günay, (2017), “Eski Türkçede “-ş/-ş- -l/-l- > y” Nöbetleşmeli Kök Alomorfları” *Türkçe Üzerine Yazılar* (Haz. Dr. Ahmet Turan Türk), Ankara: Akçağ.
- LESSING, Ferdinand D., (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük*, (Çeviren: Günay Karaağaç). Ankara: TDK.
- MOEİN, F., (1291), *Ferheng-i Farsî*, Tahran.
- NEĆIPOVIĆ, E. Necip, (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İklık Kurban), Ankara.
- ORKUN, H. Namık, (1994), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK:529.
- ÖLMEZ, Mehmet, (2007), *Tuvacanın Sözvarlığı, Eski Türkçe ve Moğolca Denkleleriyle (VdSUA)*, Wiesbaden.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş, (2002), *Kitâb Fî ‘İlm An-Nuşşâb*, İstanbul: TDAD: 34.
- RÄSÄNEN, Matti, (1969), *Versuch Eines Etymologi Schen Wörterbuchs Der Turksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RÖNA-TAS, A., (1986), “Some Problems of Ancient Turkic”, *Acta Orientalis Havniae XXXII*, 1970: 209-229, (Centralinstitut for Nordisk Asienforskning), *Language and History*, Szeged 1986: 6-26.
- RÖHRBORN, Klaus, (1977), *Uigurisches Wörterbuch*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- SİNOR, Denis, (1975), “The Present State of Uralic and Altaic Comparative Studies”, 1975: 117-146, (*Essays in Comparative Altaic Linguistics*, Indiana 1990).
- SİNOR, Denis, (1976), “The *-t *-d local suffix in Uralic and Altaic”, *Hungaro-Turcica Studies in Honour of Julius Nemeth*. Budapest.
- ŞÇERBAK, A. M., (1987), “Zetasizm-Rotasizm Meselesi ve Türkçe ile Moğolca Arasındaki Münasebetlere Dair Bazı Düşünceler”, *TDAY Belleten*, Ankara:.
- SLEPTSOV, P.A., (1972), *Yakutsko-Russkiy Slovar’*, Moskov.
- TEKİN, Talat, (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: TDAD.
- TİETZE, Andreas, (2016), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Ankara: TÜBA.
- Türkçe Sözlük* (2015), Ankara: TDK.
- VASİLEV, Yuriy, (1995), *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: TDK.
- YUDAHİN, K.K., (1994), *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. A. TAYMAS), (3. Baskı), Ankara: TDK.
- YUNUSOĞLU, K. Mağfiret, (2012). *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*, İstanbul: TDK.

ONLİNE KAYNAKLAR

- https://babel.ucsc.edu/~hank/mrg_readings/Siddiqi_Ch3.pdf 18.42 20.04.2020
- [books.google.com.tr](https://books.google.com.tr/books) > [books](https://books.google.com.tr/books) Paul Georg Meyer - 2005 English language
- <https://youtu.be/veuHHxt8P4>

TONYUKUK YAZITININ 13. SATIRINDAKİ DEYİM ÜZERİNDE YENİ BİR OKUMA VE ANLAMLANDIRMA ÖNERİSİ*

Erhan AYDIN**

Öz: İki taştan oluşan ve ilki ikincisine göre daha iyi durumda olan Tonyukuk yazıtı, hem söz varlığı, atasözleri ve deyimler hem de tarihî olayların anlatılışı bakımından eski Türk yazıtları içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Yazıtın bizzet Tonyukuk tarafından yazdırıldığı ve diktilirildiği düşünülmektedir. Yazıt, Köktürklerin fetret döneminden sonra yeniden nasıl ortaya çıktıkları konusunu anlatması ve bu dönemde cereyan eden olayları vermesi bakımından da değerlidir.

Tarihî Türkçenin söz varlığına önemli katkılarda bulunan yazıtı değerli kılan özelliklerden biri, çok sayıda atasözü ve deyim yer verilmiş olmasıdır. Bunların bir bölümü rabatlıkla anlaşılabilmiş, bir bölümü üzerinde ise pek çok tartışma yapılmıştır. Özellikle bugün nasıl olduğunu tam olarak bilemediğimiz bazı atasözleri ve deyimler, yazıtı kültür tarihi bakımından değerli kalmaktadır.

Çinli, Kitanlı ve Oğuzlardan oluşan üçlü işbirliğinin mimarı olarak gördüğümüz Oğuzların kastedildiğini anlamak gerektiği önerilecektir. Makalede öncelikle yazıt üzerinde yayınları bulunan araştırmacıların okuma ve anlamlandırmaları değerlendirilecek, ardından ise yeni bir okuma ve anlamlandırma sunulacaktır. Okuma ve anlamlandırma önerisindeki sözcükler üzerinde de değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Köktürkler, Eski Türk Yazıtları, Tonyukuk yazıtı, Oğuzlar, atasözü, deyim.

A New Reading and Interpretation Proposal on the Idiom in Line 13th of the Tonyukuk Inscription

Abstract: Composed of two stones and the first one is better than the second, the Tonyukuk inscription has a special place among the old Turkic inscriptions both in terms of vocabulary, proverbs and idioms and narration of historical events. The inscription is thought to have been printed and erected by Tonyukuk himself. The inscription is also valuable in terms of explaining how Köktürk emerged again after the period of the interregnum and giving the events that took place in this period.

One of the features that makes the inscription valuable, which makes a significant contribution to the vocabulary of historical Turkic, is that there are many proverbs and idioms. Some of these have been easily understood and many discussions have been made on some of them. In particular,

* Bu makale 25-27 Ekim 2018 tarihinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen “IV. Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu” için hazırlanmış, bildiri kabul edilmiş, ancak yoğun iş yükünden dolayı katılma ve sunma imkânı elde edilememiştir. Hülya Yıldız’ın 2018 yılının son günlerinde yayımlanan ve aynı deyim üzerinde duran makalesini, doğal olarak görmek ve incelemek mümkün olmadı. Şimdi elinizdeki yeniden düzenlenmiş makalede, anılan yayındaki okuma ve anlamlandırma da incelenmiş ve dolayısıyla makaledeki önceki okuyuşlar bölümüne eklenmiştir.

** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Malatya/TÜRKİYE. E-posta: ayerhan@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-4795-7320

some proverbs and idioms, which we do not know exactly how they are today, make the inscription valuable in terms of cultural history.

*In this article, a new reading and interpretation proposal will be presented on an idiom that we think is not fully understood even if there are not many different readings. In this sentence, it will be suggested that it is necessary to understand that the Oghuzs, which we see as the builder of the triple alliance consisting of Chinese, Khitanese and Oghuzs, which is mentioned on the 6th line of the south face of the first stone and generally read in the form of *özçü taşın tutmuş tæg biz* or *öz içi taşın tutmuş tæg biz*, is described in the inscription. In the paper, reading and interpretation of researchers who have publications on the inscription will be evaluated first, and then a new reading and interpretation will be presented. Evaluations will also be made on the words in the reading and interpretation suggestion.*

Keywords: *Köktürk, Old Turkic Inscriptions, Tonyukuk Inscription, Oghuzs, proverb, idiom.*

Giriş

Tonyukuk yazıtı, söz varlığı, atasözleri ve deyimleri ile tarihî olaylardan elde ettiğimiz bilgiler bakımından eski Türk yazıtlarının tümü içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Yazıtı iki taştan oluşmakta olup birinci taş diğerine göre daha iyi durumdadır. Yazıtın bizzat Tonyukuk tarafından yazdırıldığı ve diktirildiği genel kanaattir. Kendisi bizzat yazmamış olsa da yazılırken başında bulunduğunu söyleyebiliriz.

Türk runik harfli eski Türk yazıtlarının tümünü göz önüne aldığımızda atasözleri ve deyimler bakımından Tonyukuk yazıtını ayrı bir yere koymamız gerekir. Anlattığı her olayın ardından bir atasözü veya deyim ile anlatımı güçlendirmesi, hem şahsının hem de yazıtının değerini artırmaktadır.

Yazıtta geçen atasözleri ve deyimlerden bir bölümü üzerinde müstakil çalışmalar bulunmakla birlikte, bugün nasıl olduğunu tam olarak bilemediğimiz bazı deyim ve atasözleri üzerinde pek çok tartışma yapılmıştır. Örneğin yazıtın 6. satırının başında bulunan fiilin tam teşhis edilememesinden dolayı türlü biçimlerde okunmuş ve dolayısıyla da farklı anlamlara yol açmıştır. Merhum Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Sonsuza Uyanan Taşlar* adlı kitabındaki çeviriden esinlenerek *Toruk bukalı semiz bukalı irakda böñ<r>eser? semiz buka toruk buka teyin bilmez ermiş teyin* “Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta böğürse, semiz boğa mı zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş.” (Aydın 2008) okumuş ve anlamlandırmıştır.

Bu makalede, 1. taşın güney yüzünün 6. satırında geçen ve benzetmeden yararlanılarak kurulduğunu düşündüğümüz bir deyim için farklı bir okuma ve anlamlandırma önerisinde bulunulacaktır. 13. satır olarak da tanınan güney yüzünün 6. satırının başında bulunan bu deyim genellikle şöyle okunmuş ve anlamlandırılmıştır: *Özçe taşın tutmuş teg biz* “Kendimizce dışarıyı tutmuş gibiyiz.” veya *öz içi taşın tutmuş teg biz* “Kendi iç (kuvvetler)i (ile) dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz.”

1. Önceki Okuma ve Anlamlandırmalar

Bu bölümde Tonyukuk yazıtının ilk naşiri Radloff'tan günümüze kadar yapılan yayınlarda, deyim'in bulunduğu yerin nasıl okunup anlamlandırıldığı değerlendirilecektir.

Radloff 1899: *Üzäçi(?) taşın tutmuş tæg biz* “dann ist es, als ob wir ihren Zauber(?) - Stein gefasst haben” (s. 7). Radloff, notlarında *üzäçi* okuduğu sözcüğün bilinmediğini, yine de bir tür taş olabileceğini, *taşın* biçiminde okunabileceğini ancak ikinci ünlünün yazılmamış olduğunu belirtir. Belki *üzüt* ‘kötü ruh’ sözcüğünden *üzütçi* okunarak “sihirli taş” anlamında bir tür muska olabileceğini ifade eder (s. 41-42).

Ross 1930: “We are, as it were, fastened to a stone by the Will(?) of Fate.” (s. 39). Ross sözcüklerin anlamlarının dışına çıkarak çevirerek esasen durumu cümlelerin gelişine göre “kaderin iradesi”ne bağlar.

Thomsen 1935: “Biz talin iradesine göre bir taş ile tutulmuş gibi oluruz (?)” (s. 113).

Orkun 1936: *Özeçi taşın tutmuş teğ biz* “taşla tutulmuş gibi tehlikede olacağız” (s. 104). Bu arada Orkun’un, satırın başındaki *kaltaçı biz* ifadesini *kelteçi biz* biçiminde okuduğunu belirtmek gerekir.

Malov 1951: *Öz içi taşın tutmuş² tæg biz* “Predostavleniye samim sebe (ili: mı ostanemsya, kak bı derja svoyu vnutrennost’ vnešnost’yu svoyego sutsestva)” (s. 62 ve 66). Malov’un, esasen iki türlü anlam vererek deyimini nasıl bir anlamda olduğuna karar veremediği görülmektedir. İlk anlamda “kendimizi kurtaralım”, ikincide ise “varlığımızın dış tarafını tutuyormuş gibiyiz” gibi bir anlam vermek ister.

Aalto 1958: *Özçâ taşın tutmuş tæg biz* “Bis ins Innere werden wir von aussen her gefasst(?) werden” (s. 34-35). Aalto’nun öz olarak “iç” ve “dış” sözcüklerinin karşıtlığı çerçevesinde anlamlandırdığı görülmektedir. Notlarında ise, Ramstedt’in, satırın başındaki *kaltaçı biz* sözcük öbeğini *akaltaçı biz* okuduğunu ve “wir werden angefallen” anlamıyla karşıladığını ayrıca *kaltaçı biz*’den sonraki bölümü “wir sind wie in einem Bach (~Tal) von Steinen gefangen” biçiminde anlamlandırdığını belirtir. Aalto ayrıca Thomsen ve Malov’un anlamlandırma önerilerine de değinir. (s. 53).

Giraud 1961: *Üzçi taşın tutmuş tæg-biz* “Ils nous briseront. Nous serons comme lapidés” (s. 54 ve 82). Giraud’nun çevirisinden, ‘taş’ anlamında düşündüğü ortaya çıkmaktadır. Açıklamalarında ise, Malov ve Orkun’un okuyuş ve anlamlandırmasını andıktan sonra *üzçi* okuyuşunu *üz-* fiiline bağlamak ister ve sözlükte ise *üz-* fiiline ‘user par frottement, briser’ anlamını verir. (s. 156).

Stebleva 1965: *Öz içi taşın tutmuş tæg biz* “slovno vıvernuvšis’ nutrom naruju” (s. 87 ve 125). Stebleva’nın da “iç” ve “dış” sözcüklerinin karşıtlığından hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Tekin 1968: *Öz (i)çi taşın tutmuş tæg biz* “Its seems as if we are holding the exterior with our own interior (i. e., with our own forces)” (s. 250 ve 284). Çeviride “iç” ve “dış” karşıtlığının temel alındığı görülmektedir.

Ergin 1970 (2011): *Öz içi taşın tutmuş teg biz* “Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz.” (s. 68-69).

Aydarov 1971: *Öz içi taşın tutmuş teg biz* “slovno vıvernuvšis’ nutrom naruju.” (s. 326). Aydarov da “iç” ve “dış” karşıtlığından yararlanmıştır.

Recebov-Memmedov 1993: *Öz içi taşın tutmuş tæg biz* “biz öz içini, bayırını tutmuş tek kalacağız (yani: Muhasirede galacağız)”. (s. 118 ve 122).

Tekin 1994: *Öz içi taşın tutmuş tæg biz* “Kendi iç (kuvvetler)i (ile) dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz.” (s. 6-7).

Tekin 1995: *Öz içi taşın tutmuş teğ biz* ‘Kendi iç (kuvvetler)i (ile) dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz’. (s. 84-85).

Rybatzki 1997: *Özçâ taşın tutmuş tæg biz* “(dann) kommt unser Vorrücken zum Stillstand. Wir werden umkreist sein.” (s. 50 ve 95). Rybatzki notlarında, cümlelerin sözcük sözcük “wie selbst die eigene Aussenseite haltend (werden) wir (sein)” olarak

anlamlandırılabilceğini öne sürmektedir. Ayrıca naşirlerce tam olarak anlaşamadığını ve fantezi dolu anlamlandırmalar yapıldığını düşünmekte ve ilk sözcüğün son harfinin *i/i* değil *a/e* olabileceğini belirtmektedir. (s. 95, not 248).

Tekin 2000: *Öz (i)çi taşın tutmuş tæg biz.* (s. 222).

Taube 2002: *Özçâ taşın tutmuş tæg biz* “sind wir wie ein sein eigenes Äußeres festgehalten Habender.” (s. 338).

Karjaubay 2003: *Öz içi tısın tutmuş teg biz* “biz öz iş-sırtımızdı ustap kana kalamız.” (s. 217 ve 222).

Berta 2004: *Öz^oçi taşın tul^omws tæg biz* “[olyanok] leszünk mint az [aminek] saját belseje fogja meg a külsejét” (s. 51 ve 77). Berta ayrıca *özçi* okuyuşunun son harfi olan *i*'nin *a/e*'yi gösteren harf de olabileceğini ve bu bağlamda Rybatzki'nin de aynı şekilde düşündüğünü belirtir. (s. 77, not 943).

Joldasbekov-Sartkojaulı 2005: *Öz içi tısın tutmuş teg biz* “öz işi-tısımızdı ustap kana kalamız” (s. 316).

Geng 2005: *Öz içi taşın tutmuş tæg biz* “我们将无救、我们将腹背 (直译: 内外) 受敌= Bize karşı içimiz ve dışımız düşmanla dolu.” (s. 97).

Tuguşeva 2008: *öz (i)çi t(a)s(t)n tutm(t)s t(e)g biz* “No, phoje, mı [v sostoyanii] sohranit' (bıkv. uderjat') svoje vnutrenneye i vneşneye [polojeniye]”. (s. 72 ve 79). Tuguşeva da “iç” ve “dış” karşıtlığından yararlanarak anlamlandırır.

Amanjolov 2010: *Özⁱçi taş'n tutm'ş tæg biz* “mı mojem ostat'sya (v zatrudnitel'nom polojenii) kak bı predostavleniye samim sebe.” (s. 181 ve 185).

Geng-Wei 2010: *Öz içi taşın tutmuş teg biz* “我们将无救、我们将腹背 (直译: 内外) 受敌= Bize karşı içimiz ve dışımız düşmanla dolu.” (s. 209 ve 216).

Ölmez 2013: *Öz içi taşın tutmuş teg biz* “Biz kendi kendimizi kapana kısırmış gibiyiz” (s. 178 ve 185).

Şirin 2016: *Öz (i)çi t(a)ş(t)n tutm(t)ş t(ä)g biz.* (s. 639).

Ercilasun 2016: *Öz (i)çi taşın tutmuş teg biz* “Kendi içi, dışını tutmuş [içimize kapanmış] gibiyiz” (s. 600-601). Ercilasun notlarında ise “Daha önce *özeçi*, *üzeçi* biçimlerinde okunan kelime ilk defa Malov tarafından *öz içi* şeklinde okunmuştur.” açıklamasını yapar. (s. 642).

Yıldız 2018: *öz äçi atisîn tutmuş tæg biz* “We look, as it were, (someone's) own (paternal) uncle have captured his own nephew”. Yıldız'ın 2018 yılında yayımlanan bu makalesinde *eçi* sözcüğünü ‘amca’; *atı* sözcüğünü ise ‘yeğen’ olarak anlamlandırarak önceki naşirlerden daha farklı bir okuma ve anlamlandırma önermiş olmaktadır.

2. Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Önerisi

Tonyukuk'un verdiği deyim için önceki satırda anlatılan olaylar ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Tonyukuk, Güney yüzünün en başından itibaren yaban hayvanı ve tavşan yiyerek yaşadıklarını, halkın karnının tok olduğunu ifade ettikten sonra Oğuzlardan bir kaçak geldiğini belirtir ve bu kaçığın söylediklerini şöyle anlatır:

T1 G 2 (9) *küreg sawı antag tokuz oguz bodun üze kagan olortı tēr tawgaçgaru kunı señünüg idmiş kitañgaru toñra eşimig idmiş saw ança idmiş azkuña türk* “kaçığın sözleri şöyleymiş: “Dokuz Oğuz halkının başına bir kağan geçti” der. (Dokuz Oğuzlar)

Çin'e General Ku'yu göndermişler, Kitanlılara Tongra Eşim'i göndermişler. Gönderdikleri haber şöyleymiş: "Sayıları az olan Türkler" (Aydın 2019: 177).

T1 G 3 (10) *yoryyur ermiş kaganı alp ermiş ayguçıs²ı bilge ermiş ol eki kişi bar erser sini tawgaçig ölüртеçi tēr men öjre kıtañig ölüртеçi tēr men bini oguzug* "(öylece) yaşıyorlarmış. Kağanı kahramanmış, danışmanı bilgeymiş. O ikisi var olduğu sürece seni, (yani) Çinlileri öldürecektir", derim. "Doğuda Kitanlıları öldürecektir", derim. "Beni (yani) Oğuzları" (Aydın 2019: 177).

T1 G 4 (11) *ölürteçik tēr men tawgaç bērdin yen teg kıtañ öñdiün yen teg ben y²irdint<a> yan tegeyin türk sir bodun yerinte idi yorımazun usar idi yok kışalim* "öldürecektir", derim. "Çinliler güney taraftan saldırın, Kitanlılar doğu taraftan saldırın, ben kuzey taraftan saldırayım, Türk Sir halkı (oldukları) yerde hiç hareket edemesin. Mümkün olursa tamamen yok edelim." (Aydın 2019: 178).

T1 G 5 (12) *tēr men ol s²awıg eşidip tün udı²ıkım kelmedi küntüz olorsıkım kelmedi an²a ötrö kaganıma ötüntüm an²ca ötüntüm tawgaç oguz kıtañ buçegü kawı<ş>sar* "derim. O sözleri işitince gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi. Ondan sonra kağanıma arz ettim. Şöyle söyledim: "Çin, Oğuz (ve) Kitan bu üçü bir araya gelirse" (Aydın 2019: 178).

Tonyukuk, yukarıda verdiğimiz bu dört satırda gayet açık bir şekilde olan biteni anlatmıştır. Kaçağın verdiği bu istihbarat bilgisinin ardından Tonyukuk'un gece uyuyası, gündüz oturası gelmez. Bu üç düşmanın yani Çinliler, Kitanlılar ve Oğuzların birleşmesi sonucunda hâllerinin nice olacağını, İlderiş Kağan'a arz eder.

Üzerinde durduğumuz deyimın bulunduğu satırın başı *kaltaçı biz* "(arada) kalacağız" biçiminde okunup anlamlandırılabilir. Orkun'un *kelteçi biz* okuyuşunu saymazsak satırın başındaki okuyuş ile ilgili herhangi bir sorun yoktur, yazıtın naşirleri aynı biçimde okumuştur. Deyimin ise daha çok "iç" ve "dış" sözcüklerinin anlam karşıtlığından yararlanarak okunup anlamlandırıldığını söyleyebiliriz. Deyimin bulunduğu yerin estampaj ve resimlerinden şu sonuç çıkmaktadır:

1 : 4 1 2 3 4 5 6 : 7 8 : 9 10 11 : 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

(Radloff 1899: 6)

1 : 4 1 2 3 4 5 6 : 7 8 : 9 10 11 : 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

(Sprengling 1939: 13)

Güncel estampaj

Harfler, hem estampaj hem de çizimlerden açıkça seçilebilmektedir. Buna göre harflerin transliterasyonu: *wzçI : TSN : TWTmstgblz*. Okuma ve anlamlandırma önerimiz ise şöyledir: *Üz (öz?) eçi atasın tutmuş teg biz* “Aksi, kötü ağabey(in), babasını tutmuş (ele geçirmiş) gibi bir hâldeyiz.”

Bizce Tonyukuk’un kötü, aksi ağabey olarak nitelendirdiği Oğuzlardır. Çünkü Oğuzlar, ortak ataları olan Köktürlere karşı hem Çin hem de Kitanlılarla yani düşmanlarla işbirliği yapmıştır. Okuma ve anlamlandırma önerimizdeki sözcüklere tek tek baktığımızda şu bilgiler elde edilebilmektedir:

2.1. Üz (öz?): Sözcük Türk runik harfli eski Türk yazıtlarında yalnızca Tonyukuk yazıtının 34. satırında tespit edilmiştir. Buradaki cümle şöyledir: T 34 (I K 10): *Apa tarkangaru içre saw idmiş bilge toñukuk añig ol üz ol* “Apa Tarkan’a gizli haber göndermiş: “Bilge Tonyukuk kötüdür, aksidir.” (Aydın 2019: 183). Bizce, sözcük *añig* ile ikileme yapmak üzere kullanılmıştır. *Üz (öz?)* ile ilgili kesin veriler bulunmasa da eski Uygurcada *üzte bozta* (TT III/33) ikilemesindeki *üz* ve *boz* için Bang ve Gabain “Hass und andre” anlamını verir (1930: 188-189). Notlarında ise; Pelliot fragmanında da geçen *üz* sözcüğü için Çince *yuan* (怨) anlamının verildiğini belirtir (1930: 207). Gabain, gramerinde de aynı anlamı verir: *üz boz* ‘nefret, kin’ (1988: 306). Clauson *üzte bozta* biçimini *üz-* ve *buz-* fiillerinin emir biçimi olduğunu öne sürer (ED 279a). Clauson, üç farklı *üz*’den üçüncü *üz* maddesinde ise tek örnek olduğunu bildirir. Ancak Tonyukuk yazıtındaki biçimden söz etmez ve *Divânu Lugâti’t-Türk*’teki, Atalay’ın *öz* olarak alıp *özne-* fiili ile ilişki kurmasının yanlış olduğunu ifade eder. Ona göre Kâşgarlı’daki *üz kişi* ifadesi bu anlam için belirleyicidir (ED 279a). Sonuç itibarıyla Clauson’ın hususen verdiği üç *üz* sözcüğünün de aradığımız *üz* ‘aksi’ sözcüğü olmadığı anlaşılmaktadır. Talat Tekin de *üz* sözcüğünün eski Uygurca metinlerde genellikle *buz* sözcüğü ile birlikte kullanılarak *üz buz* “nefret, kin” anlamında olduğunu, ayrıca *üz* ve *buz* sözcüklerinden başka *öpke* ile *öpke üz buz* olarak kullanıldığını belirtir (1987: 256)

Tonyukuk yazıtının 34. satırındaki *üz* sözcüğü kimilerince *öz*, kimlerince *üz* okunmuştur. Bu okuma ve anlamlandırmalara da kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Örneğin, Rybatzki *öz* okur ve ‘ungehorsam’ anlamıyla verir. Bizce ‘itaatsiz’ anlamı, cümlenin gelişine göre verilmiştir. Ölmez *üz* okumuş ve ‘aksi’ olarak çevirmiştir (2013: 180 ve 188). Ercilasun ise *öz* okuyarak ‘başına buyruk’ anlamını vermiş (2016: 612-613 ve 703), notlarında ise *Divânu Lugâti’t-Türk*’teki *öz* ‘sağır’ sözcüğü ile *ez* ‘sağır’ sözcüğünü ilişkili saydıktan sonra Divan’daki *özne-* ‘isyan etmek, emre uymamak’ fiili ile karşılaştırmıştır (2016: 644).

Gerçekten de *üz* veya *öz* ‘aksi, başına buyruk’ sözcüğü, *özne-* fiili ile ilişkili gibi görünse de *öz/üz* ‘sağır’ sözcüğü ile nasıl bir anlam ilişkisi olduğu anlaşılammıştır.

Bizce *añig* ile ikileme yapılmak ve anlamı kuvvetlendirmek üzere *üz* belki de *öz* sözcüğü kullanılmıştır. Buradan hareket edildiğinde *añig* ‘kötü’ sözcüğüne yakın bir anlam da ancak ‘aksi’, belki ‘başına buyruk’ olabilir. Sözcüğün yalnızca iki sestene oluşması dolayısıyla nasıl okumak ve anlamlandırmak gerektiği konusunda kesin bir sonuca ulaşmak güçtür.

2.2. Êçi: Sözcüğün ‘ağabey’ ve ‘amca’ anlamında tanıklarının olduğunu biliyoruz. ‘ağabey’ ve ‘amca’ anlamlarında bir sözcük olmakla birlikte, sözcüğün başındaki *e* ünlüsünün açık mı kapalı mı olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin Clauson, sözcüğü kapalı *e* ile *eçi* maddesinde almışsa da verdiği örneklerde açık *e*’li yazımlar da görülmektedir (ED 20a). Tekin de kapalı *e* ile düşünür ve *içi* madde başı

ile karşılaştırır (2000: 243). Gabain (1988: 263, 274) ve Berta (2004: 134, 150) hem açık hem de kapalı *e* ile verir. Bu akrabalık adıyla ilgili ayrıca krş. (Li 1999: 130-131).

Kapalı *e* sesini farklı bir işaret ile göstermesi bakımından oldukça önemli olan Yenisey yazıtlarında sözcüğün çok sayıda örneği bulunmaktadır:

Barık II (E 6), 2	: <i>êçim</i> ᄃᄃᄃ
Çaa-Höl V (E 17), 2	: <i>êçim</i> ᄃᄃᄃ
Altın-Köl I (E 28), 3	: <i>êçinizke</i> ᄃᄃᄃᄃᄃ
Uybat III (E 32), 17	: <i>êçim e</i> ᄃᄃᄃ
Tuva D (E 51), 1	: <i>êçim</i> ᄃᄃᄃ
Herbis-Baarı (E 59), 8	: <i>êçim</i> ᄃᄃᄃ
Uyuk-Oorzak III (E 110), 4	: <i>êçim</i> ᄃᄃᄃ

Ayrıca sözcüğün, sevgi ve şefkat bildiren *-ç* ekli biçimleri de bulunmaktadır:

Uyuk-Turan (E 3), 6	: <i>êçiçim</i> ᄃᄃᄃ
Uybat III (E 32), 1, 13	: <i>êçiçim e</i> ᄃᄃᄃᄃᄃ

Yenisey bölgesi örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla sözcük kapalı *e* ile yazılmaktadır.

2.3. Ata: ‘Baba’ anlamındaki sözcük eski Türk yazıtlarında şu örneklerde tespit edilmiştir: Doloodoyn 2. satır; Adrianov Koleksiyonundan Bilinmeyen Bir yazıt 2. satır; Talas II 6. satır; Talas III 2. satır; Talas X 2. ve 5. satır; Talas XIV 4. satır; Talas XVI (Taş maske). İsimden isim yapan *+ç* ekli *ataç* sözcüğü ise, Ongi 12, 15, 16, 19; Hangiday 4. satır; Oznaçennaya II (E 104) 2. satır; Şançi III (E 152) 2. satır; Kalbak-Taş I yazıtlarında bulunmaktadır. Ayrıca Tariat yazıtının batı yüzünün 9. satırı ile kuzey yüzünün 2. satırındaki *ataçuk* adı da aynı kökten yapılmış olmalıdır. Büyük kağanlık yazıtlarında ‘baba’ anlamında *kaŋ* sözcüğünü görüyoruz. *Ata* sözcüğünün ‘baba’ anlamında kullanılışı hakkında Clauson ikinci *a* sesinin uzun olduğunu belirtir ancak tanık bulamamış olmalı ki Türk runik harfli külliyattan örnek vermez (ED 40a-b). Ayrıca krş. (Ağca 2019: 269).

2.4. Tut-: Eski Türk yazıtlarında ‘tutmak, yakalamak; (yasa) uygulamak; bir yere yerleşmek; benimsemek’ anlamlarında sıkça kullanılmış bir geçişli fiildir. Yine *tut-* fiilinden yapılmış türevler de yazıtlarda bulunmaktadır. Örneğin, *tutsık, tutul-, tutun-, tutuz-* vs.

3. Değerlendirme

Üz (öz?) *êçi atasın tutmuş teg biz* “Aksi, kötü ağabey(in), babasını tutmuş (ele geçirmiş) gibi bir hâldeyiz.” okuma ve anlamlandırma önerimiz çerçevesinde; *üz êçi* bölümünde *ê* ünlüsünün yazılmamış olması normaldir. *TSN* art ünlü bekleyen ünsüzlere gelince *s* harfinin *ş* sesini de okutabilme esnekliğinden dolayı *taşın* da okunabilir. Eski Türk yazıtlarının tümü üzerinde yaptığımız incelemede *taş* ‘dış’ sözcüğü 6 örnekte tespit edilmiştir. Bunlar: Köl Tegin G 12, Bilge Kağan K 14, Tonyukuk 4, Şine Usu G 4, 4, Köjeelig-Hovu (E 45) 4. Bu örneklerin hiçbirinde *s^l* (Ş) harfiyle yazılmamış, tümünde *ş^l* (Y/Y/Λ) ile yazılmıştır. Örneğin, Tonyukuk yazıtında bir kez geçen *taş* sözcüğü de (Y) ile yazılmıştır. Bu verilere göre *TSN* harflerini *taşın* okuma ihtimali zayıflamaktadır.

Tek tereddüdümüz ise *atasın* ‘babasını’ biçimindeki *ata* sözcüğünde ikinci ünlü *a*’nın yazılmamış olmasıdır. Ancak yazıtların tümünü göz önüne aldığımızda bu türden yazım eksikliklerinin olduğunu biliyoruz. Talat Tekin, M. Erdal’ın *Old Turkic Word Formation* adlı çalışmasını tanıttığı yazısında *bintüre* sözcüğündeki *ü* sesinin yazılmamış olmasının doğal olduğunu, “VIII. yüzyılın ilk yarısında Moğolistan bozkırlarında Tunyukuk yazıtını yazan kişiden runik yazının kurallarına istisnasız uymuş olmasını da bekleyemeyiz. Nitekim aynı yazıcı ilk hecedeki *i* ünlüsünü yazmayı da unutmuştur” (2004: 379-380) cümleleriyle yerinde bir tespitte bulunmuştur.

Uzun zamandan beri bu deyim, yukarıda verdiğim okuma ve anlamlandırma ile düşündüğüm hâlde iki farklı yayınevinde toplam altı kez basılan *Orhon Yazıtları* ile 2019 yılında yayımlanan *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk* kitaplarımda klasik okuyuş ve anlamlandırma ile vermiştim. Özellikle iki kitabımın da yeni baskılarında, bu önerim çerçevesinde okuyup anlamlandırmak gerektiğini vurgulamak istemiş, ancak konunun tartışılması gerektiğini düşünerek bir makale ile sunmanın daha doğru olacağına karar vermiştim.

4. Sonuç

Bu makalede, Tonyukuk yazıtının 13. (1. taş Güney 6) satırının hemen baş tarafında bulunan ve genellikle *özçe taşın tutmuş teg biz* veya *öz içi taşın tutmuş teg biz* biçimlerinde okunarak *iç* ‘iç’ ve *taş* ‘dış’ sözcüklerinin karıştılgından yararlanılarak anlam verilen deyim *üz* (öz?) *êçi atasın tutmuş teg biz* “Aksi, kötü ağabey(in), babasını tutmuş (ele geçirmiş) gibi bir hâldeyiz.” okunup anlamlandırılması önerildi. Buradaki ‘aksi ağabey’ ile Köktürlere karşı düşmanlarla işbirliği yapan Oğuzların kastedilmiş olabileceği üzerinde duruldu. Sonuç itibarıyla, Tonyukuk, Çinli, Kitanlı ve Oğuzların işbirliği sonucunda zor duruma düşmelerinin nedeninin Oğuzlar olduğunu anlatmak ve bunu da bir deyimle ifade etmek istemiş olmalıdır.

5. Kısaltmalar ve Kaynakça:

- AALTO, P. - G. J. RAMSTEDT - J. G. GRANÖ (1958), “Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 60/7: 3-91.
- AĞÇA, Ferruh (2019), *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Metin, Aktarma, Notlar, Dizin, Tipkibasım*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- AMANJOLOV, A. S. (2010), *İstoriya i teoriya drevnetyurkskogo pis'ma*, Almatı: Mektep.
- AYDAROV, G. (1971), *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*, Alma-ata: Akademiya Nauk Kazaks koy SSR.
- AYDIN, Erhan (2008), “Tonyukuk Yazıtının 6. Satırında Bir Düzeltme Denemesi: *Böñüsär mi böñräsär mi?*”, *Dil Araştırmaları* 2: 79-86.
- AYDIN, Erhan (2017), *Orhon Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- AYDIN, Erhan (2019), *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*, İstanbul: Kronik Kitap.
- BANG, W. - A. von GABAIN (1930), *Türkische Turfan-Texte III*, Berlin.
- BERTA, Á. (2004), *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Uygur Rovásrásos Emlékek Kritikai Kiadása*, Szeged: Jate Press.
- ED: CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh.
- ERGİN, Muharrem (2011), *Orhun Abideleri*, 45. basım, İstanbul: Boğaziçi.
- GABAIN, A. v. (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Türkçeye çev.: Mehmet AKALIN, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GENG Shimin (2005), *Gudai tujue wen beiming yanjiu*, Beijing: Zhongyang Minzu daxue chubanshe.

- GENG Shimin - WEI Cuiyi (2010), *Gudai tujueyu yufa*, Beijing: Zhongyang Minzu daxue chubanshe.
- GIRAUD, R. (1961), *L'Inscription de Baïn Tsokto*, Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient.
- JOLDASBEKOV, M. - K. SARTKOJAULI (2005), *Orhon Eskertkişterinin Toluk Atlası*, Astana: Kültegin.
- KARJAUBAY, S. (2003), *Orhon Muraları*, Astana: Kül Tegin.
- LI, Y.-S. (1999), *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, İstanbul: Simurg.
- MALOV, S. Ye. (1951), *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti, teksti i issledovaniya*, Moskva-Leningrad.
- ORKUN, Hüseyin N. (1936), *Eski Türk Yazıtları I*, İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- ÖLMEZ, Mehmet (2013), *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*, Yenilenmiş İkinci Baskı. Ankara: BilgeSu.
- RADLOFF, W. (1899), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei (Zweite Folge)*, St.-Petersburg.
- RECEBOV, E. - Y. MEMMEDOV (1993), *Orhon Yenisey Abideleri*, Bakı: Yazıçı.
- ROSS, E. D. - V. THOMSEN (1930), "The Tonyukuk Inscription: "Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering", *Bulletin of the School of Oriental Studies* 6/1: 37-43.
- RYBATZKI, V. (1997), *Die Toñukuk-Inschrift*, Szeged.
- SPRENGLING, M. (1939), "Tonyukuk's Epitaph: An Old Turkish Masterpiece Introduction, Text, Annotated Scientific Translation, Literary Translation and Transliteration", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 56/1: 1-19.
- STEBLEVA, I. V. (1965), *Poeziya Tyurkov VI-VIII. vekov*, Moskva: Nauka.
- ŞİRİN, Hatice (2016), *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TAUBE, Jacob (2002), "Eine runentürkische Inschrift (Tonyukuk, 01-16) im Lichte von Jean Gebbers Geschichte der Bewusstwerdung (Mit einem Nachtrag zu Tonyukuk 17-32)", Mehmet ÖLMEZ-S.-C. RASCHMANN (Hrsg.): *Splitter aus der Gegend von Turfan (Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags)*, İstanbul-Berlin, 333-365.
- TEKİN, Talat (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington: Indiana University.
- TEKİN, Talat (1987), "James Hamilton, *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. Tom I-II. Fondation Singer-Polignac, Paris 1986", *Erdem* 3/7: 249-257.
- TEKİN, Talat (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, İstanbul: Simurg.
- TEKİN, Talat (1995), *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul: Simurg.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TEKİN, Talat (2004), "Old Turkic word formation Üzerine Notlar", Talat TEKİN: *Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (Hzl: Emine YILMAZ-Nurettin DEMİR, Ankara: Öncü Kitap, 372-380.
- THOMSEN, Vilhelm (1935), "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler", Türkçeye çev.: R. Hulusi ÖZDEM. *Türkiyat Mecmuası* 3: 81-119.
- TUGUŞEVA, L. Yu. (2008), *Tyurkskiye runičeskiye pis'mennıye pamyatniki iz Mongolii*, Moskva: İnsan.
- YILDIZ, Hülya (2018), "Proposal for a new Reading of a line in the Tuñuquq Inscription", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 71/4: 375-384.

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE SEBEP BİLDİREN TILTAG VE UGUR SÖZLERİ HAKKINDA

Ülkü POLAT*

Öz: Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tiltag “sebeç, neden” anlamında uğur sözü de “zaman, fırsat, tesadüf, vesile, vasıta, sebeç, konu” anlamlarıyla kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda isim kökenli edatlar olarak kabul edilen tiltag ve uğur sözleri dönem metinlerinde ek almadan kullanıldıkları gibi isim çekim ekleriyle de sıkı kullanılmıştır. Bu çalışmada tiltag ve uğur sözlerinin, dönem metinlerdeki kullanımlarına yer verilecek, bu sözlerin yalın ve isim çekim ekli kullanımlarında kendi anlamlarını korudukları, ancak tiltagta ve uğurta şekillerinin edat işleviyle kullanıldığı için edat kategorisinde ele alınabileceği üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu yapıda ve benzer işlevde olan, tiltag ve uğur sözleriyle de çoğu zaman aynı cümlelerde yer alan tüşinte, küçinte “şayesinde” sözlerine, yine “sebeçbiyle, -den dolayı” anlamlı fiil kökenli bir edat olan öğürü/ ötkürü edatına kısaca yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Eski Uygur Türkçesi, edatlar, oğur, tiltag, uğurta, tiltagta, tüşinte, küçinte, öğürü.

On Tiltag and Uğur Terms Defining Cause and Reason in Old Uighur Turkic Language

Abstract: In Old Uighur Turkic Language texts, the word tiltag refers to the cause, reason and uğur refers to time, opportunity, coincidence, vessel, reason and subject. In some of the resources, tiltag and uğur are considered to be the noun- rooted prepositions, but can also be used without suffixes and can be often used as inflectional suffixes in that period’s texts. In this study The aim is to analyse the usage of both words tiltag and uğur in the contexts of that period, these words keep their meanings despite being used as nominative and with inflectional suffixes, however, if these words are used as prepositions such as tiltagta and uğurta, they can be considered as prepositions. Again in this context in the same category tüşinte and küçinte “thanks to” which are most of the time used with the words tiltag and uğur in the same sentence and also öğürü ötkürü prepositions that mean because of and due to is going to be dealt with in the study.

Keywords: Old Uighur Turkic, prepositions, oğur, tiltag, uğurta, tiltagta, tüşinte, küçinte, öğürü.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde isim kökenli veya fiil kökenli pek çok edat kullanılmıştır. Bu edatlardan bazıları kaynaklarda gerçek edatlar başlığı altında verilen, dönem metinlerinde başka bir fonksiyonla görülmeyen sözler, bazıları da dönem metinlerinde hem kendi sözlük anlamlarıyla yalın ve çeşitli eklerle birlikte kullanılan hem de bazı eklerle birlikte kalıplaşarak kendi anlamından uzaklaşıp edat gibi kullanılan sözlerdir. Edatlarla ilgili yapılan çalışmalarda edatların isim ve fiillerden farklı olarak dilde ek almadan kullanıldıkları, kullanım sahasına işletme eki almadan çıktıkları, bünyelerinde görülen bazı isim işletme eklerinin kalıplaşmış, canlılığını yitirmiş olduğu, görevli kelimeler oldukları için de anlamları olsa bile anlamlarından

* Dr. Öğr. Üyesi Ülkü POLAT, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE. E-posta: ulkupolat@gantep.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-3304-1939

çok görevleri ile dilde yer aldıkları, özetle kalıplaşmış kelimeler oldukları kaydedilir. Bu bilgiler ışığında, örneğin, fiil kökenli bir edat olan ve sebep bildiren, *öt-* fiilinden -*gUr* fiilden fiil yapım eki ve zarf-fiil kalıplaşmasıyla oluşan *ötgürü* sözü dönem metinlerinde gerçek edat olarak kullanılır, ek almış şekillerine rastlanmaz. Bizim çalışmamızda yer vereceğimiz tıpkı *ötgürü* gibi sebep bildiren *ötgürüden* farklı olarak isim kökenli olan *ultag* ve *ugur* sözleri ise, dönem metinlerinde çoğunlukla kendi anlamlarıyla yalın ve isim çekim ekleri almış şekilleriyle karşımıza çıkar. Sadece *ultagında* ve *ug(ur)unta* yani iyelik eki ve bulunma ekli kullanımında “sebebiyle, sayesinde” gibi anlamlarla edat işlevinde kullanılır.

Tekin, *Eski Türkçe* adlı çalışmasında çekim edatlarını *menşei fiil olan çekim edatları* ve *menşei isim ve benzeri olanlar* olmak üzere iki başlıkta inceler. Menşei isim olan edatların aynı zamanda yer ve zaman zarfı olarak da telakki edilebileceğini belirtir. *Al* “altında, karşısında”, *ara* “arasında”, *asra* “altında”, *iç* “içinde”, *ogur* “esnasında”, *ortu* “ortasında”, *öd* “önünde, sırasında”, *öjre* “önünde, önce”, *ultag* “sebebiyle”, *üsk* “önünde, huzurunda”, *üst* “üstünde” *yüz* “önünde”, *artuk* “-den fazla”, *berü* “beri”, *maru* “öteye, -den itibaren” *içre* “içinde” *kisre* “-dikten sonra”, *teg* “gibi”, *birteg* “gibi, aynı” edatlarını sıralar (Tekin 1992: 94-95). Eraslan, edatları *köken, yapı ve işlevleri* bakımından inceler. Kökenlerine göre edatları, *asıl edatlar* ve *edat olan kelimeler* başlıkları altında; yapılarına göre edatları, *isim yapısında olan edatlar*, *zarf-fiil yapısında olan edatlar* başlıkları altında; işlevlerine göre edatları da *ünlem*, *bağlama* ve *çekim edatları* başlıkları altında sınıflandırır. İsim yapısında yalın haldeki edatlar olarak *al* “ön, alt, karşısında”, *ara* “ara, arasında”, *artuk* “+dan/+den fazla”, *birle*, *birten* “ile, beraber, birlikte”, *iç* “içinde”, *ked* “çok”, *kin* “sonra”, *kim* “ki”, *ma/me* “da/de, dahi”, *ogur* “esnasında, sebep, dolayı”, *ok* “muhakkak”, *öd* “önünde”, *sınar* “taraf”, *üsk* “önünde, huzurunda”, *üst* “üstünde”, *teg* “gibi”, *ultag* “sebebiyle” sözlerini sıralar (Eraslan 2012: 274-275).

Gabain, son çekim edatlarını *fiil menşeli* ve *isim menşeli* olmak üzere iki başlıkta inceler. Fiil menşeli olanları -u,-a,-ı zarf-fiilleri, -n zarf-fiili ve -p, -pan zarf fiili kalıplaşması sonucu oluşan edatlar olarak listeler. İsim soylu olan son çekim edatları olarak *al* “(yan, alt taraf) alt”, *ara* “(ara saha) ara”, *asra* “aşağı, aşağıya”, *iç* “(iç taraf) iç, -da”, *ugur* “(vakit, fırsat, sebep, esnasında), -da, uğur”, *ortu* “(orta, -nın ortası”, *öd* “(vakit, iş, şimdiki zaman), -nın zamanı, karşı”, *öj* “ön”, *taştın* “(dış, dışında”, *ultag* “(sebep) -dan dolayı”, *üsk* “karşısında”, *üst* “üst”, *yüz* “yüz” sözlerini verir (Gabain 2007: 93). Serkan Şen, edatlar başlığı altında *apam* “şayet”, *ara* “arasında, sırasında”, *arasında* “arasında”, *artuk* “fazla”, *asra* “altta”, *aşnu* “ilk, önce”, *başlayı* “başta”, *berü* “beri”, *birle* “ile”, *birök* “şayet”, *eyin* “göre, uygun olarak”, *maru* “itibaren, başlayarak”, *içinte* “içinde”, *içre* “içine, içine doğru”, *kén* “sonra”, *kesre* “sonra”, *küçinte* “sayesinde”, *öngi* “başka, değişik”, *öngre* “önce”, *ötkürü* “ötürü”, *ötrü* “ötürü, dolayısıyla”, *sayu* “her bir”, *tapa* “doğru, yönünde”, *teg* “gibi”, *tegi* “kadar”, *teyin* “diye”, *tüşinte* “sayesinde”, *ugurunta* “sebebiyle”, *ulatu* “ve”, *utru* “karşı, karşısına”, *üçün* “için”, *üze* “üzerinde, üzerine, aracılığıyla, ile”, *üskinte* “huzurunda” sözlerinin edat olarak kullanıldığını ayrıca *ma/me* ve *ok/ök* pekiştiricilerinin de edat görevi üstlendiklerini belirtmiştir (Şen 2004: 64-65).

Erdal ise, Türk dilleri üzerine çalışma yapan bilginlerin edatları *gerçek* ve *gerçek olmayan edatlar* olarak ikiye ayırdıklarını belirtir. *Teg*, *berü*, *adın*, *öjnin*, *ınaru*, *sınar*, *sınaru*, *üze*, *üstün*, *birle*, *inçe*, *ken*, *kedın*, *kesre*, *kerü*, *keç*, *keçe*, *yanlıg*, *tenlıg*, *körö*, *ötgürü*, *tapa*, *utru*, *tegi*, *yana*, *kudı*, *eyin*, *artok*, *aşa*, *keçe*, *sayu*, *tegi*, *yan* gibi

edatları gerçek edatlar olarak ele alır (Erdal 2004: 331-335). Gerçek edat olmayan, edat gibi kullanılan isimlerle ilgili bilgi verirken *nedensellik bildirenler* olarak bizim de çalışmamızda yer verdiğimiz *ugur*, *tiltag*, *küç* ve *tüş* sözlerine yer verir. Erdal, *ugur* sözünün “zaman, eş zamanlılık, uğur” anlamlarıyla nesne ile birlikte *az nızvanı ugrınta* “arzular uğruna”, *ogul ugrınta* “oğul uğruna” gibi kullanımlarını kaydeder, *ugur* sözünün *ugrınta* şeklinde “hakkında” anlamında kullanıldığını, ayrıca datif ekli *ugrıña* kullanımının ise farklı bir anlamda olduğunu belirtir. Ayrıca *tiltag* sözünün “sebeb”, *tiltagınta* biçiminin “-den dolayı, sebebiyle, sayesinde”; *küç* sözünün “güç, kuvvet”, *küçinte* biçiminin “sayesinde, -den dolayı”; *tüş* sözünün “meyve” fakat sıklıkla “sonuç”, *tüşinte* biçiminin de “sonucunda” anlamlarıyla kullanıldığı bilgilerini de ekler. Sıradan isimlerle, edat olarak kullanılan bu yapıların nasıl ayırt edileceği konusunda da *kışınıñ evinte*, *kögmen yirinte* gibi örnekler de vererek temel ölçütlerin anlam ve dağılım olduğunu belirtir. Örneğin *küç* “güç, kuvvet” anlamındayken *küçinte* şeklinin güç ve kuvvet anlamı taşımadığını, nedensellik ifade eden bir yapı olduğunu belirtir (Erdal 2004: 407).

Görüldüğü üzere, Tekin *ogur* “esnasında” ve *tiltag* “sebebiyle” sözlerini isim kökenli edatlar arasında inceler. Eraslan, aynı görüşü paylaşır ve *ugur*, *tiltag* sözlerini aynı anlamlarla isim yapısında olan edatlar başlığı altında verir. Gabain, isim soylu son çekim edatları arasında kaydettiği *ugur* için *agrıg ugrınta* “ağrıda (ağrıdığı vakit)” örneğini, *tiltag* için de *iş tuş tiltagınta* “eş dosttan dolayı” örneğini verir ve iyelik ekli kullanımlarını edat kategorisinde değerlendirir. Erdal ise, *ugur* sözünün tek başına zaman anlamındayken, *ugrınta* ve *ugrıña* şekillerindeyken edat gibi kullanıldığına; aynı şekilde *tiltag* “sebeb” sözünün *tiltagınta*, *tüş* “meyve, ürün; sonuç” sözünün *tüşinte*, *küç* “güç, kuvvet” sözünün de *küçinte* şekillerinde kullanıldığında kendi anlamlarıyla kullanılmadığına dikkat çeker. Edatlar üzerine *Türk Dillerinde Sontakular* adlı kapsamlı bir çalışma yapan Yong Song Li, Erdal’ın belirttiği gibi edatları *sontakular* ve *sontaki gibi kullanılan adlar* olmak üzere iki başlıkta inceler, *tiltag* ve *ugur* sözlerine de *sontaki gibi kullanılan adlar* başlığı altında yer verir (Li 2004: 736/758).

Tiltag

Eski Uygur Türkçesinde daha çok “sebeb, neden” anlamlarıyla görülen *tiltag* sözü için Clauson, şu bilgileri verir: “*Tilta-* fiilinden türemiştir. Uygur döneminde *tiltag* muhtemelen daha sonra *tildag* şekline gelmiştir. Anlamının belirlenmesi zordur, bazı Uygur metinlerinde ‘sebeb’, diğerlerinde ‘vesile, bahane’ olarak *tilda-* fiilinin anlamına yakın bir şekilde kullanılır. Kuzeydoğu lehçelerinde, eylemden türeyen isim biçimi *tildak* ‘güzel konuşan’ anlamında sıfat olarak kullanılır. *Tiltag*, *til* isminden türemiştir, *tilda-* fiilinin etimolojik anlamı ‘dili kullanmak’ olmalıydı, fakat metinlerde ‘mazeret beyan etmek, bahane aramak’ anlamıyla kullanılır. Klasik ve Orta Moğolcaya *şiltağ/şilta’a* (<*çiltağ) ‘sebeb, neden’ şeklinde geçmiştir. Sözcük bu şekliyle Sibiry’a’daki Türk dillerine de geçmiştir” (Clauson 1972: 494). DLT’de *tildag* iki ayrı maddede “bahane”, “insana atılan iftira” anlamlarıyla kaydedilmiştir, “iftira” anlamı için *ol anar tildag kalur* örneği verilmiş; *tildag* sözünün Farsçasının *bahane* olduğu belirtilmiş; “bahane” anlamı da *ögreyük* “adet” sözünün açıklamasında Afrasiyab Han’ın mersiyesinde şu şekilde kullanılmıştır: *Ögreyüki mundağ ok/munda adın tildag ok/atsa ajun ugrap ok/taglar başı kertilür* “Zamanın adeti böyledir/Bu öldürücü sebeplerin gayrısı bahanedir/Devran dağların başına doğru bir ok atsa/Dağların başı aşınır” (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 81/202). Li, *tilta-* “sebeb olmak” eyleminin ad türevi olan Uygurca *tiltag* “sebeb” sözcüğünün, üçüncü kişi iyelik ekli kalma durumu

olan *tiltaginta* sözünün, sebep bildiren bir sontaki gibi kullanıldığını belirtir. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde *tiltag* sözünün “sebep, bahane” anlamlarıyla Kıpçak Türkçesinde ise *dıldag* “delil” anlamıyla kullanıldığını da ekler (Li 2004: 736-737).

Tiltag sözü, dönem metinlerinde kendi sözlük anlamıyla yalın halde; *avant tiltag* şeklinde ikileme olarak; aynı zamanda *bu* ve *ol* işaret sıfatlarıyla, *bu tiltagin, ol tiltagin* “bu sebeple, o sebeple” ibarelerinde; *ne* soru sözüyle *ne tiltagin* “ne sebeple, niçin” biçimlerinde; *-siz,-siz* isimden isim yapma ekiyle *tiltagsız* ve çeşitli isim çekim ekleriyle *tiltaglar, tiltagın, tiltagların, tiltaglarka, tiltagları, tiltagin* şekillerinde görülür:

bo nom avant tiltag üze üzeliksiz nomlug noş tatıgıg tatgalı bolup çoğ yalın küç küsün yaruk yaşuk üze egsüzsüz bolu tegingey biz “Bu öğreti sebebiyle daha üstü bulunmayan öğreti tadına ulaşmış güç (ve) parlaklıkla donanacağız.” (AY VI/765-769, s.122)

bu ok avant tiltag üze ötrü çambudivip yertinçüte ençgü esengü meñi ögrünçü üküş telim bodun kara köp kalın bolur “Bu nedenden ötürü Jambudvīpa dünyasında huzur ve sevinç çok, halk da kalabalık olur.” (AY VI/175-178, s.78)

neñ tiltag ermez neñ tiltag ermetin yme ermez “Asla sebep değildir, asla sebepsiz de değildir.” (AY VII/ 43-45, s.108)

bu tiltagin uluş balık bodunu bukunu adasız tudasız ulug ögrünçün meñin erürler “Bu sebeple memleket, şehir halkı tehlikesiz, sevinçlidirler.” (M, XI. Bölüm/46-49, s.90)

itiglignij yöruği üküş için bölüp adırtlap kergekinçe kiñürmiş erür yana itigsiz nomlarıg bolmaz için çınlayu körkitgeli bu tiltagin kavıra sözlemiş ol “Şartlı durumun (Skr. samskrta) izahı çok olduğu için bölüp ayırt edip gereğince genişletmiştir, yine şarta bağlı olmayan öğretileri gerçek olarak göstermek olmadığı için bu sebeple özetleyerek söylemiştir.” (ÜI 101a/3-5, s.34)

amarı inçe tip tiyür biz öñre keyikçiler erdimiz erüş öküş keyiklerig isig ölerinte öñi kılımız sansız tümen keyiklerig balıg başlıg kılımız ol tiltagin anta ölüp ulug tamuda togdumuz “Bazıları şöyle der: Biz eskiden avcı idik. Pek çok geyiği canından ettik. Sayısız, on binlerce geyiği yaraladık. Bu sebeple orada ölüp büyük cehennemde doğduk. Cehennemden kaçıp kurtulup şimdi bu küçük cehennemlerde doğduk.” (M, XXIII. Bölüm/27-34, s.145)

ol ödün alkinçsiz kögüzlüg bodisvt şlok takşutın teñri burkanka inçe tip ayıtu teginti sogançig körkiñe tükelligim teñrim ikileyü ayıtu teginür men bu bodisvt ne için ne tiltagin kuanşi im pusar tip atantı “O zaman eksiksiz kavrama gücü olan Bodhisattva, beyitlerle Tanrı burkana şöyle söyledi: Sevimli, güzelliğine noksansız Tanrım ikinci kez söylüyorum, bu Bodhisattva ne için ne sebeple Kuanşi İm Pusar diye adlandırıldı?” (KİP/170-174, s.17)

ötrü ol bayağut oğlu anı körüp inçe tip sakıntı ne tiltagin bu kamağ kuş keyikler kuvrağı bir yınakdın yügürürler uçarlar erki “Sonra o bey oğlu bunu görünüşte şöyle düşündü. Ne sebeple bu bütün kuş, yabani hayvanlar topluluğu bir taraftan koşarlar, uçarlar acaba? (OB/15, 20-23, s.24)

neñ mahişviride bolmaz neñ pardantın bolmaz kaltı puranı ulatı azag nomluglar sözleyürler tiltagsız kentün belgürer tip olarnıñ sözlemişleri teg yime ermez “Asla Maheşvara’da olmaz, Pradhāna da olmaz, Puranı ve yanlış öğretilerin söylediği gibi

sebezsiz kendiliğinden zuhûr eder diye bunların söyledikleri gibi de değildir.” (M, XV. Bölüm/12-16, s.93)

kirtgünç erklig bar bolsar ötrü tümen türlüg edgüler bu tultagın togar “İnanç kudreti var ise, binlerce türlü iyiler bu sebepten doğar.” (TT5/B, 26-28, s.342)

kayular ol on tip tiser aň’ilki kirtgünç erser özelenü tüške iltmekniň aňbaşlayuku tultagi tip yörüg ol “Nelerdir o on türlü denirse, en ilki inanç ise, yükselerek sonuca iletmenin en başta olan sebebi şeklinde izahtır.” (TT5/B, 2-3, s.340)

ne odunu birle ök anta korkançlıgın busuşlugın inçe tep tedi negü erki amtı tultagi yagız yer munçulayu tepreyür ügüzler köller yayılıp ı ıgaçlar ırgalur “Uyanmasıyla orada korku, kaygıyla şöyle dedi: Ne acaba şimdi bunun sebebi, kara yer böyle titriyor, nehirler, göller sarsılıp ağaçlar sallanıyor.” (AB 621/1-5, s.94-95)

antag erip yana bu biş nomlarınıj tözi erser tütrüm teriň mhayan taişin nom nomladaçı burhan kutıña kındurdaçı edgü ögli artukrak basutçı tultagi titir. “Bu şekilde var olup yine bu beş öğretinin esası ise, derin Mahâyâna Tai-çing (Mançu hanedanını adı) öğretisini açıklayacak, Buddha kutuna iştiyak edecek, güzel düşünceli daha fazla koruyucu sebebidir.” (TT5/B, 17-20, s.342)

bu iki türlüg edgülerke tükellig bolmaktıñ oğrayu tultagi yana bu nom erdini içinteki özlügerig ölmemek burhanlarınıj üç etüz tözin könisinçe titrü bilmek ukmak erür “Bu iki türlü sevaba tam sahip olmanın sebebi de bu yasa cevherinin içindeki canlıları öldürmemek, burhanların üç vücut esasını dürüstçe bilmek, anlamaktır.” (AY-II/23, 7-12, s.66)

bürtmekdin yakıladaçı ol tip timeki erser köñül köñüldekiler birle bürtüşüp yig adruk tultaglarka tuş kılur için “Hissetmekten dolayı yaklaşacaktır diye söylenirse, akıl ve gönüldekiler ile birbirine dokunup daha iyi, başka sebeplere tesadüf kıldığı içindir.” (TT5/B, 70-72, s.344)

ne için tip tiser tultaglari öñi öñi için kavsikiya “Ne için denirse, sebepleri farklı farklı olduğu içindir, ey Kausika!” (AY-V/145, III.10a./2-4, s.38)

olarınıj taşmışların körip ol Küü Tav atlıg beg örtü olarnı okıyu inçe tip tidi kelenler edgülerim men tirilmişke sizler negülüg ança ked kaçarsızlar korkmanlar men emti sizlerke tirilmiş tultagımın sözleyin “Onların kaçtığını görüp o Küü Tav adlı bey onları çağırıp şöyle dedi: Geliniz iyilerim, benim dirilişimden sizler niçin böyle çok kaçıyorsunuz, korkmayın ben şimdi sizlere dirilmemin sebebini söyleyeyim.” (AY-II/5, 11-18, s.30)

ötrü tükel bilge maytrı burkan inçe tip yarlıkayur biş türlüg tultagın tınlıglarınıj kılmuş tsuy irinçüleri kılmuş kıvratmış bolur “Sonra mükemmel, bilge Maytrı Burkan şöyle der: Beş türlü sebepten yaratıkların işledikleri günahları işlemiş, toplamış olur.” (M, XXIV. Bölüm/1-5, s.146)

tultagın turmuş nomlarıg körmek biligsiz bilignin yöründeki erür ulatı kurug dyan yok tözlug nomlarıg bar tip atkanmaktıñ yöründeki erür “Sebepten doğan öğretileri görmek, cahil bilginin devasıdır ve kuru istiğrak mevcut olmayandan dolayı öğretileri var diye algılamanın devasıdır.” (AY-IV/262, 20-24, s.172)

toynlar inçe tip ötünürler kayu erki teñrim biş türlüg tultaglar “Rahipler şöyle arz ederler: Hangileri acaba Tanrım, beş çeşit sebep?” (M, XXIV. Bölüm/6-8, s.146)

Z-in wang pan ki altg sudurda sözleyür kut bulmuş tüzünler kurınta kezikinte. barmaktıñ aňbaşlayuku tultagi kirtgünç ol tip “Zin Vang Pan Ki adlı sūtrada söylüyor:

Saadeti bulan asiller toplantısında gitmenin en başta olan sebebi inançtır diye.” (TT5/B, 5-7, s.340)

Tıltag sözü, yukarıda verilen örneklerin dışında, *ötrü* “için, sonra, o zaman”, *ötgürü* “dolayısıyla, itibaren, neticesinde, sonucunda” edatlarıyla ve *ugrınta* “sayesinde, sebebiyle”, *küçinte* “sayesinde, sebebiyle” sözleriyle birlikte de kullanılmıştır. *Tıltag* sözünün bahsi geçen *ötrü*, *ötgürü* gibi edatlarla birlikte kullanılıyor olması, bu kullanımlarda edat kategorisinde ele alınamayacağı ve özellikle *küçinte* ve *ugrınta* kullanımlarının ise bu yapıda edat işlevi üstlendiklerinin bir göstergesidir:

neçe yime arhant kutuntın taygulug tıltaglar ötrü tursar inçip etüzin küzedmeser saklanmasar yime arhant kutuntın yime arıtı taymaz “Ne kadar aziz kutundan ayrılacak sebeplerden dolayı öylece vücudunu korumasa, saklamasa da aziz kutundan tamamıyla ayrılmaz.” (M 2/ 18-24, s.42)

ötrü bodisvtnıñ inçe sakınçı bolur kayu tıltagda ötgürü börtmek belgülig bolur erki “Bunun üzerine Bodhisattvanın düşüncesi şöyledir: Hangi sebepten dolayı temas etme zuhur eder acaba?” (M, XV. Bölüm/61-62- M, XV. Bölüm/1-2, s.95)

ne üçün tip'tiser kavsikiya alku nomlar barça tıltagtın ötgürü tugarlar tıltagtın ötgürü öçerler “Ne için denirse, Ey Kausika, bütün öğretiler tamamıyla, sebepten dolayı doğarlar, sebepten dolayı ölürlür.” (AY-V/144, III.9b./18-22, s.37-38)

kaltı otlug ir kurug kavagu erniñ çakmışı ösmişi bu üç türlüg tıltagda ötgürü ot belgülig bolur ançulayu yime kaçığı yol atkangu törü bilig köñül bu üçte ötgürü börtmek bolur “Nasıl çakmak taşı, kuru kav ve adamın vurması, üfleme; bu üç türlü sebepten dolayı ateş zuhur ederse, aynı şekilde de duyu organları ve onların nesnelere olan dış dünya unsurları ile şuur; bu üçünden dolayı ortaya çıkar.” (M, XV. Bölüm/53-59, s.95)

kavşikiya birök kim kayu tınlıglar kayu kayu avant tıltag ugrınta tsuy ağır ayığı kılınçığı kılzarlar ötrü ol tınlıglar ol ol kalmış ayığı kılınçıkların ‘eñ’mntun bir ksan üdde yeme kızlegülig yaşurguluk ermez “Ey Kausika! Eğer ki bazı canlılar, bazı bazı sebeplerden dolayı kötü, fena davranışlar, sonra o canlıların yaptıkları kötü davranışlarını kısa bir zamanda tekrar saklamaları olmaz.” (AY-V/140, III.7b./15-21, s.33-34)

birök ertmiş üdki nomlar tıltagları küçinte öçser alkansar ayığı kılınçığı kkir tapça idi yeme kılmasar ötrü tugdaçı nomlar inçip bu közüñür üdde tugmakın tuggalı umazlar. “Eğer geçmiş zamanlardaki öğretilerin sebepleri sayesinde sönse, yok olsa, kötü davranışlı kirli, lekeli şeyleri asla tekrar yapmasa, doğacak olan öğretiler olan böylelikle bu görünen zamanda doğmakla doğmuş olamazlar.” (AY-V/145, III.10a./4-9, s.38)

Tıltagınta

Eski Uygur Türkçesinde *tıltag* sözü iyelik ekli ve bulunma durumu ekli şekliyle “sayesinde, sebebiyle, dolayısıyla” anlamlarında edat işleviyle kullanılmıştır:

birük edgü tüşke tegdeçiler erser, kimler tegdiler erki tip muntag sakınçınızlar tursar emti bu sakınçınızlar iyin bu nom erdini tıltagınta edgüke tegmiş tınlıglarığı sözlemiş kergek “Eğer iyi mükâfata ulaşacaklar ise, kimler ulaşacak acaba diye böyle düşünceleriniz varsa, şimdi bu düşüncelerinize göre bu yasa cevheri sayesinde iyiliğe ulaşmış canlıları söylemek gerek.” (AY-II/2, 19-23, AY-II/3, 1, s.24-26)

ne yme mn il tüzmiş birle ilkisiz sansarda berü biş ajun içinte aga tengile üç agu köñülin nızvanılar küçinte midik ogrınta yvlak iş tuş tultagınta bilmedin ukmadın öküş türlüg tsuy irinçü kultımız kazgantımız erinç “Yine devleti düzenlediğim başlangıçsız Samsaradan beri, beş dünya içinde yükselerek, inerek üç zehirli gönülle ihtiraslar sayesinde, cahiller sebebiyle, kötü eş, arkadaş sebebiyle bilmeden, anlamadan çok türlü suç, günah işledik, biriktirdik şüphesiz.” (TT4/A, 19-23, s.434-436)

kaltı kiçigkiye ot üçünü yilig esinig basutçı iş bulup ökliyür bedüyür ançulayu yime az kılınç tultagınta alku nızvanılar ökliyür aşıurlar “Nasıl küçük bir ateş rüzgarı kendisine yardımcı, eş olarak alıp çoğalıp büyürse, o şekilde de hırs sebebiyle bütün ihtiraslar çoğalır ve artar.” (M, XV. Bölüm/35-39, s.94)

tutyak yime munta üç enim sansardaki nızvanılar ogrınta tört türlüg adıruluraltı kalıtı kuruğ otuñ tultagınta ot tamıtur idiz köyer örtenür ançulayu yime tutyak nızvanılığ otuñta ötrü kılınçlığ otlar örtenür yalarlar. “Varlığa bağlanma da böylece üç kısımlı Samsaradaki ihtiraslar dolayısıyla dört kısma ayrılır. Nasıl kuru odun sebebiyle ateş yanar, yükselir, o şekilde de varlığa bağlanma ihtirası odundan dolayı, var olma ateşleri yanar, parlar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/23-30, s.94)

bu yme altun önlüg yaruk yaltrıklıg kopta kötrülmiş, nom iligi atlıg nom erdinig boşgundaçı tutdaçı okıdaçı tınladaçı bitideçı bitideçı tüzünler oğlı tüzünler kıızı toyın samnanç upası upasañç, tört türlüg tirin kuvraglarınñ köñülüñüzlerde antag sakınçınızlar tursar, barmu erki antag tınlıglar kim bu nom erdini tultagınta ok közünür azunta edgü tüşke tegdeçı “Bu yine altın renkli, parlak ışıklı, her yerde yükseltilmiş, kutsal yasa kralı adlı yasa cevherini öğretecek, tutacak, okuyacak, dinleyecek, yazacak, yazdıracak adiller oğlu, adiller kıızı, rahip, rahibe, mümin, mümine, dört türlü cemaat topluluklarının gönüllerinizde böyle düşünceleriniz varsa, var mı acaba böyle canlılar ki, bu yasa cevheri sayesinde şimdiki dünyada iyi karşılığa, mükâfata ulaşacak?” (AY-II/2,6-19, s.24)

Ugur

EUTS’de “fırsat, tesadüf” anlamlarıyla kaydedilen *ugur* sözünü (Caferoğlu 2011: 263) Clauson, şu şekilde kaydeder: “Semantik olarak oldukça belirsizdir. Hem ‘sebeup’ hem ‘zaman’ anlamına geliyor. Bazı durumlarda ‘zaman’ ve ‘sebeup’ anlamlarından hangisinin öncelikli olduğunu söylemek zor. ‘Zaman’ anlamı ‘doğru, hayırlı zaman’ anlamına evrilmiş daha sonra da ‘iyi talih’ anlamında kullanılmış. Bugün kelimenin ‘iyi talih’ anlamı daha ağır basar; erken dönemlerde yaygın olarak kullanılmıştır, fakat artık sadece güney-batı Türk lehçelerinden Azerice, Osmanlıca, Türkmençe ve Kırım Türkçesinde yaşıyor. Açıkça *oğur* şeklinde transkribe edilmiş, fakat *Turkische Turfantexte*’de *ugur* olarak görülür (Clauson 1972: 89). Eren, *ugur* sözünü “bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelere var olduğuna inanılan iyilik kaynağı; bu nitelikte olduğuna inanılan şey; hedef, amaç, yön, yol” anlamlarıyla kaydeder ve Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını, Eski Türkçe kaynaklarda daha çok ‘vakit’ anlamıyla görüldüğünü de ekler (Eren 1999: 452). Arslan Erol da, *ugur* sözünü Eski Türkçedeki “vakit, fırsat, sebep, dolayı, uğur, fırsat, tesadüf, vesile, vasıta, zihni aktivite” anlamlarıyla kaydeder ve *Kıtab-ı Gunya*’daki “yan, taraf, uğur”, *Hurşid-Nâme*’deki “ön, yön, yol”, *Dede Korkut*’taki “uğur, yol”, *Şerifi Şehname* Çevirisindeki “yön, yol” ve *Tarama Sözlüğü*ndeki “ön, yön, yol” anlamlarını ekler (Erol 2008: 559-560).

Şirin, tarihi sözlüklerde *uğur* sözünün daha çok “vakit, zaman, sebep, vasıta, fırsat, vesile” anlamlarıyla kayıtlı olduğunu belirttiğinden sonra Kıpçak Türkçesinde *ugur* “zaman ve hırsız” anlamında, Harezmi Türkçesinde *ogur* “zaman, vakit” anlamıyla, Çağatay Türkçesinde *ogur* “zaman, an” anlamıyla Tarihi Oğuz Türkçesinde “ön, yön, yol” anlamlarıyla kullanıldığını kaydeder. Dünya dillerinde orijinal ve somut olarak “yer” bildiren sözlerin “zaman” anlamı kazandığı, bir başka deyişle zaman bilgisinin temelinde zemin bilgisinin yer aldığı çeşitli sözlerin kök anlamlarıyla açığa çıkmaktadır, diye ekler. *Ugur/ogur* sözünün Türkçenin bilinen yazılı belgelerinden çok daha eski tarihlerde metaforlaşarak “zaman, fırsat, vesile” ve “uğur” anlamlarını kazandığını, aynı sözün fiil biçiminden gelişen biçimlerin de “hırsız” üst anlam katmanına büründüğünü belirtir (Şirin 2004: 2765-2771). Şirin, *ugur* sözünü Clauson’un “zaman” ve “sebep”le ilişkili gördüğünü; Doerfer’in “saadet, talih, uğur” anlamlarıyla ilişkilendirdiğini; Sevortyan’ın on iki ayrı anlam ve görevle¹, Räsänen ve Eren’in bilinen mecazlaşmış anlamlarıyla kaydettiğini; kelimenin kökenini araştıran bilim adamlarının sözün “yol” anlamına dikkati çekmediklerini; “yol” anlamının uzmanlarca fark edilmediğini, bunun sebebinin de uğurun alt anlam katmanının Türk dilinin çok erken bir döneminde metaforlaşması ve “zaman, şans, talih, uğur” gibi üst anlam katmanları kazanması olduğunu belirtir. *Ugur* sözünün tarihi Türkçede ilk kez Bayan Köl Yazıtı ikinci satırda² ve Elegest yazıtı birinci satırda³ belgelendiğini ekler (Şirin 2007: 160-161).

DLT’de *ugur* beş ayrı madde başında verilir: “Zaman, vakit (‘ne vakit geldin’ anlamında *ne ugurda keldiñ* denir); bir işte imkan ve fırsat (‘iş zamanında ve imkan içinde oldu’ anlamında *bu iş ugurlug boldı* denir); devlet hükümdarlık devri (*beg ugurında meniñ ışım itildi* denir ki ‘beyin saltanatı devrinde işim düzeldi’ demektir); Oğuzcada karşılık bedel (*atka ugur aldım* denir ki ‘ata karşılık bir şey aldım’ demektir); Oğuzcada (sadece yolculuk için) hayır ve bereket (yolcuya *yol ugur bolsun* denir ki ‘yol hayır ve bereket içinde geçsin’ demektir, bu söz sefer dışında başka bir durum içinde kullanılmaz) (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 25). Li, Uygur Türkçesinde “vakit, fırsat, sebep” anlamlarıyla görülen *ugur* sözünün eski ve yeni Türk dil ve lehçelerinde çeşitli durum ekleriyle birlikte bir sontaki gibi kullanıldığını belirtir. Uygur Türkçesi için seçtiği örneklerde *ugrunta* kullanımlarına yer verir. Yenisey yazıtlarında da *ugur* sözünün “uğur, gaye, yol” anlamlarıyla kullanıldığını belirtir. Elegest Yazıtı sekizinci satırda geçen *elim ugrunta sü bolup er ölümedüküm yok* “halkım uğruna savaşıp adam öldürmediğim yok” örneğini kaydeder (Li 2004: 758-759).

Kononov, *ugur* sözünü “kader, alınyazısı, fal, mukadderat, takdir, felek, nasip, talih, kaza, mutluluk, saadet, felah, kut, kısmet, devlet, uğur, şans, ikbal” anlamlarıyla verir. Edat şeklinin *ugruna* ve *ugruna* olduğunu belirtir. *Ugruna* ve *ugruna* şekillerinin Arapça *lehine* ve *lehinde* şekillerinin benzeri olduğunu, seyrek olarak *için* edatı görevinde kullanıldığını da ekler (Kononov 2001: 343).

¹ Şirin, yalnızca Sevortyan’ın *ugur* sözü için verdiği on iki anlamın sekizincisinde DKK’ya dayanarak “yol”u belirttiğini, Tarama Sözlüğünde de *uğurun* ikinci anlamının “yol” olarak belirlendiğini ifade eder.

² *Elim ogruna tözüm kazganmışım* (Kormuşin 1997, 252).

³ *Elim ugrunta sü bolup* (Tekin 2004, 464).

Ugur sözü dönem metinlerinde “fırsat, vakit, devir, sebep” anlamlarıyla hem yalın hem de çeşitli çekim ekleriyle, bazen isimden isim yapım ekleriyle kullanım sahasına çıkmıştır:

*birök üç üdki burhanlarka tapıg udug ağır ayag kılmuş bolsarlar ötrü sakınu sözleyü yetinçsiz ulug buyan edgü kılınçig kılmuş kazanmış bolgaylar anın sizler bo muntag **ugur** yık üze bo nom erdinig eşidteçi tınladaçı eligler hanlarıg ol elig hannıy hatunların kırkınların inançların ulatı bodunun karasın alpınta emgekinte adasınta tudasınta isig özlüg korkınçında küyü küzetü tutunlar tep yarlıkladı* “Üç zamandaki Budalara saygı gösterdiklerinde düşünmesi, söylenmesi ulaşılamayan büyük sevap, iyi davranışı kazanmış olacaklar, bu sebeple sizler böyle fırsat ile bu yasa cevherini işitecek dinleyecek hükümdarları, bu hükümdarların eşlerini, cariyelerini, yöneticilerini ve halkını sıkıntılardan, felaketlerden yaşamdaki korkunçluklardan korusun diye buyurdu.” (AY-VI/ 225-238, s.82)

*ikinti ada öçügü [öçürgü] üçün sakınç ayu birelim ingir **ugurta** tagdın sıñar yuzlenip yme ançulayu sakınç kılıp tarni sözlemiş krgek* “İkinci tehlikeyi yok etmek için fikir söyleyiverelim: Şafak vaktinde dağa doğru yüz çevirip yine o şekilde niyet edip dhārani (büyü) söylemek gerek.” (TT5/A, 75-78, s.328)

*bir **ugurta** ol dıwanındır aprabı atlıg ilig begniñ ilinte uluşınta ig kegen bolup bodunu karası koduru emgenti* “Bir vakitler o Divandıdır Abrabı adlı hükümdarın memleketinde hastalık olup bütün milleti, halkı eziyet çekti.” (OB/2, 2-5, s.10)

*bir **ugurta** ol elig han üç oğlanı birle taştın tagda arıgta ilinçüke bartı* “Bir gün o hükümdar üç oğlu ile birlikte dışarıya dağa, ormana eğlenmeye gitti.” (AB 608/6-8, s.75)

*teñriler iligiye inçip men ol üdte **ol ugurta** radnaprabi atlıg kız ertim* “Ey Tanrılar hükümdarı, ancak ben o zamanda, o vakitte Ratnaprabhâ adlı kız idim.” (AY-V 186, III.30b./10-12, s.69)

*kut asgalı sakınsar kün öner **ugurda** munçulayu sakınç kılıp küñerü yuzlenip edgü yıdılğ yıparılğ tütsük köyürüp sakınçın ontun sıñarkı [sic] burkanag tapınmış krgek* “Saadet artırmak için niyet etse güneşin yükseldiği vakitte böyle düşünüp güneşe doğru yüz çevirip güzel kokulu tütsü yakıp niyetle sağ taraftaki burkana tapınmak gerek.” (TT5/A, 70-73, s.328)

*nomı yitlinip belgü nomı kaltukda ötrü **ol ugurta** dıwanındır aprabı atlıg ilig kan yırtinçüde belgürüp imerigme kamağ kara bodunug kaltı ögi kañı oğlın kızın igidürçe köni nomça törüçe uz başladı.* “Kutsal akide yitirilip izi kaldıktan sonra, o devirde Divandıdır Aprabı adlı hükümdar, yeryüzünde belirip etrafını kuşatan bütün halkı, anne babanın oğlunu, kızını besleyip büyüttüğü gibi doğru akideye, kurallara göre usta bir şekilde (yönetmeye) başladı. (OB/1, 1-7, s.9)

*ikinti **ugurlug** nom nomlayu yarlıkladı* “İkinci sebep, öğreti anlatıp buyurdu.” (M, III. Bölüm/28-29, s.73)

*kut buyanlag satagın bulmuş üçün **ol ugurdaki** yalañuklar kişi etüzin teñri meñisin meñileyürler* “Sevap değerini buldukları için o zamandaki insanlar insan vücudunu ve Tanrı saadetini tadarlar.” (M, V. Bölüm/4-7, s.80)

*oluru tüketip ötrü teñrikanı kormuzta teñri ugrayu teñri teñrиси burkannıy riti küü kelig edrem küçin küstünin bulu teginmiş **uguriya** ötrü olurmış orunıntın örü turup birtinki oñ ‘eñnindeki tonın açınıp oñ’dizin çökedip ayasın kavşurup teñri tegrиси*

burkanka inçe tip ötünti “Oturmayı tamamladıktan sonra, Tanrılar hanı Indra, özellikle Tanrılar Tanrısı Budanın büyüülü, şöhret geliş erdemi, gücünü kuvvetini bularak ulaştıktan sonra oturduğu yerinden kalkıp, sağdaki, sağ omuzundaki giysiyi çıkarıp, sağ dizini çökertip, avuç içlerini kavuşturup Tanrılar Tanrısı Budaya şöyle arz etti.” (AY-V/131, III.2a. 18- AY-V/132, III. 2b. 1-4, s.23-24)

ötrü sudani bay er erdni inçe tip ayitur ne ugrurka ne tultagin kültünüz erki “Sonra zengin Sudhara cevheri şöyle söyler: Ne sebeple ve niçin güldünüz acaba?” (M, XVII. Bölüm/15-17, s.107)

olar kamağ atı kötrülmüş ayagka tegimligler çın'kirtü bilge biligleri üze çın kirtü közleri üze çın'kirtü tanuklamakları üze çın'kirtü tüzülmekke tegmekleri üze alku ugrur bilirlir alku ugrurın körürler “Onlar, bütün adı yüceltilmiş, saygıya değer, gerçek doğru bilge bilgileriyle, gerçek doğru gözleriyle, gerçek doğru kanıtlamalarıyla, gerçek doğru uyuma ulaşmalarıyla bütün zamanı bilirlir, bütün zamanı görürler.” (AY-V/133, III. 4a. 1-8, s.26)

bu titir bu nom erdini ugrurıntaki törter türlüg adruk adruk yig asıg tusular tip yarlıkadı “Budur bu öğreti cevheri zamanındaki dört türlü farklı farklı mükemmel faydalar diye buyurdu.” (AY-V/197, III.36a./2-4, s.77)

Ug(u)rınta

Eski Uygur Türkçesinde “zaman, sebep, devir, fırsat” gibi çeşitli anlamlarla kullanılan *ugur* sözü *ug(u)rınta* “yüzünden, dolayı, sebebiyle, nedeniyle, için, esnasında, sırasında” anlamlarıyla, tıpkı benzer anlamlarla ve işlevlerle kullanılan *tultagınta*, *küçinte*, *tüşinte* sözleri gibi iyelik ekli ve bulunma ekli durumunda edat işleviyle kullanılmıştır:

tek sen munça munça tınlıglarığ öldürmiş ken ol seniñ isig öz alımçılarıñ ugrurınta anın sini algalı idtilar “Tek sen bu kadar canlıları öldürmüşken o senin canını alacaklıların yüzünden, seni almaya gönderdiler.” (AY-II/8, 10-14, s.36)

kentünün ulug yarlıkancı köñüllüg çoğı yalını ugrurınta ol aç bars yegeli tedinmedi “Kendisinin yüce, merhametli gönlünün parlaklığından dolayı o aç kaplan (onu) yemeğe çalışmadı.” (AB 616/11-13, s.87)

kaçan yerke tegdükte bodisatav yana inçe tep sakındı inçip bu bars torokı küçsüzi ugrurınta anın meni yegeli umaz tep “Yere düştüğü zaman Bodhisattva yine şöyle düşündü: “Fakat bu kaplan zayıf, güçsüz olması sebebiyle beni yiyemez.” (AB 616/15-18, s.88)

kavşikiya birök kim kayu tınlıglar kayu kayu avant tultag ugrurınta tsuy ağır ayıg kılınçig kılzarlar ötrü ol tınlıglar ol ol kalmış ayıg kılınçların ‘eñ'muntın bir ksan üdde yeme kızlegülik yaşurguluk ermez “Ey Kausika! Eğer ki bazı canlılar bazı bazı sebeplerden dolayı kötü, fena davransalar, sonra o canlılar yaptıkları kötü davranışlarını kısa bir zamanda tekrar saklamaları olmaz.” (AY-V/140, III.7b./15-21, s.33-34)

köñülün vrhar itser burkan körkin boduğın bezep kimbag yapşurup ayasar ağırılasar nom erdig bursoñ kuvragag tapınsar udunsar ol tınlıglar alku çalaprbasilu ugrurınta kutrulmak yolka tegirlir “Gönül ile bir manastır inşa etse, burkan resimlerini renklerle süsleyip altın varaklar yapııştırıp hürmet etseler, din cevherine ve cemaate tapınsalar, bu yaratıklar hep Jalaprabhasa adlı ejder sayesinde kurtulma yoluna ulaşırlar.” (M 54/1-7, s.110)

ne yme mn il tüzmiş birle ilkisiz sansarda berü biş ajun içinte aga tengile üç agu köñülün nızvanılar küçinte midik ugrınta yvlak iş tuş tiltagınta bilmedin ukmadın öküş türlüg tsuy irinçü kultımız kazgantuz erinç “Yine devleti düzenlediğim başlangıçsız Samsaradan beri beş dünya içinde yükselerek, inerek üç zehirli gönülle ihtiraslar sayesinde, cahillerin uğrunda kötü eş, arkadaş sebebinden bilmeden, anlamadan çok türlü suç, günah işledik, biriktirdik şüphesiz.” (TT4/A, 19-23, s.434-436)

teñri burkan yana inçe tip yarlıkadı birük takı bir kişi bir tek kuanşi im pusar atın atayu tek bir ödün tapınu udunu atayu teginser ol kişi edgü kılınçı öñreki kişi edgü kılınçı birle tüz titir bu iki kişiniñ edgü kılınçı bir teg tüz adruksuz titir miñ tümen klp öd nomlasar takı alkınmagay kuanşi im pusar atın atamış ugrınta edgü kılınçlıg asıgı tususu antag titir “Tanrı Burkan yine şöyle buyurdu: Eğer bir kişi, bir kez Kuanşi İm Pusar adını söylese, sadece bir kez tapınıp, saygı gösterip (adını) anarsa, o kişinin iyi ameli önceki kişinin iyi ameli ile aynıdır. Bu iki kişinin iyi ameli birbirine denk, birbirinden farksızdır. Sayısız devirler boyunca dini öğretse de azalmaz, Kuanşi İm Pusar adını söylediği sırada iyi amelin faydası işte böyledir.” (KİP/89-96, s.12-13)

tutyak yime munta üç enim sansardaki nızvanılar ugrınta tört türlüg adrılurlar “Varlığa bağlanma da böyle üç kısımlı samsaradaki ihtiraslar nedeniyle dört kısma ayrılırlar.” (M, XV. Bölüm/23-26, s.94)

tüz nomlug etöz ugrınta yana adruk adruk körk meñizleri arıtı bultukmaz “Doğru öğretili vücut sayesinde yine türlü türlü güzel görünüşleri hiç yoktur.” (V/AY B01.21)

yana bu nom erdeni ugrınta yanırıtı kirtgünç togar “Yine bu öğreti cevheri sayesinde yeniden inanç doğar.” (TT5/B, 29-30, s.342)

ayagka tegimlig anant gautami katun ugrınta iki ilgin kavısurup teñri teñrиси burkanka inçe tip ötünti “Hürmete layık Ananda kraliçe, Gautami için iki elini kavuşturup Tanrılar Tanrısı Burkana hürmetle şöyle dedi” (M 21/18-21, s.71)

teñri teñrиси burkan gautami katun ugrınta yiti türlüg sangalamban atlıg buyan bökteg kılmaknuñ utlısın tüşin kiñürü yarlıkadı “Tanrılar Tanrısı Burkan, kraliçe Gautami’nin hatırı için yedi çeşit Samghalambana adlı iyi amel işlemenin faydasını tafsilatı ile buyurdu.” (M 25/1-4, s.74)

satıg yulug ugrınta ant antıktımız “Alım ve satım esnasında (yalan yere) yemin ettik.” (M 61/23-24, s.120)

bir edig tavarıg alış birış ugrınta öñi öñi meñzin tegşürüp... “Bir malı alış veriş esnasında çeşit çeşit yüz değiştirerek...” (M 61/24-16, s. 120)

Eski Uygur Türkçesinde *tiltagınta* ve *ugurınta* kalıplaşmalarına benzer yapıda ve metinlerde aynı işlevle kullanılan diğer isim soylu sözler *küçinte* ve *tüşintedir*. Erdal, *tiltagınta*, *ugurınta*, *küçinte* ve *tüşinte* sözlerini “nedensellik bildiren edat gibi kullanılan adlar” olarak değerlendirir. Hatta bu sözlerin edat işlevinde kullanıldıklarında kendi anlamlarından uzaklaştıklarını belirterek “güç, kuvvet” anlamındaki *küç* sözünün *küçinte* şeklinde “sayesinde, -den dolayı” anlamlarıyla; “meyve” fakat sıklıkla “sonuç” anlamındaki *tüş* sözünün *tüşinte* şeklinde “sonucunda” anlamıyla edat işlevinde kullanıldığını kaydeder (Erdal 2004: 407). Ağca ve Bayrak, *Eski Uygurca “küçinte” Sözcüğü Üzerine* adlı makalelerinde, bazı çalışmalarda kendisinden önceki sözcüğe belli bir hal ekiyle bağlı olmasından dolayı edat, bazı çalışmalarda anlamı göz önünde bulundurulurken zarf olarak değerlendirilen “sayesinde, aracılığı ile” anlamındaki sözcüklerin sayısının fazla olmadığını, bu anlamın Türk runik

harfli yazıtlarda daha çok *-dUk için* analitik yapısı ile genellikle fiil öbekleriyle karşılandığını belirtirler. Eski Uygurcada “sayesinde, aracılığı” anlamlı sözlerden birinin de *küç* sözcüğünün iyelik eki ve lokatifle kalıplaşmasıyla oluşan *küçinte* olduğunu eklerler (Ağca, Bayrak 2019: 800-801). Şen, Uygur Türkçesinde edatlar başlığı altında *tüşinte* ve *küçinte* sözlerine de yer verir (Şen 2004: 64-65).

Eski Uygur Türkçesinde sebep ve saye bildiren *ultagınta*, *ug(u)rınta*, *küçinte*, *tüşinte* sözlerinin ortak yanı hem isim soylu olmaları hem de iyelik eki ve bulunma eki ile kalıplaşmış olarak edat işlevinde kullanılmış olmalarıdır. Eski Uygur Türkçesinde bahsi geçen bu sözlere denk bir kullanımla karşımıza çıkan fiil kökenli edat ise *ötgürü/ötkürü* edatıdır. Bu edat *öt-* fiil kökeninden -Gur ettiren gövdesinin zarf-fiilinden edatlaşmıştır (Öner 2017: 428; Gabain 2007: 93; Li 2004: 367; Eraslan 2012: 308). Fiil kökenli *ötgürü/ötkürü* bu dönemde gerçek bir edattır, metinlerde başka bir işlevle görülmez. Bu özelliğiyle sebep bildiren isim soylu *ultagınta*, *ugurınta*, *küçinte* ve *tüşinte* sözlerinden ayrılır. Bahsi geçen bu sözlerin Eski Uygurca metinlerindeki örnekleri şu şekildedir:

*yakın tegdükte teñri teñrisi burkan adakınta yinçürü töpün yükünüp yılınça yumşak ayaların kavşurup inçe tip ötünürler kop kamag tınlıglar öze yarlıkançuçı biligin yüz klp üç asañı ödte edgü kılınç yıdınız teñrim anıñ **tüşinte** tözkerinçsiz burkan kutın bultuñuz* “Yaklaştıklarında Tanrılar Tanrısı Burkanın ayaklarına kapanıp ılık, yumuşak ayalarını birleştirip hürmetle şöyle söylerler: Bütün yaratıklar için merhametli bilgisiyle yüz kalpa ve üç asamkhyeya müddetince iyi ameller biriktirdiniz, ey Tanrım! Bunların sayesinde derinleştirilemeyen Burkan kutuna ulaştınız.” (M, XVI. Bölüm/58-66, s.107)

*bu buyan **tüşinte** yidleg burkan kutın bulzun közünür etüzi ıgsız bolzun* “Bu sevap sayesinde Yidleg, Burkan kutunu bulsun, şimdiki vücudu hastaliksız olsun.” (M, II. Bölüm/56-58, s.68-69)

*muntada ulatı üküş türlüğ ulug yarlıkançuçı bilig **küçinte** sansız tümen tınlıglarka asag tusu kılı yarlıkadı.* “Bunlardan başka çok türlü yüce merhametli bilgi sayesinde sayısız canlılara fayda kılarak hizmet etti.” (M 4= 2d 255/6-10, s.45)

*muntag osuglug nomlug el’öz-üm-in yeme ugrayu öñreki kum sanınça burkanlarığ nom nomlagalı nom-lug tilgen evirtgeli ötüğçi bolmuş buyan edgü kılınç **küçinte** tanuklamış bolmuş erür men* “Böylece benzer şekilde öğretili vücudumla da özellikle önceki kum sayısınca Buddhaları öğreti açıklamak, öğreti tekerleğini çevirmek için ricacı olmuş iyi, güzel davranış sayesinde kanıtlamış olurum.” (AY-V/166, III.20b./ 17-22, s.53)

*ol süzük köñül **küçinte** sekiz tümen tört miñ tü tüpintin yaruk yaltrık öner* “O temiz gönül sayesinde 84.000 saçının dibinden aydınlık ışık çıkar.” (M, X. Bölüm/28-30, s.83)

*edgüli ayıglı iki türlüğ kılınçta **ötgürü** togum ajunlar belgülig bolurlar* “İyi ve kötü iki türlü amelden dolayı doğum ve varlık şekilleri zuhür ederler.” (M, XV. Bölüm/16-19, s.93-94)

*kılınçta **ötgürü** ajun bolur* “Amelden dolayı varlık şekli zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41/11-12, s.93)

*ol ok ultagın **ötgürü** amtı yene üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymak burkan kutın bulup adım küüm ontın sınar yirtinçüde kiñürü yadılmış erür tip yarlıkadı.* “O sebepten

dolayı şimdi yine eksiksiz, en üstün, daha iyi, gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutunu bulup adım, şöretim, on taraf yeryüzünde bütünüyle yayılmıştır diye buyurdu.” (AY-V/188, III.31b./2-7, s.70)

Sonuç olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “sebepe, neden” anlamlarında kullanılan *tiltag* sözü ve “sebepe” anlamıyla birlikte “zaman, fırsat, tesadüf, vesile, vasıta, konu” gibi çeşitli anlamlarda görülen *ugur* sözü, dönem metinlerinde hem yalın hem de çeşitli isim çekim ekleriyle kullanılmışlar; sebepe bildiren bu sözler, iyelik eki ve bulunma ekli kullanımlarında ise “sebebiyle, sayesinde, dolayısıyla” anlamlarıyla edat işlevini üstlenmişlerdir. Dönem metinlerinde *tiltag* ve *ugur* sözleri ile birlikte “güç, kuvvet” anlamındaki *küç* sözünün *küçinte* biçimi; “netice, sonuç, mükafat; yemiş, ürün, meyve” anlamındaki *tüş* sözünün de *tüşinte* biçimi, *tiltagınta* ve *ugrınta* sözleri ile aynı işlevde kullanılmıştır. Erdal, *küç*, *tiltag*, *tüş* ve *ugur* sözlerinin iyelik eki ve bulunma ekli durumlarını, *nedensellik bildiren ve edat gibi kullanılan sözler* olarak niteler. Fiil kökenli bir edat olan *ötgürü/ötkürü* sözü de isim kökenli *küçinte*, *tiltagınta*, *tüşinte*, *ugrınta* sözleriyle aynı işlevde kullanılmıştır. *Ötgürü* sözü, gerçek bir edat olarak isim kökenli bu biçimlerden ayrılır. *Küç*, *tiltag*, *tüş*, *ugur* sözlerinin hem ek almamış hem de çeşitli isim çekim ekleriyle birçok kullanımına rastlanırken *ötgürü* sözünde böyle bir duruma rastlanmaz. Bahsi geçen bu sözler, metinlerde yan yana kullanımlarıyla da dikkat çeker. *Tiltagda ötgürü*, *tiltagın ötgürü*; *tiltagları küçinte*; *tiltag ugrınta* gibi ibareler *küç*, *tiltag*, *tüş* ve *ugur* sözlerinin sadece iyelik eki ve bulunma ekli biçimlerinde edat işlevini üstlendiklerini tanıklamaktadır.

Kaynakça

- AĞCA, Ferruh-BAYRAK Selin (2019), “Eski Uygurca “küçinte” Sözcüğü Üzerine”, *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 16-18 Ekim: 800-811.
- ARSLAN EROL, Hülya (2008), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Özlem (2012), *Altun Yaruk Sudur, 6. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, (AY-VI).
- BANG, W.-GABAİN, A. Von (1931), *Analytischer Index zu den fünfersten Stückender Türkische Turfan-Texte, V*, SBAW, (TT5).
- BANG, W.-GABAİN, A. von-RAHMETİ, R. (1934), *Türkische Turfan-Texte, VI*, SBAW, (TT4).
- BERBERCAN, Mehmet Turgut (2013), *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikayesi*, İstanbul: Derin Yayınları, (OB).
- CAFEROĞLU, Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (EUTS).
- CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: At The Clarendon Press.
- ÇAĞATAY, Saadet Ş. (1945), *Altun Yaruk'tan İki Parça: I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza, II. Üç prensle Pars hikayesi (Prens Mağasatvi)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (AY-II).
- ÇETİN, Engin (2012), *Altun Yaruk Yedinci Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Adana: Karahan Kitabevi, (AY VII).
- ERASLAN, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican - AKKOYUNLU, Ziyat (2014), *Kâşgarlı Mahmud Divânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (DLT).
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill.

- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- GABAİN, A. Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GULCALI, Zemire (2013), *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'da "Aç Bars" Hikayesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (AB).
- KAYA, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin, Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (AY-IV).
- KONONOV, A. N., (1956/2001), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, İzdatel'vo Akademi Navk SSSR, Moskva-Leningrad, İstanbul: Multilingual, Yabancı Dil Yayınları.
- Lİ, Yong Song (2004), *Türk Dillerinde Sontakılar*, İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- ÖLMEZ, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm Suvarnaprabhasa sūtra)*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, (AY-V).
- ÖNER, Mustafa (2017), "Türkçede Edatlaşmış Zarf-Fiiller", *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül*, Bükreş, Romanya, s.424-430.
- ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu (1998), *Abidarim kunlg koşavarti şastirtaki çnkirtü yörüglerning kungürüsinden üç itğsizler, Giriş, Metin, Tercüme, Notlar, İndeks XXX Levha*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (Üİ).
- ŞEN, Serkan (2014), *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- ŞİRİN, Hatice (2004), "Türkçede Yol Kavramı ve Yol Sözlere: Uğur, Çığır, Tıkır", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 2763-2776.
- ŞİRİN, Hatice (2007), "Tonyukuk Yazıtı'nda Geçen Wgırlı kllıtdıml İbaresine Üzerine Yeni Bir Anlamlandırma Teklifi", *Erdem Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 48: 157-165.
- TEKİN, Şinasi (1960), *Uygurca Metinler I, Kuansı İm Pusar (Ses İşiten İlah) Napıua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sūtra)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, (KİP).
- TEKİN, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler II., Maytırsimit, Burkancılardan Mehdise Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāşika tarikatine ait bir eserin Uygurcası)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, (M).
- TEKİN, Şinasi (1992), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, II. Cilt, Ankara: TKAE Yayınları: 69-119.
- Vatec:** Vorislamische Altürkische Texte: Elektronisches Corpus: <http://vatec2.fkidG.1.uni-frankfurt.de/index.htm#Texte>

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ METİNLERİNİN SÖZLÜKSELLİĞİ VE SÖZLÜK YÖNTEMİ: METİN İÇİ SÖZLÜK

Mehmet Vefa NALBANT*
Mustafa AĞCA**

Öz: Kökeni Milat öncesine dayanan sözlük bilimi, dil biliminin başlıca araştırma alanlarından biridir. Sözlük bilimi, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak farklı dillerin sözcük varlığını ortaya koyma amacıyla teorik ve uygulamalı çeşitli yöntemler üzerinde çalışılan bilim dalıdır. Türkçede Eski Türkçe döneminden itibaren çeşitli sözlüklük çalışmalarları yapılmıştır. Bunlardan bugüne kadar ortaya çıkarılanlar, sözlük bilimi alanında genel kabul gören biçimiyle müstakil sözlükler ya da sözcük listeleri hâlinindedir.

Bu çalışmada, genel eğilimin müstakil sözlükler ve sözcük listeleri gibi metnin dışına odaklandığı sözlük bilimi çalışmalarına işlevsel bir yaklaşımla, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde uygulandığı öne sürülen “metin içi sözlüklük” yöntemi ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sözlük bilimi, sözlüklük, ikileme, Eski Uygur Türkçesi, metin içi sözlüklük yöntemi.

The Lexicography and Lexicon Method of Old Uyghur Turkish Texts: In-text Lexicon

Abstract: Lexicography, which dates back to BC, is one of the main research fields of linguistics. Lexicography is a discipline that is studied on various theoretical and applied methods in order to reveal the vocabulary of a language or different languages comparatively. Various lexicography studies have been carried out in Turkish since the Old Turkish period. Those that has been discovered so far is independent dictionaries or word lists that are generally accepted in the field of lexicography.

Lexicography studies usually focus outside the text, such as independent dictionaries and word lists. In this study, the “in-text lexicography” method, which is claimed to be applied in Old Uyghur Turkish texts, with a functional approach to lexicography studies, is discussed.

Keywords: Lexicography, hendiadys, Old Uyghur Turkish, in-text lexicography method.

GİRİŞ

Sözlük bilimi, dil biliminin başlıca alanlarından biridir. Sözlük biliminin çalışma alanını sözlükler oluşturur, sözlükler ise ya müstakil eserlerdir ya da metnin sonuna konulan bölümler şeklinde oluşturulur. Sözlükler sınıflandırılırken hazırlanış ve kullanım amaçları, taşıdıkları özellikler ve yazılış biçimleri gibi ölçütler dikkate alınır. Kocaman (1998), Aksan (2009: 75-88), İlhan (2009) gibi isimler sözlükleri bu ölçütlere göre çeşitli şekillerde sınıflandırmışlardır. Taşıdıkları biçimsel özelliklere bakıldığında sözlüklerin, abecesel (alfabetik) sözlükler, kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Denizli/TÜRKİYE, E-posta: vnalbant@gmail.com, ORCID:0000 0001 6987 5259

** Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Denizli/TÜRKİYE, E-posta: magca.tr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9120-2462

(Aksan 2009: 75); manzum sözlükler, mensur sözlükler (İlhan 2009: 538) gibi farklı şekillerde sınıflandırıldıkları görülür.

Sözlük bilimi bağlamında işlevsel bir yaklaşımla sözlüğe bakıldığında bir sözlüğü belirli kalıplarla sınırlandırmanın doğru olmadığı söylenebilir. Öyle ki, manzum ve mensur sözlükler çağdaş sözlükçülük anlayışının dışında farklı sözlüklerin oluşturulabileceğinin bir kanıtı olarak sözlükçülük tarihimizdeki yerlerini almışlardır. Bu bağlamda Eski Uygur Türkçesi metinlerinde açıkça belirtilmese de özellikle yabancı bir sözcüğün anlamını vermek üzere metin içinde metin içi sözlükçülüğüne başvurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte çağdaş sözlükçülük anlayışı içinde bu sözlükçülük geleneği üzerine herhangi bir bilgi verilmediği gibi, Eski Uygur araştırmacılarının da konuya bu noktadan yaklaşmadıklarını söylemek mümkündür. Eski Uygur metinlerinde karşımıza çıkan bu sözlükçülük anlayışının çağdaş sözlük literatüründe bir yerinin ve adının da olmadığını belirtmek gerekir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkan ve çoğunlukla ikilemeler şeklinde görülen yapılar bu şekilde incelenmelerinin bir sonucu olarak sözlük biliminin yöntemleri açısından değerlendirilmemiştir. Oysaki bizim birer metin içi sözlük olarak ele alacağımız yapılar sadece ikilemelerden oluşmamakta, bir sözcüğe karşılık üç dört sözcüklük açıklamalar yani üçleme veya dörtlemeler olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Türkçede ikilemelerin türleri, sınıflandırılması, işlevleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak özellikle ikilemelerin bütün işlevlerinin tam olarak ortaya çıkarıldığı ve bu işlevler temelinde tatmin edici ayrıntılı bir sınıflandırma çalışmasının yapıldığı söylenemez. Türkçenin tarihî dönemlerinden Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler, diğer dönemlere oranla kullanım ve işlev çeşitliliği olarak farklılıklar gösterir. Eski Uygur Türkçesine ait özellikle Budist ve Maniheizt çevre metinlerinde ikilemelerin hem içerik hem yapı bakımından daha çok bilgi sunduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesi döneminde ikilemelerin ve ikileme dışındaki bazı dil yapılarının (Bunları ikileme terimine paralel olarak üçleme ve dörtleme olarak terimleştirmek mümkündür.) metin içi tanımlama ve bilgi aktarımı amacıyla bilinçli olarak kullanıldığı tespitine dayanarak söz konusu yapılar ve örnekleri sözlük bilimi ve Türkçe sözlükçülük bağlamında ele alınmış, neticede “metin içi sözlükçülük” olarak adlandırılması önerilen bir sözlükçülük yönteminin bu dönemde (öğretim amaçlı ve okuyucunun metni daha iyi anlamasını sağlamak için) yaygın şekilde kullanıldığı ileri sürülmüştür.

Türkçede İkileme Kavramı, Kapsamı ve İşlevleri

İkileme (hendiady), yakın, aynı ya da zıt anlamlı iki sözcüğün ses benzerliği ya da belirli bir anlam ilgisiyle bir araya gelerek birlikte kullanılması sonucu ortaya çıkan sözcük grubudur: *ev bark, çoluk çocuk; karma karışık; aşağı yukarı* (Hatiboğlu 1972: 55; Vardar 2007: 119; Hengirmen 2009: 208; Korkmaz 2010: 123-124; Karaağaç 2013: 486). Ayrıca, ikilemeleri ortaya çıkaran anlam ilgisiyle bir araya gelen üç, dört ve daha fazla sözcüğün art arda sıralandığı örneklerin de bazı çalışmalarda (Şen 2002; Can 2010) ikileme adı altında verildiği görülür. Bir kısım çalışmada ise bu tür örnekler için *üçleme, dörtleme* gibi terimler kullanılır (Üstünova 1996; 1997). Bizce ikinci tercih daha yerindedir.

Çoğunlukla ikileme ile aynı anlamda kullanılan, örnekleri ikileme başlığı altında değerlendirilen, ancak gerek ortaya çıkış süreci, gerekse kullanım ve işlev olarak ikilemeden farklı olan bir diğer dil bilimi terimi ise *yinelemedir (reduplication)*.

Yineleme, anlama güç katmak (pekiştirme) ya da çokluk, benzerlik, sıralama-üleştirme, küçültme, derecelendirme, söz yapımı gibi çekim ve yapım kategorilerini işaretlemek amacıyla bir tabanın belirli bir parçasının ya da tamamının yinelenmesidir: *ağır ağır, kutu kutu, öji öji* “farklı farklı, çok çeşitli”; *güpgüzel, tertemiz; kalem malem, etek metek* (Hatiboğlu 1972: 55; Vardar 2007: 119; İmer vd. 2011: 154). Türkiye’deki mevcut literatürde bu iki terim birbirine girmiş durumdadır ve iki dil bilimsel kavramın örnekleri birbirinden ayırt edilmeden kullanılmaktadır.

Gerek ikileme gerekse yinelemenin Türkçenin tipolojisinde önemli bir yeri vardır. Her ikisi de Türkçede yapım ve çekim kategorilerinde işlevsel olarak kullanılmaktadır.

Sözlük Bilimi ve Türkçe Sözlükçülük Geleneği

Sözlük bilimi, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelen, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dil bilim dalıdır (Aksan 2009: 69). Sözlük bilimi, “Sözlüksel kodlama yöntemi, sözlük yazma süreci, sözvarlığı öğeleri, dizimsel ve dizisel kodlama ile ilgili çalışmaları *sözcükbilim* alanındaki bilgiler ışığında yürütür.” (İmer vd. 2011: 231).

Türkçe Sözlük’te *sözlük*, “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat” (TS 2011: 2157) olarak tanımlanmaktadır. Aksan’a göre sözlük “Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı”dır (2009: 75). Herhangi bir dile, bölge veya meslek diline, bir kişiye veya bir esere ait sözlerin toplamı, o dil, bölge, meslek, kişi veya eserin sözlüğünü oluşturur.” (Karaağaç 2013: 760). Dünyada, bugünlere benzer olarak hazırlanan ilk sözlüğün Aristophanes’in M.Ö. yaklaşık 2. yüzyılda yazdığı ve Yunancada seyrek kullanılan, açıklanması güç kimi sözcükleri bir araya getiren eseri olduğu kabul edilir (Aksan 2009: 69).

Türk dilinin bilenen en eski sözlüğü, XI. yüzyıl dilcisi ve sözlükçüsü Kaşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu Divanü Lugati’t-Türk adlı eserdir. 12. yüzyılda yazılmış Mukaddimetü’l-Edeb de Türkçenin en eski sözlükleri arasında yer alır. Ayrıca Eski Uygur Türkçesine ait Sanskrit-Uygurca, Toharca Uygurca, Hotan Sakçası-Uygurca ve Soğdca-Uygurca sözcük listelerinin varlığı bilinmektedir (Zieme 2010: 959).¹ Bunlar dışında tarihî Türk yazı dillerinin 13-15. yüzyılları arasındaki Harezmi, Eski Oğuz ve Kıpçak sahasını ve 15. yüzyıldan sonraki Çağatay ve Osmanlı Türkçesi dönemlerini kapsayan çok sayıda sözlüğü mevcuttur.

Eski Uygur Sözlükçülüğü

Eski Uygur Türkçesi metinlerinin genellikle çeviri olması, sözvarlığında çok sayıda yabancı terim ve deyim bulunmasına neden olmuştur. Yabancı dillerden giren bu sözvarlığının başlıca kaynak dilleri Soğdca, Sanskritçe, Çince ve Toharcadır. Eski Uygur Türklerinden kalma metinlerin büyük bölümünün Budist, Maniheizm ve Hristiyan çevreye ait yazma parçaları olması dolayısıyla yabancı sözvarlığının da

¹ V-VIII. yüzyıllar arasında yazılmış olması muhtemel Eski Kuçarca - Eski Uygur Türkçesi bir sözlüğün varlığı konusunda bilgiler mevcuttur ancak bu sözlük hakkında geniş bilgi bulunmamaktadır (Emet 1996: 399).

büyük kısmını dinî literatüre dayalı terimler oluşturur. Bunun dışında tıp, ticaret ve iktisat terimleri de bu sözcüğüne dâhildir (Caferoğlu 1968: IX-X).

Eski Uygur Türkçesine ait ilk sözlük çalışmaları olarak Sanskrit-Uygurca, Toharca Uygurca, Hotan Sakçası-Uygurca gibi iki dilli sözcük listelerinin yanı sıra bir dizi Soğdca-Uygurca sözcük listesi de sayılabilir (Zieme 2010: 959). Eski Uygur Türkçesinin sözcüğü üzerine Çinliler tarafından Ming sülalesi döneminde başlatılan çalışmaların en bilinenleri, 1382’de kaleme alınan ve kısaca İdikut Sözlüğü² olarak bilinen eser ile Japon Türkolog M. Shōgaito’nun üzerinde çalıştığı Wei-wu-erh-kuan-yi-yü isimli sözlüktür (Yunusoğlu 2012: 19-21).

Eski Uygur Türkçesi döneminde yaygın bir yazı dili geleneğinin bulunması, yine bir çeviri geleneğinin oluşması, çok sayıda eser yazılmasına rağmen Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış bu döneme ait müstakil iki dilli sözlüklerin bulunmaması dikkat çeker. Oysa diğer dönemlerden çok bu dönemde sözlükçülük geleneğinin yaygın olması beklenir, çünkü bu dönemde yazılmış eserlerin büyük bölümü farklı dillerden çeviridir ve bu kadar çok çevirinin yapıldığı, bir çeviri geleneğinin bulunduğu dönemde sözlükçülüğün de yaygınlaşması, en azından birkaç sözlük bulunması beklenir.

Bu döneme ait, söz konusu çevirilerin yapıldığı dillerin sözlüklerinin bulunmaması düşündürücü olmakla birlikte, bu sözlüklerin yerini tutacak çalışmaların yapıldığını özellikle belirtmek gerekir. Tezcan, Eski Uygur Türkçesinde Budist ve Maniheist metinlerin Türkçeye aktarılırken bazen dildeki mevcut sözcüklerden yararlanılarak doğrudan karşılıklarının verildiğini, bazen de söz konusu terimlerin yabancı dildeki biçimiyle alınıp yanına Türkçe çevirilerinin de katılarak bugün de görülen ikilemelerle anlatım yolunun uygulandığını belirtir. Hiç Türkçeleştirilmemiş terimlerin sayısı oldukça azdır:

“Budizm ve Maniheizm dinsel metinlerini Türkçeye aktarırken terimlere karşılık bulmak herhalde hiç de kolay olmuyordu. Ancak, terimlerin yabancı dilde olduğu gibi bırakılması, bu dinlerin halk arasında anlaşılmasını ve yayılmasını engelleyeceği için her dinin rahipleri de kendi dinlerine ait terimleri Türkçeleştirmek için büyük çaba göstermişlerdir. Kimi zaman genel dilde bulunan ve (Şamanlık, Tengricilik gibi) eski halk inançları ile sıkı sıkıya bağlı olan sözcüklerden yararlanılmıştır: *teñri* “Tanrı”, *arviş* “büyü” (= Skr. *dhāraṇī*), *üzüt* “ruh” gibi; kimi zaman da çeviri yoluyla Türkçe terim türetilmiştir: *bilge bilig* “anlayış bilgisi, fetanet” (= Skr. *prajñā*), *bilig köñül* “us” (= Skr. *vijñāna*), *ürlükstüz* “geçicilik, fanilik” (= Skr. *anityatā*) gibi. Kimi terimler ise yabancı dildeki (Sanskritçe, Toharca, Çince, Soğdca vb.) biçimiyle alınmış fakat yanına Türkçe çevirisi de katılmıştır. Bu, Türkçede bugüne değin yaşatılmış olan ikilemelerle anlatım yoludur. Nasıl *ev bark*, *iş güç*, *kap kacak* gibi örneklerde iki Türkçe sözcük bir araya getirilerek daha değişik bir kavramın verilmesi için kullanılıyorsa, dinsel terimlerde de aynı yöntem uygulanmış, iyice anlaşılamayacak olan yabancı sözcüğün yanına ona en yakın düşen Türkçe karşılık katılarak istenilen terim türetilmiştir: *tsuy irünçü* “günah” (*tsuy* < Çin.), *dyan sakinç* “istiğrak, derin düşünce” (*dyan* < Skr.), *bursañ kuvrag* “cemaat,

² İdikut Mahkemesi Sözlüğü (Kao-ch’ang-kuan-tza-tzu) olarak da adlandırılan bu eser Uygurca-Çince karşılaştırmalı, tasnifli, kavramsal bir sözlüktür. Çin’de Ming sülalesinin ilk imparatoru Chu Yüan-chang’ın emriyle oluşturulmuştur (Özyetgin 2004: 193).

rahipler topluluğu”, (*bursa* < Çin.). Hiç Türkçeleştirilmemiş terimlerin sayısı ise pek azdır” (1978: 315-316).

Eski Uygur Türkçesi döneminde müstakil sözlüklerin bulunmaması bir eksiklik olarak düşünülmemelidir, çünkü yukarıda söz edilen arka plana göre bir sözlükçülük geleneği muhakkak olmalıdır. Yalnızca sözlükçülüğe dair bugünkü yaygın kabul ve anlayıştan daha farklı, hatta daha işlevsel, kullanışlı, pratik bir sözlükçülük geleneğinin varlığından söz edilebilir: *Metin içi sözlükçülük*.

Eski Uygur Türkçesinde *Metin İçi Sözlükçülük*

Eski Uygur Türkleri, Sanskritçe, Toharca, Soğdca, Çince ve Tibetçeden Uygur Türkçesine yapılmış çevirilere ve doğrudan Sanskritçe, Toharca gibi dillerdeki yazmaların üzerine çeşitli alfabelerle açıklayıcı notlar eklemişlerdir. Bu durum, bir çeviri geleneği bulunan Uygur Türklerinin, metinlerin daha kolay anlaşılabilmesi için doğrudan metinler üzerinde çalıştıklarını göstermektedir (Zieme 2010: 959).

Metin içi sözlükçülük, söz konusu eserin hitap ettiği kitlenin bilmediği varsayılan sözcüklerin anlamlarının bizzat metin içinde çeşitli şekillerde verilmesidir. Günümüz (edebî) metinlerinde daha çok arasöz şeklinde verilen bu tanımlamalar ya da açıklamalar, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tam bir sözlük işlevi görecektir şekilde kapsamlı ve sistemli bir yöntemle farklı formlarda verilmiş ve bir gelenek olarak adlandırılabilir şekilde yaygınlaştırılmıştır. Sözlük işlevi görmek üzere kullanılan yaygın formlardan biri *yabancı sözcük + Türkçe karşılığı* şeklinde oluşturulan ikilemelerdir. Bunun dışında, metin içinde geçen yabancı sözcüğün hemen devamında isim tamlaması, sıfat tamlaması, ikilemeler gibi sözcük gruplarıyla yabancı sözcüğün anlamına dair açıklamaların yapıldığı formlar da mevcuttur.

Metin içi sözlükçülük ile kastedilen müstakil bir sözlükten çok, bir sözlüğün temel işlevine (sözcüklerin anlamlarını verme, açıklama) dair bir yöntemidir. Burada biçimsel olarak bir sözlük türünden değil, sözlüğün işlevinin, müstakil bir sözlük oluşturmadan yerine getirilebildiği bir “bağlamsal çeviri”den söz edilmektedir. Metin içi sözlükçülük, metnin sonunda verilen sözcük listeleriyle ya da metnin daha iyi anlaşılabilmesi için hazırlanan müstakil eser sözlükleriyle karıştırılmamalıdır. Onlarda amaç sözcükleri ve anlamlarını toplu bir şekilde vermektir. Burada ise sözcüklerin anlamları metnin içindedir ve metnin içeriğine ve yapısına bir üslup özelliği olarak uydurulmuştur. Dolayısıyla metnin okuru, farkında olmadan metinde geçen yabancı sözcüklerin anlamlarını da okuyup ve öğrenmektedir.

Metin içi sözlükçülük, işlevsellik olarak diğer sözlük türleri arasında en çok müstakil eser sözlükleriyle benzerlik göstermektedir denebilir. Müstakil eser sözlüklerinde de amaç okuyucunun yabancı olduğu sözcük ve terimlere hızlı bir şekilde ulaşarak metni daha iyi anlamasını sağlamaktır. Satır altı sözlükçülük yöntemi ve ezber yoluyla öğrenme amaçlı yazılan manzum sözlükler de ikilemeler ve diğer formlarla sözcüklerin anlamlarının akılda kalmasını hedefleyen metin içi sözlükçülük anlayışıyla benzerdir. Bunların yanı sıra bugün dahi dil öğretiminde kullanılan eşanlamlılar sözlükleri vb. dikkate alındığında metin içi sözlükçülük yönteminin dil öğretimi amaçlı da tercih edildiği öne sürülebilir. Bugün yabancı dil öğretiminde benzer şekilleri kullanılan bu yöntemin daha 9-10. asırlarda Uygur Türklerince uygulanması dikkat çekicidir.

Metin İçi Sözlükçülükte İkillemelerin Kullanımı

a. Yabancı bir sözcüğün Türkçe anlamının verilmesi

Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki ikilemelerin bir kısmının yabancı bir kelime ve karşılığı olan Türkçe bir sözcükle kurulduğu, böylece yabancı kelimenin anlamının da verildiği görülür. Bunun yanı sıra yabancı sözcüğün dilde daha yaygın olan yine yabancı bir sözcükle anlamının verildiği örnekler mevcuttur. Bu sözcükler daha çok dini terimlerden oluşmaktadır. Aşağıdaki (1), (2) ve (3) numaralı örneklerin her birinde Sanskritçe *jambudvīpa* sözcüğü, Türkçe karşılığı olan aynı anlamdaki farklı sözcüklerle ikileme içinde kullanılmıştır. Bu durum aynı zamanda Maniheizt ve Budist Uygurlar tarafından yabancı bir terime Türkçe birden çok karşılığın bulunduğu bir göstergesidir:

(1) *çambudivip yertinçü* (AY VI 0038, 0176, 0800, 0946) “jambudvīpa dünyası, dünya” (*çambudivip* “(< Skr. *jambudvīpa*) bu dünyanın adı³”, *yertinçü* “dünya, âlem, kâinat”) (*neçete birök çambudivip yertinçüteki toyn şamnanç* “ne zaman ki dünyadaki rahip rahibe ...”)

(2) *çambudwip yer suw* “jambudvīpa dünyası” (İKPÖ XLIV) (*yer suw* “yeryüzü, dünya, evren”)

(3) *çambudivip uluş* (AY VI 0744, 1181) “jambudvīpa ülkesi” (*uluş* “ülke; dünya; halk”) (*çambudivip uluşdaki eligler hanlar* “jambudvīpa ülkesindeki hükümdarlar”)

(4) *sançanaçaye uruñut* (AY VI 0479, 0625) “sançanaçaye komutan, general” (*sançanaçaye* “(< Skr. *sam-jneya*) general (28 Yaksa topluluğunun ilahı, büyük generali)”, *uruñut* “komutan, general”)

(5) *vaçirazan örgün* (AY VI 0574) “taht” (*vaçirazan* “(< Skr. *vajrāsana*⁴) taht”, *örgün* “taht”)

(6) *hua çeçek* “çiçek” (Alt.Dişl.Fil. 065) (*hua* “(< Çin. *hua*) çiçek”, *çeçek* “çiçek”)

(7) *erdini yinçü* “mücevher, inci” (AY 170/16-17) (*erdini* “(< Skr. *ratna*) mücevher, kıymeti olan her madde ve şey”, *yinçü* “inci, mücevher”)

b. Yabancı bir sözcüğün yine yabancı bir sözcükle anlamının verilmesi

Yabancı bir sözcük ve onunla aynı anlamda yine yabancı ancak daha önce alıntılanmış ve dile yerleşmiş olması muhtemel başka bir yabancı sözcük / birleşik sözcük ile ikileme kurarak bir nevi ilkinin anlamının verildiği görülür:

(8) *padum lenhua* “nilüfer çiçeği” (Alt.Dişl.Fil. 058) (*padum* “(< Skr. *paduma/padma*) nilüfer çiçeği”, *lenhua* “(< Çin. *lian hua*) nilüfer çiçeği”)

Tamlamalarla Kurulmuş Sözcük Açıklamaları

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, ikilemeler dışında metin içi sözlükçülüğe dair görülen diğer formlar, bağlam içinde yabancı bir sözcük ya da terim kullanıldıktan

³ *Jambudvīpa*, güneyde sıradan insanların oturduğu bir yerdir. Bir at arabasına benzediği ya da güney yüzünde bir üçgenin bulunduğu söylenir. Belki de Hindistan’ın güney sahillerinde bir yerdir. Yeri tam olarak bilinmemektedir (Tokyürek 2011: 386).

⁴ Aydınlanma esnasında Buda’nın oturduğu elmas taht olarak tanımlanan terim, oturma şeklini de ifade eder. Çünkü Buda bu elmas taht üstüne bağdaş kurarak dik bir şekilde oturmuştur (Tokyürek 2011: 203).

hemen sonra gelen, yabancı sözcüğün açıklaması niteliğinde genellikle iki sözcükten oluşan ifadelerdir. Bu ifadeler genellikle isim tamlaması (9, 10, 11, 12, 13, 19 numaralı örnekler), bazen de sıfat tamlaması (14, 15, 16 numaralı örnekler) yapısındadır. Nadiren de yabancı terimin anlamının bir ikileme (17 numaralı örnek) ile verildiği görülür. Burada özellikle dikkat çeken ve metin içi sözlükçülük anlayışını açıkça ortaya koyan durum, yabancı sözcük ya da terimden hemen sonra gelen bu ifadelerin, söz konusu sözcüğün / terimin kelime anlamı değil, açıklaması niteliğinde olmasıdır.

(9) *vasundare yer hatunı* (AY VI 0478, 0624) “vasumdhara yeryüzü kraliçesi” (*vasundare* “(< Skr. *vasumdhara*) “yeryüzü tanrısı ya da tanrıçası”, *yer hatunı* “ay.”)

(10) *strayastrış teñri yeri* “Trâyastrimsah cenneti” (Alt.Dişl.Fil. 045; EUDÇ 0891) (*strayastrış* “(Skr. *trâyastrimsah/trâyastrimsas*) otuz üç tanrının bulunduğu cennet”, *teñri yeri* “ay.”)

(11) *şirikene kut teñrиси* (AY VI 0623-0624) “srıkanya baht tanrısı” (*şirikene* “(< Skr. *srıkanya*)⁶ şans ve güzellik tanrısı”, *kut teñrиси* “ay.”)

(12) *darmaçakir nom tilgeni* (AY VI 0578-0579) “öğreti tekerleği” (*darmaçakir* “(< Skr. *dharmacakra*)⁷ öğreti tekerleği”, *nom tilgeni* “ay.”)

(13) *sarasvate teñri kızı* (AY VI 0476-0477) “sarasvatî tanrı kızı” (*sarasvate* “(< Skr. *sarasvatî*)⁸ bir tanrıça”)

(14) *svayambar yañı kün* “çok katılımlı eş seçme günü” (Alt.Dişl.Fil. 026, 038, 043) (*svayambar* “(< Toh. A *svayampar*) eş seçme, eş için karar verme merasimi”, *yañı kün* “ay.”)

(15) *subadra tişi yaña* “Subhadra (adlı) dişi fil” (Alt.Dişl.Fil. 153) (*subadra* “(< Skr. *Subhadra*) hikâyede dişi filin adı”, *tişi yaña* “ay.”) (*subadra tişi yaña inçe tep tedi* “Subhadra adlı dişi fil şöyle dedi ...”)

⁵ Tanrı yeri olarak belirtilen terim “otuz üç tanrı yeri” olarak tanımlanır. Bu yer, tanrıların saray ve bahçeleriyle dolu Sumeru Dağı'nın zirvesinde düz bir arazidir. Hükümdarları tanrıların efendisi Indra'dır. Otuz üç tanrıyla birlikte diğer tanrılar ve muhteşem varlıklar da burada yaşarlar (Gakkai 2002'den aktaran Tokyürek 2011: 395).

⁶ Bu terim, çeşitli tanrı ve tanrıçaların ismi olarak kabul edilir. *Visnu*'nun ya da *Narayana*'nın karısı olarak gösterilen *Sri*, şans ve güzellik tanrısı olarak ifade edilir (Tokyürek 2011: 416).

⁷ *Dharmacakra*, kanun tekerleği, bütün kötülükleri ve karışıklıkları yok eden Buda doğrusu, Indra'nın tekerleği gibi, insandan insana, yerden yere ve çağdan çağa yuvarlanan tekerlektir (Tokyürek 2011: 215).

⁸ *Sarasvatî*, “bir nehir, nehrin tanrısı, *Bharata* ya da *Bharati*, insanları dil ve söyleyişle ikna eden” anlamında kullanılır. O, bazen kuğu şeklinde bulunur. Uz dilli, güzel ve zarafetli bir dile sahiptir. Hatta dilin, belagatin ve müziğin **annes**i olarak da bilinir. Çin metinlerinde bir tanrı olarak tanımlanırken diğer metinlerde genellikle bir **tanrıça** olarak gösterilmektedir. Müzik ve şiirin tanrısı olarak da ifade edilir. **Yama'nın kız kardeşidir**. Japonya'da bir udi olduğu zaman *Benten Saravastî*'nin bir şeklidir, beyaz renkli ve tavus kuşuna binmiş olarak gösterilir. *Sarasvatî* başka bir deyişle müziğe, zenginliğe, bilgelığe ve uz dillığe sahip tanrı demektir. Aslında bu tanrı eski Hindistan'da nehir **tanrıçasıdır**. Daha sonra Budizm ile bağdaştırılmıştır. Bu tanrıça genel olarak sekiz kollu olarak gösterilir ve elinde ok, kılıç, balta ve diğer silahlarla tasvir edilir. Tanrıça bu silahlarla selam verir gibi eğiktir. İki kollu bir tanrıça olarak gösterildiğinde ise elinde bir ud vardır. Yedi faydalı tanrıdan biri olarak gösterilir (Gakkai 2002'den aktaran Tokyürek 2011: 134).

(16) *buyan edgü kılınç* (AY VI 0033, 0157-0158, 0174, 0228, 0257, 0346-0347, 0419, 0548-0549) “iyi davranış, iyilik, sevap” (*buyan* “(< Skr. *punya*⁹) iyi davranış, iyilik; sevap; erdem”, *edgü kılınç* “ay.”) (*bo nom erdinig küyü küzeti tutmuş buyan edgü kılınç küçinte* “Bu öğreti müceverhini gözetip koruyarak işlediğiniz erdemlerin gücüyle” (AY VI 0032-0034)¹⁰

(17) *çakiravart elig han* (AY VI 0345-0346, 0394) “Cakravartin hükümdar” (*çakiravart* “(< Skr. *cakravartin*¹¹) “dünya hükümdarı”, *elig han* “hükümdar”) (*altun tilgenlig çakiravart elig han bolguluk* “altın tekerlekli cakravartin hükümdar olmak için ...”)

Aşağıda, *yüz miñ* ve *tümen*, çokluk ifade eden anlamı pekiştirmek için oluşturulmuş bir pekiştirme yapısıdır ve biri *yüz miñ* diğeri *tümen* olmak üzere iki parçadan oluşur. Burada *kolti* ve *nayut* sözcükleri sırasıyla *kolti: yüz miñ, nayut: tümen* ile tanımlanmıştır ve bu iki yabancı sözcük, pekiştirme amacıyla bir ikileme oluşturmuştur. Türkçe sözcükler öne alınarak sonra gelen sözcüklerin anlamına işaret edilmiştir:

(18) *yüz miñ tümen kolti nayut* (AY VI 0338, 0354, 0587-0588) “yüz binlerce (1 milyar) koti, nayuta, sayısız, çok” (*kolti* “(< Skr. *koti*) sayısız, çok”, *nayut* “(< Skr. *nayuta*) sonsuz, çok, sayısız”) (*yüz miñ tümen kolti nayut sanınça burhanlarka* “yüz binlerce, sayısız Budalara”)

Aşağıdaki örnekte bir dinî terimin Türkçe karşılığı olarak nitelikleri özetlenmiş, tam anlam karşılığı olmasa bile anlamına ve niteliklerine dair bilgi verilmiştir. *vaişiravane*’nin Sanskritçe terim anlamı “İyi duyan ve iyi şiir söyleyen”dir, *edgü edgüsi* “iyilerin iyisi” ifadesiyle bu niteliklerine gönderme yapılmıştır:

(19) *edgü edgüsi vaişiravane* (AY VI 1110-1111) “iyilerin iyisi Vaisravana” (*vaişiravane* “(< Skr. *vaisravana*¹²)

Aşağıdaki örnekte yabancı sözcüğün farklı nitelikleri verilerek tanımlanmıştır:

(20) *mançak tült töşek* “yatak, yastık, döşek” (Mayt. 73/32) (*mançak* “(< Skr. *mançaka*) oturacak yer, yatak”, *tült* “yastık”, *töşek* “döşek, minder, yatak”)

⁹ Bir canlının güzel niteliklerini ifade eden terim, “mutluluk ve fazilet süsü, iyi tohum” olarak tanımlanmaktadır (Tokyürek 2011: 267)

¹⁰ Aşağıdaki örnekte “iyi davranış, iyilik; sevap” anlamındaki *edgü kılınç* ibaresinin ikinci bileşeni olan *kılınç* sözcüğü düşmüş, *edgü* yine aynı anlamda kullanılmaya devam etmiştir. Dolayısıyla şekil olarak bir ikileme biçimine evrilmiştir. İşlev olarak ise *buyan*’ı tanımlamaya devam etmektedir: *buyan edgü* (AY VI 0396-0397)

¹¹ “Teker döndüren krallığı” anlamında kullanılan *cakravarti* ya da *cakravartiraja*, Hint mitolojisinde ideal krallık olarak gösterilir. Terim, *cakra* “teker”, *vartin* ya da *varti* “döndüren” kelimelerinden oluşmaktadır. Budizm’de “dünyaya barış ve adalet getiren” anlamında kullanılır. Terim, engelsiz olarak dünyanın her yerine giden iki tekerlekli savaş arabasındaki hükümdar olarak ifade edilir. Dünyaya barış ve adalet getirmesi ve bu barış ve adaleti tüm dünyaya yaymaya çalışması nedeniyle Buda’ya *Cakravarti* denir (Gakkai 2002’den aktaran Tokyürek 2011: 189).

¹² “İyi duyan ve iyi şiir söyleyen” anlamında olan *Vaisravana Maharaja*’nın rengi sarı, yönü kuzey, simgesi şemsiyedir. Şemsiye eski Hindistan’da hükümdarlığı simgelediği gibi bolluğu ve bereketi de ifade eder (Gakkai 2002’den aktaran Tokyürek 2011: 394).

Türkçe Tamlamaların Yabancı Sözcük + Türkçe Sözcük Şeklinde Kurulmuş Tamlamaları Açıklaması

Aşağıdaki örnekler, Dede Korkut Hikâyelerinde geçen *hanlar hanı Bayındır Han* ifadesiyle aynı yapıdadır. *Bayındır Han*, Dede Korkut'ta “boylar birliğinin beyi” olarak anlatılmaktadır, dolayısıyla bu ifade de onun bu özelliği metin içinde *hanlar hanı* “bütün boy beylerinin beyi” ibaresiyle açıklanmaktadır. (21) numaralı örnekte *taglar hanı* ifadesi, kendisinden sonra gelen *sumer tag*'ın yani Türkçe tamlama yabancı bir sözcükle Türkçe sözcükten oluşmuş tamlamanın açıklamasıdır. (22) numaralı örnekte ise *sögütler eligi, mahabodi sögüt*'ün sembolik bir açıklaması durumundadır:

(21) *taglar hanı sumer tag* (AY VI 1153) “dağların hükümdarı Sumeru dağı” (*sumer* “(< Skr. *Sumeru*) kâinatın merkezi, dağların hükümdarı”, *taglar hanı* “dağların hükümdarı”)

(22) *sögütler eligi mahabodi sögüt* (AY VI 0572-0573) “ağaçların hükümdarı Mahabodhi (adlı) ağaç” (*mahabodi* “(< Skr. *mahâ* + *bodhi*) büyük aydınlanma; Buda'nın, altında sezmişliğe, aydınlanmaya ulaştığı ağaç”)

SONUÇ

1. İşlevsel bir yaklaşımla, Eski Uygur Türkçesinde çeşitli formlardan oluşan yapılarla “sözcüklerin anlamlarının metin içinde verilmesine” dayalı bir sözlükçülük anlayışının, *metin içi sözlükçülüğünün*, metinlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

2. Metin içi tanımlama ve bilgi aktarımı amacıyla bilinçli olarak kullanıldığı düşünülen söz konusu yapılar, ikilemeler ve ikileme dışındaki bazı dil formlarından oluşmaktadır. Bu sözlükçülük yöntemi, aynı zamanda bu dönemde öğretim amaçlı olarak da yaygın şekilde kullanılmıştır.

3. 10. yüzyıla ait Altun Yaruk'ta Sanskritçe *çambudivip* sözcüğü metinde Türkçe karşılığı ile birlikte verilirken, daha sonra yazıldığı tahmin edilen Altı Dişli Fil Hikâyesi'nde (11. yüzyılın sonu ya da 12. yüzyılın başı) (Ağca 2006; Elmalı 2019: 18) bu sözcük / terim Türkçe karşılığı verilmeden kullanılmıştır (*ötrü anta üç ay ertmekine çambudivipdaki begler kalısız* (Alt.Dişl.Fil. 041-042) “sonra, üç ayın sonunda Jambudvip'daki beylerin hepsi ...”). Benzer şekilde bu dönemde, *sansar* (< Skr. *samsâra*, Alt.Dişl.Fil. 277, 352), *nirvan* (< Skr. *nirvâna*, Alt.Dişl.Fil. 140), *bodisavat* (< Skr. *bodhisattva*, Alt.Dişl.Fil. 151, 175 vd.) gibi yaygın olan ve artık bilinen terimlerin, açıklama gereği duyulmadığı için metin içinde Türkçe karşılıklarının verilmediği görülmektedir. Bu durumdan, artık yaygınlaşan bir sözcüğün metin içi sözlükçülük yöntemiyle Türkçe anlamının verilmesine ihtiyaç duyulmadığı sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla bu kullanım farklılığı, metin içi sözlükçülük anlayışının varlığına dair bir kanıttır.

4. Yazının ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren başlayan ilk ve en ilkel sözlük çalışmaları, bugünkü sözlüklerden sınıflandırma ve alfabetik olarak dizme gibi, verilere daha kolay erişmeyi sağlama dışında pek farklılık göstermez. Bu dönemde en verimli hâlini alan ve bir gelenek durumuna gelen

çeviri faaliyetlerinin¹³ de etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen bu sözlükçülük anlayışı, döneminin şartlarında ve belki bugün bile, bir dilin ya da kültürün yabancıları olanlar, herhangi bir dinî, kültürel, bilimsel çevreye adapte olmaya çalışanlar için çok pratik, kullanışlı ve ileri düzeyde bir yöntem olarak değerlendirilebilir. Bu sözlükçülük uygulaması, yeni bir dil öğreniminde yararlı olabileceği gibi, yeni bir alanla ilgili terminoloji bilgisini kavramada da oldukça kullanışlı olabilir. Nitekim büyük olasılıkla, Budizm'e (ve Maniheizm'e) yeni geçen, Budist terminolojiye uzak olan Eski Uygur Türklerinin bu dine daha çabuk adapte olabilmeleri için bu yöntem kullanılmış olmalıdır.

Kısaltmalar

AY	Kaya, Ceval, Uygurca Altun Yaruk
AY VI	Ayazlı, Özlem, Altun Yaruk Sudur VI. Kitap
Sek.Yük.	Bang W.-Gabain A. v.-Arat R. R., Sekiz Yüklemek
Alt.Dişl.Fil.	Elmalı, Murat, Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi
EUDÇ	Demirci, Ümit Özgür, Eski Uygurca Dört Çatık
İKPO	Hamilton, James Russell, İyi Kötü Prens Öyküsü
Manic. III	Le Coq, Albert Von, Turkische Manichaica aus Chotscho, III.
Hüen.Tsang.	Tezcan, Semih, Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm
Mayt.	Tekin, Şinasi, Maytrisimit Burkancılarının Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram

Kaynakça:

- AĞCA, Ferruh, (2006), “Maniheizt ve Budist Türkçe Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler”, **Türkbilig**, 12: 3-37.
- AKSAN, Doğan, (2009), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Özlem, (2012), *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*, Ankara: TDK Yay.
- BANG, W.-A. von Gabain-R. Rachmati Arat, (1934), *Türkische Turfan Texte VI. Das Buddhistiche Sūtra Säkiz Yükmäk*, Berlin.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAN, Meltem, (2010), *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇAĞATAY, Saadet, (1978), “Uygurcada Hendiadyoinler”, **Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler**, 29-66.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür, (2015), *Eski Uygurca Dört Çatık*, Ankara: Kesit Yayınları.
- ELMALI, Murat, (2019), *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EMET, Erkin, (1996), “Uygur Türklerinde Sözlükçülük ve Doğu Türkistan'da Yeni Basılan Üç Sözlük”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 2: 399-402.
- GAKKAİ, Soka, (2002), *Dictionary of Buddhism*, (internet kaynağı: <https://www.nichirenlibrary.org/en/dic/toc/>).
- HAMILTON, James Russell, (2015), *İyi Kötü Prens Öyküsü*, (Çeviren: Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİPOĞLU, Vecihe, (1972), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİPOĞLU, Vecihe, (1981), *Türk Dilinde İnkilemeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet, (2009), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.

¹³ 8. yüzyıldan başlayarak Budizm ve Maniheizm metinlerinin özenli bir biçimde Türkçeye çevrilmiş olması, başlangıçtan beri filolojik çalışmaların geliştirildiğini ortaya koymaktadır (Tezcan 1978: 315).

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ METİNLERİNİN SÖZLÜKSELLİĞİ VE SÖZLÜK YÖNTEMİ:
METİN İÇİ SÖZLÜK

- İLHAN, Nadir, (2009), “Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri”, **Turkish Studies**, 4/4: 534-554.
- İMER, Kâmile vd. (2011), **Dilbilim Sözlüğü**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KARAAĞAÇ, Günay, (2013), **Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAYA, Ceval, (1994), **Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOCAMAN, Ahmet, (1998), “Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük”, **Kebikeç**, 6: 111-113.
- KOCAPINAR, Pelin, (2015), “Sözlüklerin Ortaya Çıkışıyla İlgili Teoriler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Gazi Türkiyat**, 16: 149-161.
- KORKMAZ, Zeynep, (2010), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LE COQ, Albert Von, (1922), **Türkische Manichaica aus Chotscho**, III, Berlin.
- ÖZYETGİN, A. Melek, (2004), “Wu-T’i-Ch’ing-Wên-Chien: Ch’ing Sülâlesi Dönemine Ait Bir Sözlük”, **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Yayın Haz.: F. Sema Barutçu Özönder vd.), 192-201.
- ŞEN, Serkan, (2002), **Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- TEKİN, Şinasi, (1960), **Maytrisimit Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram, Uygurca Metinler II**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- TEZCAN, Semih, (1975), **Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm**, Ankara.
- TEZCAN, Semih, (1978), “En Eski Türk Dili ve Yazını”, **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 271-323.
- TOKYÜREK, Hacer, (2011), **Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri.
- Türkçe Sözlük**, (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime, (1996), “Türkiye Türkçesinde Üçlemeler”, **Celal Bayar Üniversitesi, I. Türkoloji ve Tarih Kongresi**, Yayınlanmamış Bildiri.
- ÜSTÜNOVA, Kerime, (1997), “Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler”, **Bilge Dergisi**, 13: 20-25.
- VARDAR, Berke, (2007), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YUNUSOĞLU, M. F. (2012), **Uygurca - Çince İdikut Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZİEME, Peter, (2010), “Sogdca-Eski Uygurca Bir Kelime Listesinde Arta Kalmış Bir Parça”, (Çeviren: Semih Tezcan), **3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı**, II: 955-962.

THE ANCIENT STEPPE VALUES AND MINDSET

Borbala OBRUSANSZKY*

Abstract: *The Eurasian steppe civilisation left lots of intellectual values and mindset, but internationally they are not enough revealed, yet. Some of them came back to the Iron Age or the Scythian period and they are inherited among horsmen of Eurasia. Unfortunately, the people of the Eurasian steppe left only heroic epic to the future generations, and they began to summarise their own history quiet late. In spite of it, many kinds of folklore texts and old chronicles preserved the essential values of them.*

Key words: *Inner Asia, teaching, Hungary, Turks, nomadic.*

Eski Bozkır Değerleri ve Düşünce Yapısı

Öz: *Avrasya bozkır medeniyeti geride birçok entelektüel değer ve zihniyet bıraktı, ancak bunlar uluslararası alanda henüz yeterince ortaya çıkarılmadı. Bazıları Demir Çağı'na veya İskit dönemine geri döndü ve bunlar Avrasya atlıları arasında miras kaldılar. Ne yazık ki, Avrasya bozkırları halkı gelecek nesillere sadece kahramanca bir destan bıraktı ve kendi tarihlerini oldukça geç toparlamaya başladılar. Buna rağmen, birçok folklor metni türü ve eski kronikler, bunların temel değerlerini muhafaza etti.*

Anahtar Sözcükler: *İç Asya, öğretim, Macaristan, Türkler, göçebe*

The ancient Greeks and Romans made many records of the early Eurasian steppe peoples in which we can often read about the values and mindset of the Scythians, Huns and their descendants, whose way of living was strange to them. In these records we find data that correspond to the folk poetry and the old wise proverbs of the present-day Scythian-Hun descendants from Inner Asia to the Carpathian Basin. Through the following comparative studies, it becomes clear that most of the ancient moral teachings recorded have not disappeared, but most of them still live on amongst the nations such as Turks, Mongols, and Hungarians and so on. Hungarian historical sources must be included in the study, as the basis of the intellectual and material culture of the Hungarians is Eurasian steppe civilization on the steppes. In addition, the peoples of the steppes had a positive effect on their neighbours, such as the peoples in Eastern Europe who formed nations in the Middle Ages, who took over many elements of folk poetry from the Eurasian steppe peoples.

However, while researchers of the Mongolian and the Central Asian Turkic peoples have formed an unified position on the origins of their own national traditions and no one disputes that they are descendants of the ancient Eurasian steppe peoples, many researchers in Hungary do not accept and give credit to Hungarian historical heritage passed down from father to son over centuries that they are descendants of the Scythians and Huns. This may also be since a comprehensive modern analysis of the Hungarian historical chronicles has not been carried out so far. Also, in the works published so far the researchers have not taken into account Eastern sources and have not yet compared the mindset of the Central and Inner Asian peoples with the Hungarians, but they have

* Ph. D, Karoli Gaspar University, Budapest / HUNGARY. E-mail: borbala.obrusanszky@gmail.com. ORCID ID: 0000-0001-8654-1796

looked at the records exclusively with a Western European eye. For this reason, the sentences of the chronicles are incomprehensible to them. However if one examines the issue from an Eastern and Eurasian steppe nomadic perspective, based on even Mongolian steppe sources as well, then almost every sentence in the Hungarian chronicles will be clear and understandable. In the Middle Ages and in the New Age, not a single Hungarian scholar monk and then a scribe doubted the authenticity of the Hungarian chronicles. At that time, the ancient customs were living reality, which were gradually recorded in the chronicles and documents and the tradition was passed down from father to son. In addition to the fragmented data of the Hungarian documents and chronicles, a comprehensive work on ancient Hungarian customs was written at the beginning of the 16th century. István Werbőczy, known as an advocate of the Royal Court of Hungarian Kingdom, gathered the old Hungarian traditions over many years and compiled them according to various themes in his book titled: *Tripartium* (=Triple book). He adhered to the old traditions that were considered to be Scythian by the commoners and nobles of Hungary at that time. The success and long use of the: *Tripartium* (=Triple book) suggests that the ancient customs were also faithfully practiced by the Hungarian nobility. They adhered to the points of the Triple book, and the private law regulations in it defined Hungarian public thinking for centuries. These old traditions were not only preserved in writing, but – independently from these records – the customs that could be traced back to Scythian times were also preserved by the village communities who have woven them into their own tales.

From the 18th century onwards, high-level scientific dissertations on the origin of our intellectual heritage and moral-ethical system were published. In these, our scientists, who are considered to be highly cultured polyhistorians, carried out a careful analysis of Hungarian customs related to the ancient Eurasian steppe peoples' values in the ancient Greco-Roman sources. They showed a high degree of similarity between the two in terms of culture, art, and customs systems. (Pray 1761, Salamon 1881, Szabó 1881. etc.) An excellent work of the French missionary De Guignes was published in 1765, who collected data on the history and custom of the Eastern Huns from ancient China sources and published it in French. This work enlivened European scientific life as new data emerged about the Hun people who were well-known in Europe as well. This collection of sources was especially useful for us Hungarians, as our greats and scholars were first facing with the fact that the customs and beliefs preserved in our historical tradition are very similar to those of the Eastern Huns. De Guignes himself drew attention to the fact that one of the heirs of the Huns were the Hungarians, Turks and Mongolians.

19th century Hungarian historians, turkologists and ethnographers published important studies on the ancient values of the Hungarians. At the end of the 19th century, one of the most comprehensive analysis of Hungarian folk poetry was carried out by József Thúry, who explored the early Eastern, steppe relations of Hungarian folk poetry in his study entitled "Our Ancient Poetry". (Thury, 1895) As the author was a Turkologist, he lined up mainly Turkic examples to prove his theorems. He drew attention to the fact that from the beginning until the 16th century, the Hungarians have faithfully preserved the intellectual heritage of their predecessors, the Eurasian steppe peoples. Thúry not only spoke in mid-air, but he also confirmed his claim with concrete examples, stating that the first works of Hungarian-related steppe folk poetry predate the time of Árpád's arrival at the end of 9th century. He found some facts in the works of 7th century Byzantine authors. It is his merit that he showed: Anonymus the notary of the

Royal Court of Hungary recorded the history of the arrival of the Hungarians in poetic form, following the lyricism of the old heroic epics! After them, he wrote it down as a prose. Thúry briefly summarized data on Hungarians in Hungarian and foreign chronicles and he also quoted from early Hungarian and Turkic works to present the amazing matches. The Hungarian historian-turkologist summarizes the results of his research as follows: *“But not only that much is certain of our prehistoric poetry that it simply existed, but for several reasons we must also believe that it has absolutely flourished in terms of its abundance and richness. Regarding its volume or quantity, our poetry was much richer, the Hungarian spirit was much more productive than later on and nowadays. As we get closer to our modern times, we have to believe that there has been a gradual decline in quantitas.”* (Thury, 1895)

The old written literature of the early Inner Asian peoples became known in the early 20th century when Aurel Stein excavated the library of the Dunhuang Cave Temple in North-Western China that was walled-in in medieval times. The large number of ancient records, songs, hymns, and prose works from this library provide an insight into the intellectual heritage of the unparalleled Eurasian steppes: some of these are about lifestyle, but we also find charming texts in it, because the Uyghur doctors of that time healed patients with incantation. The texts span nearly a thousand years: among them are Saka, Uyghur, Tibetan, and Tangut wise teachings, parables, moral teachings, proverbs and short stories of wisdom. In Inner and Central Asia, after the incorporation of the great world religions (Islam, Buddhism, Christianity), the previously accumulated knowledge was still not forgotten, but it was incorporated into the literature of the newly acquired religion and into philosophical works. The texts of Dunhuang have been translated into many languages in the world and its study has already become a separate discipline.

Fortunately, in addition to the above cave library, the Turks left a rich memory for their descendants. They were one of the heirs of the Eastern Hun Empire. They erected steles with runic writing in the 8th century. Bilge Kagan, Kül Tigin and Tonyukuk princes carved wise parables into stone for their descendants. They gave advice on how to govern justly, which counselors to listen to, with whom to ally, and how to keep the empire together. For example we can read the followings in the inscription of Tonyukuk: *“The thin is easy to bend, the weak is easy to break. But if the thin becomes thick, bending it is a big task.”* (Györffy 1986) Similar teachings were left behind by the Bulgarian khan Kuvrat, who had separated from the Hungarian (Onogur) alliance, and encouraged his descendants to unite do not separate into small kingdoms. According to this legend King Kuvrat (Kurt) - recorded by two Byzantine authors Theophanes and Nicephorus - had five sons. When his death approached, he enjoined upon them not to separate. But they did not obey his command. The first, Batbaian, remained in his native land, according to his father's will; the second, Kotrag, crossed the Don and dwelled over against his brother; the third, Ispereich, settled in Bessarabia; the fourth migrated to Pannonia; the fifth to Italy. (Gibbon, 1906. 28.) The Hungarian King St. Stephen, who wrote exhortations to his son Imre, provided not only Christian teachings but also wisdom inherited from his ancestors. In honor of the ancestors and ancient traditions, he encouraged his son as follows: *“For it is hard to keep kingdoms on this land if you do not follow the kings who have reigned in the past... The greatest royal adornment, to my knowledge, is to follow the royal ancestors, to imitate the parents.”* (Szigethy, 2001.)

The intellectual heritage, philosophy and wise teachings of the Eurasian steppe peoples have been preserved not only by folk tradition, but these are also mentioned by Byzantine authors in Eastern Rome. In addition, since the middle of the 7th century, Arabs expanding in the pre-Asian and Caucasus regions have also gathered the philosophical knowledge of the peoples of Central Asia and incorporated much of it into their own philosophical system. When the Muslim storm reached Central Asia in the 8th century and the leaders of the local states that emerged after the acquisition of political supremacy, their goal was to gather the cultural treasures of the region. Not only did they gather the antique, Greco-Latin works forgotten in Europe, but they also paid attention to the customs and traditions of the Turks who carried on the ancient Saka / Scythian culture. All this was recorded, and these ancient wisdoms were passed on to their descendants wrapped up in Islamic robes. One of the exceptional works that gives us an insight into the past of our ancestors is the Persian-language *Sahname*, the *Book of Kings* from which we can learn about the struggle between Iran and Turan. There are many steppe Eurasian steppe customs in the poetic stories, which many researchers date back to the Scythian era. (Hasanov 2006, Uchralt 2008, Potanin 1875, Nagy 1894, etc.) In the 11th century, *Divānu Lugāti't-Türk*, the literary work: *Oguz name* was compiled in the court of the 14th century Persian Mongols, in which very special, ancient customs have been preserved. *Kutadgu Bilig*, or *Wisdom of Royal Glory*, which also serves as a fundamental source for understanding the life conception of the descendants of ancient steppe peoples.

Researchers of the Eastern Steppes peoples have now provided us with a great deal of source data, so there are many works available in which we can read about the wise teachings of the ancient peoples. We can even compare these with historical sources and folklore texts of those nations, who are the descendant of the ancient Eurasian steppe peoples. Through these we can gain insight into how our ancestors were thinking, what values they adhered to, how they believed in truth and morality, how they punished sinners and how they rewarded loyal companions and subjects. We can confidently say that the Huns left us not only unparalleled archaeological finds, but also moral teachings worth considering. Unfortunately, this has not been left to us in one volume, but - through foreign sources - we know only fragments of it, and the collection of folk poetry elements has not been done yet.

Chinese chronicles and Byzantine historical works also report some significant Hunnic customs from which a picture of the steppe state philosophy can emerge. One of the best-known stories has been recorded in the Chinese Sima Qian's work: *The Shi Ji Chronicle*. One of his stories is about how important the land is to the Huns. After the accession of the Hun King Maodun to the throne, he did not want to start a fight with the eastern neighbors, the Donghus, so when they asked him for a horse or a wife through their envoys, he gave these to them. According to Ucsiraltu, the transfer of the horse, wife, and land was a typical nomadic tax in antiquity. The Mongolian heroic epic contains the same elements. (Watson, 1961. *Shi Ji* 110)

We can find an interesting parallel with a part of the *Picture Chronicle* reflecting on King Attila, from which we learn that the great king of the European Huns also gladly gifted his beloved horses, often left with little to himself. This bestowal spirit was characteristic of the steppe peoples, who did not mind giving their valuables to their friends and the rulers who turned to them. It is known from the Crimean Tatar Genghis legend that compassion was an important requirement. (Ivanics, 2001: 164.) However,

with the great rulers too, there was a limit to everything, even to requests. In Chapter 110 of *Shi Ji*, we read of the terrible anger of the King of the Eastern Huns, Maodun, when he was asked for land by his neighbors. The chronicle also tells why this happened: because the Hun ruler was very much attached to the land, according to the Hun interpretation, it was the foundation of the state! This sentence from the Chinese chronicle, already shakes the old erroneous Western theory that Eurasian steppe peoples became wandering peoples and did not know the concept of land ownership, or that land was not considered important. Herodotos's 4th book on the Scythians also drew attention to the custom of honoring the homeland. The book says that the Persians who attacked the land of the Scythians used to converse with the Scythians through envoys. The horsemen evaded the enemy's army and wanted to lure them into the barren prairie so that they could defeat the invaders without human loss and so that they would be destroyed by the harsh natural environment instead of weapons. In the dialogue between the two sides, the Scythians said that the Persians would find out how the Scythians relate to the land when the Persians destroy the tombs and places of worship of their ancestors. (Télfy 1863) From this we can again learn that the Eurasian steppe peoples did indeed cling to their homeland. The Hungarian Picture Chronicle also mentions their attachment to the land, stating why the motherland should not be handed over to strangers. In chapter 28, in connection with the legend of the white horse, when Svatopluk gives the country for the white horse, the following sentence is said: "If the earth, the grass, and the water are theirs, everything is theirs." (*Chronicum Pictum*: 28).

The peoples of the steppes did not care to write pages and pages in chronicles and attribute bright victories to themselves, but, for them, leaving a mark on the earth forever with real, heroic deeds brought glory to a man. It is also stated in the summary of the Turks that dying in battle was a glory. (Télfy 1863.) The characters of the heroic hymns set an example for posterity, but accurate records of the names and deeds of the heroes were made only by late foreign sources, where the perception of steppe horsemen was often incorrectly recorded, so they can only be used in research with a critical eye. The survival of the ancient memories of the steppe peoples was also hindered by the fact that our ancestors became acquainted with the great world religions during the Middle Ages, and when they were declared state religions, foreign priests of the new faith did not bother with including the old, perhaps even a few thousand years old steppe teachings and ethical proverbs in their works. They made only fragmented records of these in their works while most of them continued to live on in folk tradition which is not considered authentic by some philologists. Researchers analyzing the ancient history of the Hungarians often mention that the past of the Eurasian steppe peoples of the steppes is known only from fragmentary source data. However, this is only partially true, as it was the ancient Greek authors who made detailed records of them in between the 6th century BC and the 3rd century AD. In some of these records Scythian and Greek authors were debating about human and universal values. In these sources we can read about what our ancestors considered important: not the glittering gold and wealth which was abundant, but they much more valued friendship, tradition, bravery, and honesty. We get a picture of what outstanding values our ancestors lived by perhaps even three thousand years ago, which did not disappear during thousands of years, but certain elements of them defined the moral system of Hungarian society until recently. Courage, heroism, and respect for friends are still in the first place among steppe peoples who cling to their past and tradition, but the same is still available in value-preserving Hungarian communities

within and beyond the borders. Scythian virtues and their moral teachings can be read, for example, in Tokharis's work: Lucian Hermetim. (Télfy, 1863: 107-118.) In this Tokharis, a Scythian of public order, who was revered by the Greeks as a god, says that the Scythians valued friendship above all else. One young man, who did not win the hand of the chosen lady because he did not have enough wealth, proved that it was not gold but friendship that was most important in a person's life. The Scythian young man who was turned down did not settle for parental decision. He did not hesitate, but asked for the help of his friends to help him obtain the chosen lady. His friends with united forces abducted the girl who were supposed to marry a rich young man. With this, they sent a message to the girl's father that friends were worth more than wealth. This value system is echoed in the Hungarian folk tale, where the poor young man who has gone to wander the world can solve difficult tasks with the help of friends and not money. Other times the hero wins the hand of the princess or fairy girl through hard work and perseverance. We come across a similar element in the Secret History of the Mongols where Genghis Khan, the founder of the Mongolian Empire, was orphaned early and could only regain his legacy through his friends and his father's allies. In this decades-long struggle, the perseverance of loyal companions was far more important than wealth.

Returning to Tokharis's work: Lucian, we read about what the Scythian sage thought of Greek philosophers. He openly criticized Greek philosophy and values. According to him, the Scythians value heroes much more than the Greeks because they respect even the brave alien, fearless soldiers, and even erect monuments for them, where the steppe children regularly make pilgrimages and glorify the merits of the deceased. He says that although the Greeks can give much more beautiful speeches about friendship than the Scythians, they do not practice these lofty principles in deeds and even betray their friends many times. The Scythians, on the other hand, do not prove their friendship by speech but by deed. Tokharis told the truth. Other sources also say that Scythian's words were synonymous with honesty. The basic Scythian virtues presented by Tokharis are not unknown to us. Courage, heroism, bravery and loyalty to friends have been essential elements of Hungarian public mindset for many centuries. These were the virtues that most Hungarian nobles aspired to in the Middle Ages and during modern times. We can read from the work of Thirius Maximus how the Greeks valued the Scythian philosophers: "The wisdom of the Scythians is not chattering wisdom, but it characterized by a free lifestyle, common sense, short and apt speech." (Télfy, 1863: 108)

Lucian recorded the ancient Scythians' education method. Children and young people were taught to honor their ancestors by being regularly taken to stone idols erected in honor of their heroes and told on the spot of the deeds of the great hero who once lived, urging their descendants to do the same. In addition to the written notes, they also explained the glorious deeds of the Scythians and the lives of the great heroes with pictures in forms of frescoes painted on the walls of the buildings also dedicated to the heroes, so that everyone understood why they deserved respect. Similar monuments were erected by the Turks in what is now Mongolia, of which only a few runic stele and a few stone statues have remained.

The spiritual heritage of the steppe peoples did not disappear with the disintegration of the ancient steppe empire, but good teachings were inherited from father to son. For example, after the Scythians of Europe and then the Sarmatians, the Huns of Balambér (Hungarian chronicle mentions as Berend) united the Eurasian steppe peoples living in the Eurasian steppe zone. In this empire many Scythians received high dignity, thereby

not only retaining their political power but also handing over their spiritual treasures to their descendants.

Some of the teachings and deeds of King Attila were recorded by the envoy of the Emperor of Eastern Rome: Rhetor Priscos, who wrote much about the Huns in his eight-volume work. Unfortunately, we know only fragments of this, from which we can learn about the character of the great king and how he related to other countries, such as the Eastern Roman Empire. We can also find out what moral order the Hun ruler demanded of his subjects and allies. Not only did the Byzantine envoy quote the words of the Grand King (some of which are shown below), but he also recorded what the Greek and Roman citizens, living with the Huns, thought of their lords. The dialogue with them reveals that they had a great time among the Huns after learning about the values of this civilization. Priscos described the same thing that Tokharis once referred to, that is, the Scythians and Huns used to judge more fairly than the Greeks. For example, the envoy met a former Roman citizen who was captured by the Huns and was eventually handed over to Onegenius when the spoils were distributed, who treated him well. This former prisoner said he felt better among the Huns than the Romans because the Hun laws are fairer than the Romans, and Eurasian steppe peoples called barbarians have much more respect for human life than the Romans. They treat their prisoners well and reward them for their loyalty and deeds. (Blockley 1983. II. 267-269) The same can be read in the Shi Ji Chronicle, in which the Hunnic envoy tells the Chinese that their laws can be easily applied. The relationship between the ruler and the subjects is loose and confidential, and governing the whole country is no more complicated than controlling a single person. ” (Shi Ji, 110.In: Watson, 1961) Later we find a similar statement in the yearbook of the monastery of Saint Gallen, when a monk called Heribald told his peers about the nature of the Hungarians. He said about the Hungarians carousing in the courtyard of the monastery that they were kind and friendly and that they shared everything with him. (Györffy, 1986: 70-74)

In some late antique sources, the very words of the great King Attila were preserved. These were left behind by authors who were in close contact with the Huns and must have received information from credible informants. The work of Rhetor Priscos included Attila's original speech that he delivered to his soldiers on the battlefield of Catalaunum, with which he wanted to encourage his warriors to fight. The following quotation was preserved in Jordanes' work: *Getica*, who copied the words of the great Hunnic ruler from the work of Priscos:

"Here you stand, after conquering mighty nations and subduing the world. I therefore think it foolish for me to goad you with words, as though you were men who had not been proved in action. Let a new leader or an untried army resort to that. It is not right for me to say anything common, nor ought you to listen. For what is war but your usual custom? Or what is sweeter for a brave man than to seek revenge with his own hand? It is a right of nature to glut the soul with vengeance. Let us then attack the foe eagerly; for they are ever the bolder who make the attack. Despise this union of discordant races! To defend oneself by alliance is proof of cowardice. See, even before our attack they are smitten with terror. They seek the heights, they seize the hills and, repenting too late, clamor for protection against battle in the open fields. You know how slight a matter the Roman attack is. While they are still gathering in order and forming in one line with locked shields, they are checked, I will not say by the first wound, but even by the dust of battle. Then on to the fray with stout hearts, as is your wont. Despise their battle line.

Attack the Alani, smite the Visigoths! Seek swift victory in that spot where the battle rages. For when the sinews are cut the limbs soon relax, nor can a body stand when you have taken away the bones. Let your courage rise and your own fury burst forth! Now show your cunning, Huns, now your deeds of arms! Let the wounded exact in return the death of his foe; let the unwounded revel in slaughter of the enemy. No spear shall harm those who are sure to live; and those who are sure to die Fate overtakes even in peace. And finally, why should Fortune have made the Huns victorious over so many nations, unless it were to prepare them for the joy of this conflict. Who was it revealed to our sires the path through the Maeotian swamp, for so many ages a closed secret? Who, moreover, made armed men yield to you, when you were as yet unarmed? Even a mass of federated nations could not endure the sight of the Huns. I am not deceived in the issue;--here is the field so many victories have promised us. I shall hurl the first spear at the foe. If any can stand at rest while Attila fights, he is a dead man.” (Jordanes 39:202)

In a medieval book titled as life of King Attila, Attila encouraged his soldiers to fight as follows: *“What I see in you, my comrades, to whom, if you win, I promised the city of the Romans. You wanted to fight with me. So, I am here with my generals and soldiers, fight under my leadership, if you do that, there is nothing to frighten you. The gods protect you and me, you will be victorious, you just want to, but even if you don’t want to, you will be victorious. Turn your face toward the enemy, and show me your back. Who cannot show his face to the enemy will be the victor over the enemy!”* (Kulcsár, 2006: 78-79.)

In these few sentences, we get a taste of fragments of Hunnic philosophy. The following series of wise sayings were recorded during the siege of Aquilea, Italy, when storks left the city and moved their chicks to the nearby coast, which Attila considered to be a sign of luck. Supposedly, at that time, the great king said, “Look there, comrades, this stork has already sensed what the future holds. We will destroy the city; he is already fleeing so as not to get lost there with the citizens. So be more valiant in the fight tomorrow and you will see that the city will be lost!” (Chronicum Pictum 16)

Jordanes recorded not only the wise sayings of the great Hun ruler, but also the funeral song that the mourners sang at his funeral, when his subjects glorified Attila in a Hun way. The Latin prose text was made into a poem by Elek Benedek:

*“Attila, Attila, great king of the Huns
Mundzuk's offspring, its famous descendant!
You lord, king of the Scythians and Germans,
Have been conqueror of the Romans:
For westerners, easterners,
You have been dread, you have been horror
to all peoples!
But if they begged, you became reconciled with them,
You were satisfied with them paying taxes,
All these great things you did,
You have conquered the world,
And you remained unscathed!*

*Treachery, treason could not get you,
 Numerous enemies could not catch you,
 Hey! Yet you are dead!
 You were in comfort, lying in your bed,
 In your soft bed, in your towered palace,
 Death surprised you in your deep dream,
 Great king of the Huns,
 Descendant of Mundzuk!
 Hajh! Who calls this death?
 That steals in one's dream!
 Death, death, silent death
 You are not a real death!
 We can't take revenge on you,
 We can't dip a sword in you!
 Death, death, silent death,
 You are not a real death! ” (Lengyel 1983)*

Following Rhetor Priscos, Procopius also reported on the deeds of the Eastern European Huns, who ruled from the eastern half of the Carpathians all the way to the Meotis swamps. None other than Justinianus I, Eastern -Roman emperor (527-565), who wanted to revive the great Roman empire made an alliance with them. The emperor turned to the Huns, asking them for soldiers so that he could defeat the Gothic peoples living in the empire and realize his great dream: the reunification of the Roman Empire. Attila's grandchildren played a major role in the emperor's regaining the former Roman territories, but unfortunately, Hungarian history books keep this fact deeply quiet. Nor is that written in history books what vile trick Emperor Justinian did once to make the two Hun peoples: the Utigurs and the Cutrigurs, turn against each other. He first turned to the Utigur Hun ally to defeat their relatives: the Cutrigurs who attacked Byzantium. Sandil, the Utigur khan complied with the request of his ally in vain, as the emperor betrayed him and began to help the Cutrigurs and settled some of them in Thrace. Following this the betrayed Hun king sent an envoy to Constantinople. Procopius, who reported on the events, mentioned that the king of the Huns living by the Don River did not send a letter, but sent a message to the emperor by an envoy orally, in a "Hun way", through examples of proverbs. In the message, Sandil said that he would never change his given word because "the beast, the wolf, can't change the color of his fur because nature won't let him." (Procopius VII) According to a Hungarian proverb, "a wolf does changes neither his fur nor his will." The Hun envoy also told a story in the court of the emperor about the nature of people and animals. "Shepherds use dogs and they are relieved that there is no fault in the protection of their house. The dog faithfully guards its owners and they feed him. When wolves attack the flock, the dog or dogs protect the house and guard the flock like real bodyguards. I believe this is how it works all over the world. It has never happened anywhere that the dog attacks the flock and the wolf protects it." This message from the mouth of the Hun envoy suggested that Justinian betrayed the covenant and carried out an unworthy act against nature.

Messaging with proverbs and symbols have survived among medieval Turks, Mongols and Hungarians. The secret history of the Mongols has often captured symbolic messages. In Anonymus' *Gesta Hungarorum*, we also find an example of how Hungarian princes and notabilities communicated to each other and to strangers.

Fragments of the old steppe philosophy were also recorded by the Hungarian chronicler Anonymus, the clerk of King Béla, in his work *Gesta Hungarorum*. Anonymus presumably collected and used the old Hungarian heroic songs for his work. József Thúry showed that although he recorded them as prose, it can be deduced from the Latin poetry where the lyrical deposit is in the work.

The Hungarian historian also recorded the speech of chief Álmos, who encouraged his soldiers to fight. Before the Hungarians entered the Carpathian Basin, they clashed with the Varegs (Rus). For our ancestors did not want anyone to attack them in the back during their march. Before the battle, the Hungarian prince addressed the following speech to his people, which may have been left to us from an old heroic epic: "Scythians, my comrades, great, valiant men! Remember the beginning of your journey when you said you were looking for a land with a gun, a war where you could live. So don't be bothered by the multitude of Russians and Cumans who look like our dogs. After all, as soon as they hear the word of their master, do the dogs not immediately fall into fear? Because bravery is not determined by the large number of people, but by the courage of the soul. Or you don't know that a lion will make many deer run, as a sage says. But set aside with these! I'm just telling you: Who could stand up to the soldiers of Scythia? Didn't the Scythians make Darius, the king of Persia run in his horror and in great shame to Persia and lost eighty thousand men? Or wasn't Cyrus, another king of the Persians and his three hundred and thirty thousand men killed by the Scythians? Or Alexander the Great himself, the son of King Philip and Queen Olympus, who subjugated many countries in battle, was he not also made to terribly run by the Scythians? Therefore, let us fight wisely and valiantly against those who are like our dogs, and let us fear their multitude as if it was a cloud of flies." (Anonymous 1) In the above sentences, the Hungarian prince spoke in the same symbol language as the Hun king Sandil and later also as Genghis Khan. It is very likely that the speeches preserved on the pages of the old chronicles may even have been uttered, and their style suggests an unified, steppe mindset. In addition to the above, Anonymus recorded the special customs of Prince Árpád's warriors: "Then Ond, Ketel and Tarcál, after passing through the forest, rode along the Bodrog River; then, as if they were running for a toll, they galloped swiftly to the top of a very high mountain. Leaving the other two behind, Tarcál, the nimble knight reached the mountaintop first. Therefore, the mountain has been called the Tarcál Mountain from that day until now. From the top of the mountain, the three men looked around the land as far as the eye could see. They loved it unspeakably, and immediately in that place, according to pagan custom, killing a fat horse, they made a great sacrifice. They then sent Tarcál, who was a daring man and stood his ground in battle, and his companions to return to chief Árpád to give him news of the suitability of the land." (Anonymus 16)

The above story is valuable to us for two reasons. On the one hand, the tradition of horse racing has not disappeared in the Hungarian tradition. At Pentecost, men competed with their horses for the title of Pentecostal King, which title granted those privileges for a year. Such a game of skill and speed is still present in the tradition of the Hun descendants. One of the main game at the Mongolian Olympic Games is horse racing.

At the time of the great Hun animal census in the autumn, horsemen galloped around the forest (Shi Ji 110, In: Watson, 1961) in the same way as Tarcal the knight.

On the other hand, the text reveals to us that Tarcal, who was the winner of the horse race won land. Under later Hungarian customary law, the ruler granted noble rank for bravery. Werbőczy's Triple Book or Tripartium states that the king had the right to make someone noble if he deserved it by deed. (Tripartium, I. chapter, 10. title) Our ancestors sanctified the purchase of the land with a blessing, and the agreements were made orally. This custom was typical of the Scythian-Hun peoples of Eurasia, so the anonymous author who recorded the story did not even find the Latin word for the custom, instead used the Hungarian word "aldumas". Similar data can be found in Chinese chronicles that write about the blessing of the Huns, but we encounter this custom among the Mongols when decrees passed in parliament were also consecrated with blessing.

Ancient customs, old wisdom and the duties of everyday governance did not change with the adoption of Christianity. Fortunately, many elements of the ancient steppes, of the Scythian-Hun civilization have been preserved in medieval Hungarian documents (Hölbling, 2011. 120-124) and in Hungarian historical chronicles. In addition, there is data that can be traced back to Hun times in the work of master Simon Kezai in the 13th-century, in the Picture Chronicle that was assembled in the 14th century, in the Tarihi Üngürüz from the 16th century and in the work of Antonio Bonfini. One of these is the belief in miraculous omens, which is still dominant among the Eurasian steppe peoples of the steppes and it did not disappear from the Hungarians even after the adoption of Christianity. The Picture Chronicle has a strange story that happened to princes Géza and László. Before the battle of Mogyoród, prince Géza and László had a strange vision. A miracle deer holding candles between its antlers appeared before them, and then disappeared. Prince László, later on he became our King St. László, deciphered the meaning of the phenomenon. According to him, this is how God made it known to them that they would win the battle and Géza would become king. The strong belief in the celestial phenomenon and their interpretation was also present in the taltos-believing (shaman) Huns. We have already mentioned King Attila's intuition about the stork's move, but Genghis Khan also considered it a celestial sign that his saddle belt got undone as he was to escape from his enemies by leaving the security giving forest. He considered the peculiar sign a celestial warning and rather remained in hiding. (Sumiyabaatar 79) Sima Qian, a Chinese chronicler, wrote the following on the Huns' beliefs: "If they get involved in something, they observe the moon and the stars first. They attack during a full moon and command the armies back during a lunar eclipse."

In addition to the above examples, there are countless other data source about the unique customs of the Eurasian steppe peoples of the steppes. We can look at the magical poems of the medieval Uyghur Runic Book, which lists omens that were considered good or bad between the 8th and 10th century. (Kakuk, 1985: 62-68) Sacrificing to a mountain idol instead of honoring God was a bad sign. (Kakuk, 1985: 63) It was also considered ominous if a woman dropped her mirror into a pond or if the oxen caught in the plow did not move. It was lucky to see a hawk, and so did the white horse and camel calving. The greatest happiness, however, was the birth of a child, (Kakuk 1985: 63) and the joy was especially great when the ruler had a son born. When Prince Árpád's son Zolta was born, a multi-day feast was held in the courtyard: "The son of leader Árpád, named Zolta, was born that year. There was great joy among the Hungarians. The leader and his nobles had a great feast for many days, and their young men were playing in front of the leader and

his nobles like the lambs of sheep before the rams.” (Anonymus 56) This celebration has not disappeared over the centuries. These the feast celebrating the birth of a child is known as radina or csök among the Hungarians of the Carpathian Basin. (Mészáros, 1915: 125-129) Similarly to the Hungarians, the birth of the heir to the throne was celebrated by the 13th century Mongols and other Hun descendants living in the Central Asian region. Gyula Mészáros wrote a study about these in 1915, which would be worth recovering again and adding new data.

The intellectual heritage of the ancient Eurasian steppe peoples did not disappear in the Eurasian region but was preserved in the traditions of their descendants. Some of its elements can still be seen in folk poetry, which unfortunately has not been studied thoroughly enough by Hungarian researchers so far as they considered many elements to be foreign. A research topic in the future could be a comprehensive examination of the old steppe value system.

SELECTED BIBLIOGRAPHY

- ANONYMUS *Gesta Hungarorum*. (History of Hungary) Electronic version: <http://mek.niif.hu/02200/02245/02245.htm>
- AUSONIUS (2001), *Epigrams*. Translated and edited by KAY, N. M. Bloomsbury Publishing.
- BARTK, György (1999), *Válogatott filozófiai írások*. Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár.
- BLOCKLEY, R. C. (1983), *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire, Volume 2: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Francis Cairns Publications, Liverpool, 1983
- BONFINI, Antonio (1995), *A magyar történelem tizedei*. Fordította: Kulcsár Péter. Balassi Kiadó, Budapest.
- CALANUS (2006), *Attila, Magyarország királyának élete és halála (1455 előtt)*. In: Krónikáink magyarul. III/1. Fordította: Kulcsár Péter. Balassi Kiadó, Budapest (Аттила эээн хааны намтар)
- CHRONICA Pictum (1986), *Hungarian Chronicle with pictures*. Translated by Bellus Ibolya. Európa Könyvkiadó, Budapest
- CZEGLEDI, Katalin (2013), *A magyar-török nyelvviszony Mahmud al-Kasgari szótára és nyelvtana alapján. I-III*. Pilisvörösvár.
- DEGUIGNES, Joseph (1757), *Histoire generale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux*, 3 vols. Paris: Desaint & Saillant.
- GIBBON, Edward (1906), *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. J.B. Bury with an Introduction by W.E.H. Lecky (New York: Fred de Fau and Co., 1906), in 12 vols. Vol. 10.
- GYÖRFFY, György (1986), *A magyarok elődeiről és a honfoglalásáról*. Gondolat, Budapest.
- HASANOV, Zaur (2006), A Fekete-tenger feletti területek, Magyarország és Azerbajdzsán késő bronzkori régészeti kultúrájának közös elemei. (A kimmer probléma és Gamir országának elhelyezkedése). In: *Magyarország-Azerbajdzsán: a kultúrák közeledése. Az első magyar-azerbajdzsáni tudományos szimpózium előadásai*. Budapest, 35-46.
- HEISSIG, Walther (1980), *The Religion of Mongolia*. Translated from the German edition by Geoffrey Samuel. Routledge & Kegan Paul, London and Henley.
- HÖLBLING, Tamás (2010), *A honfoglalás forráskritikája II. A hazai kútfők*. In: Ad Librum, Budapest.
- HÖLBLING, Tamás (2011), *Egy letűnt kor nyomai 11. századi oklevelekben*. In: Turán. január-március. 120-124.
- JORDANES (2005), *A gótok eredete és tettei*. Közreadja: Kiss Magdolna. Budapest. L'Harmattan.
- KAKUK, Zsuzsa (1985), *Őrök kőbe vésvé. A régi török népek irodalmának kistükré. A VII-től a XV. századig*. Európa, Budapest.
- NAGY, Géza (1894), *Egy pár szó a szkithákról*. 1-2. In: Ethnographia, 5. 223-238, 279-320.
- POTANYIN, G. N. (1875), *Tangutsko-Tibetskaja okraina*. St. Peterburg, I.

- PRAY, György (1761), *Annales veteres Hunnorum Avarorum et Hungarorum, 210 ad 997*. Vienna.
- PROCOPIUS, Caesarea (1954), *The Gothic War. Books VII-VIII*. Translated by H. B. Dewing. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. 2007. History of the Wars I-II. The Persian Wars. Translated by H. B. Dewing. Cosimo, New York.
- SALAMON, Ferenc (1881), *Hol volt Attila főhadiszállása?* Századok, 1. füzet 1-39.
- SZABÓ Károly (1881), *A királyi regösökről*. In: Századok. 553-568.
- SZIGETHY, Gábor (2001), *Szent István király intelmei és törvényei*. Szent István Társulat, Budapest.
- SUMIYABAATAR, B. (1990), *The Secret History of Mongols*. Ulaanbaatar.
- TÉLFY, János (1863), *Magyarok őstörténete. Görög források a scythák történetéhez*. Laufer. Pest.
- UCHIRALT (2008), *A hun nyelv szavai*. Napkút, Budapest.
- WATSON, Burton (1961), *Records of the Grand Historian of China. Translated from the Shih-chi of Ssu-ma-Chien*. New York- London, I-II.
- WERBŐCZI, István (2000), *Tripartium*. Corpus Juris Hungarici. CD Print
- WITTFOGEL, K- FENG, Ch (1946), *Liao-shi. History of Liao dynasty*. Philadelphia.

ESARETTE EDEBİYAT VE BURMA THAYETMYO ESİR KAMPINDA TÜRKÇE BİR GAZETE: İRAVADİ

Genç Osman GEÇER*

Öz: I. Dünya Savaşı, insanlık tarihinin en yıkıcı savaşlarından birisi olmuştur. Neredeyse bütün dünyayı, çeşitli şekillerde olmakla birlikte, olumsuz etkileyen bu savaşın görünen ve görünmeyen pek çok yüzü vardır. Savaşın en önemli cephelerinden bazıları Osmanlı Türk vatanının bizzat içinde veya sınırlarında cereyan etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Türk ordusu Asya, Avrupa ve Arap Yarımadası da dâhil olmak üzere pek çok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bunlar arasında Çanakkale, Kafkas, Sina-Filistin ve Suriye, Irak, Galıya, Romanya, Makedonya, Hicaz-Yemen, Libya ve İran cephelerini saymak mümkündür. Türk askeri, bütün bu cephelerde iklim ve coğrafyanın olumsuz şartlarına rağmen vatan topraklarını korumak için adeta destan yazmış ve Mehmetçiğin cesaretini bütün dünyaya göstermiştir. Ancak savaşın cesaret yüzünün diğer tarafında esaret de vardır. Türk askeri, adları sayılan bu cephelerde cesaretine rağmen esaretin yıkıcı yüzüyle de karşılaşmıştır. Amansız çatışmaların yaşandığı cephelerde Mehmetçiklerden İngilizlere, Fransızlara, Romenlere, İtalyanlara ve Ruslara esir düşenler olmuştur. Bu ülkeler, esirleri çeşitli yerlerde hazırladıkları kamplara götürmüşlerdir. İngilizlere esir düşen Türklerin götürüldükleri yerlerden biri de Hindistan ve Burma'daki İngiliz esir kamplarındır. Burma-Thayetmyo Esir Kampı buradaki esirlerin faaliyetleri bakımından öne çıkan bir özelliğe sahiptir. Kamptaki Türkler, esaretin ve vatanın uzak kalmanın acısını dindirmek için çeşitli işlerle uğraşmışlardır. Bunların en dikkat çekici olanı karbon kâğıda elle yazılmak suretiyle çoğaltılarak çıkarılan İravadi adlı bir gazetedir. Thayetmyo Esir Kampı'nda çıkarılan bu gazetede esirler şair, hatıra, eğitici öğretici yazılar yayınlamışlar ve böylece esarete yarattıkları edebiyatla hasret, gurbet ve esaretin acısına katlanmayı öğrenmişlerdir. Bu çalışma, Thayetmyo Esir Kampı'nda çok zor şartlar altında çıkarılan İravadi gazetesi ve bu gazete etrafında oluşturulan edebiyat faaliyetleriyle ilgilidir.

Anahtar Sözcükler: Burma (Myanmar), Thayetmyo Esir Kampı, İravadi gazetesi, esaretle edebiyat.

Literature In Captivity and A Turkish Newspaper In The Burma Thayetmyo Prison Camp: İravadi

Abstract: World War I has been one of the most devastating battles in human history. There are many visible and invisible faces of this war, which adversely affects the whole world in various ways. Some of the most important fronts of the war took place in the Ottoman Turkish homeland itself or within its borders. During World War I, the Turkish army had to fight on many fronts, including Asia, Europe and the Arabian Peninsula. These include Çanakkale, Caucasus, Sinai-Palestine and Syria, Iraq, Galicia, Romania, Macedonia, Hejaz-Yemen, Libya and Iran. Despite the negative conditions of climate and geography on all these fronts, the Turkish soldier wrote epics in order to protect his homeland and showed the courage of Mehmetçik (Ottoman soldier) to the whole world. But there was also captivity on the other side of the courage face of war. Despite their courage, the Turkish soldier also met the destructive face of captivity. On the fronts where relentless clashes took place, there were those Mehmetçiks who were captured by British, French, Romanians, Italians and Russians. These countries took the prisoners to the camps they prepared in various places. One of the places where the Turks were taken prisoner to the British was the British prison camps in

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Niğde/TÜRKİYE. E-posta: gencosmang2@gmail.com ORCID-No: 0000-0003-1886-6526.

India and Burma. Burma-Thayetmyo Prison Camp had a prominent feature in terms of the activities of the prisoners here. The Turks in the camp tried to relieve the pain of captivity and stay away from the country by engaging in different activities. The most striking of these was a newspaper called Irawadi, which was reproduced by handwriting on carbon paper. In this newspaper published in Thayetmyo Prison Camp, the inhabitants of the camp published poems, souvenirs, educational instructors and thus learned to endure the pain of longing, expatriate and captivity with the literature they created in captivity. This study deals with the Irawadi newspaper published under very difficult conditions in Thayetmyo Prison Camp and the literary activity around it.

Keywords: Burma (Myanmar), Thayetmyo Prison Camp, Irawadi newspaper, literature in captivity.

1. Giriş

Savaş, nerede ve ne zaman olursa olsun ve hangi milletler arasında vuku bulursa bulsun hem cephe hem de cephe gerisinde etkisi uzun yıllar silinmeyecek derin izler bırakmıştır. Cephede vatanları, namusları, inançları şeref ve hürriyetleri uğruna can verenler tarihin kahramanlık destanı sayfalarına adlarını altın yaldızlı harflerle yazdırmışlardır. Ancak “silsile-i muharebat içinde sağ kalanların hemen ekserisi için, ölümden daha elim olduğu sonradan anlaşılan bir hayat başlamıştır. Esaret.” (Şebab, 1920: S. 7, s. 188).

Savaş ve savaşın yarattığı “kahramanlık”, “şehitlik” ve “esaret” gibi pek çok tem, edebiyatı besleyen önemli kaynaklardandır. Tanzimat sonrası Türk hikâye ve romanlarında “esaret” temine sıklıkla rastlamak mümkündür. Bu tem etrafında bazı bilimsel çalışmalar yapılmıştır.¹ “Esaret” temini ele alan araştırmalar genellikle “kölelik” teriminin tanımında da yer alan “yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan veya başkasından satın alınan kimse” (TDK Sözlüğü) ya da kimseler etrafında yapılmıştır. Oysa “esaret” kavramı içerisinde “Savaşta tutsak alınan” anlamı da bulunmaktadır. (TDK Sözlüğü). Türk edebiyatında itibarî metinler içerisindeki “esaret” bir tem olarak şüphesiz edebî metinlerimize zenginlik katmıştır. Ancak “esaret” meselesi bizzat esir düşenler tarafından metne aktarılsa ortaya nasıl bir edebî faaliyetin çıktığı meselesi üzerinde yapılan çalışmalar henüz bir bütünlük kazanmamış gibi görünmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, harpte düşman eline düşenler, yani “esir”ler tarafından oluşturulan edebiyat ve edebî faaliyetin niteliği hakkındadır. Önemli bir belge ve doküman olma özelliği taşıyan *İrawadi* gazetesinin edebî faaliyete mekân olması da bu araştırmanın konusu içerisinde. Dolayısıyla bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nin Güney cephelerinde savaşırken İngilizlere esir düşen ve Hint Çin’i de denilen, eski adı Burma olan Myanmar esir kamplarından Thayetmyo’ya götürülen Türk esirlerin kampta yürüttükleri gazete çıkarma ve çıkardıkları bu gazetede yürüttükleri edebî faaliyet ele alınmıştır.

¹ Türk edebiyatında “esaret” ve “kölelik” temi için bakılabilecek bazı kaynaklar: Zeynep Kerman, “Tanzimat Devri Türk Edebiyatında “Esaret Temi” ve Sergüzeşt Romanı”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 35-45.; M. Orhan Okay, “Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı”, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 50-90.; İnci Enginün, “Hüma Hatun’un Kızları”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 3 Orhun Yazıtlarından Bugünkü Türk Dünyasına*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 199-201.; İnci Enginün, “Vetluga Irmağı”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 3 Orhun Yazıtlarından Bugünkü Türk Dünyasına*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 202-207.; Selami Alan, “Esareten Edebiyata Yansımalar”, *Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyum Bildirileri Cilt: 2*, (Ed: Yılmaz Daşcıoğlu), Sakarya Üniversitesi 2016, s. 344-357.

2. Burma-Thayetmyo Esir Kampı

Osmanlı/Türk ordusu I. Dünya Savaşı'nda farklı farklı cephelerde çok sayıda devlete karşı savaşmıştır. Bu cephelerde esirler alındığı gibi çok sayıda esir de verilmiştir. En çok esir verilen ülkelerden biri de İngiltere'dir. İngilizler Süveyş'ten, Hicaz'dan ve Çanakkale'den aldıkları esirleri Mısır'da hazırladıkları kamplara götürmüşlerdir. Ancak esirlerin çokluğu nedeniyle, İngilizler 1914 yılı sonunda Kıbrıs, Malta, Hindistan, Burma (Myanmar) gibi çok uzak ve çok farklı bölgelere de esir kampları yapımına başlamışlar (Taşkıran 2011: 73) ve bu yeni kamplara da esir sevk etmişlerdir. Esirlerin kamplara sevki, esirler açısından çok meşakkatli olmuştur. Dolayısıyla esirlerin yaşadıkları sıkıntılar arasında, kampa götürülüşlerini de saymak gerekir (Taşkıran 2011: 69).

İngilizler, çeşitli cephelerde esir aldıkları Osmanlıları Basra'da bir süre tuttuktan sonra gemilere bindirerek bugün Pakistan'da bulunan, o zaman Hindistan sınırlarındaki Karaçi'ye getirirler. Esirler, Karaçi'den trenlere bindirilerek Hindistan'daki Kalküta geçici istasyon kampına götürülür (Taşkıran 2011: 145). Yolculuk sırasında esirlere, günde iki kez bisküvi, ekmek, peynir, meyve ve çay dağıtılır.² Esirler Kalküta'dan gemilerle Birmanya'nın başşehri Rangoon'a götürülürler. Rangoon'da tekrar nehir gemilerine bindirilip İravadi Irmağı üzerinden Thayetmyo kasabasına getirilir ve kasabadan 2,4 km uzaktaki esir kampına götürülürler (Taşkıran 2011: 145-146).

Thayetmyo esir kampı, Birmanya'nın başşehri Rangoon'un kuzeyinde, İravadi nehri üzerinde bulunmaktaydı. Kamp, adını aldığı Thayetmyo şehrinden 2,4 km uzaktaydı. Şehir (I. Dünya Savaşı sırasında) 11.000 nüfuslu bir yerleşim yeri idi. Bu şehre ulaşımın en kolay yolu, İravadi Nehri üzerinden gemilerle gitmekti. Gür ve çekici bir bitki örtüsüne sahip olan Thayetmyo, yüksek bir kıyıya kurulmuştu (Taşkıran 2011: 146). Thayetmyo, İravadi Nehri'nin sağ yakasında kurulmuş büyük bir kamptı. Yüksek yamaçlar ve oluşan kum adacıkları nehrin akıntısını yönlendiriyordu. Uzakta mavi renkli dağlar ufku sınırlıyordu (Taşkıran 2011: 86-87). Kampın bulunduğu coğrafyanın iklimi 40 °C'ye kadar ulaşan sıcaklık yüzünden dayanılmazdı.

Esir kampının komutanı Binbaşı R. J. Hilson'dı. Komutanın yardımcılığını ise Binbaşı A. P. Sandeman ve Teğmen G. Steele yapmaktaydı (Taşkıran 2011: 146).

Thayetmyo esir kampı birbirine bitişik dört ayrı kısım olarak inşa edilmişti. Her kısma "pavyon" deniliyordu. Her pavyon aşağı yukarı 400 m² alana sahipti ve diğer pavyonlardan iki kat tel örgüyle ayrılmıştı. Ayrıca her pavyonun etrafı yine iki kat tel örgüyle çevriliydi (Taşkıran 2011: 146-148). Thayetmyo esir kampı ve burada bulunan Türk esirler hakkında çeşitli Türkçe dergi ve gazetelerde haberler ve fotoğraflar yayınlanmıştır. Bu haber ve fotoğraflardan Thayetmyo esir kampı hakkında az da olsa bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Mesela bu konuya dair *Harp Mecmuası*'nın 16. Sayısının 254. sayfasında kampla ilgili olarak "Düşmanlarımızın Osmanlı üseraya [esirlere] Hint Çini'nde "Thayetmyo"da tahsis ettikleri yerler ve hizmetler" şeklinde kısa bir bilgi verilmekte ve kamptan üç kare fotoğraf paylaşılmaktadır. Birinci fotoğraf karesinin altında "İngiliz memuru üseramıza odun tarttırırken"; ikinci fotoğrafın altında "Tel örgü dâhilinde bir ihtiyar mütekait [emekli] yüzbaşı"; üçüncü fotoğraf karesinin altında ise "Tel örgü dâhilinde Baytar Mehmet Bey, Gani Bey ve refiki" ibaresi yer

² Ayrıntılı bilgi için Kızılhaç Komitesi'nin raporuna bakılabilir. *Reports On British Prison-Camps In India And Burma-Visited By The International Red Cross Committee In February, March And April, 1917*, New York George h. Doran company, MCMXVIII (1918), s. 59.

almaktadır.³ Mecmuaya yansıyan üç fotoğrafın ikisinde kampı çevreleyen ve iç içe geçmiş iki sıra halinde yüksek tel örgüler dikkat çekmektedir. Bahsi geçen siyah beyaz fotoğraflar makalenin ekler bölümünde görülebilir. [EK: 2]

Pavyonlarda, zanaatkâr esirlerin çabalarıyla küçük iş yeri sayılabilecek yerler açılmıştı. Dükkânlar, kahvehaneler vardı (Taşkiran 2011: 148).

Thayetmyo esir kampında tutulan Türk esirlerin tam sayısı bilinmemekle birlikte yaklaşık rakamlar verilmektedir. Kızılhaç Komitesi raporuna göre (s. 45) Thayetmyo kampı, neredeyse tamamı Türk savaş esiri olan 3.591 kişiden oluşuyordu. Cemalettin Taşkiran, Türk Kızılay'ı arşivinde bulunan tüm cetvellerin incelenmesi durumunda esir sayısının 3.500-4.000'e çıkabileceğini ifade etmiştir (2011: 143). Taşkiran, çalışmasında Türk esirleri rütbelere ve mesleklerine göre de sıralamıştır. Buna göre kampta: "187 subay, 9 tabip ve eczacı, 602 astsubay, 15 sağlıkçı astsubay, 55 sağlıkçı er, 1624 er, 25 silâh altına alınabilir sivil, 11 silâh altına alınamaz sivil, 59 silâh altına alınabilir gemi mürettebatı, 3 silâh altına alınamaz gemi mürettebatı, 1 silâh altına alınabilir Alman" bulunmaktadır (2011: 143). Tespiti yapılan rütbelere ve meslek gurupları kamptaki faaliyetlerin niteliği bakımından büyük önem arz edecektir.

Türk esirlerden bazıları Thayetmyo kampında ölmüşler ve buradaki mezarlığa gömülmüşlerdir. Dünyanın pek çok yerindeki Türk şehitliği gibi burada da bir şehitlik vardır. Esir kampları konusunda çok değerli çalışmalar yapan Cemalettin Taşkiran, Burma-Thayetmyo esir kampı mezarlığında yatan şehitlerin ayrıntılı bir cetvelini hazırlanmış ve bu listede 1915'ten 1917'ye kadar 173 kişinin şehit olduğu tespit edilmiştir (2011: 382-388).

Thayetmyo esir kampı hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi edinmek mümkündür. Bunlar, Türk asker ve subaylarının kamptan yazdıkları mektuplar; yurt içinde ve yurt dışında dergi ve gazetelere yansıyan haberler; sağ kalıp kamptan salınan veya kaçabilenlerin hatıra ve günlüklerine kaydettikleri bilgiler; Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı arşivinde yer alan belgeler; Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin raporları ve son olarak Türk subayları tarafından kampta elle yazılarak çoğaltılmak suretiyle kamp içerisinde ve yakın kamplara da gönderilerek dağıtılan gazetelerdir. Türk asker ve subaylarının tutulduğu esir kampları ile ilgili araştırma yapanların kamplarda çıkarılan gazetelere mutlaka bakmaları gerekir. Mektuplar ve günlükler gibi kamplarda çıkarılan gazeteler de kamp yönetimi tarafından sansürlenmekle birlikte bu süreli yayın organlarında çok önemli bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla esir kamplarındaki günlük hayatların, kamp yönetiminin esirlere nasıl muamele ettiğinden; beslenmeden tutun da temizlik ihtiyaçlarının tam olarak görülüp görülmediğine; kampta sportif faaliyetlere ve diğer yarışmalara kadar pek çok değişik alanda bilgiler bu gazetelere yansımıştır. Bütün bu bilgilere ek olarak esirlerin duygu ve düşüncelerinin neler olduğu ve tel örgüler

³ Burada bahsi geçen Gani Bey, Gerebenli Mülâzim Murat Gani Efendi'dir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ergun Hiçyılmaz, "Mülâzim Gani Efendi'nin Anıları, Hindi Çin'de Esir Türkler", *Yeni Yüzyıl*, 31 Aralık 1996.; Cemalettin Taşkiran, *Ana ben Daha Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 153. Harp Mecmuası'nda yayınlanan bahsi geçen fotoğrafların bulunduğu sayfayı Cemalettin Taşkiran da adı geçen kitabının 155. Sayfasında paylaşmıştır.

arkasında neler hissettiklerine dair bilgileri de yine kampta çıkarılan gazeteler aracılığı ile öğrenmek mümkündür.⁴

3. Thayetmyo Esir Kampı'nda Türk Esirlerin Kültürel Faaliyetleri

Vatan hasreti, ailelerinden, eş ve çocuklarından ayrı kalmanın acısı ve elbette en önemlisi hürriyetten mahrum bulunma dolayısıyla esirler büyük bir acı ve keder içindeydiler. Baş edilmesi oldukça zor olan bu duygularla mücadele edebilmek için esirler kamp içerisinde bazı faaliyetlerde bulunurlar. Kızılhaç raporunda her ne kadar "... kültürel faaliyetler, Türk esirlerince çok az tercih ediliyor..." denilmekteyse de (Taşkiran 2011: 152) "Orada bu macera-yı felaketi yaşayan gençler, bir taraftan bu kanayan yaralarını tedavi ve teselli etmeyi, bir taraftan da bir gayret-i intibah-amiz ile hayatlarının her dakika-i güzarişinden kendileri ve memleketleri için bir menfaat, bir istifade teminine çalışmayı emel edinmişlerdi. İşte bu doğru düşünce üzerine ne mümkünse tedricen yapılmaya, müşkülât yığınları birer birer aşılmaya..." başlanır (Şebab, 3 Eylül 1920, S. 7, s. 189). İlk olarak kampta çeşitli kulüpler kurulur. "Bir kısım gençler, atıl vücutları işletmek, gevşeyen sınırları kuvvetlendirmek için idman ve futbol kulüpleri" açarlar. Diğer bir kısmı ise "terbiye-i bedeniye yanında terbiye-i fikriyenin de elzemiyet-i vücudunu hissederek, elsinde ve mütalaa yurtları tesis..." ederler ve buralarda çeşitli işlerle uğraşırlar. (Şebab, 3 Eylül 1920, S. 7, s. 189). Kampta, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dil dersleriyle esirler dil öğrenirler.⁵ Zamanla kamp hayatının imkânları zorlanarak pek çok adım atılır. "Musiki ve saz meşk eden, konserleriyle yorgun ve mütellim rüfeka-yı esaretin telziz-i ruh ve teskin-i âlamına çalışan alaturka ve alafranga musiki mektepleri..." açılır. Esirler, izleyicilerin büyük fayda gördüğü, onları uyandıracak ve ruhen zinde tutacak, gösteriden elde edilen paralarla da maaşı olmayan esirlere yardım etmek için çeşitli tiyatrolar ve piyesler oynarlar. Esirlerin tahsil ve terbiyesi için biri iptidai, diğeri rüştiye olmak üzere iki ordu mektebi açarlar (Şebab, 3 Eylül 1920, S. 7, s. 189). Thayetmyo'nun ıslak, sıcak ve nemli ormanları içerisinde, tel örgüler arkasında adeta bir şehir hayatı kuran ve medeni olmanın gereklerini yerine getirmek için canla başla çalışan Türk esirlerinin en büyük eksiği Türkçe kitaplardır. Kampta, önemli sayıda İngilizce, Fransızca ve Almanca kitap bulunuyordu, buna karşılık Türkçe kitap yoktu. Türk esirlerin bu eksikliği büyük ölçüde hissettikleri Kızılhaç raporunda da belirtilmektedir (Taşkiran 2011: 152). Türk esirlerin sosyal, kültürel ve sportif faaliyetleri yerel basın tarafından da takip edilir. "Bu kıymetli ve gayur [gayretli] gençlerin yüksek himmetleri, feyz-dar muvaffakiyetleri, esiri oldukları milletin de hayretini celp ederek, Birmanya'nın merkez idaresi olan Rangoon'da münteşir İngilizce gazeteler, Türk futbol timinin lig maçlarındaki galebelerinden, Türk mandolin takımının

⁴ *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü-Taşköprülü Mehmet Efendi* adlı çok kıymetli eseri yayına hazırlayan değerli araştırmacılar, ilgili kitabın "Önsöz" bölümünde Taşköprülü Mehmet Efendi'nin hatıralarının "... Son kısmının kaybolmuş olması büyük bir taliksizliktir." diyor ve ardından şöyle bir serzenişte bulunuyorlar: "Burma-Thatmyo Harp Esiri Kampı hakkında elimizde az sayıdaki resmi belge ve İngilizlerin propagandaya yönelik raporları dışında bilgi bulunmamaktadır.". Taşköprülü Mehmet Efendi, *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü*, (haz. Mesut Uyar-Ahmet Özcan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. xi. Bu araştırmacılar Thatmyo esir kampında çıkarılan *İravadi* ve *Ne Münasebet* adlı el yazması Türkçe gazeteleri de taramış olsalardı bu serzenişlerinin en azından bir kısmı ortadan kalkmış olacaktı diye düşünmekteyim.

⁵ Esir kampında İngilizce dil dersi veren Öğretmen Kıbrıslı Zeki Bey ve ders alan esir talebelerin fotoğrafları için bkz. [Ek: 3.].

o zamana kadar Birmanya'da işitilmemiş muntazam o ruh-nüvaz [ruhları okşayıcı] konserlerinden, kamp dâhilinde vücuda getirilen asar ve müessesattan lisan-ı sitayişle [övgüyle]...” bahsederler.” (*Şebab*, 3 Eylül 1920, S. 7, s. 190).

Kamptaki en önemli faaliyetlerden biri de esirlerin yazışmalarıdır. Bu yazışmaların en önemlisi esirlerin yakınlarına yazdıkları mektuplardır. Kızılhaç Komitesi raporuna göre (s. 51-52) esirler “ayda yaklaşık 10.000 mektup gönderir ve 2.000 ila 3.000 arasında mektup alırlar.” Komite’nin raporunda⁶ (s. 51-52) mektupların kampa ulaşma süresi de tespit edilmiştir. Buna göre “Mezopotamya’dan gelen mektuplar bazen dört ya da beş ay sürebilirken İstanbul’dan gelen mektuplar beş ya da altı hafta içinde gelir.” Esirler, İbranice dışında herhangi bir dilde haftada iki mektup yazabilirler. Mektuplar, bir Musullu⁷ ve iki tercüman tarafından önce kampta sansürlenir. Daha sonra, zaman kaybını önlemek için bir kez de Bombay’da sansürlenirler. Raporda, sansür heyetinin gelen veya giden mektuplardaki kimi pasajları nadiren sildiği ve sansürlediği bilgisi yer almaktadır. Mektupların sansürlenmesi konusunda, en azından diğer kaynaklar ortaya çıkıncaya kadar, raporda geçen “nadiren” ifadesini ihtiyatlı karşılamak gerektiği ortadadır.

Esir kampında pek çok kültürel faaliyet başarı ile sürdürülmüştür. “Bütün bunlar yapıldıktan sonra mühim bir eksiklik kendisini hissettirmiştir. Gazete.” Tahtmyo esir kampındaki esirlerin en önemli kültürel faaliyetleri hiç şüphesiz gazete çıkarmak olmuştur. Türk esirler dünyanın diğer bölgelerindeki esir kamplarında olduğu gibi⁸ Thayetmyo kampında da elle yazarak ve çoğaltarak çeşitli gazeteler çıkarmışlardır. “Müstensih makinesi bulamamak yüzünden geri kalan bu noksan da ikmal edilir. Biri *İravadi*⁹ unvanlı ciddi, diğeri *Ne Münasebet* -kamp ıstılahatından zarif bir tabir- isimli mizahi iki gazete...” çıkarılmaya başlanır (*Şebab*, 3 Eylül 1920, S. 7, s. 189). Thayetmyo esir kampında çıkarılan iki gazeteden *İravadi* gazetesinin ulaşabildiğimiz nüshaları sayıca daha fazla olduğu ve dolayısıyla kamp hayatı ve buradaki edebi faaliyet hakkında daha fazla bilgi bulabileceğimiz için çalışmamızı bu gazete üzerinde yoğunlaştıracamız.

4. *İravadi* Gazetesi ve Özellikleri

4.1. *İravadi*’nin Fiziki Özellikleri

İravadi gazetesi, Thayetmyo esir kampında, elle yazılarak çoğaltılan ve haftada bir çıkarılan Arap harfli Türkçe bir gazetedir. Gazetenin sahib-i imtiyaz ve mesul müdür hanesinde Raci İhsan Rauf’un adı bulunmaktadır. Gazetenin adı Arap harfleri ile “ایرادی” şeklinde yazılmış, hemen altında kuruluşunu gösteren 1335 tarihi yer almıştır.

⁶ Kızılhaç Komitesi’nin raporu için bkz. *Reports On British Prison-Camps In India And Burma-Visited By The International Red Cross Committee In February, March And April, 1917*, New York George h. Doran company, MCMXVIII (1918), s. 59.

⁷ Kızılhaç Komitesi raporunda, Türk esirlerin mektuplarının okunup gerektiğinde sansürlenmesi için görevlendirilen bir kişi “Musul Suriyeli” olarak kaydedilmiştir. Bu kişi, Musul’dan olduğuna göre muhtemelen Irak Türklerindedir. Dolayısıyla bu bilginin Irak Musullu olarak düzeltilmesi uygun olur diye düşünüyorum.

⁸ Mısır, Turra esir kampında da Türk esirler *Kafes* adlı bir gazete çıkarmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Genç Osman Geçer, “Çanakkale Savaşı’nın Görünmeyen Yüzü Esarete Edebiyat ve Kahire Turra Kampı’nda Çıkarılan Bir Gazete: *Kafes*”, *Yüzüncü Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017., s. 361-376.

⁹ Thatmyo esir kampında Türk esirler tarafından çıkarılan gazetenin adına dair *Şebab* dergisinde şu bilgiler verilmektedir: “*İravadi*, Hind Çini’ni, sulayan ve üsera kampı önünden geçen meşhur nehirdir ki gazetenin ismi mezkûr suya izafe olunmuştur.” (*Şebab*, 3 Eylül 1920, S. 7, s. 189).

Kuruluş tarihinin altında ise Latin harfleriyle ve büyük olarak “İRRAWADİ” ibaresi yazılıdır. Gazetenin adı, “Hint Çini’ni, sulayan ve üsera (esirler) kampı önünden geçen meşhur nehirdir ki gazetenin ismi mezkûr suya izafe olunmuştur.” (*Şebab*, 3 Eylül 1336: 189). Gazetenin klişe başlığında şu bilgiler yer almaktadır: Gazete adının sağ tarafında, sağ üst köşede gazetenin numarası yer alır. Hemen altında “Sahib-i İmtiyaz ve Mesul Müdür: Raci” bilgisi bulunur. Sorumlu müdürün tam adı Raci İhsan’dır. Bu satırın altında ise “Gazetemizin Mesleği Dâhilindeki Yazılara Sütunlarımız Açıktır” ibaresi; alt satırda “Evrak-ı Varide Derc Edilsin Edilmesin İade Olunmaz” uyarısı, onun da altında gazetenin fiyatını gösterir “Nüshası: İki Âne’dir”¹⁰ ibaresi yer alır. Gazetenin sol üst köşesinde yayın tarihi Rumî takvime göre verilir. Bu bilginin hemen altında ise “Her Türlü Müracaat Müdür Namına ve Atideki Adrese Olmalıdır.” ibaresi yer alır. Bu bilgilerin altında ise gazetenin adresi verilir. “Adres: Thayetmyo Üsera Karargâhı, Pavyon: 1, Numara: 22”. Abone bilgileri, “Abone: Aylığı Yarım Rupi’dir”¹¹. Günün Geçen Nüshalar Dört Âne’dir.” cümleleriyle verilir. *İravadi* klişe başlığının altında ise gazetenin yayın politikasını ve ilkelerini de gösteren “Siyasiyat, Tenkidat ve Şahsiyat Hariç Olmak Üzere Dinî, Edebî, Tarihî, Fennî Bütün Mübahis-i İlmiyeden Bahseder Haftalık Gazete” ibaresi yer alır.

İravadi’nin klişe başlığında yer alan bilgilere bakıldığında bu gazetenin, eşzamanlı olarak İstanbul’da modern şartlarda ve matbaada basılan diğer yayın organlarının standardına uygun bir biçimde çıkarılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla *İravadi*’nin boş zamanları doldurmak ve eğlenmek için çıkarılmış bir gazete olduğunu söylemek doğru olmaz. *İravadi*’yi çıkaran heyet zaten *Ne Münasebet* adıyla başka bir mizahi gazete çıkarmaktadır. Kamptaki esirlerin mizah ve eğlence ihtiyacını *Ne Münasebet* karşılamaktadır. Bütün bu bilgiler ışığında gazetenin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Raci İhsan’ın *İravadi*’yi, yukarıda da ifade edildiği gibi, ciddi bir iş olarak gördüğünü ve gazeteyi çıkarırken okuyucu kitlesini ciddiye aldığını ve onlara saygı duyduğunu, bu sebeple işini özenle yaptığını söyleyebiliriz.

4.2. *İravadi*’nin Muhteva Özellikleri

İravadi gazetesinin ilk sayısı 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919 Salı günü çıkarılmıştır. Gazete iki varak dört sayfa halinde, her sayfa iki sütuna ayrılmış ve karbon kâğıda elle yazılmak suretiyle çoğaltılmıştır. Gazetenin bütün sayfaları Arap harfli Türkçe olarak yazılmış, nadiren de olsa yabancı dildeki terimler, özel adlar ve yer adları Latin harfli olarak metin içerisinde yer almıştır. *İravadi*’nin Türkiye kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz 1-5, 7-8 ve 12. sayıları vardır. Bu yüzden gazetenin toplam kaç sayı çıkarıldığını, 12. Sayıdan sonra yayın hayatına devam edip etmediğini –en azından şimdilik- söylemek imkânsızdır.

Sürelî yayınlarda alışlageldiği üzere yayın organının çıkarılma gerekçesi ilk sayıda okuyucu ile paylaşılır. Genellikle “mukaddime” başlığı altında yayınlanan bu yazılarda çıkarılan gazete veya derginin yayın politikası açıkça belirtilir. *İravadi* gazetesinin çıkarılma maksadı da daha ilk sayıda “Maksat ve Mesâlik” başlığı altında, Heyet-i Tahriye Adına İhsan, Süleyman Faik ve M. Sabri imzalarıyla esir kampındaki Türk

¹⁰ Bazı Asya ülkelerinde kullanılan para birimi Rupi’nin 16’da birine Âne denir. China V. Ravishankar, *Sons of Sarasvati Late Exemplars of the Indian Intellectual Tradition*, State University of New York Press, New York Albany 2018, s. 201.

¹¹ Rupi, bazı Asya ülkelerinde kullanılan paralara verilen genel addir.

okuyuculara duyurulur. Buna göre *İravadî*'nin çıkarılma gerekçesi şu cümlelerle ifade edilir:

“Maksat, kamptaki rüfeka-yı muhteremenin hoş ve kıymetli bir iki saat geçirmesine hizmet etmek, mesâlik ise, siyasiyât, tenkidât ve şahsiyattan uzak kalmak şartıyla dinî, edebî, tarihî, fennî bütün mübahesat-ı ilmiyeye sütunları hasreylemektir. Binaenaleyh edyan, edebiyat, elsine, felsefe, tervah, içtimaiyat, hukuk, fünun ve musiki hep maksat ve mesalike muvafaktır.

Gazetenin bu kadar muhtelif mebahisi ilana cüret edişi, kampta mevcut bütün ashâb-ı kalemin himmetlerine istinat etmesinden ve bu suretle müftehir bulunmasından münbaistir. Son sütunlarda görüleceği vecihle gazetemizi alkışlayan ve kıymetli vaatleriyle bizi minnettar eden rüfeka-yı muhtereme arz-ı şükran ve mahmîdet etmeyi va'd-i istiklâlî bütün muhterem arkadaşları tebrik eylemeyi bir vazife add ve telakki eyleriz.”

Heyet-i Tahririye

İhsan, Süleyman Faik, M. Sabri

“Maksat ve Mesalik” başlığı altında verilen bilgilerden gazetenin amacının kamptaki esirlerin “hoş ve kıymetli” vakit geçirmelerine yardımcı olmak olduğu vurgulanır. Bu yazının ardından, birinci ve ikinci sayfayı kaplayan, imza yerinde ise üç yıldız ile [***] temsil edilen “İstiklâl-i Osmanî 299” başlıklı bir makale yer almaktadır. Yazar, makalesine Namık Kemal’in, *Hürriyet Kasidesi*’nde Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna atfen söylediği 16. beytini, “Biz ol âli-himem erbâb-ı cidd ü içtihadız kim/Cihân-girâne bir devlet çıkardık bir aşiretten” epigraf olarak koymuştur. *İravadî* gazetesinin ilk sayısının çıkarıldığı 1919 yılı Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun 620. Yılına tekabül etmektedir. Dolayısıyla gazetenin yayın heyeti ve elbette makale yazarı, “İstiklâl-i Osmanî 299” başlıklı makalesi ve Namık Kemal’i de hatırlatmak suretiyle kamptaki esirlerin morallerini yükseltmek ve onlara millî bir heyecan yüklemek istemiştir. Zor zamanlarda tarihin parlak devirlerine yönelme ve millî romantik tavrı Türk edebiyatında zaman zaman başvurulan yollardandır. *İravadî*’nin muhtevasını ve yayın politikasını tarihin parlak devirlerine gitmek olarak belirlemesi, esir kampında yaşanan psikolojik baskıyı azaltmaya yönelik bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Tel örgüler içerisinde, vatandan ve ailelerinden çok uzaklarda, düşman süngüsü altında bir hayat çekilmez hale geldiğinde, *İravadî* esirler için sığınılacak huzurlu bir liman olmuştur.

4.3. *İravadî*’nin İçindekiler Tablosu

İRAVADİ GAZETESİ İÇİNDEKİLER TABLOSU

NU	TARİH (Rumî-Miladî)	SAYFA	YAZAR ADI	YAZI ADI	TÜRÜ
1	30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919	1	Heyet-i Tahririye: İhsan, Süleyman Faik, M. Sabri	<i>Maksat ve Mesâlik</i>	Duyuru
		1-2	***	<i>Makale-i Tarihiye İstiklâl-i Osmanî 299</i>	Makale
		3	Kaya	<i>Thayetmyo Esaretinden</i>	Şiir
		3	M. Sabri	<i>Şarkın Buda 'sı</i>	Şiir

ESARETTE EDEBİYAT VE BURMA THAYETMYO ESİR KAMPINDA TÜRKÇE BİR GAZETE:
İRAVADİ

		3	Süleyman Faik	<i>Gazeteler</i>	Fantezi
		3	İbrahim Necati	<i>Hakikate Doğru</i>	Deneme
		3		<i>Hikmet Çiçekleri</i>	Özdeyişler
		4		<i>Miktila</i>	Açıklamalar
		4	Ocak	<i>İstiklâl-i Osmanî Şenlikleri</i>	Duyuru
2	15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920	1	Nazmi	<i>"İravadi"nin Vech-i Tarihiyesi</i>	Makale
		1		<i>Bizim İçin Pek Mühim Bir Vatan Haberi - İkdâm'dan-</i>	Haber
		1		<i>Hikmet Çiçekleri</i>	Özdeyişler
		2	Süleyman Faik	<i>İçtimai Musahabe Medeniyet</i>	Fıkra
		2 İlave 3. Sayfada	İhsan Abdullah	<i>Esaretten Avdette...</i>	Hikâye
	İlave	1-2	M. Sabri	<i>1335 Senesi İstiklâl-i Osmanî Sene-i Devriye Hatırası</i>	Hatıra
		2		<i>Turan Top Oyuncular Ocağı'nın Cuma Günkü İçtima ve Merasimi</i>	Tutanak
		3	M. Sabri	<i>Miktila Kabristanı İçin</i>	Şiir
		3	İhsan	<i>Bir Esirin Tahassürü</i>	Şiir
		4	İbrahim Necati	<i>Hakikate Doğru Mâbad</i>	Deneme
		4		<i>Mektuplar Birinci Nüşadan Mâbad</i>	Mektup
3	23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920	1	Süleyman Faik	<i>-İçtimai Musahabe-Medeniyet ve Şark</i>	Musahabe
		1		<i>Vatan Haberleri</i>	Haber
		1		<i>Hikmet Çiçekleri</i>	Özdeyiş

		2	İbrahim Naci	<i>Hakikate Doğru Mâbad</i>	Deneme
		2-3	Mütercimi Süleyman Faik	<i>Tarih-i Musikiye Seri Bir Nazar -Fransızcadan-</i>	Kitap
		3	M. Sabri	<i>Zavallı Hastane!</i>	Şiir
		3	İhsan	<i>Gurub-ı Şems -Fransızcadan-</i>	Şiir
		3	Tevfik Fikret	<i>Sada-yı Nefrin</i>	Şiir
		3		<i>Aldığımız Bir Mektupta Deniliyor ki:</i>	Mektup
		4	Mütercimi Rıfat	<i>-İngilizceden-Hindistan Yolu</i>	Kitap
		4	Müdür-i Mesul Raci	<i>Arz ve Rica</i>	Duyuru
4	29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920	1	M. Sabri	<i>Musahabe-i Edebiye Şiir Fen ve Sanayi-i Nefise</i>	Musahabe
		2	Etibba-yı Baytariye-i Askeriye M. Tevfik	<i>Teşkilat-ı Uzviye ve Mübadele-i Anasır</i>	Makale
		2-3	S(sin). F.	<i>Tarih-i Musikiye Seri Bir Nazar -Fransızcadan-</i>	Kitap
		3	Alphonse Karr	<i>"İhlamlar Altında" dan Aşk Mektupları</i>	Roman
		3	M. Sabri	<i>-Elvah-ı Sefaletten-Canlı Cenaze</i>	Şiir
		3	M. Muhlis	<i>Münceli</i>	Şiir
		3		<i>Muhabbet Çiçekleri</i>	Özdeyiş
		4	Mütercimi Rıfat	<i>-İngilizceden-Hindistan ve Yolu Hindistan Dağları ve Ovaları</i>	Kitap
		4		<i>Yeni Bir Facia</i>	Haber
		4		<i>"Ne Münasebet" Çıkıyor...</i>	Haber
		4	K(kef). Abdi	<i>-Yaramaz Kızlar-Kâr-ı Kadim Orta Oyunu</i>	Duyuru

ESARETTE EDEBİYAT VE BURMA THAYETMYO ESİR KAMPINDA TÜRKÇE BİR GAZETE:
İRAVADĪ

		4	Müdür-i Mesul: Raci	<i>Abonelerimize</i>	Duyuru
5	5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920	1	***	<i>Din ve Fen</i>	Makale
		2	Etibba-yı Baytariye-i Askeriyeden A(ayın). Kadir	<i>Madde ve Kuvvet Suret-i Tekevün-i Hayat</i>	Makale
		2-3	Mütercimi Rıfât	<i>Hindistan ve Yolu -Hindistan Nehirleri-I-</i>	Kitap
		3	Alphonse Karr	<i>"İhlamlar Altında"dan Aşk Mektupları Mâbad</i>	Roman
		3	M. Sabri	<i>Bir Buhrandan Sonra!</i>	Şiir
		3	Mülazim-i Sani Ömer Ruhi	<i>Felsefe Çiçekleri</i>	Özdeyiş
		4	Halim Cavid	<i>Kampta Fotoğrafçılık</i>	Makale
		4		<i>Vatan Haberleri</i>	Haber
		4		<i>Bir Soru</i>	Duyuru
		4		<i>Gelecek Nüşamızda: Musiki Musahabesi</i>	Duyuru
7	19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920	1-2	M. Sabri	<i>Şiir, İlim ve Fen, Felsefe</i>	Makale
		2	Doğan	<i>Kaçınlar Kaçın İsmi-Jingpo-</i>	Kitap
		2	Halim Cavit	<i>Kampta Fotoğrafçılık- 2-</i>	Makale
		3	M. Sabri	<i>Leyâl-i Mahremiyetten-3-</i>	Şiir
		3	İhsan Rauf	<i>Güneş</i>	Şiir
		3		<i>Bazı Hint Hikemiyatı</i>	Hikmetli Sözler
		3	M. Sabri	<i>Hintlilerin Adat ve Secâyâtı Fasıl 18</i>	Kitap
		4	Rıfât	<i>Hindistan Yolu Hindistan İklimi</i>	Kitap

		4	M. Zeki	<i>Cenubî Asya'da Budizm -İngilizceden-</i>	Kitap
		4		<i>Mühim Bir Tashih</i>	Duyuru
		4		<i>İlanat</i>	İlan
8	(27?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920	1-2	Süleyman Faik	<i>-Musiki Musahabeleri- Garp Musikisi</i>	Makale
		2	Doğan	<i>Kaçınlar -İngilizceden-</i>	Kitap
		2	M. Sabri	<i>Hintlilerin Adat ve Secâyâtı</i>	Kitap
		3	M. Sabri	<i>Leyâl-i Mahremiyetten-4-</i>	Şiir
		3	M. Muhlis	<i>Gönül</i>	Şiir
		3		<i>Ölmez Sözler</i>	Özdeyiş
		3	Yusuf Garrâeddin	<i>Buda Dini Budizm</i>	Makale
		4	Rıfat	<i>Hindistan ve Yolu -Hindistan İklimi-</i>	Kitap
		4	M. R.	<i>Fenn-i Ziraatta Gübreler</i>	Makale
		4		<i>Gelecek Nüshada:</i>	Duyuru
12	(5?) Mart 1336 Perşembe/Mart 1920	1-2	İhsan Rauf	<i>İslâmiyet ve Milliyet</i>	Makale
		2	Etibba-yı Baytariye-i Askeriyeden A(ayın). Kadir	<i>Tabiatta α ∫ İfadesi</i>	Makale
		2	Aka Diken	<i>Haftanın Âyinesi</i>	Musahabe
		3	M. Sabri	<i>Leyâl-i Mahremiyetten-6-</i>	Şiir
		3	Ata Ulvi	<i>Hâlâ Mı?</i>	Şiir
		3		<i>Ölmez Sözler</i>	Özdeyiş

		3	Doğan	<i>Kaçınler</i>	Kitap
		3-4	M. Sabri	<i>Hintlilerin Adat ve Secâyâsı</i>	Kitap
		4	Rıfât	<i>Hindistan ve Yolu Hindistan'daki Hükümetimiz</i>	Kitap
		4		<i>Vatan Haberleri</i>	Haber
		4		<i>Efradımızın Hamiyet ve Maarifperverliği</i>	Haber

4.4. İravadi Gazetesinin Yazar İndeksi

***, “Din ve Fen”, *İravadi*, S. 5., 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 1, (Makale: Din ve fen bilimlerinin genelde birbiriyle çatışan ve birinin bulunduğu yerde diğeri bulunmayan bir anlayışın bulunduğu oysa bunun çok yanlış olduğunu eleştiren bir makale.)

***, “Makale-i Tarihiye-İstiklâl-i Osmanî 299”, *İravadi*, S.1, 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919, s. 1-2. (Makale: Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili bir makaledir.)

[İmzasız], “Aldığımız Bir Mektupta Deniliyor ki:” *İravadi*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 3., (Mektup: Vatana dönüş haberlerinin insanlarda yarattığı heyecanı konu alan bir mektup.)

[İmzasız], “Bazı Hint Hikemiyatı”, *İravadi*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 3., (Hikmetli Sözler: Hint felsefesine dair hikmetli sözlerden oluşan metinlerdir.)

[İmzasız], “Bir Sual”, *İravadi*, S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 4., (Duyuru: Esir Kampı kabristanının duvarlarının tamiri ve iinin düzenlenmesi için yardım yapmak isteyenler hakkında bir duyurudur.)

[İmzasız], “Bizim İçin Pek Mühim Bir Vatan Haberi -İkdam'dan”, *İravadi*, S. 2, 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 1., (Haber: *İkdam* gazetesinde yayımlanan bir haber aynen alınmak suretiyle *İravadi*'de yayımlanmıştır.)

[İmzasız], “Duyuru”, *İravadi*, S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 4., (Duyuru: İstiklal-i Osmanî günü çıkan *İravadi* ve *Ne Münasebet* adlı gazetelerin Sultan Osman resmiyle müzeyyen fotoğraflarının *İravadi* matbaasında satılmakta olduğunu bildiren ibaredir.)

[İmzasız], “Efradımızın Hamiyet ve Maarifperverliği”, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 4., (Duyuru: Fertlerimizin eğitim konusundaki yardımseverliğine dair bir haber metindir.)

[İmzasız], “Gelecek Nüşhada”, *İravadi*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 4., (Duyuru: “Tarihimizde Teceddüt Hataları”, “Tababet-i Hazıra”, “Aşı ile Serum ve Muhsinâtı”, “Kampta Fotoğrafçılık” ve buna benzer konuların *İravadi*'nin gelecek sayısında yer alacağı okuyucuya duyuruluyor.)

[İmzasız], “Gelecek Nüşhamızda: Musiki Musahabesi”, *İravadi*, S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 4., (Duyuru: *İravadi* gazetesinin gelecek nüshasında ele alınacak konu hakkında okuyuculara bir duyuru yapılmıştır.)

[İmzasız], “Hikmet Çiçekleri”, *İravadî*, S. 2, 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 1., (Özdeyişler: Tanınmış çeşitli felsefeci, şair, yazar ve devlet adamlarının özlü sözleridir.)

[İmzasız], “Hikmet Çiçekleri”, *İravadî*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 1. (Özdeyişler: Tanınmış çeşitli felsefeci, şair, yazar ve devlet adamlarının özlü sözleridir.)

[İmzasız], “Hikmet Çiçekleri”, *İravadî*, S.1, 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919, s. 3., (Özdeyişler: Tanınmış çeşitli felsefeci, şair ve yazar ve devlet adamlarının özlü sözleridir.)

[İmzasız], “İlanat”, *İravadî*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 4., (İlan: İstiklal-i Osmanî günü yayımlanan *İravadî* ve *Ne Münasebet* gazetelerinin Sultan Osman resmiyle müzeyyen kartpostal büyüklüğündeki fotoğrafların iki kuruş fiyatıyla satılacağına dair ilan metnidir.)

[İmzasız], “Mektuplar Birinci Nüşadan Mâbad”, *İravadî*, S. 2, (*İravadî*'nin İlavesi), 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 4., (Mektup: *İravadî* gazetesinin çıkarılması dolayısıyla duyulan mutluluk Türk esirler tarafından birer mektupla gazeteye bildirilmiştir. Bunlar, gazeteye gönderilen ancak birinci nüshada kendilerine gazetede yer verilemeyen tebrik mektuplarıdır.)

[İmzasız], “Miktıla”, *İravadî*, S.1, 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919, s. 4., (Açıklamalar: Miktıla, Burma'da (Myanmar) Türk esirlerin tutulduğu diğer kampın adıdır. Yazı, bu kamp ile ilgili bir açıklamadır.)

[İmzasız], “Muhabbet Çiçekleri”, *İravadî*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 3., (Özdeyişler: Tanınmış çeşitli felsefeci, şair, yazar ve devlet adamlarının özlü sözleridir.)

[İmzasız], “Mühim Bir Tashih”, *İravadî*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 4., (Duyuru: 6 numaralı *İravadî*'nin ikinci sahifesi birinci sütununda, Kaçınlar adlı makalenin alt tarafından dördüncü satırında “en mekin” yazılacak yerde “en miskin” yazıldığına dair bir düzeltme duyurusudur.)

[İmzasız], “*Ne Münasebet*-Çıkıyor”, *İravadî*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 4., (Haber: Esir kampında çıkarılması planlanan *Ne Münasebet* adlı mizahî bir gazete ile ilgili haber metnidir.)

[İmzasız], “Ölmez Sözler”, *İravadî*, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 3., (Özdeyişler: Özlü sözlerin yer aldığı bir bölümdür.)

[İmzasız], “Ölmez Sözler”, *İravadî*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 3., (Özdeyişler: Birisi Veliâht Abdülmecit Efendi'ye ait olmak üzere çeşitli özdeyişlerdir.)

[İmzasız], “Tarih-i Musikiye Seri Bir Nazar-Fransızcadan-”, *İravadî*, (Mütercimi: S(sin). F.), S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 2-3., (Kitap: Musiki tarihi ile ilgili Fransızca bir kitaptan yapılmış tercümedir.)

[İmzasız], “Turan Top Oyuncular Ocağı'nın Cuma Günkü İçtima ve Merasimi”, *İravadî*, S. 2, (*İravadî*'nin İlavesi), 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 2. (Tutanak: Turan Top Oyuncular Ocağı'nın cuma günü yapılan toplantı ve merasimi hakkında kaleme alınan tutanaktır.)

[İmzasız], “Vatan Haberleri”, *İravadî*, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 4., (Haber: Başta İstanbul olmak üzere Türkiye hakkında çeşitli haberlerden oluşan metinlerdir.)

[İmzasız], “Vatan Haberleri”, *İravadi*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 1., (Haber: İstanbul gazetelerinden alınarak aktarılan bir haber yazısıdır. Habere göre askerî sınıfın kullandığı kılıç ve hançerlerin hangi günlerde takılacağına dair düzenleme yapılmış ve dolayısıyla bir tebligat yayımlandığına dair haberdir.)

[İmzasız], “Vatan Haberleri”, *İravadi*, S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 4., (Haber: Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yapılan “İstiklâl-i Osmanî” kutlama ve gösterileri hakkında bir haber; Meclis-i Mebusan’ın açılacağına dair haberler vs. yer almıştır.)

[İmzasız], “Yeni Bir Facia”, *İravadi*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 4., (Haber: Dört Türk neferinin esir kampından firar ederken boğulması üzerine kaleme alınmış bir haber yazısıdır.)

“Hindistan ve Yolu-Hindistan Dağları ve Ovaları-İngilizceden-”, *İravadi*, (Mütercimi: Rıfat), S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 4., (Kitap: Hindistan’ın tarihi ve coğrafyası hakkında İngilizce bir kitaptan yapılmış tercümedir.)

“Hindistan ve Yolu-Hindistan Nehirleri-I-”, *İravadi*, (Mütercimi: Rıfat), S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 2-3., (Kitap: Hindistan’ın tarihi ve coğrafyası hakkında İngilizce bir kitaptan yapılmış tercümedir.)

“Hindistan Yolu- İngilizceden-” *İravadi*, (Mütercimi: Rıfat), S. 3, 23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 4., (Kitap: Hindistan’ın tarihi ve coğrafyası hakkında İngilizce bir kitaptan yapılmış tercümedir.)

A(ayın). Kadir (Etibba-yı Baytariye-i Askeriyeden), “Madde ve Kuvvet Suret-i Tekevün-i Hayat”, *İravadi*, S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 2., (Makale: Hayatın sürekli bir değişim içerisinde devam ettiğini, bu değişimin madde ve kuvvet arasında cereyan ettiğini anlatan bir yazıdır.)

A.(ayın) Kadir (Etibba-yı Baytariye-i Askeriyeden), “Tabiatta α \mp İfadesi”, *İravadi*, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 2, (Makale: Tabiatta matematik işaretlerinden olan (proportional to, yani orantılı) anlamına gelen α işareti ile (minus-plus, yani artı-eksi) anlamına gelen \mp işaretinin anlamları üzerine bir makaledir.)

Aka Diken, “Haftanın Âyinesi”, *İravadi*, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 2., (Deneme: Aka Diken imzasıyla yayımlanan ve esaret hayatını çeşitli devrelere ayıran bir deneme yazısıdır.)

Alphonse Karr, “İhlamurlar Altında’dan-Aşk Mektupları”, *İravadi*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 3, (Roman: Alphonse Karr’ın *Ihlamurlar Altında* adlı romanının “Aşk Mektupları” bölümünden yapılan tercümelerdir.)

Alphonse Karr, “İhlamurlar Altında’dan-Aşk Mektupları-Mâbad”, *İravadi*, (Mütercimi: Rıfat), S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 3., (Roman: Alphonse Karr’ın *Ihlamurlar Altında* adlı romanının “Aşk Mektupları” bölümünden yapılan tercümelerdir.)

Ata Ulvi, “Hâlâ mı?”, *İravadi*, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 3., (Şiir: Ata Ulvi’nin “Hâlâ mı?” adlı şiiri.)

Doğan, “Kaçınlar”, *İravadi*, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 3., (Kitap: “Kaçınlar” hakkında İngilizce bir kitaptan yapılmış tercümedir.)

Doğan, “Kaçınlar-İngilizceden-”, *İravadi*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 2., (Kitap: Kitabın İngilizceden tercüme edilen bu bölümünde, Kaçınlar’ın giyim kuşamları ile süsleme sanatları anlatılmaktadır.)

Doğan, “Kaçınlar-Kaçın İsmi-Jingpo-”, *İravadi*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 2., (Kitap: İngilizceden tercüme edilen kitabın bu bölümünde, Kaçın ve Jinglaw gibi bazı isimlerin Burmalılar tarafından geçen asrın başında ortaya atıldığı ve ismin kökeni hakkında bilgiler verilmektedir.)

Halim Cavid, “Kampta Fotoğrafçılık-1”, *İravadi*, S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 4., (Makale: Esir kampında fotoğraf çekmek isteyenlere yönelik olarak fotoğraf çekme teknikleri hakkında yazılmış teknik bir yazıdır.)

Halim Cavit, “Kampta Fotoğrafçılık-2”, *İravadi*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 2., (Makale: Esir kampında fotoğraf çekimi ile ilgili teknik bilgilerin yer aldığı bir makedir.)

İbrahim Necati, “Hakikate Doğru”, *İravadi*, S. 1, 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919, s. 3., (Deneme: Millet in ilerlemesi ve gelişmesi için önce fertlerin tembellikten kurtarılması gerektiği görüşlerinin anlatıldığı bir yazıdır.)

İbrahim Necati, “Hakikate Doğru-Mâbad”, *İravadi*, S. 2, (*İravadi*'nin İlavesi), 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 4., (Deneme: Medeniyeti oluşturan unsurlar ve bu unsurları iyi değerlendiren milletlerin nasıl gelişip yükseldiğini anlatan bir yazı.)

İbrahim Necati, “Hakikate Doğru-Mâbad”, *İravadi*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 2., (Deneme: Medeniyeti oluşturan unsurlar ve bu unsurları iyi değerlendiren milletlerin nasıl gelişip yükseldiğini anlatan bir yazı.)

İhsan Rauf, “Güneş”, *İravadi*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 3., (Şiir: İhsan Rauf'un Fransızcadan tercüme ettiği “Güneş” adlı bir şiir.)

İhsan Rauf, “İslâmiyet ve Milliyet”, *İravadi*, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 1-2., (Makale: İhsan Rauf'un İslâmiyet ve Milliyet başlıklı makalesi.)

İhsan, “Bir Esirin Tahassürü”, *İravadi*, S. 2, (*İravadi*'nin İlavesi), 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 3., (Şiir: İhsan adlı asker tarafından yazılan esaret temalı bir şiirdir.)

İhsan, “Gurub-ı Şems-Fransızcadan”, *İravadi*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 3., (Şiir: İhsan imzasıyla, Fransızcadan tercüme edilmiş bir şiirdir.)

İhsan, Süleyman Faik, M. Sabri, “Maksat ve Mesâlik”, *İravadi*, S.1., 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919, s. 1., (Duyuru: *İravadi* gazetesinin çıkarılma maksadı ve gazetenin yayın politikasının ne olacağı hakkında bir takdim yazısıdır.)

K(kef). Abdi, “Yaramaz Kızlar-Kâr-ı Kadîm Orta Oyunu”, *İravadi*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 4., (Duyuru: Mudhike-perdaz-ı şehir Abdi Efendi tarafından futbol stadında oynanacak olan oyun hakkında bir duyurudur.)

Kaya, “Thayetmyo Esaretinden”, *İravadi*, S.1, 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919, s. 3., (Şiir: Kaya adlı şairin Thayetmyo esir kampında yaşadığı esaret duygularını konu alan bir şiiridir.)

M. Muhlis, “Gönül”, *İravadi*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 3., (Şiir: M. Muhlis'in “Gönül” adlı şiiri.)

M. Muhlis, “Münceli”, *İravadi*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 3., (Şiir: M. Muhlis'in “Münceli” başlıklı bir gazelidir.)

M. R. “Fenn-i Ziraatta Gübreleme”, *İravadi*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 4., (Makale: Ziraatta gübreleme teknikleri hakkında bir makedir.)

M. Sabri, “1335 Senesi İstiklâl-i Osmanî Sene-i Devriye Hatırası”, *İravadi*, S. 2, (*İravadi*’nin İlavesi), 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 1-2., (Hatıra: Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun yıldönümü münasebetiyle M. Sabri’nin kaleme aldığı bir hatıra yazısıdır.)

M. Sabri, “Bir Buhrandan Sonra!”, *İravadi*, S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 3., (Şiir: M. Sabri’nin “Bir Buhrandan Sonra!” adlı şiiridir.)

M. Sabri, “Elvah-ı Sefaletten- Canlı Cenaze”, *İravadi*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 3., (Şiir: M. Sabri’nin “Canlı Cenaze” adlı bir şiiri.)

M. Sabri, “Esaretten Avdette...”, *İravadi*, S. 2, (İlave 3. Sayfada), 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 2., (Hikâye: M. Sabri tarafından kaleme alınan metin, esareten kurtulan ve evine dönen bir askerinin hikâyesidir.)

M. Sabri, “Hintlilerin Adat ve Secâyâsı Fasil 18”, *İravadi*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 3., (Kitap: Hintlilerin adet ve özelliklerinden bahseden bir kitaptan tercümedir.)

M. Sabri, “Hintlilerin Adat ve Secâyâsı”, *İravadi*, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 3-4., (Kitap: M. Sabri’nin Hintliler hakkında yazılmış bir eserden tercüme ederek yayımladığı bir bölümdür.)

M. Sabri, “Hintlilerin Adat ve Secâyâsı”, *İravadi*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 2., (Kitap: Tercüme edilmek suretiyle yayımlanan kitabın bu bölümünde Hintlilerin ahlak anlayışlarından ve adetlerinden bahsedilmektedir.)

M. Sabri, “Leyâl-i Mahremiyetten-3”, *İravadi*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 3., (Şiir: M. Sabri’nin bir şiiridir.)

M. Sabri, “Leyâl-i Mahremiyetten-4”, *İravadi*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 3., (Şiir: M. Sabri’nin Leyâl-i Mahremiyetten-4 adlı şiiri.)

M. Sabri, “Leyâl-i Mahremiyetten-6”, *İravadi*, S. 12., (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 3., (Şiir: M. Sabri’nin “Leyâl-i Mahremiyetten-6” adlı şiiridir.)

M. Sabri, “Miktıla Kabristanı İçin”, *İravadi*, S. 2, (*İravadi*’nin İlavesi), 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 3., (Şiir: M. Sabri’nin Miktıla esir kampında şehit olan ve oraya gömülen askerler için yazdığı bir şiiridir.)

M. Sabri, “Musahabe-i Edebiye Şiir Fen ve Sanayi-i Nefise”, *İravadi*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 1., (Musahabe: Şiir sanatı, fen bilimleri ve güzel sanatlarla ilgili bir sohbet yazısıdır.)

M. Sabri, “Şarkın Buda’sı”, *İravadi*, S.1, 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919, s. 3., (Şiir: M. Sabri’nin, Tevfik Fikret’in “Buda” adlı şiirine nazire olarak kaleme aldığı bir şiiri.)

M. Sabri, “Şiir, İlim ve Fen, Felsefe”, *İravadi*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 1-2., (Makale: Şiir, ilim, fen ve felsefe hakkında bir makaledir. M. Sabri, makalesinde bilimin şubelerini dörde ayırmıştır.)

M. Sabri, “Zavallı Hastane!”, *İravadi*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335-(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 3., (Şiir: M. Sabri imzasıyla yayımlanmış bir şiiridir.)

M. Tevfik (Etibba-yı Baytariye-i Askeriye), “Teşkilat-ı Uzviye ve Mübadele-i Anasır”, *İravadi*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 2., (Makale: Veterinerlik ile ilgili bir makaledir.)

M. Zeki, “Cenubî Asya’da Budizm-İngilizceden”, *İravadi*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 4., (Kitap: “Güney Asya’da Budizm” hakkında İngilizceden çeviri bir kitap bölümüdür.)

Nâzım, “İravadi’nin Vech-i Tarihiyesi” *İravadi*, S. 2, 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 1., (Makale: Nâzım adlı yazarın İravadi Nehri’nin tarihi hakkında kaleme aldığı bir makedir.)

Ocak, “İstiklâl-i Osmanî Şenlikleri”, *İravadi*, S.1, 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919, s. 4., (Duyuru: Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun 620. Yılı dolayısıyla esir kampında yapılması planlanan şenlik ve kutlamalar hakkında Türk esirlere yapılan duyurudur.)

Ömer Ruhi (Mülazim-i Sani), “Felsefe Çiçekleri”, *İravadi*, S. 5, 5 Şubat 1336 Perşembe/5 Şubat 1920, s. 3., (Özdeyişler: Konfüçyüs, Buda ve Brahma gibi Doğu felsefesinin önde gelen kişilerinin özlü sözlerinden seçmelerin bir araya getirildiği metinlerdir.)

Raci (Müdür-i Mesul), “Abonelerimize”, *İravadi*, S. 4, 29 Kânunusani 1336 Perşembe/29 Ocak 1920, s. 4., (Duyuru: Gazeteye abone olmak isteyenlere nasıl bir yol izlemeleri gerektiği hakkında bilgi verilmektedir.)

Raci (Müdür-i Mesul), “Arz ve Rica”, *İravadi*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 4., (Duyuru: *İravadi* gazetesinin kimi nüshalarının birleşik olarak çıkarılacağına dair duyurudur.)

Rıfat, “Hindistan ve Yolu –Hindistan İklimi-”, *İravadi*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 4., (Kitap: Hindistan’ın tarihi, siyasî yapısı, coğrafyası ve fiziki özellikleri hakkında yazılmış İngilizce bir kitaptan tercüme edilmek suretiyle yayımlanan ilgili bölümdür.)

Rıfat, “Hindistan ve Yolu-Hindistan’daki Hükümetimiz”, *İravadi*, S. 12, (?) Mart 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 4., (Kitap: Hindistan’ın tarihi, siyasî yapısı, coğrafyası ve fizikî özellikleri hakkında yazılmış İngilizce bir kitaptan tercüme edilmek suretiyle yayımlanan bir bölümdür.)

Rıfat, “Hindistan Yolu-Hindistan İklimi”, *İravadi*, S. 7, 19 Şubat 1336 Perşembe/19 Şubat 1920, s. 4., (Kitap: Hindistan hakkında yazılmış İngilizce bir kitaptan tercüme edilmek suretiyle yayımlanan ilgili bölümdür.)

Süleyman Faik, “Gazeteler”, *İravadi*, S.1, 30 Kânunuevvel 1335/30 Aralık 1919, s. 3., (Fantezi: Süleyman Faik’in gazetelere dair kaleme aldığı fantezi türünde bir yazısıdır.)

Süleyman Faik, “-İçtimai Musahabe-Medeniyet ve Şark”, *İravadi*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335 (6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 1., (Musahabe: Medeniyet kavramı etrafında kaleme alınmış fıkra türünde bir yazıdır.)

Süleyman Faik, “İçtimai Musahabe-Medeniyet”, *İravadi*, S. 2, 15 Kânunusani 1336-Perşembe/15 Ocak 1920, s. 2., (Fıkra: Medeniyet kavramı hakkında kaleme alınmış fıkra yazısıdır.)

Süleyman Faik, “Musiki Musahabeleri-Garp Musikisi”, *İravadi*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 1-2., (Makale: Bütün Garp milletlerinin aynı musiki kaidelerini kabul ettiklerine dair bir makedir.)

Süleyman Faik, “Tarih-i Musikiye Seri Bir Nazar-Fransızcadan-”, *İravadi*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 2-3, (Kitap: Süleyman Faik tarafından Fransızca bir kitaptan tercüme edilmiş musiki tarihine dair bir yazıdır.)

Tevfik Fikret, “Sada-yı Nefrin”, *İravadi*, S. 3, 23 Kânunuevvel 1335(6)-Cuma/23 Ocak 1920, s. 3., (Şiir: Tevfik Fikret imzalı bir şiir.)

Yusuf Garraeddin, “Buda Dini (Budizm)”, *İravadi*, S. 8, (?) Şubat 1336 Perşembe/Şubat 1920, s. 3., (Makale: Budizm hakkında bir makaledir.)

5. *İravadi* Gazetesinin Edebî Yönü

İravadi gazetesi, gazete formatında çıkarılmış olmakla beraber bir dergi özelliği göstermektedir. Gazete bu özelliği dolayısıyla edebî faaliyetin de mekânı olmuştur. *İravadi*'nin incelediğimiz mevcut sayılarının neredeyse tamamında, özellikle üçüncü sayfada mutlaka birkaç şiirin yayımlandığı görülmektedir. Başta şiir türü olmak üzere mektup, Batı romanından tercüme, özlü sözler ve edebiyatın diğer sanatlarla münasebetinin ele alındığı makaleler de dikkate alındığında *İravadi*'nin edebî faaliyetler bakımından ciddi bir yayın organı olduğunu söyleyebiliriz. Gazetede yer alan metinlerin edebî değer bakımından tespitleri ve tahlilleri başka bir çalışmada ele alınacağı için biz burada sadece var olan metinlerin tespitini yapmak ve gazetenin şekil özelliklerini ortaya koymakla yetineceğiz.

İravadi'nin birinci sayısının üçüncü sayfasında iki şiir yer almaktadır. Bunlardan birincisi “Thayetmyo Esaretinden” başlığı ve “Büyük Hakan’a İthaf” epigrafi ile Kaya imzasıyla yayımlanmıştır. İkincisi ise M. Sabri imzası ile yayımlanan “Şarkın Buda’sı” adlı bir sonedir. M. Sabri, şiirin başına Tevfik Fikret’in “Buda” adlı şiirinden “*Büyük hakikate bir vecd-i pür-tehâlükle/Koşardı; gözleri ufkun hafâ-yı sâfında*” mısralarını epigraf olarak koymuştur. Hem manzumenin başlığı hem de “Buda” şiirinden alınmak suretiyle epigraf yapılan mısralar bu manzumeye Fikret’in eserinin ilham verdiğini göstermektedir. Üçüncü sayfada göze çarpan bir başka edebî faaliyet ise özlü sözlerden oluşan “Hikmet Çiçekleri” başlıklı bölümdür. Bu bölümde Mithat Cemal Kuntay’ın dört sözü paylaşılmıştır. Mesela bu sözlerden birincisi şöyledir: “Hayat bize meccanen tevdi olunmuş bir tiyatro biletidir.”

İravadi'nin ikinci sayısının ikinci sayfasında başlayan ve üçüncü sayfasında biten İhsan Abdullah’ın “Esaretten Avdette...” adlı bir hikâyesi yer almaktadır. Aynı sayının üçüncü sayfasında iki şiir yer almaktadır. Bunlardan birincisi M. Sabri imzalı “Miktila Kabristanı İçin” başlıklı bir şiirdir. Şiir, Burma’da bulunan Miktila esir kampında şehit olan ve kamp yakınında bulunan mezarlığa gömülen Türk şehitler için yazılmıştır. İkinci şiir ise İhsan imzasıyla yayımlanan “Bir Esirin Tahassürü...” başlıklı uzunca bir metindir. İkinci sayının “Hikmet Çiçekleri” başlıklı bölümü birinci sayfada yayımlanmıştır. Bu başlık altında çeşitli özlü sözler yer almaktadır. Bunlar arasında Fransız gazeteci, romancı ve eleştirmen Alphonse Karr’ın sözlerini de görmek mümkündür.

İravadi'nin üçüncü sayısının birinci sayfasında “Hikmet Çiçekleri” başlığı altında Almandan çeviri cümleler yanında Türk edebiyatının tanınmış simalarından Cenap Şahabettin’in “Tiryaki Sözler”inden “Sırasında döven el, sırasında okşayan el gibi öpülür.” cümlesi de okuyucu ile paylaşılmıştır. Gazetenin üçüncü sayfası diğer sayılarda olduğu gibi şiire tahsis edilmiş ve bu sayıda üç manzume yayımlanmıştır. Bunlardan ilki M. Sabri’nin “Zavallı Hastane!...” başlıklı sone tarzında yazdığı bir şiirdir. İmza yerinde bulunan tarih ve nottan şiirin Miktila esir kampında 11 Temmuz 1335/11 Temmuz 1919’da yazıldığı anlaşılmaktadır. İkinci şiir İhsan imzasıyla Fransızcadan tercüme edilmek suretiyle yayımlanan “Gurub-ı Şems” başlıklı bir manzumedir. Üçüncü şiir, “Sada-yı Nefrin...” başlığı ve Tevfik Fikret imzası ile yayımlanmıştır. Servet-i Fünun

dönemi edebiyatı içerisinde eser vermiş olan “Rubab-ı Şikeste” adlı şiir kitabının yazarı Tevfik Fikret’in bu adla bilinen bir şiiri bulunmamaktadır. Bu şiir, Thayermyo esir kampında bulunan ve meşhur Türk şairi ile aynı adı taşıyan başka bir kişiye aittir. Tevfik Fikret adlı bu kişi aynı zamanda kampta çıkarılmaya başlanan “Ne Münasebet” adlı mizah gazetesinin de mesul müdürlüğünü yapmaktadır.

İravadî gazetesinin dördüncü sayısının üçüncü sayfasında iki şiir yer almaktadır. Bunlardan birincisi M. Sabri imzalı “Elvâh-ı Sefaletten” başlıklı beş bentten oluşan uzunca bir şiirdir. İkincisi ise M. Muhlis imzasını taşıyan “Münceli” başlıklı bir gazeldir. “Muhabet Çiçekleri” sabit başlığı bu sayıda şiirlerle aynı sayfada yer almaktadır. Özdeyişlerin yer aldığı bu bölümde Cenap Şahabettin, Emile Fouquet, Jean-Jacques Rousseau, William Shakespeare ve Alphonse Karr’ın meşhur sözlerinden bazıları okuyucularla paylaşılır.

Gazetenin beşinci sayısında da diğer sayılarda olduğu gibi edebî faaliyet bakımından dikkat çeken metinler vardır. Bu sayının üçüncü sayfasında M. Sabri imzalı “Bir Buhrandan Sonra!” başlıklı bir şiir yer almaktadır. Beşinci sayının üçüncü sayfasında yayımlanan “Felsefe Çiçekleri” başlıklı bölümün hazırlayıcısı olarak Mülazim-i Sani Ömer Ruhi imzası görülmektedir. Ömer Ruhi bu bölümde Konfüçyüs, Brahma ve Buda gibi ünlü düşünürlerin sözlerinden bazılarını paylaşmıştır.

İravadî’nin yedinci sayısının üçüncü sayfasında, birisi Fransızcadan tercüme olmak üzere iki şiir yayımlanmıştır. Bunlardan ilki M. Sabri imzasıyla ve “Leyâl-i Mahremiyetten-3” başlığı ile yayımlanan bir sonedir. Aynı sayfada “Bazı Hint Hikemiyatı” başlığı ile yayımlanan hikmetli sözleri de edebî faaliyet içerisinde değerlendirilmek mümkündür.

Sekizinci sayının üçüncü sayfasında yine iki şiir dikkat çekmektedir. Bu şiirlerin birincisi M. Sabri imzasıyla yayımlanan “Leyâl-i Mahremiyetten-4” başlıklı sonedir. İkinci şiir ise M. Muhlis imzalı “Gönül” başlıklı bir gazeldir. Aynı sayfada “Ölmez Sözler” başlığı altında yer alan beyitlerden birisi Velihaht Abdülmecit Efendi’ye ait olarak gösterilmektedir.

İravadî’nin elimizde mevcudu bulunan on ikinci ve son sayısında ise yine üçüncü sayfada olmak üzere iki şiir ve “Ölmez Sözler” başlığı altında yayımlanan mısralar ve beyitler yer almaktadır. Bu şiirlerin ilki M. Sabri’nin “Leyâl-i Mahremiyetten-6” başlıklı bir sonesidir. İkinci şiir ise Ata Ulvi imzalı “Hâlâ mı?” başlıklı yine bir sonedir. Aynı sayfanın “Ölmez Sözler” başlıklı bölümünde ise yazarları gösterilmeden çeşitli şiirlerden bentler ve beyitler paylaşılmıştır.

İravadî gazetesinin edebî faaliyeti elbette bu kadarla sınırlı değildir. Elimizde bulunmayan sayılarda da benzer yayınların sıklıkla yapıldığı mevcut sayılara bakılarak tahmin edilebilir. Çünkü hem tefrika halinde çıkan kitap bölümlerinin numaralandırılmasından hem de bazı şiirlere verilen numaralardan yayın faaliyetinin sıklığı hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Bütün bu görülen, görülemeyen edebî yayın faaliyetleri dikkate alındığında, esaretin bütün olumsuz şartlarına rağmen durmaksızın çalışan Türk subaylarının ne kadar bilinçli oldukları ve şartlar ne olursa olsun estetik zevkten ve edebî faaliyetten uzak durmadıkları söylenebilir. Şiir başta olmak üzere edebiyat sanatının diğer türlerinde de verilen eserlerle ve gazete çevresinde yürütülen çeşitli faaliyetlerle esirlerimizin her türlü hasretlerini dindirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu bölüm için kısaca şunu söylemek mümkündür: *İravadî* ve diğer gazeteleri çıkararak ve bu gazetelerde edebî, fikrî ve kültürel faaliyetler yürüterek veya bu gazetelerdeki metinleri okuyarak askerlerimiz esaret zincirinin yüreklerinde açtığı

yaraları sarmaya çalışmışlar, bir anlamda duygularını terbiye ederek sabırlı olmayı, metaneti ve zorluklarla başa çıkmayı öğrenmişlerdir.

6. İravadi Gazetesinde Tercüme Faaliyetleri

İravadi gazetesinde İngilizceden ve Fransızcadan yapılmış çeşitli tercüme metinler dikkat çekmektedir. Bu metinler arasında şiir, musiki, güzel sanatlar ve tarih alanında yapılmış tercüme önemli yer tutmaktadır. Gazetenin üçüncü sayısının üçüncü sayfasında İhsan imzasıyla yayınlanan “Gurub-ı Şems” adlı şiir Fransızcadan tercüme edilerek okuyucu ile paylaşılmıştır. Üç, dört ve sekizinci sayılarda Süleyman Faik imzasıyla Fransızcadan tercüme edilerek yayınlanan “Tarih-i Musikiye Seri Bir Nazar” başlıklı tefrikalar gazetenin önemli tercüme eserleri arasında yer almaktadır. Bir başka tercüme eser, “Hindistan Yolu” başlığı altında üç, dört, beş, yedi, sekiz ve on ikinci sayılarda Rıfat imzasıyla yayımlanmıştır. “Hindistan Yolu” adlı eser de Rıfat adlı yazar tarafından İngilizceden tercüme edilmiştir. *İravadi*’nin dördüncü ve beşinci sayılarında Fransız yazarı Alphonse Karr’ın *Ihlamurlar Altında* adlı romanından yapılan tercüme tefrika halinde yayımlanır. Buna ilave olarak gazetenin üçüncü ve dördüncü sayılarında Rıfat imzasıyla yayımlanan “Hindistan (ve) Yolu” başlıklı tarih konulu yazılar İngilizceden tercüme edilmişlerdir. M. Zeki imzasıyla yedinci sayıda yayımlanan “Cenubî Asya’da Budizm” başlıklı yazı İngilizceden tercüme edilmiştir. Sekizinci sayıda, Doğan imzalı “Kaçınlar” başlıklı metin de yine İngilizceden tercüme edilerek yayımlananlar arasındadır. *İravadi*’nin yedinci sayısının üçüncü sayfasında İhsan Rauf imzasıyla Fransızcadan tercüme edilerek yayımlanan “Güneş” başlıklı şiir yer almaktadır. Aynı sayının dördüncü sayfasında M. Zeki imzasıyla ve “Cenubî Asya’da Budizm” başlığı ile yayımlanan makale İngilizceden tercüme edilmiştir. Gazetenin yedinci sayısından başlayarak on ikinci sayıya kadar tefrikası devam eden ve Doğan imzasıyla yayımlanan “Kaçınlar” başlıklı yazılar da yine İngilizceden tercüme edilmiştir. *İravadi*’nin yedinci ve on ikinci sayılarında M. Sabri imzasıyla yayımlanan “Hintlilerin Adat ve Secâyâtı” başlıklı yazılar da tercüme metinlerdir. Bu metinler, tercüme eden subayların bilgi birikimini ve ilgi alanlarının genişliğini göstermesi yanında, okuyucu kitlesi olarak, kamptaki esirlerin bilgi ve birikimlerinin de oldukça üst seviyede olduğunu gösterir. Bu, ister Harbiyeli olsun ister yedek subay olarak orduya alınmış olsun, Osmanlı askerî teşkilatı içerisinde yer alan subayların entelektüel seviyelerinin yüksekliğine işaret eden önemli bir durum olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

İravadi gazetesinde edebiyat, tarih, sosyoloji, coğrafya, fizik, veterinerlik, felsefe, din, müzik tarihi, eleştiri gibi pek çok farklı alanlarda yazılar yayımlanmıştır. Buna ek olarak geleneksel tiyatromuzdan orta oyunu gösterileri ve futbol müsabakalarına dair haberler de gazetede yer almıştır. Esir kampının sembolü haline gelen “Turan Top Oyuncular Ocağı” ise askerlerimizin esarete bile “Turan” fikrini canlı tuttuklarını gösteren somut bir örnektir.

İravadi gazetesinin toplam kaç sayı çıktığını, en azından şu anda tam olarak bilemiyoruz. Aralardan eksik sayıları olmakla birlikte, gazetenin elimizde toplam on iki sayısı bulunmaktadır. Eksik sayılar zaman içinde ortaya çıkabilir. Ancak yine de elde mevcut sayılar üzerinden *İravadi* gazetesi ile ilgili bir hüküm verilebileceği anlaşılmıştır. Mevcut sayılara bakarak bu gazeteyi çıkaranlar; okuyanlar ve Thayetmyo esir kampı hakkında genel bir kanaate sahip olabiliriz. Kamptan giden ve kampa gelen mektuplara olduğu gibi *İravadi* gazetesine de sansür uygulandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla gazete, Thayetmyo esir kampı ve kamptaki esir Türk askerleri hakkında bir

tarih yazmaya yetecek kadar açık ve net bilgiler vermemekle birlikte, bu gazetede yazan kalem sahiplerinin metinleri aracılığı ile esirlerin duygularını anlamak mümkün olabilir. Çünkü edebî metinler böyle bir imkân yaratmaktadır.

Sonuç olarak *İravadi* gazetesi ile ilgili olarak söylenebilecek en önemli söz, bu gazetenin vatan yolunda, hürriyet ve namus uğrunda ölümü göze almış Mehmetçiğin en zor şartlar altındaki duygularına tercüman olan bir tarihi belge olmasıdır. Bu, eşine az rastlanır bir edebî faaliyettir ve *İravadi*'de yer alan metinler Osmanlı/Türk ordusunda görev almış asker ve subayların kültür, sanat, edebiyat, felsefe, din ve fen alanlarında ne kadar önemli birikimlere sahip olduklarını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. *İravadi*'ye yansıyanlara bakılarak, Osmanlı/Türk ordusunda görev almış askerlerin bilgi birikimleri, kültür seviyeleri, sanata olan düşkünlükleri ve elbette bedi zevk yönünden gelişmiş bir bakış açısına sahip buldukları söylenebilir. Gazetede telif eserlerin yanında İngilizce ve Fransızcadan yapılan tercümelerin de yer alıyor olması subayların dünyayı takip edebilecek seviyede dil bildiklerini ve hemen her seviye ve türde eserleri rahatlıkla tercüme edebildiklerini göstermektedir. *İravadi*, Türk ordusunun hafızasında taşıdığı ve gerektiğinde ortaya dökülebildiği bütün bilgi birikiminin Thayetmyo esir kampındaki yazılı belgesidir denilebilir. Bu belgeler iyice okunup anlaşılmadan, Türklerin vatanlarından yaklaşık on bin km uzakta, hem esir kampında, hem de iklimin zorlayıcı şartları altında kendilerine, rüya gibi olmasa da, yeni bir hayat kurduklarına inanmak oldukça güç olacaktır. Dolayısıyla Türk savaş tarihi ve harp edebiyatı hakkında yapılacak çalışmalarda esir kamplarında çıkarılmış *İravadi* ve benzer diğer gazetelere mutlaka müracaat olunmalı ve bu gazetelerdeki metinler taranmalı, okunmalı ve gerektiğinde ilgili yerlerde kullanılmalıdır.

Kaynakça:

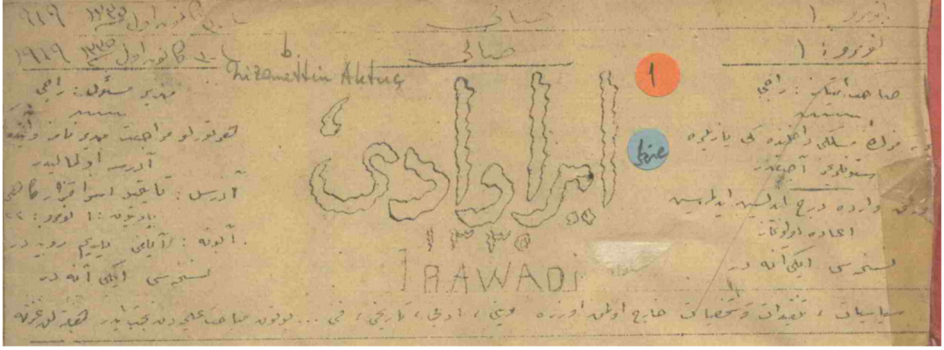
- ALAN, Selami (2016), “Esaretten Edebiyata Yansımalar”, *Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyum Bildirileri Cilt: 2*, (Ed: Yılmaz Daşcıoğlu), Sakarya Üniversitesi Yayınları, s. 344-357.
- ARIKAN, Mustafa (2016), “Rifat Rami (Arıcan) ve Esaret Dönemi Şiirleri”, *SUTAD*, Bahar 2016; (39): 101-145.
- ENGİNÜN, İnci (2013), “Hüma Hatun’un Kızları”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 3 Orhun Yazıtlarından Bugünkü Türk Dünyasına*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ENGİNÜN, İnci (2013), “Vetluga Irmağı”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 3 Orhun Yazıtlarından Bugünkü Türk Dünyasına*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- “Esarete Gençler...”, *Şebab*, 3 Eylül 1336/3 Eylül 1920, S. 7: 188-190.
- GEÇER, Genç Osman (2017), “Çanakkale Savaşı'nın Görünmeyen Yüzü Esarete Edebiyat ve Kahire Turra Kampı'nda Çıkarılan Bir Gazete: *Kafes*”, *Yüzüncü Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Harp Mecmuası*, Yıl: 2, S. 16, Şubat 1332/Şubat 1917.
- HİÇYILMAZ, Ergun, “Mülazım Gani Efendi'nin Anıları, Hindîçin'de Esir Türkler”, *Yeniyüzyıl*, 31 Aralık 1996.
- KERMAN, Zeynep (1998), “Tanzimat Devri Türk Edebiyatında “Esaret Temi” ve Sergüzeşt Romanı”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OKAY, M. Orhan (2016), “Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı”, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- RAVIŞANKAR, V. China, (2018), *Sons of Sarasvati: Late Exemplars of the Indian Intellectual Tradition*, USA-New York: State University of New York Press, Albany.
- Reports On British Prison-Camps In India And Burma-Visited By The International Red Cross Committee In February, March And April, 1917*, New York George H. Doran Company, MCMXVIII (1918)

ESARETTE EDEBİYAT VE BURMA THAYETMYO ESİR KAMPINDA TÜRKÇE BİR GAZETE:
İRAVADİ

TAŞKIRAN, Cemalettin, (2011), *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
Taşköprülü Mehmet Efendi, (2015), *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü*, (haz. Mesut Uyar-Ahmet Özcan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

EKLER

Ek: 1.

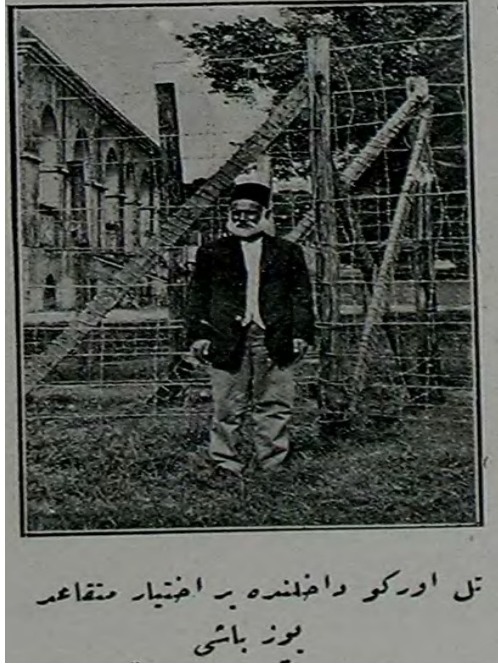

“İravadi” Gazetesinin Birinci Sayısının Klişe Başlığı

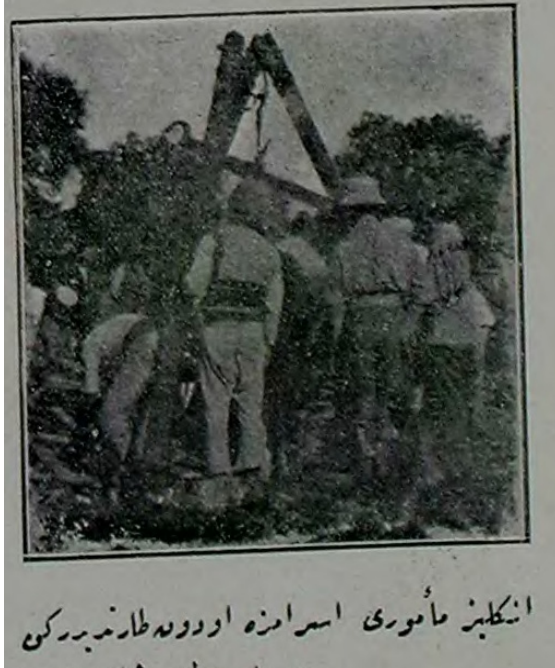
Ek: 2.

(Thayetmyo Esir Kampı) Tel Örgü Dâhilinde Baytar Mehmet Bey, Gani Bey ve Refiki
(Harp Mecmuası, S. 16, s. 254)

(Thayetmyo Esir Kampı) *Tel Örgü Dâhilinde Bir İhtiyar Mütakait [emekli] Yüzbaşı*
(*Harp Mecmuası*, S. 16, s. 254)

(Thayetmyo Esir Kampı) *İngiliz Memuru Üseramıza Odun Tarttırırken*
(*Harp Mecmuası*, S. 16, s. 254)

Ek: 3.

*Thayetmyo Üsera Karargâhı'nda İngilizce Lisansı Tahsil Eden Gençlerin Bir Kısmı
(Ortadaki işaretli zat tercüman ve muallim Kıbrıslı Zeki Bey'dir.)
(Şebab, 3 Eylül 1336/3 Eylül 1920, S. 7, s. 190.)*

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE “DENDÂN” KELİMESİNİN KULLANIMI ÜZERİNE*

Tuba ONAT ÇAKIROĞLU**

Öz: Klasik Türk edebiyatında şairler kelimeleri sözlük anlamları dışında farklı anlamlarda da kullanabilirler. Eserler kelime ve mazmunlar bakımından incelendiğinde şairlerin kelime kadrosu tespit edilir. Şairlerin kullandıkları kelime kadrosu tarihi seyir içinde kazandıkları değişik anlamlar doğrultusunda değerlendirilir. Klasik şiiri anlayabilmek okuyucunun eserlerin verildiği dönemden itibaren günümüze kadar gelen kültür birikimine sahip olmasını da gerektirir. Bu çalışmada “dendân” kelimesinin beyitlerdeki kullanımları tespit edilmeye çalışılacaktır. Dendân, klasik şiirde genel olarak sevgilinin dişi anlamında kullanılır. Dişlerin rengi, parlaklığı, dişi halinde bulunması ve ağzın sade gibi düşünülmesi sonucu inciye benzetilir. Dendân edebiyat haricinde bat, teşhîp ve mimaride de kavram olarak kullanılmıştır. Şairler geleneğin çizdiği çerçevede kalarak, kelimelere yükledikleri anlamlar vasıtasıyla eserlerine orijinallik kazandırmıştır.

Anahtar Sözcükler: dendân- diş- dürr-i dendân- inci- divan şiiri

On The Use Of The Word “Dendân” In Classical Turkish Poetry

Abstract: Poets can use words expect the dictionary meaning in Classical Turkish Literature. When works is examined inpoint of words and mazmun, frameworks of words of poets is determined. Poetical framework of words is evaluated according to different understandings in the historic cruise. To understand classical poetry requires reader who have a cultural accumulation from the time these works were given to the present day. In this study, different uses of the word “dendan” in a limited number of couplet will be tried to be determined. Dendan is used within the meaning of lover’s tooth in classic poetry. Teeth are likened to pearls due to color, brightness, beauty of teeth, appearance like aline, and the mouth is thought like mother of pearl. Dendan is used as a concept in calligraphy and illumination art excepting literature. By remaining within the frame drawn by tradition, poets have given originality to their works by means of the meanings they attach to words.

Keywords: dendân- tooth- dürr-i dendân- pearl- divan poetry

Giriş:

Klasik Türk şiirinde kaleme alınan metinlerin anlaşılabilmesi için kelimelerin sözlük anlamlarını bilmek yeterli olmamaktadır. Sözcüğün metin içinde hangi anlamı ifade ettiğini anlamak için metinlerin bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Şairler kelimeleri sözlük anlamının yanı sıra hayal dünyalarındaki tasvirleri canlandırmak adına farklı anlamlarda da kullanmışlardır. Bağlamalı dizin çalışmalarında metinlerin daha iyi anlaşılabilmesi adına pek çok çalışma yapılmaktadır. Böylelikle

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Divan Şiirinin Anlam Dünyası Sempozyumu’nda (23 Aralık 2016 İstanbul) sunulmuş “Tâcizâde Cafer Çelebi’nin Hevesnâme İsimli Mesnevisinin Bağlamalı Dizin ve İşlevsel Sözlük Çalışması Üzerine Tespitler” isimli sözlük bildirinin genişletilmiş makale biçimidir.

** Dr. Öğrt. Üyesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eskişehir/TÜRKİYE. E-posta: tonat@ogu.edu.tr ORCID No: 0000 0001 5650

divanlarda ve mesnevilerde söz varlığı ortaya konulmakta, sözcüklere bağlamlarından hareketle anlam verilmektedir.

Eserler bir bütün olarak ele alındığında şiiirlerdeki söz varlığı birbiriyle benzerlik göstermektedir. Şairin yoğunlaştığı kelimeler ve kelimenin çok anlamlılığının ne ölçüde kullanıldığı ortaya çıkar. Şairlerin bazı kelimeleri sıklıkla kullandığını görmek mümkündür. Bu durum, geleneğin belirlediği bir konuyu işlerken diğer şairlerle de benzerlik göstermelerine sebep olmuştur. Bir eser şairin kullandığı kelime kadrosu çerçevesinde detaylı olarak incelendiğinde şairin üslubu ve dönemine ait çıkarımlarda bulunmak mümkün olmaktadır. Ayrıca şairlerin kendilerinden önceki kullanımlarından farklı söyleyişleri ifade edebilmek adına kelimelere orijinal manalar yükledikleri tespit edilmektedir. Daha geniş perspektiften bakılabilirse şairler arasındaki sözcük alışverişi, kendinden sonraki şairlere kazandırdığı yeni anlamlar, kendinden önceki şairlerle karşılaştırılarak ilk defa kullandığı kelimeler ortaya çıkartılabilir.

Edebî metinleri anlamlandırabilmek çoğu kez kelimelerin eserin meydana getirildiği devirdeki kullanımını bilmekle mümkün olmaktadır. Anlamı çıkarabilmek için mazmunların anlaşılması çoğu zaman da metindeki anlam katmanlarının çözülmesi gerekir. Klasik şiiri anlayabilmek okuyucunun belli bir kültür birikimine sahip olmasını da gerektirir. Bazen tek bir kelimenin farklı yapılar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada Câfer Çelebi' nin Hevesnâme isimli eserinin bağlamalı dizin çalışmaları sırasında tespit edilen “dendân” kelimesinin farklı kullanımı ve aynı kelimenin divanlarda da yer alan çeşitli kullanımları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Dendân:

Anadolu sahası klasik Türk şiirinde kullanılan dendân kelimesi Türkçe'ye Farsça'dan geçmiştir. Dendân kelimesinin sözlüklerde birkaç anlamı bulunmaktadır; diş, Arap alfabesindeki sin, be, se, nun gibi harflerin çıkıntılılarına verilen isim, kale surları ve burçları üzerinde aralarında çıkıntılar bulunan boşluklar.

Dendân kelimesi aynı zamanda hat sanatının terimleri arasında yer almaktadır. Sin (س) harfinin dişlerine ve yazıda buna benzer bir, iki, üç harfin yan yana gelmesinden ortaya çıkan dişlere verilen isimdir. Tezhip kavramı olarak dendân ‘ser-levhâ’larda giriş, çıkış ve dönüş yerlerinde kendine mahsus yapılan ve diş benzeyen bir takım şekillere verilen isimdir (Pakalın 1993: 424).

Klasik Türk şiirinde dendân kelimesi dişle ilgili tasvirlerde ve teşbihlerde kullanılmıştır. Sevgilinin güzellik unsurlarından yüz ile ilgili olanları ön plâna çıkartılır. Göz, kaş, kirpik, yanak, alın, ayva tüyleri, ağız, dudak ve diş farklı benzetmelerle tasvir edilir. Dendân kelimesi divan edebiyatında sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan diş anlamında yer almasının yanı sıra farklı anlamlarda kullanılır. Diş anlamının dışında metnin içeriğine uygun olarak tasvirler yapılırken; tarağın dişi, tespih taneleri ve sofaya açılan kapıların ağızdaki diş benzetilmeleri şeklinde kullanımlara rastlamak mümkündür.

İnciye Benzeyen Dişler:

Şairler sevgilinin dişlerini inciye benzetmekle beraber, incinin yanı sıra inci ile ilgili unsurlara da yer vermişlerdir. Dünyadaki kaliteli inciler Aden Denizi'nden çıkarıldığı için beyitlerde Aden incisi kıyaslama unsuru olarak yer alır (Şentürk 2016: 102). Denizcilerin incileri denizin derinliklerine dalarak çıkardıkları bilinen bir durumdur.

Sevgilinin inciye benzettikleri dişlerini tasvir eden şairler, incinin dalğıçlar tarafından denizden çıkarılması hadisesine işaret ederler. Bâkî beyitte âşinâ, bahr ve dalmak kelimelerini kullanmak suretiyle bu bilinen durumu hatırlatır. İncinin denizden çıkarılmasının kolay olmadığı gibi sevgilinin dişlerine ulaşmanın da ne kadar zor olduğu dile getirilir. Şairâne bir üslupla sevgilinin ağzındaki her biri inci tanesi olan dişleri dileyenlerin, dalğıçlar gibi denize dalmaları gerektiği ifade edilir:

Dilerlerse dür-i dendân-ı la'l-i dil-beri ey dil

Revâdur âşinâlar bahr-i 'aşka talalar yir yir

Bâkî (Küçük 1994: 217)

Klasik şiirde dendân kelimesi öncelikle sevgilinin güzellik unsurlarından diş için kullanılmıştır. Dişler rengi, parlaklığı, güzelliği, dizi halinde bulunması sebebiyle inciye benzetilir. Dişlerin inciye benzetilmesinin diğer sebebi ağzın inciye içinde saklayan sedef gibi düşünülmesidir. Dudaklar rengi sebebiyle la'l olarak tasavvur edilir. Bu sebeple şairler tarafından inci ve la'l kelimeleri çoğu kez birlikte kullanılır. Yahyâ Bey, sevgilinin renkli dudağını saf la'l taşına, görünen dişlerini de parlak, kusursuz bir inciye benzetmektedir:

Leb-i rengîni benzer la'l-i nâba

Görinen dişleri dürr-i hoş-âba

Taşlıcalı Yahyâ (Çavuşoğlu 1977:261)

Edebî gelenekte bilinen benzetmeler mübalağalı bir anlatımla daha ilgi çekici hâle getirilmiştir. Dişlerin inciye benzetilmesi bilinen bir durum iken denizin oluşma sebebinin inciye benzeyen dişler olması mübalağa söz konusudur. Bâkî, sevgilinin inci dişlerinin ayrılığıyla o kadar çok gözyaşı dökmüştür ki bu gözyaşları engin bir deniz olmuştur.

Fîrâk-ı dürr-i dendânuñla câri gözlerüm yaşı

Bu bahr-i bî-kenâra ol dür-i nâ-yâb olur bâ'is

Bâkî (Küçük 1994: 118)

Dendân kelimesinin yanı sıra sevgilinin dişleri için lü'lü, le'âl, dürr, cevâhir ve güher kelimeleri de kullanılmıştır. Beyazlığı, parlaklığı ve güzelliği sebebiyle dendân inci dizisi olarak da düşünölmüştür. Sevgilinin la'l dudakları veya ağzı bu incilerin saklandığı kutudur. Bâkî, sevgilinin parlak beyaz dişlerini kırmızı renkli yakuttan yapılmış hokkanın içindeki inci taneleri olarak tasvir eder. Bu durumda ağız kırmızı yakuttan imal edilmiş bir hokka olarak düşünölür:

Degüldür la'l-i nâbuñda görinen sim dendânuñ

Dizilmiş hokka-i yâkût-ı ahmer içre lü'lüdü

Bâkî (Küçük 1994: 207)

Bedahşan, en kıymetli la'l ve yakut taşlarının çıkarıldığı bugün Afganistan sınırları içinde bulunan bir şehirdir. Ummân incisi ise Aden denizinden elde edilen inci gibi son derece değerlidir. Şairler sevgilinin güzellik unsurlarını ön plana çıkarmak istediklerinden herkes tarafından bilinen, tanınmış öğelere ikinci derecede yer vermişlerdir. Ahmedî, Bedahşan la'lini ve Umman incisini sevgilinin dudağına ve dişine bende eyler:

Işk ol leb ü dendânun uş bende düşürüpdür

Hem la'l-i Bedahşân'ı hem lü'lü-yi Ummân'ı

Ahmedî (Akdoğan 1988:250)

Klasik şiirde inciye benzetilen dişler incilerin özellikleri zikir edilerek benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Dürr-i şahvâr, padişahlara lâyük, iri inci demektir. Amrî'de sevgilinin dendânını yakut hokkanın içindeki padişahlara lâyük inci olarak tasvir etmiştir:

Hokka-i yâkûtda dendânı dürr-i şahvâr

Hatt-ı sebzi hâtem-i la'linde pîrûze nigîn

Amrî (Çavuşoğlu 1979: 118)

15. Yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Mesihî, Sultan Bayezîd Han'ı övmek maksadıyla kaleme aldığı Ramazaniyye' de dişlerle tesbih taneleri arasında ilgi kurmuştur. Sabah akşam sultanın övgüsünü tekrarlamak için her ağız diş tanelerinden tespîh edinmiştir:

Dâne-i dendândan tesbîh idinmiş her dehen

Tâ ki anuñ medhini tekrâr ide her subh u şâm

Mesihî (Mengi 1995: 30)

Klasik Türk edebiyatında kaleme alınan sergüzeştâmelerin bazı bölümlerinde sevgilinin güzellik unsurlarının tasvirlerine yer verilir. Tâcizâde Câfer Çelebi'nin Hevesnâme isimli mesnevisinde sevgilinin güzellik unsurlarının yer aldığı böyle bir bölüm bulunmaktadır. Sevgilisiyle bir süre görüşemeyince bu hasrete dayanamayan Câfer Çelebi sevgiliye hitâben bir mektup yazar. Mektubun konusu sevgilinin güzelliğidir. Şair bu mektupta güzellik unsurlarını sırasıyla verir. "Sıfat-ı Dendân" başlığı ile sevgilinin dişlerinin özelliklerini klâsik gelenekte yer alan benzetme usulüne uygun bir biçimde sıralar. Klasik şiirde sevgilinin dişleri inciye, ağız ise sedefe benzetilir. Ağız ve istirdiye şekil ve açılıp kapanma özelliği itibariyle benzerlik gösterir. Câfer Çelebi, sevgilinin dişlerini gördüğünden beri gözyaşı dökmektedir. Akıl erbabı kimseler sevgilinin ağzının içindeki dişleri sedefin içindeki inci olarak tasavvur ederler. Bundan sonra sevgilinin dişleri gök cisimleri ile ilintili olarak tasvir edilir. Sevgilinin bir güzellik unsuru olan dişleri sin harfine, ağız ise mim harfine benzetilir. Sevgilinin dendânı, birkaç damla âb-ı hayvânın bir araya gelmesinden olmuştur. Eskilerin inanışına göre incinin bir damla sudan hasıl olduğu hatırlanırsa beyitteki incelik daha iyi anlaşılabilir. İnci nisan yağmurunun damlasından olurken sevgilinin dişleri âb-ı hayât damlalarından meydana gelmiştir:

Görelen dişlerün nazmını bu cân

Oluşdur gözlerüm derd ile giryân

Ki'anı erbâb-ı akl idüp tasavvur

Didiler kim sadef içindedür dür

Lebünde dir görenler âfitâba

Nihândur zerre içinde Süreyyâ

Dehân-ı gonçede yahod ser-â-ser

Dizilmişdür teberg-i rûh-perver

Görenler didiler sâbâş u tahsîn

Ki nice sığmış ol mîm içre bu sîn

Yahod bir niçe katre âb-ı hayvân
Gelüp bir yire olmuş sana dendân

Tâcizâde Câfer Çelebi (Sungur 2006: 520)

Jâle-Çiy Damlası-Dişler:

Klasik edebiyatta sevgilinin dişleri için kullanılan dendân kelimesi bazı beyitlerde “jâle” kelimesi ile birlikte kullanılır. Ferheng-i Ziyâ’da dendân maddesinin devamında dendânî hût ifadesine yağmur damlası ve gözyaşı anlamı verilmiştir. Klasik Türk şiirinde ise dişlerle çiy damlaları arasında ilgi kurulmuştur.

Yahyâ Bey, dendân, jâle(çiy damlası), inci küpe ve menekşeden oluşan farklı bir tasvir yapmaktadır. Menekşe sevgilinin cevher saçan dişlerini görüp, kulağına çiy damlacığından değerli inci küpe takmıştır:

Nazm-ı lülü gibi dendân-ı güher-rizûn görüp
Jâleden takdı benefşe gûşına dürr-i semîn

Taşlıcalı Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 64)

Sevgilinin duru ve sade güzelliği ifade edilmek istendiğinde tabiat unsurları ile güzellik unsurları arasında ilgi kurulur. XVI. yüzyıl şairlerinden Âhî aşağıdaki beyitte sevgilinin dişlerini, la’l üzerindeki çiy damlacıklarına benzetmektedir. Jâle, sabahları yaprak ve çiçeklerin üzerinde görülen su damlaları, çiy tanecikleridir. Divan şiirinde sevgilinin yanağındaki ve dudağındaki ter damlacıkları için mazmun olarak jâle kelimesi kullanılmıştır. İnci tanesi gibi olan dişlerin kırmızı dudakların arasından görünmesi la’l taşı üzerindeki çiy damlacıklarını hatırlatır.

Lebünde dürr-i dendânun gören der
Dizilmiş gûyiyâ la’l üzre jâle

Âhî (Kaçalın tarihsiz :52)

Bâkî, âşığın gözlerindeki dişlerin hayâlini lâle üzerindeki çiy damlacıklarına benzeterek ince bir hayalle bu diş ve jâle arasındaki ilgiyi kurmaktadır. Senin inciye benzeyen dişlerinin kanlı yaşla dolu gözlerdeki hayali, sanki taze lâleye düşmüş çiy damlacıklarıdır:

Jâlelerdür lâle-i sîr-âba düşmüş gûyiyâ
Dürr-i dendânun hayâli çeşm-i pür-hûn-âbda

Bâkî (Küçük 1994: 374)

Mesihî sevgiliyi bağ içinde bir gül olarak hayal etmektedir. Bağ içinde ince belli güllerin şahı olan sevgilinin ağzı gonca, ağzının içindeki dendânı da goncanın üzerindeki çiy damlalarıdır:

Bâğ içinde şâh-ı gül bir ince belli hübdür
Kim anuñ gonca dehânı jâleler dendânıdır

Mesihî (Mengi 1995: 148)

XVI. yüzyıl şairlerinden Emrî’nin divanında dendân kelimesinin geçtiği birçok beyite tesadüf edilmektedir. İncinin jâleye/çiy tanesine dehânın kırmızı goncaya benzetildiği görülür. İnci tanesi olan dişler sevgilinin ağzındadır. Damla damla çiy taneleri de kırmızı goncanın üzerindedir.

Dürr-i dendân kim dehân-ı dilber-i ra’nâdadur

Katre katre jâledür kim gonca-i hamrâdadur

Emrî (Saraç 2002: 67)

Divan şairleri Türkçe atasözü ve deyimleri de şiirlerinde ustalıkla kullanmışlardır. Günümüz Türkçesi'nde var olan bir atasözüne eski şiirlerde de rastlanılmaktadır. Emrî, "işten artmaz dişten artar" atasözünü beyit içinde kullanarak sözü bir vesileyle sevgilinin dişlerine getirir:

Dişden artar akça işden artmaz dirler şehâ

Gözlerüm yaşın ne var artursa dendânun senün

Emrî (Saraç 2002:145)

Klasik edebiyatta gökyüzü, yıldızlar ve yıldızların hareketleri önemli bir yer tutar. Âşığın ruh haline ve duygularına tercüman olurlar. Emrî'nin her gece gözyaşı döktüğünü gören felek ona gülümser. Gülümseyince şaire görünen gökyüzündeki yıldızlar değil sevgilinin dişleridir. Görüldüğü üzere açık bir havada gökyüzünde görünen yıldızlar şairin hayalinde sevgilinin dişlerini canlandırır:

Görünen encüm degül dendânlarıdır şöyle kim

Her gice giryem görüp bu çarh olur handân bana

Emrî (Saraç 2002: 21)

Dendân - harf-i dendân:

Klasik şiirde sevgilinin dişleri ile eski harflerin(be-te-sin) dişleri arasında ilgi kurulur. Necâti Bey, sin harfinin dişleri nazik dudaklarını incitmesin diye sevgilinin kimseye selâm vermediğini dile getirir. Şairin gözünde sevgili son derece kıymetlidir, selam vermek için ağzını açtığı anda dişleri dudağını incitebilir. Sin harfinin dişleri ile sevgilinin dişleri arasında ilgi kurulur:

Anun için kimseye virmez selâm ol nâzenin

Lebleri nâzügdürür zahmet virtür dendân-ı sîn

Necâti Bey (Tarlan 1997: 76)

Sevgilinin dişlerinin yaralayıcı özelliğinden bahseden başka bir isim de Amrî'dir. Âşığa Allah'ın selâmını vermeye nazlanan sevgilinin gerekçesi dudaklarını zahm-ı dendândan incitmemek için olmalıdır:

Zahm-ı dendân mı irürdüm leb-i şîrînine kim

Virmeyüp Tañrı selâmını geçer nazlanur

Amrî (Çavuşoğlu 1979: 54)

Sin harfinin dudakları incittiğini dile getiren başka bir beyit de Nedim'e aittir. Sevgilinin dudakları o kadar hassastır ki buse sözcüğünün içindeki sin harfinden yararlanabilir. Hal böyle olunca âşığın sevgiliyi öpmesi de mümkün gözükmemektedir:

Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden

Lâ'lin öpdürmek bu hâletle muhâl olmuş sana

Nedim (Macit 2017: 210)

"Dendân" Kelimesinin Farklı Bir Anlamda Kullanılması: Dendân- Kapı

Tâcizâde Câfer Çelebi Hevesnâme' nin birinci kısmında yer alan Sıfat-ı Sarây-ı Humâyûn bölümünde Topkapı sarayının özelliklerini tasvir ederken "dendân" kelimesini farklı bir anlamda kullanmıştır. Klasik Türk şiirinde genellikle dendân

kelimesi dış anlamında kullanılırken, bu tasvirde sarayın sofaya açılan kapıları ağızdaki diş dizisi olarak tasavvur edilmektedir. Topkapı Sarayı sofa kapılarının resimlerine bakıldığında sıralı olarak inşa edilen kapıların ağızdaki dişlerin sıralanmasına benzediği görülebilir.

Saf-ı dendânelerden ‘arz-ı dendân
 İdüp olmuş leb-i her suffa handân
 Benüm şi‘rüm gibi her beyti rengin
 Der ü divârı nakş-ı Mâni-i Çin
 Görüp revzenler ol nakş u nigârı
 Açup ağzın olur hayrân u zârı
 Bes ol revzenlerin hayrânlığına
 Bu resme zâr u ser-gerdânlığına

Tâcizâde Câfer Çelebi(Sungur 2006: 171)

Câfer Çelebi saray tasvirini yaparken şairane hayallerle orijinal ifadelere yer verir. Topkapı Sarayının sofaya açılan kapılarını gülen birisinin dudağından görünen dişlerine benzetmiştir. Pencereler ise kapıların süsünü görüp ağzı açık hayranlıkla izleyen birisi olarak tasvir edilmiştir. Eserin devamında gelin süsleyicinin elinde tuttuğu tarağın dişleri gibi kapıların sıralı duruşu arasında ilgi kurulmaktadır:

Kılıpdur mâşıta anı zamâne
 Elinde her saf-ı dendâne şâne

Tâcizâde Câfer Çelebi(Sungur 2006: 171)

Dendân-ı mâhî:

Mimaride kullanılan bir tabir olan “Dendân-ı Mâhî” ibaresi Tâcizâde Câfer Çelebi’nin Hevesnâme isimli eserinde Fatih Camii’nin tasvir edildiği kısımda yer alır. Dendân-ı Mâhî, mâhî Farsça isimdir, balık demektir. Mimari yapıların çatılarındaki sırt kısmı anlamındaki mahya kelimesinin eski metinlerdeki şekli. Arapça mahv kelimesinden gelirse mâhî-i nukuş nakışları yok eden, vakıf binalarının duvarlarını temizlemekle görevli kimse demektir (Ayverdi 2011: 1927). Câfer Çelebi Sıfât-ı Câmî-i Kebir Sultan Muhammed başlıklı bölümde Fatih Camii’ni tasvir eder. Fatih Sultan Mehmed’e dua ile başlayan bölümde, Sultanın İstanbul’u fethettikten sonra Allah’a bir şükran ifadesi olarak bu mabedi inşa ettirdiği dile getirilir. Sonra kubbenin yüksekliği, kubbe üzerindeki süslemeler, Hitâyî ve Rûmî desenli renk renk vitraylar sırasıyla tasvir edilir. Şair tarafından detaylı bir şekilde tasvire devam edilir; kapı ve pencerelerin ahşap kanatları ele alınarak bunların oyma ve sedef işçilikleriyle şimşir ve abanoz ağacı geçmelerle yapıldığı üzerine sürülen reçeneler dahi dile getirilir. Çatı kısmındaki taşların balık sırtı biçiminde yerleştirilmesini anlatmak için dendân-ı mâhî ibaresi kullanılmıştır. Taşların döşeme şeklini tasvir eden şair mahyaların dişlerini(çıkıntılarını) yer yer koyarak elde edilen beyazlık ve siyahlığın güzel bir görünüm oluşturduğunu ifade eder:

Ser-â-ser işlemişler künde- kârî
 Bırakmışlar ‘aceb nakş u nigârı
 İdüp şimşâda peyvend âbnûsı
 Sürüp üstüne kat kat senderûsı

Komışlar câ-be-câ dendân-ı mâhî
Yaraşmış hoş sepîdî vü siyâhî
Salup dendân-ı mâhî üzre yir yir
Nukûş-ı âbnûsiler girih-gîr

Tâcizâde Câfer Çelebi (Sungur 2006: 181)

Yaşlılığın Göstergesi Olarak Dişler:

Klasik Türk şiirinde dişler sevgilinin güzelliğinin bir parçası olması dışında bir başka yönüyle yaşlılığı tasvir etmek için kullanılır. Yaşlanan insanın sağlığı bozulur, dişleri dökülmeye başlar. Taşlıcalı Yahyâ Bey, ihtiyarlığında dökülen dişlerini tükenen akçeleri gibi düşünür. Dişler vücudun sağlığını dolayısıyla gençliği ifade eder:

Akçam dükendi cümle çıkup gitdi dişlerüm
Bürc-i vücûdumun yine tolundı Ülkeri

Taşlıcalı Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 565)

Azmizâde Hâletî, dişleri dökülüp aşk yolunda yaşlanan pîr-i fânî olmasına rağmen sevgilinin zülfünden vazgeçmeyen bir âşığı tasvir eder.

‘Ukde-i zülfin yine elden komazsun Hâletî
Pîr-i ‘ışk olsan eger kalmasa dendânun senün

Azmizâde Hâletî (Kaya 2017: 388)

Dendân/Dendâne:

Klasik şiirde tarağın dişlerinden söz edilirken dendâne kelimesi kullanılır. Lugat-ı Nîmetullah’da dendâne kelimesinin anlamı kilit ve tarağın dişleri olarak verilmiştir. Türk şiirinde de dendâne kelimesi tarağın dişleri anlamında yer almaktadır. Âşığın sevgili üzerine hayalleri sınırsızdır. Sevgilinin misk kokulu saçlarını süslemek için şairin eli tarak, parmakları da o tarağın dişleri olur:

Zülf-i müşğîn-i nigârî Emriyâ tezyîn için
Şânedür destüm ana barmaklarum dendânedür

Emrî (Saraç 2002: 65)

Âşığın gönlü yahut canı sevgilinin saç tellerine takılıdır. Ahmedî, sevgili ne zaman saçına tarak sürse tarağın dişlerinden toprağa bin can dökülür:

Cân ana vir Ahmedî kim şâne ursa zülfine
Sala yil toprağa bin cân ser-i dendânenen

Ahmedî (Akdoğan 1988:508)

Dendân-ı Saâdet:

Mukaddes emanetler içinde bulunan, Hazreti Muhammed’in Uhud savaşı sırasında kırılan dişinin bir parçasıdır. Türk İslâm kültüründe “dendân-ı saâdet, dendân-ı şerîf” diye anılan bu kırık diş parçasının kimin tarafından muhafaza edildiği bilinmemekle birlikte mukaddes emanetler arasında yer almaktadır. Evliyâ Çelebi Seyahatnâme’de Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferinden önce Memlûk Sultanı Kansu Gavri’nin İskenderiye’ye naklettirdiği hazine içinde dendân-ı saâdet ile bir tutam lihye-i şerîfi de vardı, demektedir. Dendân-ı saâdet halen Topkapı Sarayı Hırka-i Saâdet Dairesi’nde bulunmaktadır (Bozkurt 1994: 155). Klasik Türk edebiyatında Hz. Peygamber’in hakkında yazılan pek çok eser bulunmaktadır. Yahyâ Bey, Kaside-i Na’t-i Resûl

başlıklı naatte peygamberin övgüsünün yer aldığı bölümde Hz Muhammed’in inciye benzetilen dişlerinden söz etmektedir. Beyitte seher rüzgârını sümbül saçlarının tutkunu, lü’lü’-i lâ’lâyı/parlak inciye dişlerinin kulu kölesi eyler:

Âşüftesi sümbül saçının bâd-ı sehergâh
Üftâdesi dür dişlerinün lü’lü’-i lâ’lâ

Taşlıcalı Yahyâ Bey (Çavuşoğlu 1977: 21)

Sonuç:

Şairler kendisine sunulan imkânlar çerçevesinde eserlerini kaleme almışlardır. Şairlerin bir kısmı gelenekten kopmadan kelimelere ve mefhumlara farklı anlamlar yüklemiştir. Şairlerin eserleri bütün olarak incelendiğinde kelimelerin taşıdıkları anlamlar daha net olarak tespit edilir. Kelimeleri sözlük anlamının yanı sıra metin içindeki kullanımlarına göre anlamlandırma ihtiyacı söz konusudur. Eserlerdeki orijinallik şairin yaşadığı devrin ona tesiri, şairin hayata bakışı, zekâ, duygu ve düşüncesinin etkisiyle meydana gelir. Sadece dendân kelimesinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmada, bir kelimenin sözlük anlamı dışında farklı anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Edebî eserlerin hâricinde hat sanatında ve tezhip sanatında yakın anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Güzel sanatların bu anlamda bütün olarak ele alınması gerekliliği de söz konusu olmaktadır.

Klasik şiirde hemen hemen bütün tasvirlerde dişler inci olarak tasavvur edilir. Ağız yakuttan veya la’lden yapılmış bir hokka, dişlerde o hokkanın içindeki inci taneleri olarak düşünülür. Mübalağalı bir anlatımla incinin beyazlığı sevgilinin dişlerine bağlanır. İnci tanelerine benzetilen dişlerle çiğ taneleri arasında ilgi kurulur. En ilgi çekici kullanımlardan birisi bir fotoğraf karesi gibi tasvir yapan Tâcizâde Câfer Çelebi’nin Hevesnâme isimli mesnevisinde ‘dendân’ kelimesini Topkapı Sarayı’ndaki sofaya açılan ‘kapı’ anlamında kullanmasıdır. Câfer Çelebi aynı mesnevîde sevgilinin güzellik unsurlarını vasf ederken dendân için ayrı bir bölüm ayırmış, geleneğe uygun benzetmelerle dişleri tasvir etmiştir. 16. yüzyıl şairlerinden Emrî divanında dendân kelimesini sevgilinin dişleri hâricinde farklı benzetmeler içinde kullanır.

Sonuç olarak klasik şairin hayal dünyasını kavramak için kelimelere yüklediği anlamlar üzerinde durulmalıdır. Zira aynı kelimenin bir eser içinde ince hayallerle farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Edebî eserlerin doğru anlaşılıp yorumlanabilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi önem arz etmektedir. Son yıllarda söz varlığımızı ortaya koyarak, yapılan bağlamlı dizin çalışmalarının bu ihtiyacı karşılayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça:

- AKDOĞAN, Yaşar, (1988), *Ahmedî Dîvânından Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan, (2011), *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BOZKURT, Nebi, (1994), “Dendân-ı Saâdet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 57-58.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (1977), *Yahyâ Bey Dîvan Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (1979), *Amrî Dîvan Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (1992), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

- İNCE, Adnan, (2015), *Ni'metullâh Ahmed Lügat-i Nimetu'llâh*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAÇALIN, Mustafa, (Tarihsiz), *Âhî Divanı* Ankara. Bkz. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590.ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0> (Son Ulaşma Tarihi:05.02.2020)
- KAYA, Bayram Ali, (2017), *Azmizâde Hâleti Dîvânı*, Ankara. Bkz. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196456/azmizade-haleti-divani.html> (Son Ulaşma Tarihi:05.02.2020)
- KÜÇÜK, Sabahattin, (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MACÎT, Muhsin, (2017), *Nedim Dîvânı*, Ankara. Bkz. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html> (Son Ulaşma Tarihi:05.02.2020)
- MENGİ, Mine, (1995), *Mesihî Dîvânı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları.
- SARAÇ, Mehmet Ali Yekta, (2002), *Emrî Dîvânı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- SUNGUR, Necati, (2006), *Tâcizâde Cafer Çelebi Heves-nâme (İnceleme- Tenkitli Metin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, (2002), *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler*, İstanbul: Kitabevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, (2016), *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, İstanbul: OSEDAM Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat, (1997), *Necati Bey Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

TÜRKİYE'DE KELİME ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE YAYIMLANAN MAKALELER BİBLİYOGRAFYASI II (2007-2020)

Galip GÜNER*
Kader TÜNGÜÇ ÇELİK**

Öz: Türkiye'de kelime etimolojisi üzerine yayımlanmış makalelerin derlendiği çalışmanın ilki 2006 yılında Türklük Bilgisi Araştırmaları dergisinin 30/II numaralı sayısında yayımlanmıştı. 2006'dan bugüne Türkiye'de etimoloji çalışmaları hız kazandı. Bilhassa genç Türkologların ilgisi ve katkısıyla tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığında yer bulmuş pek çok kelime gün yüzüne çıkarıldı ve etimoloji biliminin ilkeleri doğrultusunda irdelendi. Bu çalışmada, 2007-2020 yılları arasında Türkiye'de yayımlanan dergilerdeki etimoloji yazıları derlendi. Bu yapılırken doğrudan kelime etimolojisiyle ilgili olan makaleler esas alındı. Toplam 400 makalenin tam künyesi verilerek bir bibliyografya hazırlandı. Çalışmanın sonuna ise makalelerde ele alınan kelimelerden oluşan bir dizin eklendi.

Anahtar Sözcükler: Etimoloji, kelime etimolojisi, bibliyografya, 2007-2020

Bibliography of Articles Published On The Word Etymology In Turkey II (2007-2020)

Abstract: The first of the studies published compilation of articles on the word etymology in Turkey was published in the Journal of Turkish Studies, Vol. 30/II, 2006. From 2006 to today, etymological studies accelerated in Turkey. Especially with the interest and contribution of the young Turcologists, many words that were found in the presence of historical and contemporary Turkish dialects were unearthed and examined in line with the principles of the science of etymology.

In this study, between the years 2007-2020 were compiled etymology writings in journals published in Turkey. While doing this, articles related to the word etymology were taken as basis. A bibliography was prepared by giving the identification tag of 400 articles. At the end of the study, an index consisting of the words discussed in the articles was added.

Keywords: Etymology, word etymology, bibliography, 2007-2020

1. GİRİŞ

Türkiye'de kelime etimolojisi üzerine yayımlanmış makaleleri derlediğimiz çalışmanın ilkini 2006 yılında genç bir araştırma görevlisi iken müteveffa Şinasi Tekin Hoca'nın teşvikiyle yayın hayatına Harvard Üniversitesinde devam eden *Türklük Bilgisi Araştırmaları* dergisinin 30/II numaralı sayısında yayımlanmış idik.¹ Açıkçası bu çalışma Türkoloji'ye ilgi duyanlarda büyük bir merak uyandırdı. Etimoloji çalışması yapanlarca kaynak olarak kullanıldı. Sağladığı kolaylıklar hususunda ciddi dönütler alındı.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kayseri/TÜRKİYE, E-posta: gunerg@erciyes.edu.tr ORCID No: 0000-0003-3633-1269

** Arş. Gör., Mimarşinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul/TÜRKİYE, e-posta: kader.tunguc@msgsu.edu.tr

¹ Güner, Galip (2006), "Türkiye'de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanmış Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Orhan Okay Armağanı-III, 30/II, Harvard, 77-93.

2006'dan bugüne Türkiye'de etimoloji çalışmaları hız kazandı. Bilhassa genç Türkologların ilgisi ve katkısıyla tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığında yer bulmuş pek çok kelime gün yüzüne çıkarıldı ve etimoloji biliminin ilkeleri doğrultusunda tartışıldı, irdelendi. Doğrudan etimolojiyle ilgili Marek Stachowski, Osman Fikri Sertkaya, Uwe Bläsing, Ali Akar, Hatice Şirin, Murat Çakan, Alp Paksoy gibi araştırmacılarca kitaplar yazıldı.

Bu süreçte 2007 yılında Tuncer Gülensoy tarafından yayımlanmış olan *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* önemlidir. Ayrıca 2014 yılında, Andreas Tietze'nin varislerinden *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin tüm ciltlerinin telif ve hakları ile Tietze'nin hayattayken yapmış olduğu çalışmalarını kapsayan tüm yazı ve belgeler TÜBA tarafından teslim alındı. Çalışma yeniden düzenlenerek rahmetli Semih Tezcan ve proje ekibi tarafından birinci cilt (A-B), ikinci cilt (C-E), üçüncü cilt (F-J) ve dördüncü cilt de (K-L) olmak üzere 2016 yılında basıldı. Tezcan'ın 2017 yılında vefatının ardından projenin editörlük görevi Emine Yılmaz ve Nurettin Demir tarafından yürütüldü. Hızla ilerleyen süreç 2020 yılının ilk aylarında meyvelerini verdi ve Tietze'nin muazzam çalışması dokuz cilt sözlük ve bir cilt de dizin olmak üzere on cilt hâlinde yayımlandı. Türk Dil Kurumu da 2015 yılında *Türkiye Türkçesinin Köken Bilgisi (Etimolojisi) Sözlüğü Projesi*'ni başlattı. Üç yılda tamamlanması amaçlanan proje 2019 yılına kadar çeşitli sebeplerden kesintiye uğradı ve projeden bir sonuç alınamadı. 2019 yılında proje, Türkiye'de görev yapan yüzlerce Türkologun katkı sağlayacağı elektronik bir yazılımla yeniden hayata geçirildi.

Bu çalışmanın hazırlanmasında Osman Fikri Sertkaya'nın 2018 yılında yayımladığı *Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Araştırmaları* kitabının ön sözünde dile getirdiği “Çeşitli kelimelerin etimolojileri üzerine 2006 yılına kadar yayımlanan araştırma ve incelemelerden 379'unun alfabetik olarak listelendiği ve incelenen kelimelerin de alfabetik listesinin verildiği bir bibliyografya da Doç. Dr. Galip Güner tarafından yapılmıştı. Şimdi kendisinden 2007-2018 yılları arasındaki bibliyografyayı hazırlamasını bekliyorum.” sözleri teşvik edici oldu. Meslektaşım Kader Tüngüç Çelik ile birlikte 2007-2020 yılları arasında Türkiye'de yayımlanan dergilerdeki etimoloji yazılarını derledik. Bunu yaparken doğrudan kelime etimolojisiyle ilgili olan çalışmaları esas aldık ve bunları ayrıca çalışmanın sonunda dizinledik. Elbette ki pek çok çalışmanın içerisinde etimoloji bilimini ilgilendiren veriler mevcut idi. Bunlar arasında da etimoloji çalışmalarına doğrudan katkı sağlayacak olanları çalışmaya dâhil ettik. Müstakil kitap çalışmalarındaki yazılarla, derleme kitaplardaki ve basılı sempozyum kitaplarındaki çalışmaları bütün yazılara ulaşma imkanımızın olmaması sebebiyle bibliyografyaya almadık. İnsan kaynaklı bir çalışma yürüttüğümüz için bazı çalışmaların gözden kaçmış olma ihtimali her zaman mümkündür. Bu eksikliğin bize ait olduğunun bilinmesi ve anlayışla karşılanması okuyuculardan ricamızdır.

2. BİBLİYOGRAFYA

1. ACAR, Serkan, “Kazan Adının Kökeni”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 26, 2010, s. 27- 33.
2. ADAMOVIĆ, Milan, “Türkçedeki Çocuk Sözü Gerçekten Domuz Yavrusu mu Demek?”, *Türkbilim Dergisi*, S. 15, 2008, s. 3-7.

3. ADIYAMAN, Ceyda, "Oruç/Uruç: Rüşvet Sözcüğü Üzerinde Bir Araştırma", *Turkish Studies Dergisi*, C. 10, S. 16, 2015, s. 1-16.

4. AKALIN, Şükrü H., "Türkçe 'boş'tan İngilizce'deki 'bosh'a Adana Ağzındaki 'boşboşçu'ya Bir Sözü Serüveni", *Türk Dili Dergisi*, S. 701, 2010, s. 1050-1062.

5. AKBULAK, Özlem, "Divânu Lügâti't-Türk'te Yer Şekillerine İlişkin Terimler", *Turkish Studies Dergisi*, C. 9, S. 6, 2014, s. 17-38.

6. AKKOYUNLU, Ziyat, "Divânu Lügâti't Türk'te Tuzğu", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2008, s. 47-51.

7. ALİMOV, Rysbek, "Eski Türk Runik Metinlerinde Geçen Bir Acınma Ünlemi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 18, 2008, s. 35-48.

8. ALİMOV, Rysbek, "Eski Türk Runik Metinlerindeki esiz Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, 2013, s. 17-38.

9. ALİMOV, Rysbek, "Aşık Oyununda Kemik Yüzlerinin Adlarının Kökeni Üzerine", *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2019, s. 158-176.

10. ALTUR, Nesrin, "Dede Korkut'ta Yer Alan Urulaşuban Kelimesi Hakkında", *Turkish Studies Dergisi*, C. 5, S. 2, 2010, s. 793-799.

11. ARSLAN, Anıl, "Türkçe Organ Adlarının Sonunda Yer Alan -n Ünsüzünün İşlevi", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 4, S. 7, 2018, s. 297-312.

12. ATAY, Ayten, "Argolaşmış Eski Türkçe Bir Kelime: Gacı", *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 2, 2008, s. 113-120.

13. ATAY, Ayten, "Mankafa, Mankurt Kelimeleri ve Añ Mañ Şaşkınlık Sözü Üzerine", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2008, s. 87-98.

14. ATMACA, Emine; ADZHUMEROVA, Reshida, "Kapı ve Eşik Kelimeleri Üzerine", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, S. 2, 2010, s. 23-45.

15. AYAN, Dursun, "Öğ'den Anne'ye: Türkçe Sözarlığı Anne", *Aile ve Toplum Dergisi*, C. 7, S. 26, 2011, s. 111-116.

16. AYAZLI, Özlem, "Tek Örnek Yundak Sözcüğü Üzerine İnceleme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 66, S. 1, 2018, s. 151- 163.

17. AYAZLI, Özlem, "Sarı Uygurca Üzerine Etimolojik Denemeler: I-İ Maddesi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 21, 2017, s. 148-171.

18. AYAZLI, Özlem, "S. Y. Malov ve E. R. Tenişev'in Sarı Uygurca Sözlükleri Üzerine Etimolojik Denemeler: E Maddesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 63, 2017, s. 1320-1338.

19. AYAZLI, Özlem, "Sarı Uygurca Üzerine Etimolojik Denemeler: U-Ü Maddeleri" *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 59, S. 1, 2019, s. 1- 26.

20. AYDEMİR, Âdem, "Manevî Kültürümüze Ait İki Kelime: Ağıt ve Sığıt Üzerine", *Turkish Studies Dergisi*, C. 8, S. 1, 2013, s. 781-802.

21. AYDEMİR, Âdem, "Orta Türkçede Eski ve Yeni Sözcükleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 43, 2017, s. 55-64.

22. AYDEMİR, Âdem, "Dede Korkut Kitabı'nda Geçen: 'Eski Tutuñ Biti, Öksüz Oğlanıñ Dili Acı Olur' Cümlesi Üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/1, 2017, s. 71-83.

23. AYDEMİR, Âdem, "Divanü Lügâti't-Türk'te 'Kötü' Anlamındaki Sözcükler Üzerine", *Route Educational and Social Science Journal*, C. 4, S. 2, 2017, s. 43-56.

24. AYDEMİR, Âdem, "Divanü Lügâti't-Türk'te Anlamı Problemlili Bazı Cümeler ve Sözcükler", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 46, 2018, s. 9-25.

25. AYDEMİR, Âdem, "Kül Tigin Yazıtının Güneydoğu Yüzünde Geçen Tuygun Sözcüğü Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 49, 2020, s. 35-65.

26. AYDEMİR, Hakan, "Çocuk Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2018, s. 1- 18.

27. AYDIN, Erhan, "Ötüken Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies Dergisi*, C. 2, S. 4, 2007, s. 1262-1270.

28. AYDIN, Erhan, "Bilge Kağan Yazıtındaki Karagan Kısıl Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2008, s. 55- 62.

29. AYDIN, Erhan, “Bulçu Yer Adı Üzerine Notlar”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 5, S. 1, 2010, s. 118-126.
30. AYDIN, Erhan, “Eski Türk Yazıtlarındaki Çıntan İgaç ‘Sandal Ağacı’ Üzerine”, *Bilgi Dergisi*, S. 56, 2011, s. 25- 32.
31. AYDIN, Erhan, “Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 59, S. 2, 2011, s. 5-26.
32. AYDIN, Erhan, “Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 26, 2013, s. 37-49.
33. AYDIN, Erhan, “Eski Türk Yazıtlarında Xinjiang”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2016, s. 29-46.
34. AYDIN, Erhan, “Tonyukuk’un Adı ve Unvanları Üzerine”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 37, 2019, s. 1- 10.
35. BAKIRCI, Fatih, “Harezmi Türkçesiyle Yazılmış Kısasu’l-Enbiya’da Koş Sözcüğü ve Anlam Alanı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5/1, 2016, s. 42-55.
36. BAKIRCI, Fatih, “Öleng / (Y)ölen Sözcüğü ve Nevayî ile Babur’da Bir Tür Olarak Öleng”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 26, S. 2, 2016, s. 63/74.
37. BALCI, Onur, “Kaplan Kelimesinin Kökenbilimsel İncelenmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 36, S. 1, 2012, s. 273- 280.
38. BALLYEMEZ, Sedat, “Sırsıklam, Sırlıksıklam Kelimeleri Üzerine”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 2, 2012, s. 369-378.
39. BALLYEMEZ, Sedat, “Okul Kelimesi, Ekol’den mi Geliyor?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 40, 2017, s. 115-147.
40. BALLYEMEZ, Sedat, “Türkiye Türkçesinde Kapalı Gövde Örnekleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 63, 2018, s. 243-266.
41. BALLYEMEZ, Sedat, “Eğit-, Eğitim Kelimelerinin Yapısı ve Türkiye Türkçesine Girme Süreci”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 47, 2019, s. 41-52.
42. BARANOĞLU, Şahin, “Çeştepe Adı Hakkında”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 4, S. 3, 2009, s. 311-318.
43. BAZIN, Louis, “Oğuz ve Türk Sözlere Üzerine Notlar”, Çev. Ebru Kabakçı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 39, 2015, s. 33-40.
44. BAZIN, Louis, “Kül Tegin mi Köl Tegin mi?”, Çev. Ebru Kabakçı, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2016, s. 209-214.
45. BEKADZE, Shota, “Eski Türkçede Kullanılan Güney ve Kuzay Tabirleri Üzerine”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 41, 2014.
46. BERBERCAN, Mehmet Turgut, “Kür Kelimesi Üzerine Yapı ve Anlam Bilgisi Yönünden Görüşler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, 2009, s. 171-182.
47. BERBERCAN, Mehmet Turgut, “Akdeniz Kültürü Üzerine Bir Sözlükçü ve Etimolog: Halikarnas Balıkcısı”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 11, 2017, s. 26-46.
48. BERTA, Árpád, “On the origin of Hungarian serleg ‘cup, goblet’”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2007, s. 99-102.
49. BESLİ, Ertan, “Eski Türkçede Geçen yiçe Kelimesinin Kökeni Üzerine” *Turkish Studies Dergisi*, C. 8, S. 9, 2013, s. 789-797.
50. BESLİ, Ertan, “Eski Uygur Türkçesinde Geçen baça- Fiilinin Kökeni Üzerine”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 2016, s. 41-44.
51. BESLİ, Ertan, “tep- Fiilinin Kökeni Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 48, 2017, s. 49- 52.
52. BİLVEREN, Tuğba, “Babürnâme’deki Bazı Kelimelerin Tarihi ve Etimolojik Tahlili”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9, 2015, s. 114-118.
53. BİRAY, Nergis; KESKİN, Esra Gül, “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Yapı ve Anlam Bakımından Sal- Fiili”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 2018/1, s. 47-88.

54. BLÄSING, Uwe, "Çift Başlı Rus Kartalının İmparatorluğunda 'Türkçe Bir Avcı Kuşu veya Rusça bérkut ile Türkçe bürküt' Sözcüklerinin Tarihine Ait Malzemeler", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 18, 2008, s. 77-134.

55. BLÄSING, Uwe, "Mr. Kumpir Dünyaya Açıldı! Türkçede Patates İçin Kullanılan Bir İsim", *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 2, 2008, s. 29-50.

56. BLÄSING, Uwe, "Woher kommt eigentlich Türkisch *dügä, 'eine junge Kuh'?", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 1, 2011, s. 7-26.

57. BLÄSING, Uwe, "Bir Hanımefendinin "Kadın" İle İlgili Sözcükler Üzerine Düşüncelerine Dair Birkaç Söz", *Türkoloji Dergisi*, C. 18, S. 2, 2011, s. 31-47.

58. BLÄSING, Uwe, "Sokakta Aldım Bir Tane Evde Oldu Bin Tane", *Bilig Dergisi*, S. 60, 2012, s. 19-56.

59. BLÄSING, Uwe, "Adına'sız Bir adına ertesi, Satır Arası Kur'an Tercümlerine Dair Yeni Malumat", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 1, 2013, s. 5-28.

60. BLÄSING, Uwe, "Acemî Bir Loda Bilim ile Hayal Arasında Etimoloji, Ekrem Kardeşime Cevap", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 57, 2017, s. 65-80.

61. BOZOK, Emrah, "Hırsız Sözcüğünün Kökeni Üzerine", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 4, S. 9, 2018, s. 63- 71.

62. BOZOK, Emrah, "Bayağı Sözcüğü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi", *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2019, s. 36-47.

63. BÖLER, Tuncay, "Onmak Fiili Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38, 2008, s. 21-40.

64. BULAK, Şahap, "Azerbaycan İsminin Kökeni ve Anlamı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, 2016, s. 54-60.

65. CLAUDSON, Gerard, "Kapkan Üzerine Bir Not", Çev. Deniz Karadeniz, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2017, s. 233- 235.

66. COŞKUN, Osman, "Bey Armudu'ndan Bergamot'a Bir Yolculuk", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, 2016, s. 79-87.

67. ÇAĞATAY, İrfan, "balavurt, bücür, çeçil, garamsa (lames), lenza, marsık ve suhra Kelimelerinin Etimolojisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 65, S. 2, 2017, s. 341-349.

68. ÇAĞATAY, İrfan, "Çinçavat Kelimesinin Etimolojisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 67, 2019, s. 185- 204.

69. ÇAL, Ahmet, "Koca Sözcüğünün Anlam ve Görevleri ile Günümüz Türk Lehçelerinde ve Türk Dilinin Tarihî Dönemlerinde Bu Anlamalarda Kullanılan Kelimeler", *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, S. 18, 2017, s. 184- 201.

70. ÇALIŞKAN, Mehmet, "A-shih-na Kelimesinin Etimolojisine Dair Yeni Bir Fikir", *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2018, s. 21-25.

71. ÇELİK, Anıl, "Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Küse- Fiili", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, S. 7, 2018, s. 485-496.

72. ÇETİN, Engin, "Cicianne Sözü Üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 1/4, 2012, s. 63- 69.

73. ÇETİN, Engin, "Uygurca kiçig ernek, Karahanlı Türkçesi çıçalak ve Türkiye Türkçesi serçe parmak Sözleri Üzerine", *Turkish Studies Dergisi*, C. 7, S. 4/1, 2012, s. 1217-1227.

74. ÇETİN, Engin, "Şemseddin Sami'nin Orhon Yazıtları Üzerine Etimoloji Denemeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 61, 2013, s. 43-56.

75. ÇETİN MİLCİ, Ebru; YAMAN Sevda, "Bükri, Hörgüç ve Kambur Kelimeleri Üzerine", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 46, 2016, s. 71-78.

76. ÇİMEN, Feyzi, "Çağatayca Bir Hayvan Adı Üzerine Etimolojik Bir Deneme", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 6, 2015, s. 73- 80.

77. ÇÜRÜK, Yasemin, "Çöp ve Türevleri: Bir Türkçe Kelime Ailesi ve Onun Macarcadaki Yansımaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 19, S. 1, 2012, s. 119-140.

78. ÇÜRÜK, Yasemin, "Alışveriş Sözcüğü Üzerine Bir İnceleme", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2019, s. 14- 21.

79. DAĞI, Fahri, “Nur Dağı (Gavur Dağı) Platosunda Derlenen Bazı Yerel Kelimelerin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 8, S. 13, 2013, s. 715-728.

80. DAŞDEMİR, Muharrem, “Ne Mene(m) Neme Ne(m) Bir Sözdür?”, *Türk Dili Dergisi*, S. 672, 2007, s. 846-856.

81. DEMİR, Ekrem, “S. Gerard Clauson’un Etimolojik Sözlüğünde Geçen Sağlık ve Tıpla İlgili Kelimeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, 2014, s. 131-148.

82. DEMİR, İmdat, “Çekirge Kelimesi Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 14, 2014, s. 189-200.

83. DEMİR, İmdat, “il- élt-, ilen- Fiilleri ve Bu Fiilerden Türetilen Kelimeler Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/2, 2015, s. 564- 583.

84. DEMİR, Necati, “Ordu İlinin Eski Adı ‘Kotyora’ ve Tarihî Alt Yapısı”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 2, S. 2, 2007, s. 179-184.

85. DEMİRCİ, Ümit Özgür, “Tarihî Lehçelerde Yılan”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 9, S. 5, 2014, s. 679-687.

86. DEMİREL, Ezgi, “Kuçgundi ‘Soğan’ Sözcüğünün Kökeni Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/4, 2017, s. 2122- 2131.

87. DEMİRTAŞ, Ahmet, “Kutadgu Bilig’de yori- Fiili Üzerine” *Turkish Studies Dergisi*, C. 7, S. 4/1, 2012, s. 1477-1501.

88. DEVELİ, Hayati, “Türkçede Yağmur Adları Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 57, S. 57, 2017, s. 81-106.

89. DİLAVER YILDIRIM, Kübra, “Türkçede Ağa Kelimesi ve Türevleri Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 11, S. 4, 2016, s. 1137-1154.

90. DOĞAN, Ahmet Turan, “kelür- / keltür- / getür- / getir- ve olur- / oltur- /otur- Fiilleri Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 64, 2019, s. 117-130.

91. DOĞAN, Aybüke, Betül, “Eski Türkçede Yınak, Sınar, Buluş Kelimeleri Üzerine Bir İnceleme”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, 2018, s. 74- 94.

92. DURGUNAY, Banu, “Eski Türkçe Yıp Sözcüğü ve Kavram Alanına Giren Bağ, Uruk, Örgen, Urgan, Arkan Sözcükleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 1, S.1, 2017, s. 166- 177.

93. DURMUŞ, İlhami, “Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı” *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 20, 2017, s. 37-47.

94. DURMUŞ, Oğuzhan, “Türkiye Türkçesi olta ile Çuvaş Türkçesi vilta Benzerliği Üzerine”, *Türkbilig Dergisi*, S. 25, 2013, s. 1- 18.

95. DURMUŞ, Oğuzhan, “Köken Bilgisi Araştırmalarında Sözcüksel Benzerlikler Nasıl Değerlendirilmelidir? (Türkiye Türkçesi ve Çuvaşça Örneğinde)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 11, 2016, s. 17-35.

96. DURUKOĞLU, Gökçen, “Yoğurt Sözcüğünün Kökenine Dair Bir Deneme”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 1, S. 2, 2017, s. 100- 103.

97. ELDEM, Edhem, “Bir Etimoloji Sorunu: "Pezevenk" Kelimesinin Kökeni Hakkında”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 199, 2010, s. 90-91.

98. ELMALI, Murat, “Eski Uygurca yalgukk(ı)ya Kelimesine Etimolojik Bir Yaklaşım”, *Turkish Studies Dergisi*, C. VII, S. II, 2012, s. 443-460.

99. ERATALAY, Süleyman, “Uruk Sözcüğü Üzerine Kökenbilimsel Bir İnceleme”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 35, 2017, s. 163- 176.

100. ERBAY, Fatih, “Türkçe-Ermenice Kelime Alışverişi ve Tapan Kelimesi Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 48, 2012, s. 9-16.

101. ERCİLASUN, Ahmet B., “Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2008, s. 9-25.

102. ERDAĞI DOĞUER, Binnur, “Yüzükoyun / Topukçuyun / Yüzükuyun / Topukçuyun” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 18, S. 1, 2011, s. 267-272.

103. ERDAĞI DOĞUER, Binnur, “Türkçedeki İki Alıntı Sözcük Ceviz ve Koz Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 13, S. 5, 2018, s. 147-156.

104. ERDAL, Marcel, “Emre”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 18, 2008, s. 155-166.

105. EREN, Hasan, "Şzékely [Sekel] Adının İzahı Üzerine", Çev. Ayşe Öz, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2018, s. 215-220.

106. ERKAN, Serkan, "Köçek Tipinin Uluslararası Kökeni Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 18, S. 1, 2011, s. 223-240,

107. ERSÖZ, Serpil, "Ötürü, Ötrü Edatlarının Yapısı ve Türk Dilindeki Görünümleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 3, 2017, s. 209-230.

108. ERTEKİNOĞLU, Servet, "Yılbız Sözcüğü Üzerine", *Karadeniz Dergisi*, S. 34, 2017, s. 99-108.

109. GADDAR, Zeliha, "Süheyl ü Nevbahâr'ın Savaş Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 3, 2014, s. 35-58.

110. GEDİKLİ, Yusuf, "Hun Türkçesi Üzerine Araştırmalar 7: Hun Türkleri'ndeki Chüch'ü, Yenchieh, Chuanchü Yenchieh, Hsülü Chüanchü, T'uch'ı (T'ok'ı, Tuş) Unvanlarının Köken ve Anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 174, 2008, s. 207-240.

111. GEDİKLİ, Yusuf, "Türkçenin *du+ Ocağından Türeyen Askerî Unvan, Rütbe, Makam Adlarının Köken ve Anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 219, 2015, s. 83-122.

112. GEDİKLİ, Yusuf, "Türkçenin *ga+ Ocağından Türeyen Unvanların Köken ve Anlamları (Kapgan, Kabaç, Kadır, Katun, (> Hatun, Kadın), *Kagadun, Kagan (> Hakan), Kagıtlaş, Kagılhan, Kagılğay)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 222, 2016, s. 153-190.

113. GEDİKLİ, Yusuf, "Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler 24: Macaristan'daki Balaton Göl Adının Köken ve Anlamı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 228, 2017, s. 191-200.

114. GEDİKLİ, Yusuf, "Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler 25: Hunsulara Ait Gorgân Yer Adı, Göktürklerle Ait Korgan ~ Kurgan, Göktürk ve Uygurlara Ait Koorg ve Kordan Sözlerinin Köken ve Anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 239, 2019, s. 251-282.

115. GEDİKLİ, Yusuf, "Hun ve Bulgar Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler 26: Hunsulara Ait Grumbates, Tuna Bulgarlarına Ait Crobatus ~ Kovratos, Kourt ~ Kurt, Kotgaros, Kormisios ~ Kormisoş', Krumesis ~ Krumos, Krumel, Krug ve Kırım Hun-Bulgarlarına Ait Grod ~ Gordas Kişi Adlarının (Unvanlarının) Köken ve Anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 240, 2019, s. 55-80.

116. GEDİKLİ, Yusuf, "Tarkan, Yargan, Nargan/Tardu, Tarduş, Arçın/Tarmaç Sanlarının Köken ve Anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 241, 2019, s. 241-256.

117. GELİR, Mehmet Zeki, "Kötü Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2019, s. 83-99.

118. GÖKÇE, Aziz, "Kebikeç'in Aslı-Faslı: Kebikeç Adı Üzerine Bir Araştırma", *Kebikeç, 20. Yıl Özel Eki*, 2016, s. 33-35.

119. GULCALI, Zemire, "Eski Uygurca çımılaş- / çımşılaş- / çımklılaş- Fiilleri Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 63, S. 2, 2015, s. 189-196.

120. GULCALI, Zemire, "Eski Türkçe ele-'den Çağdaş Uygurca elley'e", *International Journal of Old Uyghur Studies*, C. 1, S. 2, 2019, s. 185-196.

121. GÜL, Bülent, "tarı- Fiili ve Türevleri Üzerine", *Bilig Dergisi*, S. 61, 2012, s. 99-120.

122. GÜL, Bülent, "Eski Türkçe tarıyçı 'Tarımcı, Ekinci' Adı Üzerine", *Türkbilgi Dergisi*, S. 32, 2016, s. 85-96.

123. GÜL, Ekrem, "Loda Sözcüğü Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 25/1, 2015, s. 57-80.

124. GÜL, Ekrem, "Babürname'de Geçen Askerî Terimler Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 62, S. 1, 2014, s. 27-104.

125. GÜLENSOY, Tuncer, "Uşak Yer Adı Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 674, 2008, s. 140-141.

126. GÜLENSOY, Tuncer, "Türkiye Türkçesinde Yaşayan Küçük, Kiçik, Kiçi, Keçi Sözcükleri", *Turkish Studies Dergisi*, C. 4, S. 8, 2009, s. 1-4.

127. GÜLENSOY, Tuncer, "Türkiye Türkçesinde Yaşayan 'Küçük', 'Kiçik' 'Kiçi' ve 'Keçi' Sözcükleri", *Türk Dili Dergisi*, S. 698, 2010, s. 108-109.

128. GÜLENSOY, Tuncer, "Torba Kelimesi ve Torbalamak Fiili Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 724, 2012, s. 366-370.

129. GÜLLÜDAĞ, Nesrin, “Balık Sözcüğü Üzerine”, *Karadeniz Dergisi*, S.26, 2015, s. 54-62.
130. GÜLLÜDAĞ, Nesrin, “Sançmak Fiili Üzerine”, *Karadeniz Dergisi*, S. 27, 2015, s. 42-48.
131. GÜLSEREN, Cemil, “Malatya Yöresi Ağızlarında Eski Türkçeden Bugüne Ulaşan Türkçe Sözcükler”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, S. 2, 2019, s. 5-13.
132. GÜNER, Galip, “Divânü Lugâti’t-Türk’te Kençekler ve Bazı Kençekçe Kelimeler Üzerine Düşünceler”, *Bilig Dergisi*, S. 48, 2009, s. 75- 90.
133. GÜNER, Galip, “Andreas Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (Cilt 2, F-J, Wien 2009)’na Katkılar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 58, S. 1, 2010, s. 199-211.
134. GÜNER, Galip, “Divânü Lugâti’t Türk’te Geçen çepiş ‘Altı Aylık Keçi Yavrusu’ Kelimesinin Yapısı Üzerine Düşünceler”, *Türkbilig Dergisi*, S. 22, 2011, s. 35- 42.
135. GÜNER, Galip, “Divânü Lugâti’t-Türk’te Geçen Ulas / Öles ‘Süzgün, Baygın’ Kelimesinin Okunuşu, Anlamı ve Yapısı Üzerine Düşünceler”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 6, S. 1, 2011, s. 1259-1263.
136. GÜNER, Galip, “Kutadgu Bilig’de Geçen Simiş Kelimesi Üzerine Düşünceler” *Turkish Studies Dergisi*, C. 6, S. 2, 2011, s. 467-472.
137. GÜNER, Galip, “Divânü Lugâti’t-Türk’te Oğuzca Olarak Geçen Geşür ‘havuç’ Kelimesinin Kökeni Üzerine Düşünceler”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 6, S. 3, 2011, s. 835-840.
138. GÜNER Galip, “Yaratmak, Halk etmek Fiilinin Etimolojisi”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 7, S. 3, 2011, s. 1415-1423.
139. GÜNER, Galip, “Sukingu ‘banyo’ Kelimesinin Etimolojisi Üzerine Yeni Görüşler”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 7, S. 2, 2012, s. 577-582.
140. GÜNER, Galip, “Yarlıg ‘Buyruk, Emir, Ferman’ ve Yarlıka- ‘(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek’ Kelimelerinin Kökenleri”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 8, S. 1, 2013, s. 1553-1560.
141. GÜNER, Galip, “Divânü Lugâti’t Türk’te Oğuzca Olarak Geçen Mandâr ve Mandârlan- Kelimelerinin Kökeni Üzerine Düşünceler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/2, 2014, s. 54- 61.
142. GÜNER, Galip, “Divânü Lugâti’t Türk’te Geçen ajlağ Kelimesinin Dahhâk ile Ne İlgisi Var?”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/1, 2015, s. 39- 44.
143. GÜNER, Galip, “Divânü Lugâti’t-Türk’te Oğuzca Olarak Geçen kündi ‘rezil, aşağılık’ Kelimesinin Etimolojisi”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 16, 2015, s. 15-21.
144. GÜNER, Galip, “Eski Türkler Çek Yazar mıydı?”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5/1, 2016, s. 34-41.
145. GÜNER, Galip, “Eski Türkçe Bir Etimoloji Denemesi: Ayak ‘Kâse, Kadeh’”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7/2, 2018, s. 650- 662.
146. GÜNER, Galip, “Bedel’i Niçin Biçeriz? Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine üzmek, kesmek ve biçmek Fiilleri Üzerine Artzamanlı Semantik Bir İnceleme”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 8/1, 2019, s. 28-37.
147. GÜNER, Nurhan, “Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime: Uragut”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 8, S. 9, 2013, s. 2569-2669.
148. GÜNGÖRDÜ, Erol, “Köken Bilimlik Çözümlemeler I: çiğne- (1), çiğne- (2); esne- (1), esne- (2)”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 10, 2012, s. 109-126.
149. GÜNGÖRDÜ, Erol, “Ürper- Fiilinin Kökeni”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2012, s. 83- 97.
150. GÜNGÖRDÜ, Erol, “gocun- / koçun- Fiilinin Kökeni”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2015, s. 215- 221.
151. GÜNGÖRDÜ, Erol, “Köken Bilimlik Çözümlemeler II: kişne-, işit-, emek, silk-”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 21, 2017, s. 75-83.
152. GÜRKAN, Duygu Özge, “Bakarak Ol- Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 13, S. 5, 2018, s. 205-214.
153. GÜVEN, Meriç, “Kelime Tarihi Enkliz ‘Sığırım’lı Kelimelerin Türkçenin Kelime Tarihindeki Yeri”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 11, S. 20, 2016, s. 265-290.

154. GÜZEL, Ferdi, "Dalyan Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/4, 2017, s. 2132- 2143.

155. GÜZEL, Ferdi, "TTA'daki [Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki] Bazı Kelimelerin Kökeni Üzerine", *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, S.16, 2017, s. 157- 164.

156. GÜZEL, Ferdi, "Kıranta Kelimesinin Kökenine Dair", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 2018, s. 109- 118.

157. GÜZEL, Ferdi, "Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Bazı Kelimelerin Kökeni Üzerine 2", *Mavi Atlas Dergisi*, C. 7, S. 2, 2019, s. 141-149.

158. HAUTA, Ane H.; NUGTEREN Hans; ROOS Marti, "Some thoughts on Turkic kaçan 'when'", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 2, 2015, s. 155-176.

159. HERKMEN, Dilek, Eski Türkçedeki Yağşa- Fiilinin Yaşadığı Bir Örnek: Yenceleşmek", *Turkish Studies Dergisi*, C. 4, S. 8, 2009, s. 1525-1534.

160. HERKMEN, Dilek, "Eyle- Yardımcı Fiili", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 12, 2010, s. 238- 249.

161. İLERİ ECER, Esin, "Türkiye-Türkçesinde İsimden +IA-mAk eki ile Yapılan Fiillerin - Etimoloji Göz Önünde Tutularak- Anlam Bilimsel ve Cümle Bilimsel Araştırılması", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 58, S. 1, 2010, s. 41-152.

162. İLHAN, Nadir, "Öksüz Öğüt Üvey Kardeş mi? Bir Etimoloji Denemesi", *Turkish Studies Dergisi*, C. 6, S. 1, 2011, s. 473-481.

163. İNAYET, Alimcan, "Divanü Lûgat-it-Türk'te Geçen Çin ve Maçın Adı Üzerine", *Turkish Studies Dergisi*, C. 2, S. 4, 2007, s. 1174-1184.

164. İNAYET, ALİMCAN, "Uygur Türkçesindeki Korçak Sözcüğü Üzerine", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2015, s. 1-5.

165. İSAYEV, Yu. N., "Çuvaşçada ve Bazı Türk Lehçelerinde Ardıc Kelimesinin Mitolojik Anlamı ve Etimolojisi", Çev. Bülent Bayram, *Türük Dergisi*, S. 2, 2013, s. 432-435.

166. İSİ, Hasan, "Gerçek ve Hakikat Sözcükleri Üzerine Felsefi ve Dilbilimsel İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, 2015, s. 181-196.

167. İSİ, Hasan, "Tarihi Doğu-Batı Türkçelerinde Leksikal Bir Farklılık: uvut ~ uwut/uyat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 56, 2018, s. 57- 70.

168. İSİ, Hasan, "Maniheist-Budist ve İslami Türkçe Metinlerde kertkün- ~ kertgün- ~ kirtgün- Fiili ve Türevleri Üzerine", *Türük Dergisi*, S. 17, 2019, s. 249- 266.

169. JANKOWSKI, Henryk, "Middle Turkic bernä ~ bärnä 'gift'", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 25/, S. 1, 2015, s. 81-90.

170. KAÇALIN, Mustafa S., "Liv 'aş, yemek' Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 757, 2015, s. 48-53.

171. KALAYCI, Ünal, "Bağa Kelimesinin Art Zamanlı İncelenmesi", *Journal of World of Turks / Zeitschrift für die Welt der Türken*, C. 11, S. 3, 2019, s. 19-27.

172. KALİEVA, Kenjgül, "Kırgızlarda Koyun Kemiklerinin İsimlendirilmesi, Bunların Misafir Ağırılama Sırasındaki Dağıtımı ve Kemik İsimlerine Etimolojik Bir Yaklaşım", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 63, S. 1, 2015, s. 99-110.

173. KAMAN GÜLAKAN, Sevda, "Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine", *Turkish Studies Dergisi*, C. 10, S. 8, 2015, s. 1137-1154.

174. KARA, Ruhî, "Erzincan Adı Üzerine", *Erzincan Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 2, 2016, s. 25-38.

175. KARABULUT, Ferhat; KAZANLAR, Elanur, "Türk Dilinin Eskiçil Bir Kelimesi Alaçuk: Yapısal-Kökenbilimsel Bir Analiz", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C. 4, S. 2, 2018, s. 404-427.

176. KARADOĞAN, Ahmet, "Karanlık Kelimesinin Yapısına Dair", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2007, s. 117- 123.

177. KARADOĞAN, Ahmet, "Balta Kelimesinin Kökenine Dair", *Dil Dergisi*, S. 159, 2013, s. 5-11.

178. KARAHAN, Leyla, "Ağız Verilerinin Etimoloji Çalışmalarına Katkısı: 'söylesâne' Örneği", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2012, s. 9-15.

179. KARASOY, Yakup, “Emmek Fiiliyle Geçmişten Günümüze Gezinti I”, *Türk Dili Dergisi*, S. 790, 2017, s. 59-66.
180. KARASOY, Yakup, “Emmek Fiiliyle Geçmişten Günümüze Gezinti II”, *Türk Dili Dergisi*, S. 791, 2017, s. 63-72.
181. KARATAY, Osman, “Türklerde ve Macarlarda Ortak ede İsmi Hakkında”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 12, S. 2, 2012, s. 491- 497.
182. KARATAY, Osman, “Karadeniz Kuzeyindeki Bucak Yeradının Kökenine Dair”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 43, 2014, s. 51-57.
183. KASAPPOĞLU ÇENGEL, Hülya, “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Töre Bitigi ve Bu Eserlerdeki Töre, Yargı, Bitik Terimleri Üzerine”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 1, 2007, s. 77-95.
184. KAYA, Mevlüt, “Kulun Sözcüğü ve Kuluncak Köyü’nün Ad Menşesine Tarihsel Bir Bakış”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, 2017, s. 203-216.
185. KAYASANDIK, Ahmet, “Türkiye Türkçesinde Ölen Fiiller”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7/1, 2018, s. 105-125.
186. KEKEVİ, İbrahim, “Eski Türkçe Metinlerde Geçen erinç Sözcüğünün Kullanımından Hareketle Anlam Alanı ve Etimolojik Durumu”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 38, 2019, s. 67- 76.
187. KERİMOVA, Nurlana K.; ALİYEVA, Metanet A., “Teknoloji Sözüünün Etimolojisine Genel Bir Bakış”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C. 8, S. 30, 2016, s. 196-200.
188. KİRİŞÇİOĞLU, Fatih, “Türkçede Fiilden İsim Yapma Eki -p”, *Dil Araştırmaları, Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2014, s. 7-17.
189. KOÇOĞLU GÜNDOĞDU, Vildan, “Eski Türkçeden Sayan Türkçesine Anlam Değişmeleri: Adak”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 25, 2019, s. 55-79.
190. KORKMAZ, Zeynep, “Dilimizdeki Sayın Sözcüğü Moğolcadan Alıntı Olabilir mi?”, *Türk Dili Dergisi*, S. 721, 2012, s. 11-23.
191. KÖKTEKİN, Kazım, “İsma- Fiili Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22, 2007, s. 121- 127.
192. KUŞ, Bahri, “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish’in Ters Dizimi”, *Türk Dergisi*, S. 12, 2018, s. 409-440.
193. KÜÇÜK, Murat, “Türk Mutfak Kültüründen Bir Sözcük: Güllaç”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 2, 2017, s. 1163-1179.
194. KÜÇÜK, Serhat, “Eski Türkçede Kuş İsimleri”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 8, S. 13, 2013, s. 1237-1246.
195. KÜÇÜKKALFA, Ahmet, “Orman-oraman Etimolojisi”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, S. 65/2, 2015, s. 69-79.
196. LIEU, N. C. Samuel, “Kallipolis’ten Gelibolu’ya – Bir İsim Nedir ki?”, Çev. Betül Özbay, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 33, S. 2, 2018, s. 625-638.
197. MATSUI, Dai, “Uigur kâzig and the Origin of Taxation Systems in the Uigur Kingdom of Qoço”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 18, 2008, s. 229-242.
198. MATSUI, Dai, “Urumçi ve Eski Uygur Dilindeki Yürüñçin Üzerine”, Çev. Alimcan İnanet, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2014, s. 147-152.
199. MERAL, Yasin, “Ye’cüc ve Me’cüc Kelimelerinin Etimolojisine Dair”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 59, S. 2, 2018, s. 161-169.
200. MERHAN, Aziz, “Eski Anadolu Türkçesinde Bolay ~ Bulay ‘Boyle’ Kelimesi Hakkında”, *Çukurova Üniversitesi Türkojoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2016, s. 65-68.
201. MOKEEV, Anvarbek, “Yenisey ve Altay Kırgızlarında Siyasi Unvan Olarak Aco ve İdi Terimlerinin Menşei ve Anlamı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 67, 2019, s. 27-38.
202. MOLDALİEVA, Nurgül, “Kırgızcadaki At Hastalıklarıyla İlgili Kelimeler Üzerine”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 17, 2015, s. 21-37.
203. MUSAOĞLU Mehman; BALDANE Orhan, “Ağrıs/Ağras Kelimesinin Etimolojisi ve Türkiye Türkçesinde Özel Ad Olarak Kullanımı Üzerine”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 18, 2016, s. 1-18.

204. MUSTAN DÖNMEZ, Banu; ÖZKAN, Savaş Burak, "Mitolojik Etimolojisinden Hareketle Gitar Üzerine Bir Köken Analizi", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 5, 2012, s. 96-107.

205. NALBANT ÖZKAN, Bilge, "'Kür/Kül 'Cesur, Kahraman' Sözcüğü Üzerine'", *Türkbilim Dergisi*, S. 35, 2018, s. 155-164.

206. NALBANT, Mehmet Vefa, "Anadolu Ağızlarında Beddua Olarak Kullanılan Kızıl Kurt ve Kızırkot Sözcükleri ve Bu Sözcüklerin Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 4, 2007, s. 45- 52.

207. NALBANT, Mehmet Vefa, "Yarlıg Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi" *Turkish Studies Dergisi*, C. 8, S. 9, 2013, s. 327-341.

208. NALBANT, Mehmet Vefa, "Dede Korkut Alp Eren midir? Korkut Adı Üzerine Yeni Bir Etimoloji Denemesi", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2016, s. 125- 133.

209. NALBANT Mehmet Vefa; KADIOĞLU İrem, "Anadolu Ağızlarında Geçen (Karışık) Bir Sözcüğün Kökeni Üzerine: Karsamba(ç)/Karsanba(ç) Karlambaç", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, S. 2019/1, s. 21-26.

210. NALBANT Mehmet Vefa, "Global Etimolojiler Bakımından Türkçede Bir "1" ve İki "2" Sayı Adları ve Parmak Sözcüğü: "Biri İki, İkiyi Bir Etmek ve Bir Yerde Toplamak", *Türkbilim Dergisi*, S. 37, 2019, s. 53-60.

211. ODA, Juten, "A brief note on both verbs, körtgür- (A) and körgit- (B) in Old Turkic", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 18, 2008, s. 243-252.

212. OĞURLU, İdris; ÜNAL, Yasin, "Bağırtlaklı Kuş", *Avrasya Terim Dergisi*, C. 4, S. 2, 2016, s. 54-66.

213. ORAL, Mustafa, "Serik Adına Dair", *Folklor-Edebiyat Dergisi*, S. 74, 2013, s. 179-184.

214. OROZOBAYEV, Mayrambek, "Kül Kelimesinin Kökeni ve Külün Kırgız Kültüründeki Önemi Üzerine", *Turkish Studies Dergisi*, C. 10, S. 8, 2015, s. 1743-1760.

215. OTYZBAY, Zhazira, "Türkçede ürün Sözcüğünün Etimolojisi ve Anlamı Üzerine Deneme", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 2, 2016, s. 87- 110.

216. OTYZBAY, Zhazira, "Ayran Sözcüğünün Etimolojisi Anlamı ve Türk Kültüründeki Yeri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 242, 2019, s. 219-232.

217. ÖLKER, Perihan, "Birince Kelimesi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2008, s. 99- 110.

218. ÖLMEZ, Mehmet, "On Mongolian asara- 'to nourish' and Turkish aşā- 'to eat'", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2007, s. 237-248.

219. ÖLMEZ, Mehmet, "Eski Türk Yazıtlarındaki eşük, kedimlig ve teve Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 18, 2008, s. 333-340.

220. ÖLMEZ, Mehmet, "Eski Uygurca basruk ve Altayca pazırık Hakkında", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 21/2, 2011, s. 293-306.

221. ÖLMEZ, Mehmet, "Eski Uygurca eñiri Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 23/1, 2013, s. 97-106.

222. ÖLMEZ, Mehmet, "Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r-'li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 59, S. 1, 2019, s. 119-130

223. ÖLMEZ, Zühal, "Ali Şir Nevayi'nin Eserlerindeki Moğolca asru Sözü Hakkında", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 2, 2011, s. 161-169.

224. ÖNER, Mustafa, "Türkçede Yardım Sözü: Köken Bilgisi ve Kavram Alanları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 2, 2008, s. 69-75.

225. ÖNER, Mustafa, "Orhun Yazıtlarındaki içik- Üzerine", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2010, s. 23-27.

226. ÖNLER, Zafer, "Bir Askeri Terim Olan Erat Sözcüğü Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkojoloji Dergisi*, C. 23, S. 2, 2019, s. 245-254.

227. ÖZAKDAĞ, Nadejda, "Gagauz Türkçesinin Söz Varlığında Toy Kelimesi Üzerine", *Sanal Türkojoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 4, 2018, s. 127-137.

228. ÖZÇELİK, Sadettin, “Dede Korkut Oğuznamelerinde Geçen Ban, Banu, Bambam, Bamısı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 66, S. 2, 2018, s. 265-280.
229. ÖZÇELİK, Sadettin, “Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine -Günbed Nüshası Işığında-Düzeltilme Teklifleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 49, 2020, s. 7-20.
230. ÖZÇOBAN, Yusuf, “Dünya Dillerinde Güneş çiçeği Olarak Adlandırılan Bitki Türkçede Neden Ayçiçeği?”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 38, 2015, s. 217-228.
231. ÖZDEMİR, Coşkun, “Kök (Etimoloji), Sözcük ve Kavram İlişkisi: Yargı Sözcüğünün Etimolojik ve Kavramsal Anlamı”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 21, 2013, s. 189-202.
232. ÖZEN ERATALAY, Sevda, “Tarihsel ve Çağdaş Türkçede “Kıskanmak” Anlam Alanına Giren Sözcükler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 3, s. 11-27.
233. ÖZER, Hasan; TURAN, Özlem; YENER, Semanur, “Zonguldak’ın Yöresel Yemek İsimleri Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 13, S. 12, 2018, s. 341-361.
234. ÖZKAN NALBANT, Bilge, “Oğuz Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 20, 2010, s. 47-59.
235. ÖZKAN, Fatma, “Ortak Fiil Kökünden Türeyen Tul/Taş ile Tullamak/Taşlamak Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 2013/2, s. 1-8.
236. ÖZKAN, Fatma, “Türkçe pür ve Türevleri”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 26, 2013, s. 27- 36
237. ÖZŞAHİN, Murat, “Çaça Sözü Üzerine”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 26, 2013, s. 51- 62.
238. ÖZŞAHİN, Murat, “Gerdek Sözü Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 2018, s. 169- 173.
239. ÖZTÜRK, Erol, “Dede Korkut Kitabı’ndaki Kökez Kelimesinin Okunuşu ve Kökeni Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2019, s. 107- 112.
240. ÖZTÜRK, Jale, “Türkiye Türkçesinde Kökü Açık Olarak Görülmeyen Kelimeler”, *Kafdağı Dergisi*, C. 4, S. 2, 2019, s. 107-133.
241. PARLAK KALKAN, Gülşah, “Gaziantep Adı Üzerine”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9, 2015, s. 101-107.
242. PARLAKPINAR, Meral, “Derleme Sözlüğü’nde Ayakkabı ve Ayakkabıcılıkla İlgili Söz Varlığı”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, 2013, s. 139-154.
243. PAŞAYEV, Nazim, “Türk Sözü’nün Etimolojisine Yeni Bir Bakış”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 9, S. 3, 2014, s. 1147-1155.
244. POLAT, Hulusi, “Eski Türk Yazıtlarında Geçen Ügüz ve Sub Kelimeleri Üzerine Bir İnceleme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2019, s. 110-119.
245. POPPE, Nicholas, “Altay Dillerinde Konuk İçin Kullanılan Bazı Sözcükler Üzerine”, *Çev. Bülent Hünerli, Türkbilgi Dergisi*, S. 25, 2013, s. 143-146.
246. RAGAGNIN, Elisabetta, “Von Pferdegeigen, singenden Höhlen, trance und zauberhaften Etymologien”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 2, 2015, s. 207-216.
247. REZAEI, Mehdi, “Gırtlak Sözcüğünün Yapısı Üzerine”, *Journal of World of Turks / Zeitschrift für die Welt der Türken*, C. 10, S. 3, 2018, s. 34-39.
248. RÓNA-TAS, András, “On the origin of Hungarian kölcsön ‘loan’”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2007, s. 283-289.
249. RÖHRBORN, Klaus, “Tekrar Eski Türkçe bağ eşi”, *Çev. Gönül Aris, International Journal of Old Uyghur Studies*, C. 1., S. 1, 2019, s. 89-94.
250. SAATÇI, Önder, “Fono-Semantik Ayrışma/Arkaiklik Bağlamında Irak Türkmen Ağızlarında Aç(u)ğ, ‘Ecci, ‘Eccüg(k)”, *Diyalektolog Dergisi*, S. 19, 2018, s. 65-76.
251. SALAN, Musa, “Türkçe söyle- ‘konuşmak, söylemek’ Fiilinin Etimolojisi Üzerine”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 33, 2017, s. 85- 89.
252. SARICA, Bedri, “Akçik / Ahçik Sözcüğü Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/1, 2015, s. 265- 277.
253. SARICA, Bedri, “Kuda / Guda Sözcüğü Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 54, 2015, s. 85-101.

254. SARICA, Mustafa, "Türkçede Kök Biçimbirimler ve Genişleme Yolları", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 13, 2007, s. 54- 84.

255. SARITİKEN, Hakan, "Tavşan Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine", *Asia Minor Studies Dergisi*, C. 7, S. 1, 2019, s. 10-135.

256. SERTKAYA, Osman F., "Direk Kelimesinin Kökeni Üzerine Düşünceler", *Türk Dili Dergisi*, S. 662, 2007, s. 113-119.

257. SERTKAYA, Osman F., "Sağın 'Doktor, Hekim', Hemşire 'Bacı'", *Türk Dili Dergisi*, S. 665, 2007, s. 395-403.

258. SERTKAYA, Osman F., "Çince 大 Tay 'Büyük' Kelimesi ile Yapılan Damla, Dayı, Teyze ve Dede Kelimleri Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 680, 2008, s. 150-159.

259. SERTKAYA, Osman Fikri, "Yenisey Yazıtları'ndan 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 Üzerine Etimolojik Açıklamalar ile Düzeltmeler", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 39, 2008, s. 209- 228.

260. SERTKAYA, Osman F., "Maydanoz Etimolojisine Katkılar", *Türk Dili Dergisi*, S. 699, 2010, s. 227-234.

261. SERTKAYA, Osman F., "Lavaş Sözü Nereden Geliyor?", *Türk Dili Dergisi*, S. 703, 2010, s. 39-41.

262. SERTKAYA, Osman F., "Bay, Bayan, Bayın ve Sayın Kelimleri Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 705, 2010, s. 195-203.

263. SERTKAYA, Osman F., "Sanskrit Kökenli Çurni Kelimesinin Anlamı 'Barut' mu Yoksa 'Toz' mu?", *Türk Dili Dergisi*, S.706, 2010, s. 349-354.

264. SERTKAYA, Osman, "Vakit/Zaman/Çağ Bildiren İfadelerde Kullanılan sularında Kelimesinin Etimolojisi", *Türk Dili Dergisi*, S. 710, 2011, s. 121-128.

265. SERTKAYA, Osman F., "Kıçığ, Küçük ve Bedük Kelimleri ile Türevlerinin Etimolojileri", *Türk Dili Dergisi*, S. 713, 2011, s. 409-416.

266. SERTKAYA, Osman F., "Kışkırtmak Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 717, 2011, s. 233-239.

267. SERTKAYA, Osman, "Torba Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 720, 2011, s. 493-499.

268. SERTKAYA, Osman, "Erzurumlu Emrah ile Yunus Emre'nin İsimlerinin Kökeni Nedir? Veya Süryani Kökenli Mar "Öğretmen, Üstad" Kelimesi Göktürkçede Geçer mi?", *Türk Dili Dergisi*, S. 726, 2012, s. 442-446.

269. SERTKAYA, Osman F., "Tagar ve Tagarçık Kelimleri Hakkında veya Torba ve Torbalamak Üzerine Yeni Açıklamalar", *Türk Dili Dergisi*, S. 732, 2012, s. 84-90.

270. SERTKAYA, Osman Fikri, "Etimoloji Nedir – Ne değildir ve İsimden İsim Yapan +ay /+ey Eki Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 19, S. 1, 2012, s. 43-72.

271. SERTKAYA, Osman Fikri, "Adana, Begrek> Beyrek ve Elma Kelimelerinin Kökeni Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 19, S. 2, 2012, s. 103-113.

272. SERTKAYA, Osman, "Tü- "tamamlamak, bütünlemek" Fiilinin Türevlerinden Tüm", *Türk Dili Dergisi*, S. 740, 2013, s. 77-80.

273. SERTKAYA, Osman, "Lakırdı Kelimesinin Etimolojisi Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 742, 2013, s. 68-72.

274. SERTKAYA, Osman F., "Elma Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 750, 2014, s. 63-66.

275. SERTKAYA, Osman F. "Kür Şad Adının Etimolojisi veya Türk Tarihinde Kür Şad Adlı Bir Kişi Var mıdır?", *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 14, 2014, s. 1-10.

276. SERTKAYA, Osman F., "Adana Kelimesinin Etimolojisi Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 763, 2015, s. 67-69.

277. SERTKAYA, Osman Fikri, "Tüm Kelimesi Üzerine Yeni Değerlendirmeler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5/3, 2016, s. 1063- 1093.

278. SERTKAYA, Osman F., "Orun Kelimesinin Etimolojisi Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 810, 2019, s. 4- 9.

279. SEVİNÇLİ, Veysi, “A- Fiili ve Türevleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 15, 2018, s. 399-417.
280. SİDDİKOV, Zafarjon, “Vuruş Kavramlı Türkçe AkraBa Kelimeler: Ses Olayları ve Etimoloji”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 55, S. 2, 2007, s. 151-174.
281. STACHOWSKI, Marek, “Turkish dirsek ‘elbow’, Yakut tühürges ‘knee’ and some connected words”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 2007, s. 335-343.
282. STACHOWSKI, Marek, “Yeniden Türkçe Çocuk Sözcüğünün Kökeni Üzerine”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 17, 2009, s. 116-123.
283. SATCHOWSKI, Marek, “Genel Türkçe Bağlamında Türkiye Türkçesinde Şimdi ve İşte Sözcüklerinin Etimolojisi”, çev. Hülya Kaya, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 57, S. 1, 2009, s. 93-98.
284. STACHOWSKI, Marek, “Turkish kav ‘Tinder’”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 22, 2011, s. 31-34.
285. STACHOWSKI, Marek, “Türkçe dirsek ‘Dirsek’, Yakutça tühürges ‘Diz’ ve Bağlantılı Bazı Sözcükler”, Çev. Esra Kayışlı, *Türkbilgi Dergisi*, S. 25, 2013, s. 135- 142.
286. STACHOWSKI, Marek, “Türkçe şayka ‘güvertesiz bir çeşit savaş kayığı’ Kelimesinin Macar Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 14, 2014, s. 23- 26.
287. STACHOWSKI, Marek, “Avrupa Balkan(lar)ı, Türkçe bal(yk) ve Bunların Asıl Anlamları Sorunu”, Çev. Mustafa Ağca, *Türkbilgi Dergisi*, S. 27, 2014, s. 155-159.
288. STACHOWSKI, Marek; WOODHOUSE, Robert, “İstanbul’un Etimolojisi: Mevcut Kanıtlardan Mümkün Olduğunca Faydalanılarak”, Çev. Ekrem Beyaz, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 65, S. 1, 2017, s. 163- 190.
289. ŞAHİN, İbrahim, “Sunakata (Sıgnak) Oykomininin Geçmişi, Bugünü ve Kökeni Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 25, 2009, s. 159-172.
290. ŞAHİN, İbrahim, “Saruhan ve Saruhanoğulları Adlarının Kökeni Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2016, s. 219-233.
291. ŞAHİNBAŞ, Kübra, “Bengü / Mengü Kelimesi Üzerine”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 11, 2019, s. 466- 481.
292. ŞEHİTOĞLU, Muammer, “besi Kavram İşareti Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 8/3, 2019, s. 1369-1384.
293. ŞEN, Mesut, “Türklerde Kışlag ve Yaylag Kavramları Üzerine Düşünceler”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, 2018, s. 131- 148.
294. ŞEN, Serkan, “İğdiş Sözcüğü Nereden Geliyor?”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 23, 2007, s. 123- 130.
295. ŞEN, Serkan, “Eski Türkçede Gök ile Yerin Adlandırılışında Renklere Dayalı Deyim Aktarmalarından Yararlanma ve Kara Sözcüğünün Kökeni Üzerine”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 24, 2007, s. 129- 136.
296. ŞEN, Serkan, “Köl Tigin Yazıtının Güneybatı Yüzünde Ağışın Mı Yoksa Ağısın Mı Okunmalı?”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 2, S. 2, 2007, s. 603-609.
297. ŞEN, Serkan, “Çok Sözcüğü Nereden Geliyor?”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 57, S. 2, 2009, s. 107- 111.
298. ŞEN, Serkan, “Sık Sözcüğünün Kökeni Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 7, S. 4, 2012, s. 513-517.
299. ŞEN, Serkan, “Gebermek Fiilinin Kökeni Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7/1, 2018, s. 126- 135.
300. ŞENGÜL, Fatih, “Homeros’a Göre Kimmer Kavim Adı Etimolojisi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2008, s. 33- 42.
301. ŞENGÜL, Fatih, “Hippos ile Hippace”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2008, s. 41-50.
302. ŞEVİK, Nesrin; TOSUN, Muharrem, “Erek Sözcüğünün Terimleşme Serüveni Üzerine Etimolojik Bir Çalışma: Erek Sözcüğü ve Çeviribilim”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 37, 2015, s. 247- 253.
303. ŞİMŞEK UMACI, Zeynep, “Yine/Gene Sözcüğü Üzerine”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 41, 2019, s. 47- 74.

304. ŞİMŞEK, Yaşar “Meşhed Nüshası Türkçe Kur'an Tercümesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 42, 2017, s. 97-111.

305. ŞİMŞEK, Yaşar “Meşhed Nüshası Türkçe Kur'an Tercümesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar II: Bazı Hapaxlar Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 43, 2018, s. 65-75.

306. ŞİRİN, Hatice, “Türkçede Boncuk Sözü ve Anlam Alanları”, *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*, 2007, s. 234-241.

307. ŞİRİN, Hatice, “Tonluluk Yazıtı'nda Geçen Uğur Kalıtım İbaresine Yeni Bir Anlamlandırma Teklifi”, *Erdem Dergisi*, S. 48, 2007, s. 157-168.

308. ŞİRİN, Hatice, “Kan Ağla- ve Baş Bağla- Deyimlerinin Bilge Kağan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması”, *Türkbilig Dergisi*, S. 16, 2008, s. 137-145.

309. ŞİRİN, Hatice, “Vampir”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 58, S. 2, 2010, s. 119-130.

310. ŞİRİN, Hatice, “Etimoloji Önerileri: eser, yelek”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 19, S. 1, 2012, 91-102.

311. ŞİRİN, Hatice, “kıyamet kop- Üzerine”, *Semih Tezcan'a Armağan, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, 2013, s. 421-430.

312. ŞİRİN, Hatice, “Dil Devrimi'nin Melez Sözcükleri ve 'Bağnaz' Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S. 809, 2019, s. 12-20.

313. ŞİRİN, Hatice, “Türkçede Yoğurt”, *Türk Dili Dergisi*, S. 811, 2019, s. 4- 15.

314. ŞİRİN, Hatice, “Öküz Sözcüğü Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S. 816, 2019, s. 4- 17.

315. TERES, Ersin, “Ertüt ~ Belek Sözcükleri Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 3, S. 1, 2008, s. 367-370.

316. TERES, Ersin, “Divânü Lugâti't-Türk'te Yağma Boyu ve Yağma Diyalektine Ait Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, 2008, s. 221-233.

317. TERES, Ersin, “Çağataycanın Sözvarlığı ve Bu Sözvarlığından Birkaç Sözcük Üzerine”, *Folklor-Edebiyat Dergisi*, S. 62, 2010, s. 69-83.

318. TEZCAN, Mehmet, “Yabgu Unvanı ve Kullanımı (Kuşanlardan İlk Müslüman Türk Devletlerine Kadar)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 48, 2012, s. 305-342.

319. TISHIN, Vladimir, “Eski Türk Tarihi Hakkındaki Çince Kaynaklarda Geçen dâğuān Terimi Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2014, s. 39- 51.

320. TOKAY, Yaşar, “Divânü Lugâti't Türk'te Kızgınlık İfade Eden Kelimeler”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 6, S. 1, 2011, s. 1789-1800.

321. TOKAY, Yaşar, “Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen çıçalak 'Serçe parmak' ve çıçamuk 'Yüzük parmağı' Kelimeleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S.22, 2012, s. 204- 210.

322. TOKAY, Yaşar, “Eski Türkçe ımyzğan- 'uyuklamak' Fiili ve Türkiye Türkçesindeki Kalıntıları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, s. 8/2, 2019, s. 699-712.

323. TOKER, Mustafa, “Haydi, Hadi, Hayda Kelimeleri Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, 2011, s. 55- 70.

324. TOKYÜREK, Hacer, “Eski Uygurca Kat-/Kaç- 'Anlamak' Fiili”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 59, S. 1, 2019, s. 193- 201.

325. TOPAL, Erol, “Giresun'un Eynesil Ağzında Yaşayan Arkaik Bir Kelime: İçmek”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 18, 2016, s. 157-162.

326. TOPÇU, Çiğdem, “Şimşek Kelimesi Üzerine”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 30, 2012, s. 1-8.

327. TOPUZ, Gülşah, “Yavuz ve Yavlak Kelimelerinin Etimolojilerine Dair Düşünceler”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2017, s. 165-175.

328. TOSUN, İbrahim; KOÇ Ali, “Tunceli İli Adlarının Köken, Yapı ve Anlamları”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 12, S. 34, 2017, s. 411-421.

329. TULUM, Mehmet Mahur, “Dede Korkut Oğuznameleri'nde Geçen kazağuc/kazakuc/karakuc/karakoç/karagüç Üzerine Yeni Açılımlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 225, 2016, s. 215-222.

330. TÜRK, Ahmet Turan, “Bâbüname’de Köken Bilgisi Denemeleri”, *Motif Akademi-Halk Bilimi Dergisi*, C. 12, S. 25, 2019, s. 203-214.
331. TÜRK, Vahit, “Ocak Sözü ve Ailesi”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 5, 2009, s. 251-258.
332. TÜRK, Vahit, “Türkülerde Eski (Arkaik) Sözcükler”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 4, S. 8, 2009, s. 83-87.
333. TÜRK, Vahit, “Bolgay, bolga, ola Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, S. 2015/1, s. 11-24.
334. TÜRKMEN, Seyfullah, “Darmadağın Kelimesinin Kökeni Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 2010/1, s. 150-155.
335. UÇAR, Erdem, “Uygurca Üzüt ~ Üzütlüg Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 6, S. 1, 2011, s. 1885-1890.
336. UÇAR, Erdem, “Uygurca Yilvi ve Türevleri Üzerine”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 55, 2012, s. 121-130.
337. UÇAR, Erdem, “Eski Uygurca Sözcüklerine Katkılar I: Kalıplaşmış kuturu Zarfı Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 3, 2013, s. 163-179.
338. UÇAR, Erdem, Eski Türkçe Burnaç ‘Su kabı’ Kelimesinin Kökeni Üzerine Düşünceler”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2016, s. 127- 132.
339. UÇAR, Erdem, “Eski Türkçe Yapa ‘Tamamen’ Kelimesinin Kökeni Üzerine”, *Türük Dergisi*, S. 9, 2017, s. 118- 127.
340. UÇAR, Erdem, “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında V: Yig ‘1. Çiğ; 2. Kötü, Fena’ Üzerine”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 1, S. 1, 2017, s. 117- 122.
341. UÇAR, Erdem, “Köl Tigin (Doğu 26) ve Bilge Kağan (Doğu 21) Yazıtlarındaki nnyILSG İbaresine Üzerine”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 1, S. 2, 2017, s. 6-15.
342. UÇAR, Erdem, “Sir Gerard Clauson’un Sözlüğündeki ‘Muhtemel Etimolojiler’ Üzerine”, *Journal of Old Turkic Studies*, C. 1, S. 2, 2017, s. 74-90.
343. UÇAR, Erdem, “Eski Türkçe et- ve öt- Fiilleri Üzerine”, *Journal of Old Turkic Studies*, C. 2, S. 2, 2018, s. 79-97.
344. UÇAR, Erdem, “Kutadgu Bilig Neşrindeki Birkaç Kelime Hakkında (Ayrıla- ve Tak)”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 2, S. 1, 2018, s. 208- 214.
345. UÇAR, Erdem, “Eski Uygurca tww veya twyw ~ twvw Kelimesinin Kökeni Üzerine”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 3, S. 1, 2019, s. 78- 85.
346. UÇAR, Erdem, “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında VIII: İgdiş ve İgdişi Üzerine”, *Korkut Ata Türkiyat Dergisi*, C. 1, S. 1, 2019, s. 11-18.
347. UÇAR, Erdem, “Dede Korkut Anlatmalarındaki Ban Üzerine”, *Anasay*, S. 10, 2019, s. 21-42.
348. UĞUR ÇERİKAN, Fidan; ALANKO Mehmet Rıza, “Dövmenin Çeşitli Dillerdeki Etimolojisi ve Kısa Tarihçesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 25/1, 2016, s. 166-193.
349. UĞURLU, Mustafa, “Türkçe Yer Adları: Günlükbaş”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 34, 2007, s. 129-137.
350. USMANOVA, Shoira, “Altay Dillerinde Bazı Ev Gereç Adları Üzerine”, Çev. Galip Güner, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 25, 2008, s. 97-103.
351. USMANOVA, Shoira, “Altay Dillerinde Üst Giysi Adları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 11, S. 1, 2011, s. 15-23.
352. UYGUR, Sinan, “İsla- Fiilinin Kökeni Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 3, S. 2, 2008, s. 737-742.
353. UZUNTAŞ, Hülya, “Karangu(y)> Karañu Kelimesi Moğolca mı, Türkçe mi?”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 17, 2015, s. 175-182.
354. ÜNAL, Orçun, “Kutadgu Bilig’de Geçen Yañsaguçı Kelimesi Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, 2010, s. 159- 170.

355. ÜNAL, Orçun, "Oğuzca Ayla 'öyle, o şekilde' Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2011, s. 155-169.

356. ÜNAL, Orçun, "Bir Kez Daha Eski Türkçe Yaņa ~ Yağan ~ Yagan 'Fil' Kelimesinin Etimolojisi Üzerine", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 21, 2014, s. 229-249.

357. ÜNAL, Orçun, "Sözde Karca Kelimelerin Kökeni ve Türkçedeki Hurri-Urartuca Leksikal Alıntılar Üzerine", *Türkbilgi Dergisi*, S. 34, 2017, s. 25-68.

358. ÜNAL, Orçun, "Çuvaş Türkçesi Pěšě 'Uyluk, Bacak' Kelimesinin Etimolojisi Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 4, 2018, s. 532-540.

359. ÜNAL, Orçun, "Divânü Lugâti't-Türk'te Gözden Kaçan Bir Fiil Atıl- 'Atılmak'", *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 23, 2018, s. 93-97.

360. ÜNAL, Orçun, "Klasik ve Orta Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler I (A-D)", *Journal of Old Turkic Studies*, C. 3, S. 2, 2019, s. 502-615.

361. ÜSTÜN, Mehmet Cihat, "Erzincan Ağzına Etimolojik Bir Yaklaşım: Karma Kelimeler", *Diyalektolog Dergisi*, S. 18, 2018, s. 183-217.

362. ÜŞENMEZ, Emek, "Tün Sözü Üzerine", *Turkish Studies Dergisi*, C. 3, S. 1, 2008, s. 399-404.

363. VÁSÁRY, István, "Moğollarda Süt Kardeşler Kurumu (emildäş ve kökaldäş)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkojoloji Dergisi*, C. 19, S. 1, 2012, 103-118.

364. VOVIN, Alexander, "Some Thoughts on the Origin of Old Turkic yaņa ~ yağan ~ yayan and Middle Mongolian za'an 'elephant'", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 18, 2008, s. 413-421.

365. VOVIN, Alexander, "On The Etymology of Middle Korean psar 'rice'", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 2, 2015, s. 229-238.

366. YAKOVLEVIÇ VLADIMIRTSOV, Boris, "Eski Türkçedeki Ötüken Yiş Kelimesi Üzerine", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 10, S.1, 2010, s. 207-210.

367. YALÇIN, Süleyman Kaan, "Ten Sözcüğü Üzerine Etimolojik Bir Deneme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, S. 2, 2015, s. 103-108.

368. YALÇIN, Süleyman Kaan, "Geri Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 56, 2016, s. 767-774.

369. YAVUZ, Serdar; BULDUK, Türker Barış, "Aboş Kelimesinin Kökeni ve Anlamı", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 15, 2013, s. 405-412.

370. YAVUZARSLAN, Paşa, "Prof. Dr. Hasan Eren'in Türkçenin Sözvarlığı Üzerine Yaptığı Çalışmalarda Etimolojik Prensipler", *Türkbilgi Dergisi*, S. 18, 2009, s. 194-209.

371. YAVUZARSLAN, Paşa, "Türk Dilinin Tarihî Kaynaklarında Yaz ve Yay Sözcüklerinin Semantik Analizi Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 57, S. 2, 2009, s. 113-133.

372. YAVUZARSLAN, Paşa, "Türk Dilinin Tarihî Söz Varlığından Örnekler II (eyeremek < edermek)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkojoloji Dergisi*, C. 17, S. 1, 2010, s. 159-176.

373. YAVUZARSLAN, Paşa, "Anadolu'da Öksüz Yavru Hayvan Besleme ve ekti ~ ehdi Sözcüğü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkojoloji Dergisi*, C. 19, S. 1, 2012, s. 141-158.

374. YAVUZARSLAN, Paşa, "Tarihî Türk Dili Metinlerinde şimşek (< süğsek? ~ sünşek < sünşek) Kelimesinin Varyantları ve Etimolojisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkojoloji Dergisi*, C. 20, S. 2, 2013, s. 135-170.

375. YAYLA, Yasin, "Bir Sözlük Maddesi olarak Çay" *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 2, 2015, s. 251-262.

376. YENER, M. Levent, "Çuvaşça İOm/Yum-Ortak Türkçe Yum Sözcüğü Üzerine", *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 10, 2012, s. 189-210.

377. YENER, Mustafa Levent, "Çuvaşça Varak / Ortak Türkçe Özek Sözcüğü Üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/1, 2014, s. 124-131.

378. YIKILMAZ, Arzu, "Bir göçüşme Örneği: çizgin- (< çizgin-) ve tézgin- (< tézgin-)" *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C. 4, S. 1, 2018, s. 344-350.

379. YILDIRAN, İbrahim, “Fair Play: Etimolojik, Semantik ve Tarihsel Bir Bakış”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, C. 16, S. 4, 2011, S. 3-18.
380. YILDIRIM, Dursun, “Kitab-ı Dede Qorqud Metninde Bir Sözcük: bam”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, S. 2008/1, s. 152-266.
381. YILDIRIM, Faruk, “Derleme Sözlüğü’ndeki Gizli Dil Verileri Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 7, S. 4, 2012, s. 565-578.
382. YILDIRIM, Fikret, “The Game Sinsin and Its Old Turkic Cultural Reflections”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 59, S. 1, 2019, s. 221-231.
383. YILDIRIM, Kürşat, “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, S. 2, 2012, s. 171- 190.
384. YILDIRIM, Kürşat, “Juan Juan Adı Üzerine”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 28, 2013, s. 1-10.
385. YILDIRIM, Nurgül, “Asi Nehri’nin Adı Üzerine Bir İnceleme”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri Dergisi*, C. 11, S. 2, 2017, s. 77-87.
386. YILDIRIM, Talip, “Divânü Lügâti’t-Türk’te Geçen Mimarlıkla İlgili Adlar”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, 2012, s. 22-40.
387. YILDIZ, Hüseyin, “Türkçede Çingeneler İçin Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2007, s. 61-82.
388. YILDIZ, Hüseyin, “Sanskritçe ratna, Anadolu’da Eratna mı oldu? Eratna Kelimesinin Etimolojisi Üzerine Notlar”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2012, s. 37- 56.
389. YILDIZ, Hüseyin, “satın (almak) Kelimesi Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2013, s. 109- 130.
390. YILDIZ, Hüseyin, “Some Notes on the Etymology of the Word altai / altay”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2017, s. 187-201.
391. YILDIZ, Hüseyin, “Eski Uygurca arviş Kelimesinin Etimolojisi Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 28, S. 2, 2018, s. 277- 309.
392. YILDIZ, Hüseyin, “Kanat Kak-(mak) Birleşik Fiilinin Kökeni Üzerine”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 23, 2018, s. 71-92.
393. YİĞİT, Hayrettin, “Yörük ‘Yörür mü?’: Yörük Kelimesinin Etimolojisi Üzerine Bir Deneme”, *Asia Minor Studies Dergisi*, C. 7, S. 1, 2019, s. 15-23.
394. YÜKSEL, Musa Şamil, “Türk Kültüründe Levirat ve Timurularda Uygulanışı”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 5, S. 3, 2010, s. 2027-2058.
395. ZAHİDOĞLU, Vahid Adil, “Dede Korkut Kitabı’nda Geçen Ağayıl ve Kaytaban Kelimelerinin Etimolojisi Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/3, 2014, s. 37- 48.
396. ZEREN, Münevver Ebru, “Özel Kişi Adı Korkut: Etimolojik Tartışma”, *Turkish Studies Dergisi*, C. 10, S. 8, 2015, s. 2363-2372.
397. ZEREN, Münevver Ebru, “Eski Türkçe böğü/bügü ve bokuk/bokug/bükük/bukug Sözcüklerinin Kullanım ve Anlamları Hakkında”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 44, 2018, s. 77- 91.
398. ZHAORIGETU, “sayin In Mongolic and sağ In Turkic”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 61, S. 2, 2013, s. 219- 222.
399. ZIEME, Peter, “Alttürkisch Amboß”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, C. 18, 2008, s. 429-436.
400. ZIEME, Peter, “Eski Türkçe Eş/Hanım Kelimesi Üzerine Bazı Açıklamalar”, Çev. Aybüke Betül Kıymaz, *Türkbilgi Dergisi*, S. 25, 2013, s. 129-133.

3. DİZİN

a-, 279	Adana, 271, 276	ağa, 89
aboş, 369	adına, 59	ağayıl, 395
âcı(u)ğ, 250	adına ertesi, 59	ağıt, 20
aco, 201	agısın, 296	ağras, 203
adak, 189	agışın, 296	ağris, 203

- ahçik, 252
 ajlañ, 142
 akçik, 252
 alaçuk, 175
 alışveriş, 78
 altay, 390
 amboß, 399
 añ mañ, 13
 anne, 15
 arçın, 116
 ardıç, 165
 arkan, 92
 arviş, 391
 asara-, 218
 A-shih-na, 70
 Asi, 385
 asru, 223
 aş-a-, 218
 atıl-, 359
 ayak, 145
 Gayçiçeği, 230
 ayıñla-, 344
 ayla, 355
 ayran, 216
 Azerbaycan, 64
 baça-, 50
 bæg eşi, 249
 bağ, 92
 bağa, 171
 bağırtlak, 212
 bağnaz, 312
 bakarak ol-, 152
 Balaton, 113
 balavurt, 67
 balık, 129
 balık, 287
 Balkan, 287
 balta, 177
 bam, 380
 Bambam, 228
 Bamsı, 228
 ban, 228, 347
 Banu, 228
 basruk, 220
 baş bağla-, 308
 bay, 262
 bayağı, 62
 bayan, 262
 bayın, 262
 baykuş, 173
 bedel, 146
 bedük, 265
 belek, 315
 bengü, 291
 bergamot, 66
 bérkut, 54
 bernä, 169
 besi, 292
 bey armudu, 66
 beyrek, 271
 biçmek, 146
 bir, 210
 birince, 217
 bitik, 183
 bokug, 397
 bokuk, 397
 bolay, 200
 bolga, 333
 bolgay, 333
 boncuk, 306
 bosch, 4
 boş, 4
 boşboşçu, 4
 böğü, 397
 Bucak, 182
 bukug, 397
 bulay, 200
 Bulçu, 29
 buluñ, 91
 burnaç, 338
 bücür, 67
 büğü, 397
 bükri, 75
 bükük, 397
 bürküt, 54
 ceviz, 103
 Chuanchü Yenchih, 110
 Chüch'ü, 110
 cicianne, 72
 çaça, 237
 çay, 375
 çeçil, 67
 çek, 144
 çekirge, 82
 çepiş, 134
 Çeştepe, 42
 çıçalak, 73, 321
 çıçamuk, 321
 çimılaş-, 119
 çimkılaş-, 119
 çimşılaş-, 119
 çıntan ıgaç, 30
 çigzin-, 378
 çigne-, 148
 Çin, 163
 çinçavat, 68
 çingene, 387
 çizgin-, 378
 çocuk, 2, 26, 282
 çok, 297
 çöp, 77
 çurni, 263
 dāguān, 319
 Dahhāk, 142
 dalyan, 154
 damla, 258
 darmadağın, 334
 dayı, 258
 dede, 258
 direk, 256
 dirsek, 281, 285
 dövme, 348
 du+, 111
 dügä, 56
 'eccı, 250
 'eccüg, 250
 ede, 181
 eğit-, 41
 eğitim, 41
 ehdi, 373
 ekol, 39
 ekti, 373
 ele-, 120
 elley, 120
 elma, 271, 274
 élt-, 83
 emek-, 151
 emildäş, 363
 em-, 179
 Emre, 104
 erat, 226
 Eratna, 388
 erek, 302
 erinç, 186
 ertüt, 315
 Erzincan, 174
 Erzurumlu Emrah, 268
 eser, 310
 esiz, 8
 esne-, 148
 eş, 400
 eşik, 14
 eşük, 219
 et-, 343
 etiñiri, 221
 eyermek, 372
 eyle-, 160
 fair play, 379
 ga+, 112
 gacı, 12
 garamsa (lames), 67
 Gaziantep, 241

- geber-, 299
 Gelibolu, 196
 gene, 303
 gerçek, 166
 gerdek, 238
 geri, 369
 geçür, 137
 getir-, 90
 getür-, 90
 gırtlak, 247
 gitar, 204
 gocun-, 150
 Gordas, 115
 Gorgân, 114
 Grumbates, 115
 guda, 253
 güllaç, 193
 güney, 45
 Günlükbaşı, 349
 hadi, 323
 hakikat, 166
 hanım, 400
 hayda, 323
 haydi, 323
 hemşire, 257
 hırsız, 61
 Hippace, 301
 Hippos, 301
 hörgüç, 75
 Hsülü Chüanchü, 110
 mızgan-, 322
 ısla-, 352
 ısmarla-, 191
 içik-, 225, 325
 İdi, 201
 igdiş, 346
 igdişi, 346
 iğdiş, 294
 iki, 210
 il-, 83
 ilen-, 83
 İstanbul, 288
 işit-, 151
 işte, 283
 Juan Juan, 384
 kabaç, 112
 kaçan, 158
 kaç-, 324
 kadın, 57, 112
 kadır, 112
 kagadun, 112
 Kagan, 112
 kağılhan, 112
 kağışgay, 112
- kağıtlaş, 112
 Kallipolis, 196
 kambur, 75
 kan ağla-, 308
 kanat kak-, 392
 kapgan, 112
 kapı, 14
 Kapkan, 65
 kaplan, 37
 kara, 295
 Karagan Kısıl, 28
 qaragüç, 329
 qarakoç, 329
 qarakuc, 329
 karanguy, 353
 karanlık, 176
 karañu, 353
 karlambaç, 209
 karsambaç, 209
 karşambaç, 209
 kat-, 324
 katun, 112
 kav, 284
 kaytaban, 395
 Kazan, 1
 қазақuc, 329
 қазақuc, 329
 kâzig, 197
 kebîkeç, 118
 keçi, 126, 127
 kedimlig, 219
 keltür-, 90
 kelür-, 90
 Keñkeççe, 132
 Keñkeçler, 132
 kertgün-, 168
 kertkün-, 168
 kesmek, 146
 kıranta, 156
 kıskan-, 232
 kışkırtmak, 266
 kışlag, 293
 kıyamet kop-, 311
 kızıl kurt, 206
 kızırkot, 206
 kiçi, 126, 127
 kiçig ernek, 73
 kiçig, 265
 kiçik, 126, 127
 Kimmer, 300
 kirtgün-, 168
 kişne-, 151
 koca, 69
 koçun-, 150
- Koorg, 114
 korçak, 164
 Kordan, 114
 Korkut, 208, 396
 Kormisoş, 115
 koş, 35
 Kotgaros, 115
 Kotyora, 84
 Kovratos, 115
 koz, 103
 köçek, 106
 kökaldâş, 363
 kökez, 239
 kölcön, 248
 Köl Tegin, 44
 körgit-, 211
 körtgür-, 211
 kötü, 23, 117
 Krug, 115
 Krumel, 115
 Krumos, 115
 kuçgundi, 86
 kuda, 253
 kulun, 184
 Kuluncak, 184
 kumpir, 55
 Kurgan, 114
 Kurt, 115
 kuturu, 337
 kuzay, 45
 küçük, 126, 127, 265
 Kül Tegin, 44
 kül, 205, 214
 kündi, 143
 Kür Şad, 275
 kür, 46, 205
 küse-, 71
 lakırdı, 273
 lavaş, 261
 lenza, 67
 levirat, 394
 liv, 170
 loda, 60, 123
 Maçin, 163
 mandâr, 141
 mandârlan-, 141
 mankafa, 13
 mankurt, 13
 mar, 268
 marsık, 67
 maydanoz, 260
 Me'cüc, 199
 mengü, 291
 Nargan, 116

- ne mene(m), 80
nnyLSG, 341
ocak, 331
Oğuz, 43, 101, 234
okul, 39
ola, 333
olta, 94
oltur-, 90
olur-, 90
on-, 63
oraman, 195
Ordu, 84
orman, 195
orun, 278
orunç, 3
otur-, 90
ög, 15
öksüz öğüt, 162
öküz, 314
öleng/(y)ölen, 36
öles, 135
örgen, 92
örs, 399
öt-, 343
ötrü, 107
Ötüken Yiş, 366
Ötüken, 27
ötürü, 107
özek, 377
parmak, 210
pazırık, 220
pêşê, 358
pezevenk, 97
psar, 365
pür, 236
ratna, 388
sağ, 398
sağın, 257
sal-, 53
sanç-, 130
Saruhan, 290
Saruhanoğulları, 290
satın (al-), 389
sayın, 190, 262
sayın, 398
Sekel, 105
serçe parmak, 73
Serik, 213
serleg, 48
Sıgnak, 289
sığıt, 20
sık, 298
sınar, 91
sırlıklam, 38
sırsıklam, 38
silk-, 151
simiş, 136
sinsin, 382
söyle-, 251
söylesâne, 178
sub, 244
suhra, 67
sukingu, 139
sularında, 264
Sunakata, 289
süşsek, 374
sünşek, 374
sünüşek, 374
şayka, 286
şimdi, 283
şimşek, 326, 374
T'uch'ı, 110
tagar, 269
tagarçık, 269
tak, 344
tapan, 100
Tardu, 116
Tarduş, 116
tarı-, 121
tarıgçı, 122
Tarkan, 116
Tarmaç, 116
taş, 235
taşla-, 235
Tatar, 383
tavşan, 255
tégzin-, 378
teknoloji, 187
ten, 367
tep-, 51
teve, 219
teyze, 258
tézgin-, 378
Tonyukuk, 34
topukçoyun, 102
torba, 128, 267
torbalamak, 128
toy, 227
töre, 183
tul, 235
tulla-, 235
Tunceli, 328
tuygun, 25
tuzğu, 6
tü-, 272
tüm, 277
tün, 362
Türk, 43, 93, 243
tww, 345
twyw, 345
ulas, 135
uragut, 147
urgan, 92
urlaşuban, 10
uruk, 92, 99
Urumçi, 198
urunç, 3
Uşak, 125
uvut, 167
uwut, 167
uyat, 167
ügüz, 244
ürper, 149
ürün, 215
üvey, 162
üzmek, 146
üzüt, 335
üzütlüg, 335
vampir, 309
varak, 377
vılta, 94
Xinjiang, 33
yabgu, 318
yagan, 356, 364
Yağma, 316
yağmur, 88
yardım, 224
Yargan, 116
yargı, 183, 231
yarlıg, 140, 207
yarlıka-, 140
yavlak, 327
yavuz, 327
yay, 371
yaylag, 293
yaz, 371
Ye'cüc, 199
yelek, 310
yalgukk(i)ya, 98
yaña, 356, 364
yañan, 356, 364
yañsaguçı, 354
yañşa, 159
yapa, 339
Yenchih, 110
yılan, 85
yılıbız, 108
yınak, 91
yıp, 92
yiçe, 49
yig, 340
yilvi, 336

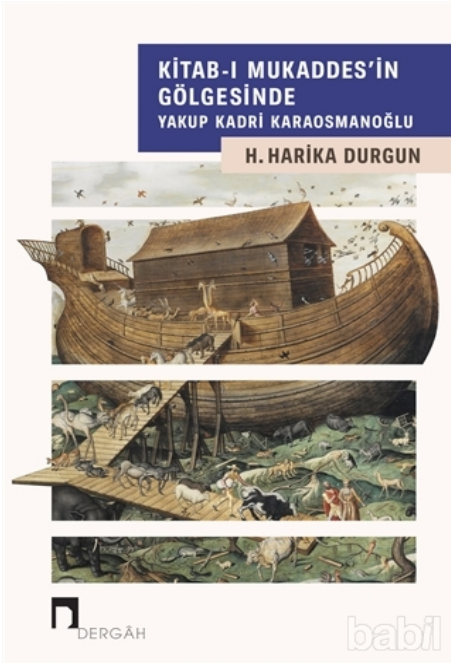
yine, 303
yoğurt, 96, 313
yırı-, 87
yörük, 392

yum, 376
yundak, 16
Yunus Emre, 268
Yürünçin, 198

yüzükoyun, 102
za'an, 364

H. Harika DURGUN (2019), *Kitabı- Mukaddes'in Gölgesinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 224 s.

Deniz DEPE*

Milli Edebiyat döneminin en önemli romancılarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu hakkında yapılan çalışmalardan çok azı kitaplaşmıştır. İlk dikkat çeken eser, şüphesiz Niyazi Akı'nın 1960 tarihli monografisidir. Onu, Şerif Aktaş'ın önce 1987'de küçük bir biyografi olarak çıkan, daha sonra 2014'te genişletilerek tekrar yayımlanan çalışması izler. A. Ferhan Oğuzkan'ın 1954 tarihli *Yakup Kadri Karaosmanoğlu* başlıklı kitabı da anılan diğer kitaplar gibi "hayatı sanatı eserleri" çerçevesinde, hacmen küçük bir çalışmadır. Yakup Kadri üzerine daha spesifik çalışmalar da yapılmıştır. Himmet Uç'un 2005'te çıkardığı *Hikâye ve Romancı Yakup Kadri Karaosmanoğlu* isimli kitabı ve Cafer Gariper ile Yasemin Bayraktar'ın imzasını taşıyan *Dionizyak Coşkunun İhtişam ve Sefaleti Yakup Kadri'nin Nur Baba Romanına Psikanalitik Bir Yaklaşım* adlı çalışma buna örnek olarak gösterilebilir. Abdülkadir Hayber'in 1993'te doktora

tezinden yayımladığı *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları* isimli kitabı da doğrudan Yakup Kadri'ye odaklı olmasa da, onun hakkındaki kitaplar arasında sayabiliriz.

Kitapların azlığı yanında, Yakup Kadri hakkındaki yüksek lisans ve doktora tezlerinin zenginliği dikkat çekicidir. Edebi tezlere göz attığımızda; edebiyat üzerine düşünceleri, eserlerindeki tema ve tipler, romanlarındaki milli mücadeleye bakış, milliyetçilik ve yozlaşma, halk edebiyatı ve halk kültürü unsurları gibi çalışma konularına rastlarız. Doğrudan tek bir romanını ele tezler de vardır; *Kiralık Konak*, *Yaban* ve *Nurbaba* hakkındaki tezler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu zengin tezlerin yanında, Yakup Kadri üzerine çok sayıda makale bulmak da mümkündür. Ancak ilk cümlemizde dikkat çektiğimiz gibi, bu kadar önemli ve ön planda olan bir romancı hakkında yazılanların çok azının kitaplaşmış olması düşündürücüdür.

Bu yüzden H. Harika Durgun'un 2019'un Ekim ayında yayımlanan *Kitab-ı Mukaddes'in Gölgesinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu* isimli kitabının önemli bir

* Araş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE. E-posta: depedeniz@gmail.com ORCID No: 0000-0003-3183-4617

eksiği doldurduğunu söylemek yanlış olmaz. Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta olan Durgun'un bu eseri; önsöz, giriş ve sonuç bölümleri sayılmazsa iki ana başlıktan oluşuyor: Yakup Kadri ve *Kitab-ı Mukaddes* – Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Eserlerinde *Kitab-ı Mukaddes*'ten Gelen Unsurlar. Kitabın ağırlığının ikinci bölümde olduğunu ve bu bölümün de kendi içinde üç ara başlığa ayrıldığını görüyoruz: Kıssalar/Olaylar, Kişiler, Mekânlar.

Harika Durgun, kitabının önsözünde Türk edebiyatında *Kitab-ı Mukaddes* etkisinin önemine dikkat çeker ve bu etkinin eski edebiyattan beri olduğunu söyler. Yakup Kadri'nin de “Batı edebiyatının temelinde Yunan ve Latin mitolojisiyle *Kitab-ı Mukaddes*” var dediğini hatırlatan Durgun, yazarın “özellikle Batı'nın bu kaynaklarından istifade ederek kendi milli edebiyatımızı ortaya çıkarmayı teklif” ettiğini de ekler [s.7]. Ona göre “Yakup Kadri'nin eserlerindeki çağrışım dünyasına baktığımızda *Kitab-ı Mukaddes*'in etkisinin mühim olduğu görülmektedir” [s.8].

Kitab-ı Mukaddes'in Yakup Kadri'yi etkilediğini düşünenler arasında Hasan Ali Yücel, Niyazi Akı, Berna Moran, İnci Enginün, Orhan Okay, Şerif Aktaş gibi önemli isimleri sayan Durgun, bu konuyu daha önce çalışan isimlere de dipnotunda yer verir. Amacının “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eserlerinde ve tespit edebildiğimiz yazılarında *Kitab-ı Mukaddes*'ten ne yönde istifade ettiğini ortaya koymak” [s.8] olduğunu söyleyen yazar, çalışmasının giriş bölümünde Yakup Kadri'ye gelene kadar kutsal kitaba olan ilgiyi değerlendirir. Bu bölümde ayrıca çeviri faaliyetleri, Yunan ve Latin kültürüne olan ilgi, *Kitab-ı Mukaddes*'in bölümleri, içeriği ve Türkçe çevirileri gündeme getirilir.

Yakup Kadri ve *Kitab-ı Mukaddes* bölümünde ise yazarın bu ilgisinin nasıl ortaya çıktığı anlatılır. Çalışmanın aslını oluşturan malzeme de üç ana başlıkta incelenmiştir: Kıssalar/Olaylar, Kişiler, Mekânlar. “Yakup Kadri'deki *Kitab-ı Mukaddes* etkisinin devrin yazarları tarafından olumlu karşılanmadı[ğı], Batı kaynaklı, ‘kitabî’ ve ‘sunî’ bir tesir olarak nitelendirildi[ği] fakat başka şair ve yazarların eserlerinde de bu etkiye tesadüf edildiği” [s.9] sonucuna varan akademisyen, çalışmasının sonuç bölümünde de tespitlerini özetleyerek genel bir değerlendirme yapar.

Sonuç olarak, Harika Durgun'un bu çalışması, romancının tüm eserlerini geniş perspektiften değerlendirmesi ve kaynaklarını tartışmaya açmasıyla şüphesiz Yakup Kadri Karaosmanoğlu bibliyografyasının kıymetli bir parçası olacaktır.